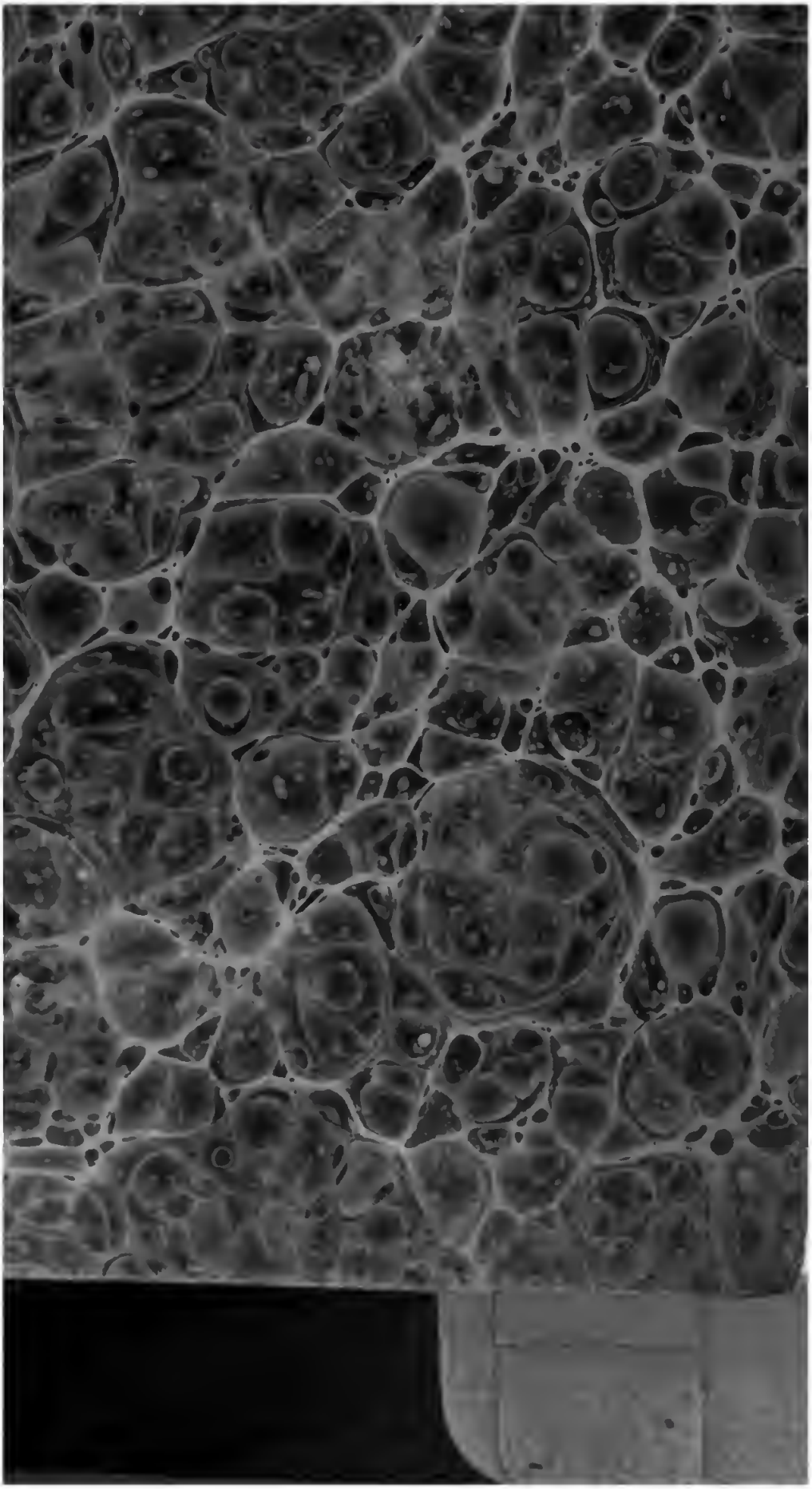

Belg. 270 f Van Kampen

Digitized by Google

Fr. H. L. Leyser.
1837.

De Uitgevers dezes zijn voornemens van dit en andere bij hun uitgegevene werken van den Heer N. G. VAN KAMPEN *Fransche Vertalingen* in het licht te geven; en zullen een' ieder, die op eenigerhande wijs op dit hun regt inbreuk maken mogt, krachtens de Wet van 25 Januarij 1817, geregtelijk vervolgen.

Voor de koopers, die de kaart, tot dit werk behoorende, niet in het boek, maar liever afzonderlijk op zwaarder papier begeeren, zijn daarvan eenige afdrukken op *Velin Rojaal* gemaakt, alsmede eenige weinige op *Velin Imperiaal;* doch, daar het niet mogelijk is, hiervan een' genoegzamen voorraad ter algemeene verzending in gereedheid te houden, zoo wordt men verzocht dezelve vooraf te beſtellen, zullende de beste kaarten op *Imperiaal* formaat, *geheel met kleuren gedekt* en *in de limiten gescheiden zijn.* — Ook enkele afdrukken op *Linnen* in *kokers* zullen te bekomen zijn.

STAAT- EN AARDRIJKSKUNDIGE

BESCHRIJVING

VAN HET

KONINGRIJK

DER

NEDERLANDEN,

OF DER

XVII. NEDERLANDSCHE PROVINCIEN,

BENEVENS HET

GROOT-HERTOGDOM LUXEMBURG.

DOOR

N. G. VAN KAMPEN.

TWEEDE, HERZIENE EN VEEL VERMEERDERDE DRUK.

MET EENE GEHEEL NIEUWE KAART.

TE HAARLEM, BIJ
DE ERVEN FRANÇOIS BOHN,
MDCCCXXVII.

BIBLIOTHECA
PALATINA
MONACENSIS.

VOORBERIGT

VOOR DEN

EERSTEN DRUK.

Hoezeer er eene menigte Beſchrijvingen van afzonderlijke gedeelten onzes ouden Vaderlands en der *Belgische Nederlanden* beſtaan, zoo was toch, ſedert de ineenſmelting derzelve tot één Koningrijk, eene nieuwe Beſchrijving daarvan eene wezenlijke behoefte geworden. Sommige Beſchrijvingen toch, gelijk de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, dit anders onſchatbaar en naauwkeurig werk, waren te uitgebreid voor het algemeen; anderen, gelijk de *Aardrijksbeschrijving der Nederlanden* door BACHIENE, wel beknopt genoeg, doch verouderd: de meesten

omvatteden ſlechts de *Vereenigde*, enkelen, gelijk in den laatſten tijd *België* door den Heer BRUINING, ſlechts de *Zuidelijke Nederlanden*. Bij dezen nogtans werden ook ſchier altijd de *Fransche Nederlanden* gevoegd, met welken het tegenwoordige Koningrijk der *Nederlanden* in het ſtaatkundige niets te maken heeft. *Algemeene* Beſchrijvingen der zeventien Provinciën ſpraken althans niet van *Luikerland*. Velen waren te droog: anderen, wel vermakelijk genoeg in den vorm van kleine reizen geſchreven, doch dan ook doorgaans te oppervlakkig, en, uit den aard zelve van den gekozenen vorm, niet volledig genoeg voor *alle* plaatſen van eenig belang. Sommigen van vreemden oorſprong, b. v. GRABNER's *Brieven over de Vereenigde Nederlanden*, hoe belangrijk ook, behelsden ſlechts algemeene beſcheiden. Van de talrijke Folianten en Quartijnen over onderſcheidene ſteden zullen wij niet ſpreken; dezelve hebben voor de ingezetenen der ſteden zelve ſomtijds groote waarde, wat derzelver oudheden aangaat: doch zijn min bruikbaar voor den landbeſchrijver, daar de meeste verouderd, en ook te omſlagtig zijn. De ellendige *Délices des Pays-Bas*, een werk der veertiende eeuw waardig, ſchoon in 1786

to

te *Antwerpen* herdrukt, verdienen naauwelijks eenige melding.

Veel korter, naauwkeuriger en zaakrijker dan de meeste dier *Geographiën* is de *Aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk Holland*, door den Heer JACOB DE GELDER. Doch behalve dat de loop der ſtaatkundige gebeurtenisſen (die men in werken van dezen aard altijd volgen moet) vele opgaven van dat werk reeds heeft onbruikbaar gemaakt, zoo dient het ook ſlechts voor de *helft* van ons tegenwoordig Koningrijk, namelijk de *Vereenigde Nederlanden*.

Ik heb het dus gewaagd, op verzoek van den uitgever, ten geleide van nevensgaande kaart een beknopt *Aardrijkskundig Handboek*, bevattende eene *Beschrijving der Nederlanden*, zoo volledig als mij zulks in dit beſtek mogelijk was, te vervaardigen, en den lezer aantebieden. Natuurlijk moesten de oude bronnen zoo wel als nieuwere gedrukte beſcheiden daarbij geraadpleegd worden, doch men heeft zich daartoe volſtrekt niet bepaald. Eene menigte ſchriftelijke, en nog onuitgegevene berigten uit alle oorden der *Vereenigde Nederlanden* (in *België* waren wij hieromtrent minder voorſpoedig, gelijk niemand

bevreemden zal): berigten, grootendeels van mannen, die tot de eerſte bronnen toegang hadden, veelal ook van bekwame onderwijzers, allen van zulken, die zelve in het gedeelte van ons Vaderland, waarvan zij narigt gaven, woonachtig, of ten minſte aldaar geboren of zeer bekend waren: eenige daadzaken door den Schrijver in onderſcheidene oorden onzes Vaderlands gezien: bij voorkeur de *nieuwste* opgaven, vooral wegens handel, bloei der onderſcheidene plaatſen enz., dit alles heeft men bijeenverzameld, en geene moeite ontzien, om dit werk zoo getrouw als mogelijk aan deszelfs titel, en aan de waarde des onderwerps te doen worden. — Schrijver en uitgever betuigen hiermede openlijk, dat zij zonder hulp dier kundige mannen, welke, zoo ijverig als onbaatzuchtig, tot de eer onzer Natie en het nut hunner landgenooten hebben bijgedragen, ſlechts een zeer gebrekkig opſtel zouden geleverd hebben. Wisten wij zeker, dat de zedigheid van ſommigen zich daarover niet belgen zou, niets zou ons, en gewis ook het Publiek aangenamer zijn, dan eene vermelding der onderſcheidene, ſomtijds vrij uitvoerige bijdragen, die wij van bekwame mannen ontvangen hebben.

Thans

Thans vergenoege zich hunne kieschheid met onzen algemeenen, hartelijken dank.

De opgave der lengte en breedte van bijzondere plaatſen is, in zulk een klein land als het onze, van zoo weinig verſchil, en het groote Publiek, waarvoor deze Beſchrijving dient, heeft daarbij zoo weinig belang, dat wij gemeend hebben, onze plaats daaraan niet noodeloos te moeten verkwisten.

Ziet daar dan, Nederlanders! eenen arbeid, dien wij meenen, dat u thans, na de herſtelling van uw Vaderland, nadat hetzelve meer dan immer is uitgebreid, en met de oudſte daartoe behoorende Gewesten hereenigd, niet onwelkom zal wezen. Mogt dezelve althans iets bijdragen, om u een land te doen beminnen, door uwe voorzaten op de golven veroverd, en dus grootendeels *hun* werk, doch tevens het tooneel der wonderen van den Allerhoogſten, en van de onvergetelijke heldendaden van uw voorgeſlacht: een tooneel, hetwelk wij thans in deszelfs volle uitgebreidheid het onze mogen noemen. Waar zag men immer in *Europa* zoo vele groote en bloeijende ſteden, zoo vele welvarende dorpen, zoo veel overvloed bij den landman, zulk eene menigte en verſcheidenheid van fabrieken, in een zóó

klein beſtek bij elkander? Moge dan ook eene tweehonderdjarige ſcheuring ons van onze zuidelijke broederen in taal, zeden, begrippen, denkwijze en verlichting merkelijk verwijderd hebben: gemeenſchappelijke bijeenkomst in dezelfde raadzalen, hetzelfde kabinet van den Vorst, gemeenſchappelijke zorg van denzelfden weldadigen Koning zal gewis eindelijk die vereeniging daarſtellen, welke voor den wereldburger en menſchenvriend de éénige wenſchelijke is: verwijdering van alle duistere en onmaatſchappelijke beſtanddeelen, en uitbreiding der ware verlichting, beſchaving, vrijheid en welvaart over het geheele grondgebied der *Hereenigde Nederlanden.*

VOOR-

VOORBERIGT

VOOR DEN

TWEEDEN DRUK.

Bij dezen nieuwen druk heb ik niet alleen de gebreken en misslagen, die zich in den vorigen bevonden, naar mijn vermogen trachten te verbeteren, maar ben ook de nieuwe verdeelingen der Provinciën, sedert opgekomen, en de jongste officiële *opgave der bevolking van 1825 en 1826 (die van 1827 nog niet opgenomen, althans niet bekend zijnde) gevolgd. Natuurlijk zijn mij tot een en ander het werk van den Heer* GOSSELIN, Alphabetiſche Naamlijst der Gemeenten in het Koningrijk der Nederlanden, Amst. 1826. *en de jaarboekjes over 1826 en 1827 van den Heer*

LO-

LOBATTO van veel dienst geweest: het eerste werk voor de verdeeling, en voor de bevolking der dorpen en landgemeenten (doch waarschijnlijk is die opgave, welke zich reeds van 1822 dagteekent, thans te laag), de beide andere voor de nieuwste opgave der bevolking zoo wel van de onderscheidene Provinciën (op 1. Januarij 1826) als die der steden (op 1. Januarij 1825). Omtrent de laatste is mij echter eene nog latere, echte opgave ter hand gekomen, waarvan ik vlijtig heb gebruik gemaakt, gelijk mede van de landelijke bevolking in Noordholland *en* Friesland. *Ten aanzien der fabriek-nijverheid heb ik dienst gehad van het* Statistiek Tafereel der Nederlandsche Nijverheid *van den Heer DE CLOET, met bijvoegsels van den Vertaler, den Heer P. VAN GRIETHUIZEN. Voorts heb ik wegens de Zuidelijke Provinciën reeds voor eenigen tijd door de goedheid van den Heer VISSCHER, thans buitengewoon Hoogleeraar te* Leuven, *bijdragen van belang over* Zuidbraband *en de bevolking der beide* Vlaanderen *verkregen, waarvoor ik denzelven hiermede openlijk dank betuige. Voor de* Zuidelijke Nederlanden *in 't algemeen heb ik gebruik kunnen maken van de* Géographie des Pays-Bas

Bas *van den Heer* DEWEZ. (*Nogtans had ik, aangezien de groote beknoptheid van dit boekje, wel meerdere en rijkere bronnen gewenscht, vooral omtrent* Luikerland, Limburg, Namen *en* Luxemburg.) *Voor* Gelderland *is mij de* Statistiſche Beſchrijving *van den Heer* NYHOFF *van groot nut geweest: jammer, dat dezelve niet ook de onderscheidene deelen der Provincie omvat. De* Geſchiedenis der Overſtrooming in Friesland *door den Heer* VAN LEEUWEN, *de* Beknopte Beſchrijving der Provincie Groningen *door* H. KREMER, *enz.*, CANNABICH'S Neueste Kunde des Königreichs der Niederlande, *met vele belangrijke geschrevene aanteekeningen door sommige onzer geleerde en andere kundige mannen verrijkt, waarvan mij het gebruik is vergund, vele nasporingen op de plaatsen zelve door mij gedaan, onder anderen in de Provincie* Noordbraband, *gedurende een kort verblijf in dezelve; een aantal geschrevene berigten, mij uit* Amsterdam, Utrecht, Haarlem, *enz. toegezonden, het uitmuntend Aardrijkskundig Woordenboek des Heeren* VAN WIJK, *en de teregtwijzingen onzer recensérende tijdschriften wegens den eersten druk, zijn, benevens al het boven ver-*

mel-

melde, de bronnen geweest, naar welke ik zeggen durf, het boek geheel omgewerkt te hebben, zoo als men uit eene vergelijking met den eersten druk ligtelijk zal ontwaren. Doch deze moeite heb ik mij met veel genoegen getroost, in de hoop, van aan mijne landgenooten een minder onvolledig werk te kunnen aanbieden, dan de eerste druk was. Of die hoop vervuld zij? daarover staat het oordeel aan het Publiek, welks beslissing ik afwacht.

IN-

INHOUD.

	Inleiding . . .	Bladz. 1—65
	Braband	66—69
I.	De Provincie *Noord-Braband* .	70—83
II.	—— *Antwerpen* . .	84—95
III.	—— *Zuid-Braband* .	96—111
IV.	—— *Limburg* . .	112—120
V.	—— *Gelderland* .	121—143
VI.	—— *Luik* . . .	144—154
	Vlaanderen . . .	155—163
VII.	De Provincie *Oost-Vlaanderen* .	164—175
VIII.	—— *West-Vlaanderen* .	176—190
IX.	—— *Henegouwen* .	191—204
X.	—— *Namen* . .	205—212
XI.	—— *Holland* . .	213—226
	Zuid-Holland : . .	227—280
	Noord-Holland . .	281—323

XII	De Provincie	*Zeeland* .	Bladz. 324—354
XIII.	——	*Utrecht* . .	355—371
XIV.	——	*Friesland* . .	372—394
XV.	——	*Overijssel* . .	395—412
XVI.	——	*Groningen* . .	413—426
XVII.	——	*Drenthe* . .	427—435
	Luxemburg	. . . .	436—448
	Bijvoegselen	. . .	449—456
	Bladwijzer.		

BE-

BESCHRIJVING

DER

NEDERLANDEN.

INLEIDING.

De *Nederlanden* dragen hunnen naam, zeer gevoegelijk, van de lage ligging, welke de noordwestelijke afhelling der groote kom bevat, die van het Westen naar het Oosten door het *Ardenner-woud*, de *Hundsruck*, de *Eiffel*, het *Zevengebergte*, de *Taunus*, het *Westerwald* en den *Hartz* gevormd wordt, welke tusschen beide den *Rhijn*, *Nederlands* hoofdstroom, die uit *Zwitserland* komt, doorlaten. Ook werd het land weleer *Nederduitschland* genoemd, als behoorende, sedert de verovering van het Rijk *Lotharingen* door den *Duitschen* Koning HENDRIK *den Vogelaar*, tot het *Duitsche* Rijk, gelijk ook de landtaal nog de *Nederduitsche* heet. De naam *België* was in den tijd van CESAR zekerlijk aan het zuidelijkste gedeelte eigen, hetwelk toen tot *Gallië* behoorde; de noordelijke gedeelten, of het eiland der *Bataviëren* en *Friesland*, behoorden tot *Germanië;* naderhand werd de naam van *België* voor

alle *Nederlanden* gebruikt, zoo wel in den *Latijnschen* naam *Belgium Fœderatum* voor de *Vereenigde Nederlanden*, als in de zangen der vroegere en latere *Nederlandsche Latijnsche* dichters, en ook van de nieuweren in de landtaal.

Het land grenst, met influiting van het Hertogdom *Luxemburg*, ten Zuiden en Zuidwesten aan *Frankrijk*, ten Oosten aan *Duitschland*, bepaaldelijk aan de *Pruissische* bezittingen langs den *Rhijn* en in *Westfalen* en aan het *Hanoversche*, ten Noorden en Westen aan de *Noordzee*. Het ſtrekt zich dus uit van 49 Graden 30 Minuten tot 53 Graden 25 Minuten Noorderbreedte, en van 20 Graden 16 Minuten tot 24 Graden 34 Minuten Westerlengte, zoo dat de grootſte breedte, van den *Dollart* tot aan den zuidelijken uithoek van *Luxemburg*, omtrent tachtig uren gaans, van 1500 *Rhijnlandsche* roeden, uitmaakt. De opgegevene lengte geldt ſlechts voor één punt, uit hoofde der hoekige ligging.

Uit het bovengemelde wegens den naam blijkt reeds, dat de *Nederlanden* grootendeels eene zeer lage ligging hebben. Hier is de mond dier groote rivieren of ſtroomen, welke, uit het noorden van *Frankrijk* of *Zwitserland* gekomen, noordwestwaarts in zee vloeijen, de *Rhijn*, *Maas* en *Schelde*, iets, hetwelk onder den voormaligen *Franschen* Keizer een voorwendſel ter inlijving in *Frankrijk* gaf, daar men *Nederland*, met name het *noordelijke* gedeelte, als de *aanspoeling* of *aanslibbing* der *Fransche* ſtroomen beſchouwde.

I. De *Rhijn*, uit *Duitschland* met eene ſtatige breedte (eertijds bij *Schenkenschans*, thans door het ka-

kanaal van *Pannerden*) ten lande ingevloeid, verdeelt zich onmiddelijk daarop in twee armen, waarvan de zuidelijke den naam *Waal* (*Lat. Vahalis*, waaronder hij reeds bij CESAR bekend was) aanneemt, en de noordelijke dien van *Rhijn* behoudt, terwijl beiden de *Betuwe* of het oude land der *Batavieren* omarmen. Uit den eigenlijken *Rhijn*, of den noordertak, is door den *Romeinschen* Veldheer DRUSUS, veertien jaren vóór onze jaartelling, een kanaal naar den uit *Munsterland* komenden *Ouden IJssel* gegraven, die thans, onder den algemeenen naam van *IJssel* met die rivier vereenigd, tusschen *Zutphen*, *Overijssel* en de *Veluwe* heen in de *Zuiderzee* vloeit, en dus, benevens den *Rhijn* en *Lek*, *Holland*, *Utrecht* en de *Veluwe* eigenlijk tot een eiland maakt, en aan hetzelve eene goede linie van verdediging bezorgt. De *Rhijn* intusschen, voorbij *Arnhem* westwaarts vloeijende, scheidt de *Betuwe* van de *Veluwe* en het gewest *Utrecht*, en neemt bij *Wijk te Duurstede* den naam van *Lek* aan, terwijl een klein watertje, aldaar door eene sluis met de *Lek* gemeenschap hebbende, den naam van *Kromme Rhijn*, en tusschen *Utrecht* en *Leyden* den eerwaardigen naam van *Rhijn* zelve bekomt. Voormaals was dit de hoofdmond, die zich bij *Katwijk* in zee ontlastte; doch de geweldige overstrooming des jaars 839, welke ook waarschijnlijk een groot gedeelte der *Duinen* opwierp, dien tak verzand hebbende, trok de *Lek* het meeste water tot zich, en werd de zoogenaamde *Oude Rhijn* niet meer dan eene trekvaart, genoegzaam zonder eenige strooming, tusschen *Utrecht* en *Leyden*, welke gedeelte-

lijk bij *Katwijk aan Zee* in het zand ſtuitte, gedeeltelijk met de *Haarlemmer*-meir zamenhing. Daar echter de ſluizen te *Sparendam*, welke het water uit die meir in het *IJ* ſtorten, het land niet genoegzaam van water ontlasten konden, dacht men reeds voor ruim twee eeuwen op eene gedeeltelijke herſtelling des ouden Rhijnmonds bij *Katwijk*, ter betere lozing van het overtollige water van *Rhijnland*; iets nogtans, hetwelk door de toenmalige onlusten achterbleef, en ſedert niet opgevat werd vóór 1804, door het Hoogheemraadſchap van *Rhijnland*, onder medewerking van *Hollands* beſtuur en goedkeuring der Hooge Regéring. Eene onderneming, die gewis den moedigen en ondernemenden geest der *Nederlanders*, zelfs te midden der grootſte moeijelijkheden, eere aandoet! Na een' arbeid van drie jaren was de vaart uit de zoogenaamde *Maandagsche Wetering* van *Katwijk binnen* naar *Katwijk aan zee*, dwars door de duinen heen, geleid; drie *kapatale* ſluizen, waarvan de beide laatſte vooral door hechtheid uitmunten, trotſeerden de woede der opgezette *Noordzee*, wanneer zij bij een' westenwind tegen de ſluis ſtond, terwijl die bij een' oostenwind zich opende, om *Rhijnlands* boezemwater in zee uit te ſtorten.

Noordwaarts van den *Ouden Rhijn* vloeit nog een kleine arm dier rivier, met name de *Vecht*, van *Utrecht* naar *Muiden* in de *Zuiderzee*. De bovengenoemde *Lek* ontvangt, ſedert de verandering van loop des *Rhijns* (die door den grooten KOEHOORN, ter betere beveiliging des lands, van *Schenkenſchans* naar *Pannerden* verlegd is, en daardoor ſterker ſtroomt),

ſtroomt), zoo veel water, dat het land in dien omtrek, vooral des winters, aan herhaalde overſtroomingen blootſtaat. Zij ontlast haar water bij *Krimpen* in de *Maas*.

II. Deze rivier heeft haren grootſten loop in de *Nederlanden*. Zij ontſpringt in de *Lotharingſche* gebergten, niet verre van *Langres*, de hoogſte ſtad van *Frankrijk*, ſtroomt alsdan door *Lotharingen* voorbij *Verdun* langs het Hertogdom *Luxemburg*, treedt bij *Dinant* de *Nederlanden* in, neemt te *Namen*, waar zij bijna 600 voet breed is, de *Sambre* op, vloeit dan oostwaarts, tot zij tuſſchen *Hoey* en *Luik* hare noordelijke rigting herneemt, met een' tragen loop, in eene ondiepe bedding, *Luik*, *Maastricht*, *Roermond*, *Venlo* en *Graye* voorbijvliet, den *Bommelerwaard* omvloeit, en, bij *Loevestein* met de *Waal* vereenigd, den naam van *Merwe* aanneemt, dien zij tot voorbij *Dordrecht* draagt. Iets verder ontvangt de *Maas* haren ouden naam terug, neemt bij *Krimpen* de *Lek* op, en ſtroomt, zeer ongelijk aan haren naburigen ſtroom, den *Rhijn*, in de volle pracht eener landrivier voorbij *Rotterdam*, *Schiedam*, *Vlaardingen*, *Maassluis* en *Brielle*, in de Noordzee, terwijl drie andere harer armen de eilanden *IJsſelmonde*, *Voorn*, *Beijerland* en *Overflakkee* met *Goeree* van het vaste land afſcheiden, en tuſſchen laatstgemelde eiland en *Hellevoetsluis* in zee vallen, of met de *Schelde* ineenloopen. De breedſte dier armen is het *Haringvliet* tuſſchen de eilanden *Beijerland*, *Voorne* en *Overflakkee*: door dezen arm kunnen ook alleen groote

ſchepen voorbij *Dordrecht*, door de zoogenaamde *Noord*, naar *Rotterdam* opzeilen.

III. De *Schelde*, de derde rivier in uitgebreidheid van loop, doch de eerſte, wanneer men hare breede bedding, vooral digt bij den uitloop, in aanmerking neemt, ontſpringt in het *Fransche* Departement der *Aisne* (*Picardie*), heeft door een gedeeltelijk onderaardsch kanaal met de *Somme* gemeenſchap, die in het *Britsche* kanaal valt, waardoor de gemeenſchap tusſchen *Antwerpen* en *Frankrijk* binnendoor bevorderd wordt; vervolgens ſtroomt de *Schelde* noordwaarts door het *Kamerijksche* en *Henegouwen*, ontvangt bij *Condé* de *Haine*, kort daarna de bevaarbare *Scarpe*, treedt bij *Doornik* onzen Staat binnen, en doorloopt *Vlaanderen* eerst in eene noordelijke rigting, tot bij *Gent*, waar zij zich met de *Lys* of *Leye* vereenigt, wendt zich dan oostwaarts, en ontvangt in de *Dender*, den *Rupel*, enz. de ſchatting der *Brabandsche* wateren. Hierdoor zeer aanzienlijk verſterkt, wendt zij zich na verſcheidene kronkelingen weder noordwaarts, draagt thans, na ruim tweehonderdjarige eenzaamheid, bij *Antwerpen* op nieuw eene menigte ſchepen van bijna alle Natiën op haar breede vaarwater ('t welk zich echter beneden de ſtad van 6000 tot 3000 voeten vernaauwt), maakt hier de grensſcheiding tusſchen *Vlaanderen* en *Braband*, verdeelt zich bij *Zandvliet*, waar zij wel 18,000 voeten breed is, in twee armen, die gezamenlijk *Zeeland* omringen, en zich, in de ſtatige breedte eens *Americaanschen* wereldſtrooms, bijna ongemerkt met de baren der

Noord-

Noordzee vermengen. (Zie beneden de beſchrijving van *Zeeland.*)

Behalven deze drie hoofdrivieren of ſtroomen heeft *Nederland* nog eene menigte andere kleinere, die zich meestal in de evengemelde ontlasten, voornamelijk in de zuidelijke gewesten en in *Overijssel*, waar het water een' merkbaren val heeft; in de noordelijke Provinciën daarentegen zijn, behalve de opgenoemde, de meeste rivieren ſlechts vaarten zonder helling of afloop, die doorgaans met menſchenhanden gegraven zijn. Onder de eerſten behooren de *Sambre*, de *Lys*, de *Dender*, *Rupel*, *Demer*, *Senne*, *Dyle*, *Haine*, de *Vecht* of het *Zwarte Water*, enz. Tot de tweede de *Amstel*, *Schie*, het *Sparen*, de *Zaan*, enz., die wij voegzamer bij de onderſcheidene gewesten zullen kunnen verhandelen. Van de heuvelen der *Veluwe* vloeijen vele beken naar de *IJssel*, die voor de papiermolens aldaar van belang zijn.

Behalven de rivieren is het noordelijk *Nederland* ook vroeger zeer rijk aan *meiren* geweest. Deze zijn echter, vooral ſedert de zestiende eeuw, grootendeels bedijkt en drooggemaakt: gelijk de *Aalmeir* (1560), de *Achtermeir* (1565), de *Beemster* (1610), *Broeker-* en *Buikslotermeir* (1626), *Balmermeir* (1632), *Berger-* en *Egmondermeir* (1555), *Enge Wormer* (1624), *Wormer* (1626, in 1826 op nieuws drooggemaakt), *Heer Huigenwaard* (1626), *Heiloërmeir* (1581), *Purmer* (1620), *Schagerwaart* (1631), *Schermmeir* of *Schermer* (1632), *Vronermeir* (1561), *Wieringerwaard* (1608, doch in 1620 weder overſtroomd), *Wogmeir* (1607), de *Zijp*

(1553, 1572 en 1579), allen in *Noordholland:* de *Diemermeir* (1630 en andermaal in 1651). In 't algemeen zijn er, volgens LEEGHWATER, ſedert de omwenteling der zestiende tot omſtreeks het midden der zeventiende eeuw wel 80,000 morgen lands ingedijkt. De gevaarlijkſte vijand echter, en die nog telkens toeneemt in krachten, is nog over: de thans ineengeloopene *Haarlemmer-* en *Leidsche-meir.* In het begin der zestiende eeuw waren beide nog van elkander geſcheiden, of ſlechts door eene wetering vereenigd: men ging toen nog te lande van *Hillegom* over *Aalsmeer* naar *Amstelland*, en van *Rhijnzaterwoude* naar *Hillegom;* ſedert zijn die meiren niet alleen in elkander geloopen, maar hebben ook de kleinere *Spiering-* en *Bijlemer-meiren* verſlonden; en reeds in de zeventiende eeuw zag de kundige LEEGHWATER het gevaar der toeneming van dezen *waterwolf* (zoo als hij hem noemde), die op ſommige plaatſen in zijnen tijd 50, op anderen 500 roeden afſpoelde, zoo zwaar in, dat hij de dringende noodzakelijkheid der bedijking en droogmaking aantoonde, hetwelk in onze dagen op nieuw ter bane gekomen, doch, zoo men denkt, tot op een' onbepaalden tijd uitgeſteld is. Sommigen vreezen voor de ſchadelijke *dampen*, die uit deze droogmaking zouden oprijzen, waarvan men bewijzen bijbrengt uit de vele opgedroogde *veenplassen*, het gevolg der *droogmakerijen*, onder welke de *Zuidplas* tusſchen *Gouda*, *Delft* en *Rotterdam* wel de voornaamſte is. *Friesland* heeft ook vele meiren en binnenwateren. De geheele uitgeſtrektheid der meiren en rivieren wordt op 508,750, de moerasſen op 70,000 bunders geſchat. Door

Door dezen voor zulk een klein land voorbeeldeloozen rijkdom aan water ſtaan de lage landen aan gedurige overſtroomingen bloot, vooral in *Gelderland* en *Zuidholland*, waar de ineengeloopene hoofdrivieren *Maas* en *Rhijn*, door de geringe helling en werking des ſtrooms, des winters het van boven afkomende ijs niet zonder groot gevaar voor de oevers kunnen lozen, hetwelk men *ijsgang* of *kruijing* noemt. Elken winter verheugen zich de oeverbewoners, wanneer, na een' zachten dooi, de van ijs ontlaste rivier hen voorbijſtroomt, en, om van vroegere onheilen niet te gewagen, oude lieden herinneren zich nog met ſchrik de doorbraken en overſtroomingen van 1775, 1776 en 1784, en de onheilen van 1799, 1809 en 1820 liggen nog in ieders gehengen. Geheele landſchappen werden toen met water en zand bedekt, en voor een geheel jaar of langer onvruchtbaar gemaakt; huizen, vee, menſchen weggeſpoeld, en een jammer verſpreid, dien ſlechts het medelijdende en milddadige gemoed der *Nederlanders* kon verzachten. Zeer kostbare dijken heeft men dan ook ſedert de twaalfde eeuw (vroeger behielp men zich met opgeworpene hoogten of *terpen*) aangelegd, om deze ijsgangen te keeren. Zelfs de binnenpolders worden tegen het boezemwater, 't welk zoo ligtelijk de lage landen doet onderloopen, door kleinere dijken of kaden, en vooral door watermolens beveiligd, die in *Holland* ongemeen talrijk zijn. Men meent, dat de verhooging der rivierbeddingen door het aangekruide zand den toeſtand des lands met de telkens toenemende noodzakelijkheid, om ook de dijken te verhoogen,

ſteeds gevaarlijker maakt, en dat de Regéring op zeer krachtdadige maatregelen bedacht is, om geheele Provinciën voor zulk een dreigend gevaar te behoeden.

Het lage gewest, door zulk een' binnenlandſchen vijand reeds zoo zeer bedreigd, heeft ook nog een ander, dringender gevaar doorteſtaan, de naburige *Noordzee*, die hooger is dan het land; doch door eene wijze ſchikking der Voorzienigheid ſtrekt zich, van *Duinkerken* in *Fransch-Vlaanderen* tot bij de punt van *Texel*, eene lange reeks van *zandheuvels* of *duinen* (waarvan bij de beſchrijving van *Holland* nader), die den onmiddellijken aanval der baren afwéren. Op twee plaatſen zijn dezelve echter doorgebroken; aan den mond der *Schelde* in *Zeeland*, alwaar thans de *Westkappelsche* dijk, een meesterſtuk der kunst, de punt van *Walcheren* beſchermt, en aan den mond der *Zuiderzee*, bij het eiland *Texel*. Het zuidelijk gedeelte der tegenwoordige *Zuiderzee* was oudtijds het binnenmeir *Flevo*, waarin zich de *IJssel* (oudtijds *Nabalia*, *Sala* of *Isala*) ontlastte, en uit hetzelve weder noordwaarts tusſchen *Friesland* en *Noordholland* (welke toen alléén door dien vloed geſcheiden waren) in zee viel. Dan nadat de *Noordzee* allengs het bed dier rivier (ook wel *Flevum* en de oostelijke arm van den *Rhijn* genoemd) aanmerkelijk verruimd had, brak zij eindelijk in den loop der dertiende eeuw, toen men binnen vijftig jaren niet minder dan zeven geduchte watervloeden had, geheel door, overſtroomde het zuidwestelijk gedeelte van *Friesland*, en het noordoostelijke van *Noordholland*, en vormde dus de te-

gen-

genwoordige *Zuiderzee*, van twintig uren lang, en zeventig in den omtrek, en de eilanden aan haren mond (*); van welken, alsmede van het naburige *Noordhollandsche* ſtrand, de duinen grootendeels zijn weggeſpoeld, even als in *Zeeland*. *Friesland* en *Groningen* hebben geheel geene duinen. Hier zijn dus kostbare *zeedijken* noodig; in *Zeeland* aan de binnenzijde der eilanden, en in *Holland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Overijssel* en *Friesland* langs den geheelen oever der *Zuiderzee*. Nog op eene derde plaats is de zee ingebroken, namelijk op de grenzen tusſchen *Groningerland* en *Oostfriesland*, waar de zeeboezem *Dollart* eene uitmuntend ſchoone landſtreek met drieëndertig dorpen, in den jare 1277, verzwolgen heeft, en dus ook door dijken omringd moet worden. Het geheele beheer der dijken en waterkeeringen maakt dan ook een' afzonderlijken en zeer kostbaren tak van beſtuur uit, de *Waterstaat* genoemd. De dijken langs de westkust der *Zuiderzee* en de noordkust van het *IJ*, van den *Wieringerwaard* tot de *Beverwijk*, hebben in vijfenvijftig jaren (van 1732 tot 1788) 18 Mill. 571,000 guldens gekost. Hieronder zijn nu die der zuid- en oostkust dier zee, die van *Groningen* en *Friesland*, *Zeeland* en *Zuidholland*, alsmede alle de rivier-dijken, enz. niet begrepen. Oudtijds maakte men deze dijken van *paalwerk:* doch ſedert de *paalworm*, een geringſchijnend diertje, in het jaar 1732 dezelve

(*) Het gevoelen van HUYDECOPER, als of *Texel* reeds in de *negende* eeuw een eiland zou geweest zijn (MELIS STOKE, I. D. bl. 235.) wordt thans algemeen verworpen.

ve begon te doorknagen, en daardoor het land in een ſtellig gevaar was gebragt, werden de zeedijken van *steenen glooijingen* voorzien, hetwelk aan dezelve veel meer ſtevigheid bijzet. De zee ontziet deze waterkeeringen echter geenzins altijd: vooral dan, wanneer zij door zuidwestelijke ſtormen wordt opgezet, en alsdan de wind naar het noordwesten ſchiet, heeft zij meermalen de dijken overſtroomd en doorgebroken. Om nu van de oudſte tijden niet te ſpreken, zoo denke men ſlechts aan den zoogenoemden *Allerheiligenvloed* van 1. November 1570, waardoor in *Friesland*, *Groningerland* en *Oostfriesland* alléén meer dan 20,000 menſchen verdronken. Onder de latere overſtroomingen der zee zijn die der jaren 1702, 1717, 1775, 1776 en vooral de geweldige vloed van 5. Februarij 1825, die *Friesland*, *Overijssel* (tot het hooge land van *Drenthe* toe), *Gelderland* en *Noordholland* teiſterde, de *Wormermeir* deed inbreken, vele menſchen en zeer veel vee deed vergaan, gedenkwaardig. Het is nogtans blijkbaar, dat bij alle gevaren en onkosten, welke 's lands lage ligging, en de ſchuring van zee en rivieren veroorzaakt, nogtans diezelfde wateren ook van het uiterſte belang zijn voor den binnen- en buitenlandſchen handel, welke hier vroeger, meer dan in eenig land der aarde (zoo verre men weet), gebloeid heeft, en die alléén door de ondiepten, welke het telkens ophoopende zand der rivieren op de kusten veroorzaakt, belemmerd wordt. Zóó belet de groote zandbank *de Breê Veertien* het landen op de *Hollandsche* kusten, behalve aan visſchersſchuiten; zelfs de hoofd-invaart bij *Texel* is door

door het zand naauw bepaald, en die der *Maas* bij *Brielle* voor groote ſchepen reeds niet meer toegankelijk; die der *Schelde* voorbij *Vlissingen* naar *Antwerpen* heeft nog de meeste diepte.

Men ontmoet echter in de *Nederlanden*, behalve deze lage kusten, ook hoogere ſtreeken. Het *Ardenner-woud*, een boschrijk gebergte, ſtrijkt door *Henegouwen*, *Namen*, en inzonderheid door *Luxemburg* heen, welk laatſte gewest het minst bevolkte en onvruchtbaarſte van allen is; doch zoo men al op deze veelal rotſige bergen geen koren aantreft, zij zijn des te rijker aan bosſchen, aan allerlei metalen en ſteenkolen. Ook het oude *Limburg* (thans oostelijk *Luikerland*) heeft eenige bergen. Het zuidergedeelte van *Braband* heeft geene hooge bergen, maar bekoorlijke en welbebouwde heuvels, en het uitgeſtrekte *Sonienbosch;* ook in *Vlaanderen* is veel houtgewas. Doch het midden der *Nederlanden* is eene voortzetting der groote zandige heide, die zich van de *Oostzee* af, door *Pruissen*, *Brandenburg*, *Lunenburg* en *Westfalen* heen, tot aan de *Schelde* uitſtrekt. Op de *Veluwe* en in het oostelijk gedeelte van *Utrecht* gaat die heide verzeld met zandige heuvelen; zij wordt dan door de vruchtbare *Betuwe* afgebroken, maar beſlaat weder het noordergedeelte van *Braband*, alwaar de *Moker-* en *Bredasche* heiden bekend zijn. Zuidwaarts breidt zich de heiachtige, zandige en moerasſige landſtreek, *Peel-* en *Kempenland* genoemd, tot diep in het voormalige Bisdom *Luik*, thans *Limburg*, uit. *Vlaanderen*, *Zuidbraband*, *Zeeland* en *Gelderland* zijn wel de vruchtbaarſte gewesten in ko-

koren; *Holland*, *Friesland* en *Groningen* in weilanden voor de veeteelt.

De *luchtgesteldheid* in *Nederland* is zoo verſchillend als die van den grond. In het zuidoosten is de lucht op de bergen zeer gezond; alsmede in de drooge en boschrijke gewesten van *Braband* en *Luikerland*, en in *Oostvlaanderen*. *Zeeland* is ongezond en aan koortſen onderhevig (*); *Westvlaanderen* was dit eertijds ook; de ſtreek om *IJperen* was zoo moerasſig, dat van daar misſchien de naam van *de doode van IJperen* voor iemand van een zeer bleek en ongezond voorkomen ook bij ons bekend is; ook in *Noordholland* en *Friesland* is de ongeſtadigheid van het weder, veroorzaakt door de zeedampen, voor de gezondheid niet voordeelig, waaraan zich echter de inboorlingen ligtelijk gewennen. Vreemdelingen nogtans verwonderen zich over de menigte der lijders aan voorjaars- en herfst-koortſen, vooral in *Zeeland* en *Noordholland*, hetwelk zij grootendeels aan de dampen der ſtilſtaande wateren, het ſlechte water, en het vischeten toeſchrijven. In *Gelderland*, *Zuidholland*, *Utrecht* en *Overijssel* is de lucht nogtans zeer gezond, vooral in *Gelderland*, en men vindt er zeer vele voorbeelden van tachtig- en negentig-, ja eenige van honderdjarige grijsaards en oude vrouwen.

Uit

(*) De Heeren DE KANTER en VAN UTRECHT DESSELHUIS hebben getracht de ongezondheid van *Zeeland*, in hunne beſchrijving van dat gewest, weg te redenéren. De ondervinding moge beſliſſen.

Uit de geſteldheid van den grond en de luchtſtreek kan men gereedelijk tot die der voortbrengſelen beſluiten. En wezenlijk zijn deze zoo menigvuldig, als men in eenig land van gelijke poolshoogte vindt. Het zuidelijk gedeelte, of de voormaals *Oostenrijksche Nederlanden*, alsmede *Zeeland*, zijn bij uitſtek vruchtbaar in granen, en voeren jaarlijks veel daarvan uit. In de *noordelijke* of *Vereenigde Nederlanden* was langen tijd, zelfs met uitſluiting van *Zeeland*, de graanteelt voor de behoeften der inwoners ontoereikend (GRABNER meende in 1788, dat de landbouw naauwelijks een derde der ingezetenen kon voeden), doch ſedert de tegenſpoeden des handels dezen tak van beſtaan uit noodzakelijkheid met meerderen ijver hebben doen behartigen, is de landbouw ook hier tot eene hoogte geklommen, welke den ingezeten', zoo al niet ten volle, dan toch grootendeels van buitenlandſche invoer onafhankelijk maakt. In den jare 1804 rekende de kundige METELERKAMP, dat men nog 50 à 60,000 lasten koren minder bouwde, dan de behoefte der ingezetenen vereischte, dan ſedert dien tijd is door het geheele ſtilſtaan van den handel, hetwelk de kapitalen veelal in land deed beſteden, en door de onvermoeide pogingen van de *Vaderlandsche Maatschappij tot bevordering van den Landbouw*, de *Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij*, den *Commissaris van Landbouw*, en andere verdienſtelijke mannen, de akkerbouw nog aanmerkelijk toegenomen; zoo dat men nu (vooral met bijvoeging der zuidelijke *Nederlanden*) met volle ruimte kan zeggen, dat de *Nederlandsche Monarchie*

Bijvoegſels, pag. 451.

chie meer granen teelt, dan zij tot binnenlandsch gebruik behoeft; ook gaan er jaarlijks aanmerkelijke ſcheepsladingen tarwe naar *Engeland*, *Spanje*, enz. meest uit de havens van *Antwerpen* en *Amsterdam*. Reeds bedroeg in 1804 het graanland in de *Vereenigde Nederlanden* ruim de helft der uitgebreidheid van de wei- en hooilanden, namelijk 375,000 morgen. Thans zijn er in het Koningrijk der *Nederlanden* 666,254 bunders *bouwland*. Met onvermoeide vlijt worden de woeste gronden en heiden in *Noordbraband*, *Antwerpen*, *Limburg*, *Overijssel*, en nu laatſtelijk door de *Maatschappij van Weldadigheid* ook die in *Drenthe*, welke *negen tiende* gedeelten van dat gewest beſlaan, ontgonnen. De dorre ſtreken tusſchen *Breda* en *Antwerpen* en die omtrent *Steenwijk* zijn bijna niet meer kenbaar. Alléén de *Veluwe* beantwoordt nog, bijkans geheel, aan haren naam van *vale* of ſlechte *aue* of land. *Tarwe* van de edelſte ſoort levert vooral *Zuidbraband*, *Vlaanderen*, *Henegouwen* en *Zeeland* op; ook *Gelderland* is daarvan wel voorzien; de opbrengst wordt op 4,569,234 mudden gerekend (1. Jan. 1824); de *rogge*, voornamelijk aldaar en in *Holland*, *Overijssel* en *Groningen* voortkomende, bedroeg 1,820,572, de *boekweit* 1,911,477, de *garst* 2,647,424, de *haver* 7,132,000 mudden. *Koolzaad* is overvloedig in de zuidelijke ſtreken, vooral van *Vlaanderen*. Geen land in *Europa* heeft zulk ſchoon *vlas*, als hetgeen in *Vlaanderen* groeit, en dáár tot het keurigſte linnen bewerkt wordt. Ook in de zuidelijke ſtreken van *Holland* vindt men dat voortbrengſel, doch minder overvloedig. *Hennip* wordt

in

in den *Krimperwaard* en daaromſtreeks in *Holland* veel gebouwd, ook vindt men dien in *Namen*, *Luxemburg*, *Luik*, *Vlaanderen* en *Braband*. De vlas- en hennipteelt brengt, volgens den Heer DE CLOET, vijftien millioenen guldens op; dit ſchijnt echter te hoog berekend te zijn. *Hop* wordt voornamelijk in *Vlaanderen*, tuſſchen *Poperingen* en *Aelst* en elders in de zuidelijke gewesten en *Noordbraband* geteeld. *Meékrap* is in *Zeeland*, ook in *Vlaanderen* en *Holland*, een gewigtig artikel van uitvoer. *Tabak* wordt in *Utrecht* en *Gelderland*, alsmede in *Vlaanderen* en *Henegouwen* gekweekt. *Moes-* en *tuinvruchten* zijn ſchier overal heerlijk en overvloedig, door den rijkbewaterden grond; dóch vreémdelingen bewéren, dat die der noordelijke Provinciën flaauwer zijn, dan die van droogere gewesten, hetwelk ook zeer natuurlijk is. De opbrengſt der drooge groenten is 1,365,120, der aardappelen 11,812,250 mudden; waarmede 81,000 bunders beteeld zijn, bedragende, volgens eene (misſchien wat ruime) berekening een kapitaal van *dertig* millioenen guldens. Vele *tuinzaden* worden uitgevoerd, vooral naar *Engeland*, *Spanje*, *Frankrijk*, en gedeeltelijk ook naar *Duitſchland*. In het Hertogdom *Luxemburg*, niet verre van den *Moezel*, en in *Luikerland*, vindt men wijn. De *boomgaarden* beſlaan 27,000 bunders. De *bosſchen* in *Nederland* zijn zeer aanzienlijk, ten minſte in de zuidoostelijke gewesten, *Namen*, *Henegouwen*, *Braband* en het Hertogdom *Luxemburg*; de voormalige Republiek daarentegen is zeer arm in houtgewas, behalve wilgen

langs de vele wateren, en boschrijke plekken op de heide, zoo als het *Ameronger*-bosch, en overblijfselen van een zeer groot woud langs den zoom der duinen, waartoe het *Haagsche bosch* en de *Haarlemmerhout* behooren. De geheele oppervlakte der bosschen wordt op 600,000 bunders geschat. Bij *Haarlem* en te *Noordwijk* is de *bloementeelt* een aanzienlijk artikel van uitvoer, bijkans door geheel *Europa*. Nog altijd blijven *hyacinthen* het hoofdartikel, hoewel thans ook meer vreemde en zeldzame uitheemsche bloemgewassen aangekweekt worden. *Noordwijk* was ook van ouds wegens *geneeskruiden* beroemd.

Uit het *dierenrijk* komt vooreerst het *rund* in aanmerking. Gelijk de *Zeeuwsche* tarwe, en het *Vlaamsche* vlas, zoo wordt de *Hollandsche* koe voor de beste der wereld gehouden. De weilanden bedragen 879,000 bunders, waarvan omtrent 600,000 bunders wei- en 279,000 hooilanden, dus iets meer dan de helft der bouwlanden. De beste kaas en boter, niet alleen van *Nederland*, maar van *Europa*, valt in *Holland*, en wordt sterk uitgevoerd (*), voor-

(*) Het getal der runderen in de *Nederlanden* wordt, volgens *officiele* stukken, geschat op:

Ossen en koeijen	1,343,636
Vaarzen en kalveren	532,554
	1,876,190

Men denkt, dat de koeijen in *Holland* en *Friesland* alléén jaarlijks 26 millioenen ponden boter geven, en dat uit *Friesland* alléén voor eene millioen guldens verzonden wordt.

vooral naar *Engeland*. Ook in de Provinciën *Limburg* en *Oost-Luikerland* is de veeteelt van belang, en de *Limburgsche* kaas is beroemd. *Paarden* zijn voornamelijk in *Friesland* van een wel minder edel, maar daarentegen groot, ſterk, en werkzaam ras, die in deze eigenſchappen weinig huns gelijken hebben. Ook in andere gewesten vindt men zeer goede paarden, wier geheel getal onderſcheidenlijk wordt opgegeven. Volgens de bovengemelde opgave bedraagt hetzelve genoegzaam 450,000 ſtuks, de veulens medegerekend. Onder de *honden* is vooral de *IJslandsche* herders- en keeshond vrij talrijk. De *schapenteelt* is in de ſchrale weiden der *Ardennes* en in de zandgronden van *Gelderland*, *Braband* en *Holland*, vooral op het eiland *Texel*, zeer aanzienlijk; men vindt op het laatstgemelde eiland alléén 30,500, en in 't geheel 1,303,540 ſtuks, waarvan de wol, hoewel niet tot de fijnſte behoorende, nogtans een aanzienlijk artikel van uitvoer oplevert. Ook *varkens* mest men hier in overvloed (zij bedragen 540,000 ſtuks), en het ſpek is voor den gemeenen man bijna het eenige vleesch, 't welk hij nuttigt. De *ezels* rekent men op 18,000. In de duinen vindt men eene menigte konijnen, hier en daar ook veel hazen: aan ander viervoetig *wild* is geen overvloed, uit hoofde dat alles hier zoo digt bewoond is. Reën en herten zijn in *Holland* ſlechts zeer enkeld en in *Gelderland* en *Overijssel* niet zeer talrijk te vinden. Veel meer wild is in *Braband*, *Henegouwen*, *Namen* en *Luxemburg* in de groote en digte bosſchen. Het getal der hoenders wordt

d. Bijvoegſel p. 452.

op 5,500,000, dat der hanen op 366,700 begroot. Op *Eijerland*, een gedeelte van *Texel*, leggen vele meeuwen eene menigte eijeren, naar welke het land den naam draagt. Eendvogels, ganzen, ſnippen, lijsters, vinken en andere trekvogels worden in het najaar overvloedig gevangen. In *Noordbraband*, *Gelderland*, *Utrecht*, *Gooiland*, *Friesland*, *Groningen*, *Drenthe* en *Overijssel* op de heide is de *bijenteelt* niet onbelangrijk, en geeft eene waarde van omtrent eene millioen guldens. Dezelve was echter voorheen aanzienlijker. In *Drenthe* vindt men eenige ſlangen, doch van eene onſchadelijke ſoort; ook eenige *adders*, die niet onſchadelijk zijn. In *Gelderland*, *Friesland* en in de *Meijerij van 's Bosch* zijn mede ſlangen (in de laatſte weinig).

De ware goudmijn voor den *Nederlander* was voorheen de *visscherij*. In den jare 1804 rekende men, dat, niettegenſtaande den toenmaligen oorlog met *Engeland*, nog 20,000 huishoudingen, alléén in de *Vereenigde Nederlanden*, daarin een beſtaan vonden, waaronder dan zekerlijk ook de walvischvangst en haringviſcherij op de *Groenlandsche* en *Schotsche* kusten gerekend zijn. De walvischvangst is ſedert geheel vervallen; de haringviſcherij heeft zich eenigzins opgebeurd, hoewel in 1814, in plaats der vijfhonderd haringbuizen, die weleer alléén uit *Enkhuizen* uitzeilden, nog geene honderd in 't geheel werden uitgerust. Trouwens, de haringvangst hield in 1601 nog vijftienhonderd buizen bezig, die vóór 1795 tot honderd zevenentachtig verminderd waren. In 1812 en 1813 waren er nog ſlechts *drie*

ha-

haringbuizen. — In 1814, na de herſtelling der vrije vaart, was dit getal weder tot achtennegentig, en in 1815 tot honderd zevenendertig vermeerderd: doch de haringviſcherij is ſedert, door een zamenloop van noodlottige omſtandigheden, meer tot ſchade dan tot voordeel voor de reeders gedreven. Men vaart ten haring (met de verſche haringvangst of *groote visscherij*) uit *Vlaardingen*, *Maassluis*, *Delfshaven*, *Enkhuizen*, *de Rijp*, en ſedert drie jaren ook uit *Amsterdam*. In de maand September vaart men doorgaans uit *Katwijk*, *Noordwijk*, *Scheveningen* en andere zeedorpen ten haring, om die te droogen (als *bokking*). Verſche visch wordt door de ingezetenen zeer bemind, en is op de kusten vrij overvloedig, zoo als ſchelvisch, kabeljaauw, en allerlei ſoorten van platvisch, waarvan men de tarbot nog al veel aan de *Engelschen* verkoopt. Van *Vlaardingen* alleen zijn in den winter tusſchen 1814 en 1815 veertig, en in het voorjaar tachtig ſchepen ter kabeljaauwvangst op de *Noordzee* uitgezeild; en van *Maassluis* in den voortijd dertig ſchepen. — Onder de riviervisſchen was de zalm voorheen in de groote rivieren veel overvloediger, dan thans. Andere ſoorten, als ſnoek, baars, voren, zijn er nog in de ruimte. Het *IJ* levert voortreffelijke bot. Onder de *schaaldieren* is het kleine kreeftſoort, *garnalen* genoemd, bij velen een geliefkoosd voedſel, en vrij overvloedig. In *Zeeland* zijn vele oesters en mosſelen; voor de kalkbranderijen heeft men er overvloed van ſchelpen.

Het Rijk der *delfstoffen* levert allerlei ſoorten van

brandstof. De *steenkolen* zijn in de zuidelijke gewesten, *Namen*, *Henegouwen*, *Luik* en *Limburg*, een belangrijke tak van nijverheid en uitvoer. Men delft daarvan jaarlijks 56,700,000 centenaars (*quintaux métriques*), die, tegen vier ſtuivers het centenaar, 11,340,000 guldens voordeel geven, zonder de transportkosten. De vele bosſchen in de nabijheid maken de bewerking gemakkelijk. Vooral zijn de *Luiksche* kolen vermaard, en dienen ook in de noordelijke gewesten algemeen tot brandſtof, in zoo verre men de *turf* niet gebruikt, welke aan die ſtreken eigen is, en vooral in *Holland* en *Friesland* gevonden wordt. De *turf* wordt gevonden in het *hooge* en *lage* veen. Het eerſte, in de hooge landen van *Groningen*, *Drenthe*, *Friesland* en *Overijssel*, ligt boven op eene zeer vruchtbare laag teelaarde, en dus is de ontginning daarvan dubbeld voordeelig, daar men, de turf afgegraven hebbende, uitmuntend bouwland heeft. Deze geeft *lange* turf, en wordt meest voor ſmederijen en fabrijken gebruikt. Tot het vervoer daarvan heeft men vaarten gegraven, zoo als de *Dedemsvaart* in *Overijssel*, die van het *Hoogeveen* en de *Smilde* in *Drenthe*, welke voor de ontginning dier gewesten van het grootſte belang zijn. Voor den haard dient de turf, die men in het *lage* veen van *Friesland* en *Holland* vindt, en welke, afgegraven zijnde, *veenplassen* achterlaat. In de zuidelijke gewesten heeft *Zuidbraband*, *Limburg* en *Vlaanderen* turfveenderijen. De overige voortbrengſelen van het mineraalrijk zijn in de *Belgische* Provinciën veel overvloediger dan in

de

de *Hollandsche*. De berg- en boschachtige ſtreken van *Namen*, *Henegouwen*, *Luik*, *Luxemburg* en *Limburg* bevatten ſteengroeven (van marmer, arduin- of hardſteen, lei- en zandſteen, molenſteenen, vuur- en ſlijpſteenen: te *Hougaerde* ééne albastmijn) en zeer rijke ijzermijnen, die jaarlijks wel 600,000 centenaars ruw en gegoten ijzer opleveren, een kapitaal van ruim vijf millioenen! Ook heeft men goede pijpaarde. De *minerale* wateren van *Spa* zijn door geheel *Europa* bekend.

Men ziet dus, dat de *Nederlanden* aan de voornaamſte behoeften en veraangenamingen des levens (zout en wijn uitgezonderd) doorgaans overvloed, en althans geen gebrek hebben. Het overige wordt hun door den uitgebreiden *handel* aangebragt, waarin zij boven alle volken der aarde, gedurende drie of vier eeuwen, de kroon ſpanden. Eerst was *Brugge* in *Vlaanderen* de hoofdzetel van den handel tuſſchen het Zuiden en Noorden van *Europa*, en verſchafte, in de veertiende en den aanvang der vijftiende eeuw, aan *Vlaanderen* onmetelijke rijkdommen boven de andere gewesten. Dan tegen het einde dier eeuw werd de handel grootendeels naar *Antwerpen* verlegd, welke ſtad toen de eerſte handelplaats der wereld werd. Haar ongemeene bloei duurde echter ſlechts ééne eeuw; de oorlogen met *Spanje* om Godsdienst en vrijheid, de geduchte plundering en moord in 1576, en eindelijk de verovering der ſtad in 1585, deden de rijkſte kooplieden eene plaats verlaten, die voortaan aan ſlavernij en

bijgeloof was toegewijd. Zij zochten heul in de *vrije Nederlanden*, vooral te *Amsterdam*, waar de handel in het laatst der zestiende, en den aanvang der zeventiende eeuw, zoo verbazend toenam, dat HUYGENS haar *tweemaal Venetië* durfde noemen, hetwelk zeer veel zegt, wanneer men de magt en den rijkdom van *Venetië*, nog in de zestiende eeuw, bedenkt. Deze glans van *Amsterdam* duurde, wat den handel betreft, nog tot op het laatst der achttiende eeuw, hoewel met eenige vermindering voort, tot dat de omwenteling van 1795 haar den doodſteek gaf, en hare mededingſter *Londen* op het puin van den *Nederlandschen* handel tot de onbetwiste koningin der zeeën verhief. Na de omwenteling van 1813 is die handel wel weder eenigzins aangewakkerd, doch heeft zijne voormalige hoogte op verre na nog niet bereikt. Integendeel ſchijnt *Hamburg* thans de gelukkige mededingſter van *Amsterdam* te worden, en die ſtad zelfs te zullen overtreffen. De lijst der inkomende ſchepen in *Texel* en het *Vlie* bedroeg in 1794 2479, en had in 1792 2805 bedragen; terwijl het getal der inkomende ſchepen in 1814 (wel is waar eerst ſedert den 1. April) 1426, en der uitgaande 1575 bedroeg. Wanneer men hierbij de ſchepen voegt, die in dat jaar de *Maas* zijn ingeloopen, ten bedrage van 1284, (en dat der uitgeloopene 1308) zoo bekomt men een geheel van 2,710 ſchepen, die in *Hollandsche* havens zijn binnengekomen, en van 2,883, die uitgegaan zijn, terwijl het middelgetal der jaren 1775 tot

tot 1795, de twee oorlogsjaren met *Engeland* uitgezonderd, 4,140 uitmaakte. De toeſtand van den handel in het begin en op het einde van dat tijdvak was genoegzaam dezelfde. In het vredejaar van 1802 waren 3548 bodems te *Amsterdam*, en 1786 in de *Maas* binnengeloopen. In 1812 en 1813 zag het *IJ* ieder jaar ſlechts *veertig*, en de *Maas* niet meer dan *tien* zeeſchepen! In 1817 zijn weder 3077 ſchepen te *Amsterdam*, meer dan 1700 te *Rotterdam*, en 220 te *Schiedam* binnengeloopen. In de laatſte plaats was over de 32,000 last granen, meest rogge en garst, ingekomen. Te *Antwerpen* was het getal der ingekomene zeeſchepen in 1817 999. — Doch dit was het gevolg van den verbazend ſterk aangewakkerden graanhandel, ten gevolge van een misgewas in 1816, en van den *vrijen handel* destijds in dat artikel. — In 1822 liepen in *Amsterdam* uit *Texel*, het *Vlie* en *Terschelling* binnen 2159, in de *Maas* 1312, in de *Schelde* 580, te *Ostende* 292, te zamen 4343, en zeilden uit 4355 ſchepen. Sedert is dat getal in de noordelijke havens verminderd, doch de handel is te *Antwerpen* meer aan het klimmen dan aan het dalen.

f. Bijvoegſels p. 453.

De koophandel van *Antwerpen* bleef, ſedert de bemagtiging der ſtad door de *Spanjaarden*, tot op 1795 in een' kwijnenden toeſtand, en de *Belgiſche* Provinciën bloeiden meer door den inwendigen rijkdom van hunnen vruchtbaren grond, dan door hunnen handel. Daar de *Schelde* geſloten was, zoo dat geene groote vaartuigen uit zee die rivier mogten opzeilen, maar men alles over *Holland* moest trek-

ken, zoo bepaalde zich de zeehandel veelal tot *Ostende* en *Brugge*, die echter ook door de *Hollanders* in hunne ondernemingen belemmerd werden, zoo dat de *Oostenrijksche* regéring eene *Oostindische* Maatſchappij, die zij in 1721 te *Ostende* wilde oprigten, moest laten te niet gaan. Echter begonnen handel en fabrijken in de laatſte jaren der *Oostenrijksche* regéring aanmerkelijk toe te nemen, ſchoon JOSEPH II. de heropening der *Schelde* in 1785 liet afkoopen. Het vredes-tractaat van 1795, 't welk *Holland* tot een afhankelijk gewest van *Frankrijk* vernederde, bepaalde die heropening ten behoeve van het nu *Fransche België*, dan de zee-oorlog met *Engeland* liet daarvan geen genot ſmaken. Echter begunſtigden de *Franschen*, zoo veel zij konden, den *Belgischen* handel ten koste van den *Hollandschen*. De bevrijding van hun juk en de overeenkomſten te *Parijs* en *Weenen* in 1814 en 1815 hebben beiden op een' gelijken voet gebragt, en voor beiden even zeer de zee geopend. Het hangt dus nu van de aloude werkzaamheid, nijverheid en goede trouw des *Hollandschen* koopmans af, om daarmede zoo mogelijk de ontegenzeggelijke voordeelen, die de ligging van *Antwerpen* den *Brabander* aanbiedt, op te wegen. Beider mededinging onder ééne regéring kan nu van eene ſchadelijke jaloersheid in een' heilzamen wedijver veranderen. De koophandel in de zuidelijke gewesten heeft reeds in 1815 zeventien tonnen gouds aan het land opgebragt. De lastgelden voor inlandſche ſchepen bedroegen 76,407 francs: voor vreemde 327,530 francs. De invoer

van

van koffij bedroeg 17 millioen fr. Geraffineerde ſuiker $8\frac{1}{2}$ millioen fr. Zijden ſtoffen over de 800,000 fr. Katoenen lijwaden bijna 1 millioen fr. Wijnen ruim 1,400,000 fr. Lakens en kaſimieren 1,633,000 fr. Garen kanten 296,092 fr. En eindelijk manufacturen in 't gemeen 13,017,635 fr.

Onder de buitenlandſche handelstakken is die op de *Oostzee* in vroegere tijden wel de bloeijendſte geweest, wat de *Hollandsche* gewesten betrof, doch na 1780 ontzettend verminderd, terwijl de *Engelschen* daarvan de voordeelen aan zich trokken. In 1778 gingen nog 2406 *Nederlandsche* ſchepen door de *Zond*, in 1790 2009; en in 1814 ſlechts 550. Nogtans is de hout- en graanhandel met de *Oostzee* thans een dier weinige takken, die nog aan *Amsterdam* zijn overgebleven. — De handel met de *Britsche* eilanden is voor ons van belang; tot nog toe zijn wij de commisſie-handelaars van dat Rijk voor een goed gedeelte van *Duitschland* en *Zwitserland*, terwijl de meestal bewerkte goederen en metalen, die men van daar haalt, den *Rhijn* op verzonden worden. Daarentegen voorziet *Nederland Engeland* tegenwoordig niet ſlechts van boter en kaas, maar ook van vlas, meêkrap en granen, waarvan de invoer (gelijk men in het Parlement erkend heeft) thans uit de *Nederlandsche* Provinciën grooter is dan (in vredestijd) uit *Frankrijk*. Deze laatſte handel wordt meest over *Antwerpen* gedreven, gelijk de overige handeltakken met *Groot-Britannië* over *Rotterdam*. De handel op *Frankrijk* is doorgaans 12 millioenen tot ons nadeel; die op *Spanje*, *Portugal*,

gal, *Italië* en de *Levant* is grootelijks in ons voordeel, doch thans ook, door de mededinging van andere Mogendheden, de ſterke uitvoer van granen uit *Odessa*, en den ellendigen toeſtand van *Spanje*, zeer aanmerkelijk verminderd. De handel op *Noord-America* is van de *Nederlandsche* zijde lijdelijk, even als die op *Engeland*, en de menigvuldige invoer van daar, tabak, rijst, huiden, enz. kan tegen de uitgevoerde jenever en eenige fabrijkgoederen niet opwegen. De handel op de *Oost-* en *Westindische* volkplantingen van den Staat is ſedert de bezetting derzelven door de *Engelschen* zoo aanmerkelijk veranderd, dat de oude opgaven daaromtrent thans niet meer bruikbaar zijn. *Vooreerst* hebben wij de volkplantingen *Berbice*, *Essequebo* en *Demerary*, waaraan de *Engelschen* ontzettende kapitalen hadden te koste gelegd, verloren; hoewel de *Engelsche* regéring aan alle ingezetenen dezer landen, welke, hetzij plantaadjen aldaar, hetzij *hypotheken* op die plantaadjen hebben, bij een in 1815 geſloten verdrag dezelfde vrijheid van handel derwaarts, als aan hare eigene onderdanen, en onder dezelfde wetten, verleend heeft. *Ten anderen* is de handel onzer ingezetenen naar de *Oostindiën* thans (met uitzondering der *Molukken* en van *Japan*) na den val der *Oostindische* Maatſchappij zoo wel voor *Nederlandsche* ingezetenen als vreemdelingen vrijgeſteld. Eene *handelmaatschappij*, in 1824 met het ontzettende kapitaal van 37 millioenen opgerigt, handelt voornamelijk op de *Oost-* en *Westindiën*, doch zonder *uitsluitend voorregt*. *Ten derden* hebben die volkplantingen

gen in de laatſte jaren de grootſte veranderingen in beſtuur, inrigtingen en landbouw ondergaan. *Ten vierden* is de zeer voordeelige ſmokkelhandel over *Curaçao* met het vaste land van *Zuid-America* afgedaan, doch daarentegen dat eiland nu als eene *vrije haven* voor alle Natiën opengeſteld, waarvan men de gevolgen thans moet afwachten. Voorts zijn voor den *Nederlandſchen* handel nieuwe bronnen geopend in *Brazilië*, de tegenwoordige Republieken *Mexico*, *Guatimala*, *Columbia*, enz. en op het eiland *St. Domingo* (*Haïti*), thans in handen der Zwarten, in zoo verre wij in het gebruik dier bronnen niet reeds door de *Engelſchen* zijn voorgekomen. De handel op den *Rhijn* is een gewigtige tak van uit- en invoer; men verzendt dien ſtroom op *coloniale* goederen, viſch, enz. en doet hout, wijn, fabriekwaren, en andere goederen denzelven afkomen. De *binnenlandſche* handel is van zeer veel belang, uit hoofde van den verſchillenden aard der voortbrengſelen. Vooral trekt *Holland* uit het rijke *België* zeer vele ruwe ſtoffen en fabriekgoederen, en de uitvoer derwaarts, die door het ſluiten der *Schelde* voor *Holland* de balans deed overſlaan, zal nu wel voordeelig voor *Braband* zijn. Het geheele kapitaal, in den *Hollandſchen* handel omgezet, werd voorheen in gewone tijden op bijna 350 millioenen begroot, en het aantal ſchepen onder *Nederlandſche* vlag (in 1813 volſtrekt nietig) was in 1814 reeds 1500.

Tot bevordering van den *binnenlandſchen handel* dienen de *gegravene kanalen*, vooral onder de regéring

ring onzes tegenwoordigen Konings aangelegd: namelijk de *Willemsvaart* bij *Zwolle*, tusſchen den *IJssel* en het *Zwarte Water*, dienende om de ſcheepvaart van *Deventer* naar *Zwolle* te bekorten, de *Zuidwillemsvaart* tusſchen *'s Hertogenbosch* en *Maastricht*, door de barre *Peel* en het *Kempenland*, het *Zederikskanaal* tusſchen *Vianen* en *Gorinchem*, in verband met de voor groote ſchepen verruimde vaart tusſchen *Utrecht*, *Amsterdam* en de *Lek*, om dus de vaart voor de *Keulsche* ſchepen gemakkelijk te maken; vooral echter het groote *Noordhollandsche kanaal* tusſchen het *IJ* en de *Helder*, door *Purmerend* en *Alkmaar* heen, om de ondiepten der *Zuiderzee* te mijden, voor koopvaardij- en zelfs voor oorlogſchepen geſchikt, in December 1824 voltooid; voorts eene menigte goede ſtraatwegen.

De *fabrieken* van *Nederland* behooren nog tot de gewigtigſte van *Europa*. Bijna alles, wat tot de behoeften en gemakken des levens behoort, wordt hier verwerkt, en eene optelling in bijzonderheden zou noodzakelijk door de menigte onvolledig zijn. Fabrieken van lakens en andere wolle goederen heeft men te *Verviers* en andere ſtreken der Provincie *Luik* en *Limburg*, te *Leuven* en elders in *Zuidbraband* en *Namen*, *Noordbraband* (vooral te *Tilburg* en *Eindhoven*), te *Gent*, *St. Nicolaas*, *Eecloo* en elders in *Oostvlaanderen*, te *Leyden*, *Delft* en elders in *Holland*, te *Utrecht* en *Amersfoort*, te *Deventer*, te *Groningen*, enz. — Zeer aanzienlijk zijn ook de *linnenfabrieken*, vooral in *Vlaan-*

Vlaanderen, *Gent*, *Kortrijk*, *St. Nicolaas*, en in de Meijerij van *'s Hertogenbosch*, te *Eindhoven*, *Gemert* en elders. In *Haarlem* zijn mede goede linnenreederijen: doch de weleer zoo beroemde *garenbleeken* zijn er deerlijk vervallen. Op de *Duitsche* grenzen, te *Enschedé*, *Almelo*, *Hengelo* en *Borne* heeft men fabrieken van allerlei linnenſtoffen, *marſeille*, ſervetgoed, bontjes, damast, bombazijn enz. Het geheel der ſtoffen uit vlas en hennip vervaardigd, zoo tot eigen gebruik als buitenlandſchen invoer wordt op 45 Millioenen guldens aan waarde begroot. Katoenweverijen vindt men meest in de zuidelijke Provinciën: deze fabriek is echter, door de affcheiding dier gewesten van het *Fransche* keizerrijk, verminderd. Het is moeijelijk, de waarde daarvan te bepalen. Katoenweverijen zijn behalve te *Gent*, *Leuven*, *Antwerpen*, in verſcheidene gemeenten van *Zuidbraband*, *Henegouwen*, *Antwerpen* en *Noordbraband*, vooral te *Lier* (in 1817 nog van 800 werklieden, vroeger van 1500) en elders. Kantfabrieken, waar de beste kant van *Europa* gemaakt wordt, heeft men te *Brussel*; van mindere waarde zijn die van *Mechelen*, *Antwerpen* en elders in *Braband* en *Vlaanderen*. Men rekent 50,000 werkſters aan dezelve. *Tapijten* worden in zeldzame voortreffelijkheid te *Doornik* en te *Baarn* in de Provincie *Utrecht* vervaardigd. Te *Leyden* heeft men veel *dekenfabrieken*, welke tak van beſtaan aldaar nog bloeit, alsmede de *Polemieten*, eene ſoort van grein voor *China*. Te *Antwerpen* bleekt men kantengarens. Groote hoedenfabrieken zijn te *Brussel*,

sel, *Vilvoorden*, *Lokeren* (in *Oostvlaanderen*) enz. *Brussel* bewerkt ook gouden en zilveren ſtoffen, en uitmuntende rijtuigen, vooral koetſen. In *Henegouwen* wordt kamerdoek bereid. Men bleekt te *Haarlem* linnen en garen. De *Belgische* en *Hollandsche* verwerijen zijn zeer geacht. De zijde-fabrieken, die weleer te *Haarlem* bloeiden, zijn genoegzaam verdwenen; echter bewerkt men er nog zijden gaas, voorts garenlint of band, men twijnt er garen, enz. De *Noordhollandsche* papier- en houtzaagmolens zijn wereldberoemd. Men vindt ook vele olij- en kruidmolens. De ijzerſmederijen in *Luikerland*, *Luxemburg*, *Henegouwen*, enz. zijn aanzienlijk. De porcelein-fabrieken hebben die hoogte niet bereikt, als wel in *Duitschland*. Men kent de *Hollandsche* ſnuif- en tabaks-fabrieken, enz. Het verval der wol-fabrieken werd vroeger eenigzins door den bloei der jeneverſtokerijen vergoed, vooral te *Schiedam*, in *Braband* en in het voormaals *Luiksche* ſtadje *Hasselt*. Men rekent, dat er in wel 500 gemeenten grootere of kleinere branderijen beſtaan. In de *Vereenigde Nederlanden* alléén berekende men in 1798, dat jaarlijks voor 17 millioenen jenever en moutwijn geſtookt werd. Deze trafijk vermindert echter, althans in *Schiedam*, zeer aanmerkelijk: vele branderijen ſtaan er ſtil, en het vertier der overige wordt jaarlijks geringer. De oorzaken daarvan zijn menigmaal in de Vergadering der Staten-Generaal behandeld, doch tot nu toe niet weggenomen. Ook zijn de weleer zoo belangrijke brouwerijen in *Holland* zeer veel verminderd; in *Braband* en *Overijssel* echter

ter nog in beteren bloei. Men kent het *Leuvensche-*, *Diester-*, *Berger-* en *Deventer*-bier. Van den rijkdom en de menigte der voortbrengſelen onzer nijverheid heeft de Natie gelegenheid gehad, zich met eigen oogen te overtuigen op de twee groote *tentoonſtellingen*, die in de jaren 1820 en 1825 te *Gent* en *Haarlem* hebben plaats gehad, en inderdaad alle verwachting hebben overtroffen. Het aangenaamſte daarbij was, dat de laatſte (*Haarlemsche*) tentoonſtelling, volgens het algemeene oordeel, de *Gentsche* nog ver overtroffen heeft: een blijk, dat de fabrieken in deze vijf jaren over 't geheel, althans in bewerking en ook in aantal van voortbrengſelen, *vooruitgegaan zijn*.

Over de *geaardheid* der ingezetenen kan men in weinig woorden zeggen, dat nijverheid, arbeidzaamheid, goede trouw, vernuft in uitvindingen, vrolijkheid en opregtheid weleer de algemeene hoofdtrekken uitmaakten; dat echter de omwenteling in de zestiende eeuw, door bijna al de handel-nijverheid naar de noordelijke Provinciën over te brengen, bij de *Hollanders* en *Zeeuwen* de meeste der voornoemde eigenſchappen in eene hoogere mate, dan elders, heeft doen bloeijen, terwijl de drang der bezigheden en het luchtgeſtel hier meer bedaardheid, ſtilzwijgendheid, vrijheid van geweldige hartstogten, en eene zekere koelheid in het dagelijkſche leven hebben voortgebragt, die men bij den vluggen, vrolijken, zinnelijken en driftigen *Belgiër* (vooral den *Luikenaar*), welke reeds veel meer het *Fransche* karakter nadert, te vergeefs zou zoeken. *Opregt-*

heid echter is ſteeds de hoofdtrek in den *Nederlandſchen* imborst gebleven, en verzaakt zich ook geenzins in den handeldrijvenden *Hollander*, wiens goede trouw een der ſteunpilaren van zijn onbepaald krediet was. Het is intuſſchen waar, dat de omwenteling in 1794 en 1795, en de intogt der *Franſchen*, in het volkskarakter, zoo wel der noordelijke als zuidelijke *Nederlanders* zeer heillooze ſporen heeft achtergelaten. Het grootſte nadeel deden deze gebeurtenisſen aan een groot gedeelte van den doorgaans zoo zedelijken middelſtand, welke grootendeels tot armoede verviel, en waarvan een ander gedeelte zich door ongeoorloofde, ſlinkſche of lage middelen verrijkte, of tot posten verhief. Met dat alles is er nog genoeg van de oude eigenſchappen overgebleven, om den *Nederlander* ook nu nog voor doorgaans getrouw aan zijn woord, eerlijk en rond in den omgang, werkzaam, vernuftig in uitvindingen, godsdienſtig en bij uitſtek weldadig te verklaren, doch aan den anderen kant ſloeg de winzucht van velen tot gierigheid en kleingeestige inhaligheid over (thans begint bij niet weinigen de tegenovergeſtelde ondeugd te heerſchen); de onmatige dronkenſchap is een erfſmet op het karakter der lagere volksklaſſe, vooral in de noordlijke gewesten; en de godsdienſtigheid ontaardt in de zuidelijke Provinciën maar al te veel in een duister bijgeloof en onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, of, wanneer men *daaraan* niet hecht, verliest zij zich veelal in onverſchilligheid of minachting voor *alle* geopenbaarde Godsdienstleer, gelijk zij in de noordelijke (oudtijds veel meer dan thans) door eene menig-

nigte huichelaars en ſchijnheiligen werd nagebootst. De *vaderlandsliefde* heeft in de noordelijke gewesten wel in het *groot* plaats; doch in het *klein*, in gehechtheid aan vaderlandſche taal, zeden, gebruiken en voortbrengſelen, zou nog menige verbetering te wenſchen zijn. Voorts is dit volk door een taai geduld beroemd, hetwelk ter uitvoering zijner ontwerpen geene moeite ontziet, hetwelk op die wijze zijn land aan de zee ontwoekerd heeft, en nog daartegen beſchermt, en 't welk zeer veel van zijne Regenten verdragen kan, maar, eindelijk getergd, opvliegt en niet weder is t'ondertebrengen.

Deze bijzonderheid geleidt ons van zelven tot de *lotgevallen* van *Nederland*. Het zuidelijke gedeelte heette oudtijds *Gallia Belgica*, en deszelfs ingezetenen werden door CESAR voor de ſtrijdbaarſte der *Galliërs* verklaard. De landen tuſſchen *Maas*, *Waal* en *Rhijn* maakten het eiland der *Bataviëren* uit, en ten noorden van den *Rhijn* woonden de *Friezen*, beide *Duitsche* volken. *Batavië* en *Belgica* werden in de derde tot de vijfde eeuw onzer tijdrekening door de *Franken*, mede een *Duitsch* volk, overmand, die in de zevende eeuw ook meesters van *Friesland* werden. Toen ſtelden zij, volgens het toenmalige leenſtelſel, over de onderſcheidene landſchappen *Hertogen* (die van *Braband* of *Neder-Lotharingen*, en later die van *Luxemburg*, *Limburg* en *Gelder*) en *Graven* aan (die van *Vlaanderen*, *Holland* en *Zeeland*, *Henegouwen*, *Artois*, *Namen* en *Zutfen*). Het eigenlijke *Friesland* bleef eene vrije Heerlijkheid, en *Utrecht* werd een Bisdom,

waaronder ook *Overijssel*, *Groningen* en *Drenthe* behoorden. De Hertogen van *Braband* en Graven van *Vlaanderen* waren onder die allen de magtigſte Vorſten, en toen in de jaren 1383 en 1430 het magtige Huis van *Bourgondië* dit Graafſchap en Hertogdom won, maakte het zich eerlang door huwelijk, geweld of ſchijnbaar vrijwilligen afſtand ook van de overigen meester, die onder Keizer KAREL V., een' geboren' *Nederlander*, in 1548 plegtiglijk tot éénen Staat, afhankelijk en onder de beſcherming van het *Duitsche* Rijk, verheven werden. Dan de hevige Godsdienstgeſchillen dier eeuw, en vooral de afwezigheid van KAREL'S zoon, FILIPS, uit het land, die, een geboren *Spanjaard* zijnde, *Nederland* als een afgelegen erfgoed beſchouwde, en met ſtiefvaderlijke hardheid behandelde, gaven tot algemeene misnoegdheid, en, bij de wreede maatregelen van het Hof en de zending van ALVA, weldra tot den opſtand der Provinciën *Holland* en *Zeeland* aanleiding, waarbij zich in 1576 te *Gent* bijna alle de overige gewesten voegden. Maar de geſlepenheid en ongemeene bekwaamheid des *Spaanschen* Stadhouders, Prinſen van PARMA, haalde weldra de zuidelijkſte of zoogenoemde *Waalsche* Provinciën tot onderwerping aan *Spanje* over, waarop dan *Braband* en *Vlaanderen* door geweld werden t'ondergebragt; echter verhuisden de verlichtſte en gegoedſte ingezetenen van daar, meestal naar *Holland*, zoo dat de overigen zich ligtelijk onder het ſtaatkundig en godsdienſtig juk van *Spanje* en *Rome* kromden, hetwelk zekerlijk de oorzaak is, dat men in deze ſchoone

ge-

gewesten, te midden van het verlichtſte gedeelte van *Europa*, zoo lang een duister bijgeloof en een' afkeer voor verlichting heeft aangetroffen, die geheel niet in den aard des volks liggen, maar aan de meer dan honderdjarige ongeſtoorde heerſchappij van *Spanje* zijn toeteſchrijven, en ook veel verminderen. De vereenigde *Nederlandsche* gewesten klommen intusſchen tot eene benijdenswaardige hoogte van voorſpoed; na een' tachtigjarigen ſtrijd werden zij in 1648 door *Spanje* voor vrij erkend: in 1668 beletteden zij, door den vrede te *Aken*, dat alle de *Spaansche Nederlanden* niet aan *Frankrijk* vervielen, doch konden niet verhinderen, dat LODEWIJK XIV. zich daarvan toen, en in 1678 bij den vrede te *Nymegen*, een aanzienlijk gedeelte toeëigende. De oorlog van 1702, om de *Spaansche* erfopvolging gevoerd, vond dien veroveraar geheel in het bezit der *Spaansche Nederlanden*, op naam van zijn' kleinzoon FILIPS V., doch de overwinningen der bondgenooten, vooral de ongehoorde pogingen der *Vereenigde Nederlanden*, ontrukten hem dien buit, en dezen bekwamen, bij den vrede te *Utrecht* in 1713, het gebied over de *Spaansche Nederlanden*, hetwelk zij echter, bij het verdrag van *Barriere* des jaars 1715, weder aan *Oostenrijk* afſtonden, onder voorwaarde, van binnen eenige bepaalde vestingen op de *Fransche* grenzen bezetting te mogen houden. Dit verdrag ſchond Keizer JOSEPH II. in 1781; hij deed de *Hollanders* uit de grensvestingen vertrekken, en dezen ſlopen, hetwelk in 1792 en 1794 den *Franschen* ſchoone gelegenheid gaf, om door twee veldſlagen (bij *Gemappe*

en *Fleurus*) het geheele *Belgische Nederland* te bemagtigen, waarop dan ook in het jaar 1795 het *Vereenigde Nederland* volgde. Het laatſte kocht voor 100 millioenen benevens *Maastricht*, *Venlo*, *Staats-Limburg* en *Staats-Vlaanderen*, een' ſchijn van onafhankelijkheid; het eerſte werd nog hetzelfde jaar (1795) geheel bij *Frankrijk* ingelijfd. Ditzelfde lot ondergingen in Maart 1810 eerst *Staats-Braband*, *Zeeland* en een goed gedeelte van *Gelderland*, en in Julij deszelfden jaars het geheele toenmalige koningrijk *Holland* (hetwelk ſedert 1795 zes omwentelingen en vijf conſtitutiën gezien had), tot door de gunſtige beſchikkingen der Voorzienigheid op het einde van 1813 eerst de *Vereenigde Nederlanden* zelve het juk afwierpen, en uit eigene vrije keuze de Hooge Overheid aan Z. K. H. den Prinſe van *Oranje-Nassau* opdroegen, die in Maart 1814 door de Natie op billijke voorwaarden gehuldigd werd, terwijl in Februarij 1814 de *Belgische* Provinciën door de bondgenooten verlost, in Augustus daarop volgende bij voorraad, en in Februarij 1815 bepaaldelijk door het *Weener* Congres *onder het Souverein gezag van den Vorst der Vereenigde Nederlanden*, onder den titel van een *Koningrijk* geplaatst, en dus alle de *Nederlanden*, na eene ſcheiding van 230 jaren (ſedert de inneming van *Brussel* en *Antwerpen* door PARMA), weder bijeengebragt werden.

De *bevolking* der *Nederlanden* is naar de onderſcheidene Provinciën aldus in evenredigheid tot de oppervlakte (officiële opgave 1. Januarij 1826).

Noord-

	Vierk. geogr. mijlen.		Bevolking.
Noordbraband	80		328,026
Antwerpen	48		330,125
Zuidbraband	66		488,927
Limburg	70		324,368
Gelderland	95		285,573
Luik	102		337,019
Oostvlaanderen	49		693,312
Westvlaanderen	68		568,258
Henegouwen	80		553,485
Namen	44½		190,482
Holland (*Noord-*)	43	394,550	
Holland (*Zuid-*)	55	441,453	836,003
Zeeland	28		132,221
Utrecht	24		119,351
Friesland	54		205,016
Overijssel	62		162,791
Groningen	37		157,973
Drenthe	37		54,835
Groot-Hertogdom Luxemburg	108		291,759
			6,059,524

Volgens deze opgave is *Oostvlaanderen* naar evenredigheid der grootte het meest, *Drenthe* het minst bevolkte gewest. Indien men de bevolking onzer O. I. bezittingen, waarvan *Java* alléén 5 millioenen inwoners telt, hierbij mag rekenen (hetwelk tegenwoordig uit hoofde van den verbitterden oorlog, die aldaar gevoerd wordt, minder veilig is) zoo kan de geheele ſom der onderzaten van het koningrijk der *Nederlanden* in de vier werelddeelen (met inſluiting der bezittingen op de kust van *Guinea*, van *Suri-*

name en de *Westindische* eilanden) wel op 12 millioenen worden geſchat.

De *geldmiddelen* der *Vereenigde Nederlanden* waren vóór de hevige onlusten van het laatst der achttiende eeuw in den bloeijendſten toeſtand, zoo dat de Staatspapieren tot tien ten honderd boven de *nominale* waarde verkocht werden, hetwelk men voornamelijk aan den tweeëndertigjarigen vrede (1748—1780), de eendragt van binnen, en een goed en gematigd beſtuur heeft toe te ſchrijven. Sedert deed de *Engelsche* oorlog, de burgergeſchillen, vooral de oorlog met *Frankrijk* in 1793, en deszelfs nadeelige gevolgen, tot op 1795 een jaarlijks te kort van 8 millioenen ontſtaan (behalve nog 22 millioenen aan buitengewone voorſchotten in de zeven jaren), hetwelk na de verovering van ons land door *Frankrijk* in de ſchrikbarendſte evenredigheid toenam, en de renten der Staatsſchuld ſedert 1795 tot 1804 van 18 tot 34 (*), en ſedert tot 37 millioenen vermeerderde; zoo dat men van 1795 tot 1805, om het jaarlijks te kort te dekken, genoegzaam 41 pCt. van de bezittingen, en 53 pCt. op de inkomſten betalen moest, ter demping van welken afgrond de *amalgame* of ineenſmelting der ſchulden van alle Provinciën in 1798 ſlechts weinig bijdroeg. Meer beloofde het ſtelſel van *Algemeene Belastingen*, door den Raadpenſionaris SCHIMMELPENNINCK in 1805 ingevoerd, waardoor de knellende heffingen werden afgeſchaft, en de landprovinciën met *Holland* en *Zeeland* gelijk ge-

(*) METELERKAMP, II. D. bl. 45—83.

geſteld, doch de ſpilzieke aard des *Franschen* Konings, die in 1806 hier den troon beklom, en die in 1807 veertig, in 1808 dertig, en in 1809 twintig millioenen aan leeningen voor het te kort opnam, bragten, benevens den inval der *Engelschen* in 1809, het land in zulk een' wanhopigen toeſtand, dat er geen redden aan ſcheen, en NAPOLEON, bij deszelfs inlijving in 1810, het land *bankeroet* verklaarde, en ſlechts een derde der ſchulden overnam. Deze ſlag, voor velen allernoodlottigst, heeft echter, eenmaal doorgeſtaan, bij de wederoprigting van onzen Staat het heilzame gevolg gehad, dat er nu aan herſtel der geldmiddelen te denken was, gelijk dan ook de wijze maatregel met de *Werkelijke* en *Uitgeſtelde Schuld* zoo wel den gekrenkten rentheffer door hoop op de toekomst vertroost, als het krediet van den Staat, zonder op de gedane ſtappen terug te komen, zeer aanmerkelijk heeft doen rijzen. In den aanvang van 1815 rezen de Staatspapieren van 32 tot 46 ten honderd, daalden wel door de vrees voor oorlog weder tot 36, doch hebben zich ſedert op 50, en in 1824 zelfs een' tijdlang tot 60 ten honderd ſtaande gehouden. De ſchuld der *Vereenigde Nederlanden* was bij de vermindering op een derde *f* 1,719,460,591 : — en bleef dus na dezelve *f* 573,153,530 : 6 : 10⅔; de overige ⅔ (thans doode ſchuld) waren *f* 1,146,307,060 : 13 : 5⅓, waarvan echter veel reeds in werkelijke ſchuld overgegaan, gelijk deze *geamortiseerd* is. Deze geeft aan renten nog geene 14½ millioenen. Voor de halve *Russische* ſchuld van 500 millioenen, overgeno-

men voor onze bevrijding, en waarvan de ééne helft door *Groot-Britannië* gedragen wordt, alsmede voor de ſchâvergoeding aan *Zweden* voor *Guadeloupe*, hebben wij koloniën afgeſtaan; en betalen van de andere helft of 25 millioenen der *Russische* ſchuld renten en aflosſing. Hierbij komt nu de ſchuld, die *Oostenrijk* onder verband van *België* gemaakt had, ten bedrage van 32 millioenen guldens. In het jaar 1816 zijn van de 61 millioenen opbrengſten *f* 37,764,000 door de *noordelijke*, en *f* 24,020,000 door de *zuidelijke* Provinciën gedragen. In 1816 bedroegen de uitgaven 82 millioenen, in 1817 73,400,000 guldens. Sedert 1820 is de begrooting der Staatsbehoeften verdeeld in eene voor *tien jaren vaststaande*, en in eene *jaarlijksche of eenjarige*, die over meer veranderlijke onderwerpen loopt, en jaarlijks aan de Staten-Generaal ter goed- of afkeuring wordt voorgelegd, gelijk de eerſte eens om de tien jaren.

Een *Amortisatie-Syndicaat*, in 1823 opgerigt, is met verſcheidene betalingen en aflosſingen gelast, en daartoe met de opbrengst en vrijheid tot verkoop van Domeinen toegerust. De inkomſten van dezen ſtaat, die ſedert 1815 bij de uitgaven jaarlijks te kort ſchoten, beſtrijken dezelve ſedert drie jaren geheel, na de vestiging van het finantiële ſtelſel. De hoofdbronnen dier inkomſten zijn: *grondbelasting*, *personéle* belasting in verſchillende takken, als *personeel*, *mobilair* en *patenten*, — *accijnsen*, *inkomende* en *uitgaande regten*.

De gelegenheid van dezen Staat maakt denzelven bo-

boven anderen geſchikt tot de *zeevaart*, welke dan ook, benevens den handel, langen tijd de hoofdbron van beſtaan voor de ingezetenen geweest is, en thans, na de heropende zee, weder worden kan. Tot beſcherming derzelve diende ſints de oprigting van den Staat eene behoorlijke *zeemagt*, welke in de zeventiende eeuw zoo aanzienlijk werd, dat men van toen af tot in 1795 *Nederland* benevens *Engeland* uitſluitend de *Zeemogendheden* noemde. In den *Spaänschen* oorlog, doch vooral in de drie *Engelsche* oorlogen van 1652, 1665 en 1672, werden 66, 75, ja 100 en 150 ſchepen (hoewel van minder *kaliber*, dan de tegenwoordige) gelijkelijk in zee gezonden. Na dien tijd geraakte de zeemagt allengs in verval, en beſtond in 1766 ſlechts uit 25 ſchepen van linie, 23 fregatten, en 20 kleinere vaartuigen; de *Engelsche* oorlog van 1781 deed echter dit verval eenigermate herſtellen, zoo dat men in 1792 weder 36 linieſchepen, 9 vijftigers, 21 fregatten, en 46 mindere vaartuigen telde (*), die echter door de afdanking der zeeofficieren in 1795, het ongeluk van den bevelhebber LUCAS in de *Saldanhabaai*, den noodlottigen zeeſlag bij *Kamperduin* (11. October 1797), de overgave der vloot aan de *Engelschen* in 1799, en andere onheilen reeds in den aanvang dezer eeuw bijna vernietigd was. Onder de *Franſche* heerſchappij lag in het *Nieuwe Diep* weder een tamelijk eskader, en een ander op ſtroom voor *Antwerpen*, die, volgens het vredesverdrag te *Parijs* van

(*) METELERKAMP, II. D. bl. 227—233.

van 31 Mei 1814, het eerſte geheel, en het andere voor een derde gedeelte, weder aan den Staat gekomen zijn, doch ſedert meer door allerlei ongelukken, zoo in de *Europische* als *Indische* wateren, hebben verloren, dan er ſchepen bij gebouwd zijn. Men mag het getal der oorlogſchepen thans op 20 van linie, en 20 fregatten en kleinere vaartuigen rekenen. Oorlogshavens zijn: *Vlissingen*, *Hellevoetsluis* en het *Nieuwe Diep* bij den *Helder*. De oorlogſchepen worden te *Vlissingen*, *Rotterdam* en *Amsterdam* op 's lands werven gebouwd.

De zeemagt moet, behalve de beſcherming onzer kusten en ſcheepvaart, ook wel voornamelijk dienen tot verdediging onzer *Oost-* en *Westindische* bezittingen, die alle, gedurende den oorlog met *Engeland*, in handen der *Britten* gevallen zijn, waarvan de *Oostindische* volkplantingen en bezittingen thans weder in het bezit van den Staat gekomen zijn, en beſtaan 1.) uit het eiland *Java*, een der vruchtbaarſte gedeelten der wereld, vooral aan rijst, waarmede het bijna de geheele Oost zou kunnen voorzien, koffij, waarvan de teelt ſedert vijftig jaren meer dan vertiendubbeld is, en 't welk tegenwoordig een groot gedeelte van *Europa* voorziet, katoen, indigo (thans weinig of niet) en andere belangrijke voortbrengſelen, thans ook met inſluiting van het Rijk van *Bantam*, 2.) uit de *Moluksche* eilanden, vooral de eilanden *Amboina* en *Banda*, benevens *Ternate*; op eerstgemelde worden kruidnagelen, op het tweede muscaatnoten en foelie bij uitſluiting gekweekt: voorts eenige punten op *Tidor* (ten deele nog *Portu-*

tugeesch) en op het groote eiland *Ceram*, *Macassar* op *Celebes*, *Sumbawa*, enz. bij *Java*; 3.) uit *Banca*, beroemd om deszelfs tinmijnen (begroot op 4,250,000 ponden jaarlijkſche opbrengst), *Billiton*, en de voormalige *Engelsche* bezittingen op het groote eiland *Sumatra*, namelijk *Fort-Marlborough* of *Bencoulen*, voorts *Padang*, beide op de west- en *Palembang* op de oostkust. *Sumatra* levert veel peper, en heeft in de binnenlanden op *Menangcaboe* veel goud. Tegen de *Engelsche* bezittingen op dit eiland zijn door ons in 1824 afgeſtaan de ſtad *Malacca* op het ſchiereiland van dien naam en alle onze kantoren en ſterkten in *Hindostan* en *Bengale*, zoo dat onze magt zich nu geheel tot de *eilanden* van den zoogenaamden *Indischen Archipel* bepaalt. 4.) Op *Borneo*, misſchien het grootſte eiland der wereld, oefenen de *Nederlanders* gezag op de westkust op *Sambawa* (*Samba* en *Pontianak*), en op de zuidkust (*Banjermassing*). Van de *Americaansche* bezittingen bezitten wij nog *Suriname* op het vaste land van *Guyana*, alwaar de koffijteelt op bijna 13½ millioenen, die van ſuiker op bijna 27 millioenen, die van katoen op ruim 1,700,000, en die van cacão op 107,000 ponden geſchat wordt, van alle welke uitgevoerde artikelen de waarde bijna 16 millioenen guldens bedraagt. Daarenboven bezitten wij nog de eilanden *Curaçao*, in 1826 tot eene vrije haven verklaard, niet ver van de kusten der Republiek *Columbia* (*Venezuela*), *Bonaire* en *Aruba*, waarop men klompen *massief* goud gevonden heeft, *St. Eustathius*, *Saba* en *St. Martin*; voorts nog in *Afri-*

ca

ca eenige kantoren (*St. George del Mina* en anderen) op de kust van *Guinéa*. De eerlooze ſlavenhandel is ook bij ons geheel afgeſchaft.

De *krijgsmagt* van den Staat der *Vereenigde Nederlanden* (de *Belgische*, als eene afhankelijke Staat, leverde ſlechts eenige regimenten aan *Oostenrijk*) bedroeg vóór 1795 in gewone tijden doorgaans ruim 36,000 man, die echter in tijden van oorlog of gevaar, gelijk in 1667, 1746 en 1794, op 60,000, 70,000, 80,000, ja in den voorbeeldeloozen krijg van 1702—1713 op ruim 130,000 man gebragt werd. Na 1795 moest de *Nationale* krijgsmagt aanzienlijk verminderd worden, uit hoofde der 25,000 *Franſchen*, die men genoodzaakt was in dienst te nemen. Schoon dezen in 1801 volgens een bijzonder verdrag op 10,000 man verminderd werden, was echter de Staat genoodzaakt in 1803, ten tijde van den vernieuwden oorlog met *Engeland*, weder 18,000 man *Franſchen* in dienst te nemen, en daar toen het eigen leger 21,461 man beliep, was de geheele krijgsmagt bijna 40,000 man, met uitzondering der *Coloniale* troepen, en waarbij men moet rekenen, dat de *Franſchen* dubbel zoo veel aan het land kostten, als de *Hollanders*. Sedert werd bij NAPOLEON'S landoorlogen de *Nederlandſche* krijgsmagt boven alle evenredigheid vergroot, en moest in *Duitſchland*, *Spanje*, enz. dienen. Wanneer men thans, na de verdubbeling van den Staat, derzelfs leger in gewone tijden op 72,000 man brengt, zoo gaat men het gematigde peil onzer gewone vredejaren niet te boven, doch wanneer de *landmilitie*, waar-

waaruit thans bijna onze geheele krijgsmagt beſtaat, geheel op de been is, maakt zij een veel ſterker aantal uit, en zal wel met ruiterij, *artillerie*, *Zwitsers* en *coloniale* troepen ten minſte 90,000 man bedragen. Behalve eene zoodanige krijgsmagt, de noodige herſtelling van alle, of althans van ſommige geſlechte vestingen in *Vlaanderen*, zoo als *Oſtende*, *IJperen*, *Doornik*, *Bergen* in *Henegouwen*, *Charleroi* en *Namen*, opgebouwd van de door *Frankrijk* in 1815 bekomene ſchadeloosſtellingen, en ten deele van *Engelſchen* onderſtand; gedekt in de uiterſte linkerflank door *Luxemburg*, in de tweede linie door de *Zeeuwſche* ſtroomen, *Bergen op Zoom*, *Breda*, *Grave* en *'s Bosch*, en in de derde door de *Rhijn-* en *Maas*armen, voorts langs de *Maas* door *Maastricht* en *Venlo*, aan de oostzijde der *Vereenigde Nederlanden* door eene vierdubbelde linie (de *Drentſche* moeraſſen, de *IJſſel*, de *Greb*, en de dubbelde *Hollandſche* waterlinie), die alle van overſtroomingen voorzien zijn, is de Staat, mits de eendragt van binnen heerſche, bijna onverwinnelijk.

De *regeringsform* is gematigd eenhoofdig (*monarchaal*) en grootendeels op denzelfden voet, als vóór de ſcheiding der gewesten in de zestiende eeuw. Na deze ſcheiding toch bleef het zuidelijke gedeelte deszelfs voorregten (althans in naam) behouden, wordende de Hooge Regéring van wege den Koning van *Spanje*, en naderhand van wege den Keizer van *Oostenrijk*, door een' *Algemeen Bestuurder* (*Gouverneur-Generaal*) waargenomen. In elk gewest waren bijzondere Staten, uit de Geestelijkheid,

heid, den Adel en den derden of Burgerſtand zamengeſteld, die vooral bevoegdheid hadden, om ſchattingen in te willigen, en voor het behoud van 's lands regten te waken. In het noordelijke gedeelte daarentegen, of de *Republiek*, was de bepaling der *Souvereiniteits*-regten een beſtendige twistappel tusſchen de Staten der bijzondere gewesten, en derzelver Afgevaardigden in de Algemeene Staten. Men kwam eindelijk ſtilzwijgend overeen, dat de Hooge Overheid, wat de belangen des *Bondgenootschaps* aanging, aan de *Algemeene* Staten (nogtans behoudens ruggeſpraak met derzelver lastgevers, de Staten van iedere Provincie), doch wat de bijzondere aangelegenheden der *gewesten* betrof, aan derzelver Staten zou toekomen. Dan deze ſcheidslinie van *bijzonder* en *algemeen* was zoo flaauw getrokken, dat daaruit te meermalen zware twisten en beroerten ontſtonden. Daar nu de ondervinding geleerd heeft, dat de *vrijheid* met eene gematigde *Alleenregéring* zich even zoo goed verdraagt, als met de heerſchappij van *velen*, zoo heeft men, in de Staatsregeling van 1814, alle die moeijelijkheden door de opdragt der *Hooge Overheid* aan het Huis van *Oranje* in ééns afgeſneden. Deze Staatsregeling behield de *Algemeene Staten*, bijna in den ouden vorm, doch ſneed alle ruggeſpraak met de onderſcheidene gewesten af. De *Wetgevende* magt behoorde aan hun en den Vorst gezamenlijk, de inwilliging der jaarlijkſche uitgaven aan hun bij uitſluiting. Zij mogten voorſtellen doen, en die van den Vorst goed- of afkeuren. De *Provinciale* Staten werden van allen invloed op het *al-*

ge-

gemeen beſtuur ontheven, en ook hunne werkzaamheden omtrent den *inwendigen* toeſtand hunner gewesten aan de goedkeuring van den Souverein onderwopen. Eene waardigheid, welke die der oude *bijzondere* Stadhouders van elke Provincie, ten tijde van KAREL V. verving, was die van *Commissaris des Konings*, of *Gouverneur*, welke in de vergadering der Staten voorzat, en een middelperſoon tuſſchen deze en den Vorst uitmaakte. Deze waardigheid heeft wel iets van die, welke in de *Vereenigde Noord-Americaansche Provinciën*, thans nog, de *Gouverneur* bekleedt. De magt der onderſcheidene gewesten aldaar is echter grooter, dan thans hier te lande werd raadzaam geacht.

De verdubbeling van het grondgebied in 1815, en wel met een volk, dat, hoezeer van gelijken oorſprong als wij, toch magtig in zeden, gewoonten en Godsdienst verſchilde, heeft eene herziening en wijziging der Staatsregeling noodig gemaakt. De magt van den Vorst, thans met de *koninklijke* waardigheid bekleed, blijft dezelfde, behalve eenige nadere bepaling wegens de verbonden en verdragen, welke hij, zonder voorafgaande toeſtemming der Algemeene Staten, niet vermag te bekrachtigen, zoodra dezelve een' afſtand of ruiling van een gedeelte des grondgebieds inhouden. — De Staten-Generaal zijn, volgens de veranderde Grondwet, in twee Kamers verdeeld, waarvan de leden der eerſte, welke het *Aristokratische* gedeelte der Staatsinrigting uitmaakt, door den Koning voor hun leven verkozen worden, en den ouderdom van veertig jaren moeten

bereikt hebben (zij zijn dus niet *erfelijk*, gelijk de *Engelsche* en *Fransche* Pairs, doch ſtaan ook niet ter keuze des *volks*, gelijk de Senaatsleden in *America*). De leden der tweede Kamer, het *Demokratische* gedeelte der Conſtitutie uitmakende, moeten dertig jaren oud zijn, en worden door de Staten der Provinciën benoemd, beſtaande uit Edelen, of Ridderſchappen, en afgevaardigden der ſteden en van den landelijken ſtand, die op hunne beurt ter keuze van de regéringen der ſteden of distrikten ſtaan, gelijk dezen door kiesvergaderingen vernieuwd worden. Dus daalt de wetgevende magt, langs onderſcheidene trappen, tot in den ſchoot des volks terug, hetwelk in de oude *Nederlandsche* Republiek niet overal plaats had. In *Holland* b. v. werden de regéringen der ſteden door den Stadhouder, op voordragt dier regéringen zelve, vernieuwd, en het platte land geheel niet vertegenwoordigd, dan alléén, zoo men wilde, door de Ridderſchap, welke echter ſlechts de ſtem eener enkele ſtad had. In de Landprovinciën daarentegen, *Gelderland*, *Overijssel*, enz. had men eene *gezworene gemeente*, welke veel met de thans bepaalde *kiesvergaderingen* overeenkwam, behalve dat die perſonen ook eenig deel aan de waarborging van de belangen der gemeente hadden. Onder den Koning, en ter zijner keuze, houdt zich een *Raad van State* (gelijk van ouds onder de Staten-Generaal), ten getale van vierentwintig leden, bezig met de maatregelen van inwendig beſtuur van den Staat, deszelfs bezittingen in andere werelddeelen, en de voorſtellen aan de Staten-Generaal te doen,

doen, alsmede met diegene, welke deze bij den Koning mogten doen. De Prins van *Oranje* (dus is de titel van 's Konings oudſten zoon, den beſtemden troonopvolger) is van regtswege lid van denzelven. Men heeft Ministers voor de Juſtitie, den Vice-Preſident van den Raad van State, voorts voor het zeewezen, de buiten- en binnenlandſche zaken, de geldmiddelen, koophandel en volkplantingen, den waterſtaat en publieke werken, den Directeur voor de Hervormde en andere eeredienſten, buiten den Roomſchen, voor kunſten en wetenſchappen, den Directeur-Generaal der ontvangſten, en dien der posterijen. Het bewind van oorlog ſtaat onder Z. K. H. Prins FREDERIK der *Nederlanden*. Bij de *regterlijke* magt zijn de voordeeligſte bepalingen voor de burgerlijke vrijheid der ingezetenen bij de Grondwet vastgeſteld. Er komt een *Wetboek* en een *Hooge Raad* voor alle de *Nederlanden*. Nog heeft men de Rekenkamer, den hoogen Raad van Adel, beide in den *Hage*, de hooge Militaire Vierſchaar, het Collegie voor de Munt te *Utrecht*, de *Nederlandſche* Bank te *Amſterdam*, de Bank te *Brussel*, en andere Collegiën.

De *godsdienſtige* genootſchappen in *Nederland* hebben volgens de Staatsregeling gelijke regten, en gelijke aanſpraak op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen. In de noordelijke gewesten maken de *Hervormden* de meerderheid (vier zevende der bevolking) uit, welke gezinte ook de Koning benevens deszelfs geſlacht belijdt. Op dezelve volgen in talrijkheid de *Roomſchgezinden* (twee zevende van alle de ingezetenen), welke in de zui-

delijke Provinciën bijna de geheele bevolking uitmaken. Na deze beide kerkgenootſchappen komen (hoewel op een' verren afſtand) in aantal van leden de kleinere *Protestantsche* gezinten (en wel eerst de *Lutherschen*, daarna de *Doopsgezinden* en *Remonstranten*), voorts de *Jansenisten*. Te *Amsterdam* vindt men enkele *Grieken* en *Armeniërs*. De onbepaalde vrijheid van geweten in *Nederland* lokte voor meer dan twee eeuwen, en ook naderhand, vele *Joden*, vooral uit *Portugal*, herwaarts. Deze *Portugeesche* Joden onderſcheiden zich door meerdere beſchaving, welvaart (ſomtijds zeer aanzienlijken rijkdom) en aanzien boven de zoogenaamde *Hoogduitsche Joden*; van welken een groot aantal, vooral te *Amsterdam*, wonen. De burgerlijke regten, van welken de *Joden*, als eene vreemde Natie, lang verſtoken waren, zijn hun thans geſchonken.

De *Hervormden* worden beſtuurd 1.) in het hoogſte *ressort* door een *Synode*, 't welk niet, gelijk voorheen, *provinciaal*, maar blijvend *nationaal* is, en beſtaat uit tien Predikanten, uit de onderſcheide gewestelijke kerkbeſturen (*Holland* in *Zuid-* en *Noordholland* geſmaldeeld zijnde), voorts uit eenen predikant der *Walsche* kerken, eenen ouderling, beurtelings door de *Provinciale* kerkbeſturen te benoemen, en een' hoogleeraar van elk der Hoogeſcholen. De Koning benoemt den *President* en *Vice-President* voor elke zitting. Er zijn een of meer *Commissarissen Politiek*. 2.) De *gewestelijke kerkbesturen* worden door de klaſſen benoemd. 3.) Deze zijn ten getale van drieënveertig: zes in *Gelderland*;

land; namelijk *Arnhem*, *Nymegen*, *Zutfen*, *Tiel*, *Bommel* en *Harderwijk*; zes in *Zuidholland*: *'s Hage*, *Rotterdam*, *Leyden*, *Dordrecht*, *Gouda*, en *Brielle*; vijf in *Noordholland*: *Amsterdam*, *Haarlem*, *Alkmaar*, *Hoorn* en *Edam*; vier in *Zeeland*: *Middelburg*, *Zierikzee*, *Goes* en *Ijzendijke*; drie in *Utrecht*: *Utrecht*, *Amersfoort* en *Wijk*; vijf in *Friesland*: *Leeuwarden*, *Sneek*, *Harlingen*, *Dokkum* en *Heerenveen*; drie in *Overijssel*: *Zwolle*, *Deventer* en *Kampen*; vier in *Groningen*: *Groningen*, *Winschoten*, *Appingadam* en *Middelstum*; vier in *Noordbraband*: *'s Hertogenbosch*, *Breda*, *Heusden*, en *Eindhoven*; en drie in *Drenthe*: *Assen*, *Meppel* en *Koevorden*. 4.) De klasfen zijn verdeeld in ringen, die echter flechts een *toezigt* over de onderfcheidene gemeenten hebben.

De *Roomschgezinden* in de *noordelijke gewesten* ftaan onder eene zoogenaamde *Zending* of *Missie*, welke onmiddellijk van den Paus afhangt, en uit de *zeven* Aartspriesterfchappen van *Holland* en *Zeeland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Twenthe*, *Zalland* en *Drenthe*, *Friesland* en *Groningen* beftaat. Eenige plaatfen in *Gelderland* behooren tot het Bisdom *Munster*; *Nymegen* en *Grave* tot het oude Bisdom van *Roermonde*; de landen van *Ravestein* en *Megen*, *Maastricht* en *Venlo* tot het Bisdom *Luik*; *'s Hertogenbosch* met de Meijerije, *Bommel*, *Heusden* en de ommeftreken tot het gewezene Bisdom *'s Hertogenbosch*; *Breda* en *Bergen op Zoom* onder het Bisdom van *Antwerpen*; de *Roomschen* in *Staats-Vlaanderen* onder het Bisdom van *Gent*. In de

zuidelijke Provinciën ſtaan de Roomschgezinden onder eenen *Aartsbisschop*, dien van *Mechelen*, onmiddellijk voor *Antwerpen* en *Zuidbraband*, onder wien de Biſchop van *Gent*, voor *Vlaanderen*, van *Doornik* voor *Henegouwen*, van *Namen* voor de Provincie van dien naam, en van *Luik* voor *Luikerland* en *Limburg* ſtaan. *Luxemburg* ſtaat tot nu toe onder den *Franschen* Biſchop van *Metz*. Een *Concordaat* tuſchen onze regéring en den Paus, hetwelk men te gemoet ziet, zal waarſchijnlijk in dit alles groote verandering brengen.

De *wetenschappen*, *letteren* en *kunsten* hebben in *Nederland* altijd op hoogen prijs geſtaan. Reeds in de vijftiende eeuw deden GANSFORT en AGRICOLA in den noordoosthoek des lands, in *Groningen*, de eerſte godgeleerde en letterkundige ſtudiën ontluiken, op wier voetſpoor ERASMUS van *Rotterdam* nog veel grootere vorderingen maakte, en van zijne zijde, door fijne ſcherts en grondige geleerdheid, niet weinig tot de groote kerkhervorming bijdroeg. Een nog meer algemeen Genie, HUGO DE GROOT, omvatte in den aanvang der zeventiende eeuw, toen de letteren, die door de *Spaansche* onlusten een' tijd lang gekwijnd hadden, weder begonnen te bloeijen, gelijktijdig taal- en oudheidkunde, poëzij, geſchiedenis, wijsbegeerte, godgeleerdheid en regtskennis, in alle derzelver takken en bijzonderheden. De noordelijke gewesten bleven echter langen tijd van eene Hoogeſchool verſtoken; die te *Leuven* in *Braband* diende voor geheel *Nederland*, tot Koning FILIPS ook te *Douai* eene voor zijne *Waalsche* onder-

derdanen ſtichtte. Deze, daarna onder *Frankrijks* beheer gekomen, bleef echter altijd kwijnend, terwijl de Hoogeſchool te *Leyden*, door Prins WILLEM I. aan die ſtad tot loon harer vaderlandlievende pogingen in 1574 geſchonken, weldra over het geheele *Vereenigde Nederland* den grootſten luister verſpreidde. Mannen, zoo als SCALIGER, LIPSIUS, en naderhand de HEINSIUSSEN, GRONOVIUSSEN, VAN BAARLE, SPANHEIM en anderen in het vak der oude letterkunde; ERPENIUS en GOLIUS in 't Arabisch; ARMINIUS, DRUSIUS, COCCEJUS, enz. in de Godgeleerdheid; de beide SNELLIUSSEN in de wiskunde, ſchitterden over geheel *Europa*. Gelijktijdig bloeiden ſchier alle andere vakken van menſchelijke kennis; te *Francker* (1585), *Groningen* (1614), *Utrecht* (1636) en *Harderwijk* (1647) waren ook Provinciale Hoogeſcholen opgerigt, wier edele naijver met de *Hollandsche* voor de wetenſchappen zeer voordeelig was; en zoo de beoefening der Ouden, en de *Nederduitsche* poëzij in het laatst der zeventiende eeuw eenigzins afnamen, zoo bloeiden daarentegen de natuur- en ſterrekunde door HUYGENS, LEEUWENHOEK, ZWAMMERDAM, RUYSCH, HARTSOEKER en anderen met ongewonen glans. Met den aanvang der achttiende eeuw, of liever na den vrede van *Utrecht* in 1713, begonnen de *Oostersche*, *Griekſche* en *Nederduitsche* taalbeoefeningen, benevens de geneeskunde, door vier ſcheppende Geniën, ALBERT SCHULTENS, TIBERIUS HEMSTERHUIS, LAMBERT TEN KATE en HERMAN BOERHAVE zich in een geheel nieuw licht te vertoonen, en door eene reeks

van voortreffelijke navolgers dier groote mannen meer dan elders te bloeijen. Drie derzelven ſtrekten tot ſieraden van *Leydens* Hoogeſchool, welke gedurende deze ganſche eeuw veel aan de uitſtekende kweekſchool voor Hoogleeraren te *Franeker* te danken had. Ook *Utrecht* had zijne WESSELING's, DUKER's, DRAKENBORCH's en SAXE's. Op beide Hoogeſcholen, alsmede op de *Friesche*, was door de MATTHÆIS, HUBER, SCHULTING, NOODT en VOET, voor de regtsgeleerdheid veel licht opgegaan. Doch de godgeleerdheid, welſprekendheid en echte *Nederduitsche* dichtkunst kwijnden gedurende het grootſte gedeelte der achttiende eeuw, tot dezelve zich in de twintig laatſte jaren derzelve met verjongden glans, en nooit gekende kracht vertoonden. In den ſtorm der omwentelingen bleven nog alle de vijf Hoogeſcholen in wezen: doch drie derzelven bezweken voor de willekeur des *Franschen* Keizers, die in 1811 nog ſlechts *Leyden* en *Groningen* in wezen liet.

Terwijl de wetenſchappen zulke ongemeene vorderingen in de noordelijke Provinciën maakten, zijn de zuidelijke van derzelver invloed grootendeels verſtoken gebleven. Het onderwijs op de Hoogeſchole te *Leuven* ging volſtrekt niet met den tijd vooruit, maar hield zich aan den ſleur, en de doode vormen der middeleeuwen. Ook hier zag men de heillooze gevolgen der onderzoekſchuwende *Spaansche* regéring. De geeſtelijkheid haatte het licht zoo zeer, dat eenige verbeteringen, die Keizer JOSEPH II., zekerlijk wat te driftig wilde invoeren, een' algemeenen opſtand ten gevolge hadden. De *Leuvensche* Hoo-

Hoogeſchool werd door de *Franschen*, gedurende derzelver twintigjarig beſtuur, vernietigd, en zij rigtten te *Brussel* en te *Luik* Hoogeſcholen of *Academiën* op, doch ſlechts van drie Faculteiten voor de eerſte, en ééne voor de tweede dier Academiën. Er waren *Lyceën* te *Luik*, *Brussel*, *Gent* en *Brugge*. Thans beſtaan er *zes* Hoogeſcholen, te *Leyden*, *Utrecht* en *Groningen* voor de noordelijke, en te *Gent*, *Leuven* en *Luik* voor de zuidelijke gewesten. In de drie eerſte beſtaat ook eene Godgeleerde Faculteit voor de Hervormden: in de drie andere is geene Godgeleerde Faculteit; de Roomschgezinden ontvangen kerkelijk onderwijs en opleiding tot den prieſterſtand in de *Bisschoppelijke Seminariën*. Doch de *kleine Seminariën*, waar eertijds de voorbereidende wetenſchappen, hoewel zeer gebrekkig, en in den trant der duiſterſte middeleeuwen, onderwezen werden, en waar men *ultramontaansche* grondſtellingen (het gezag van den Paus ten nadeele van dat van den Souverein) leerde, zijn geheel afgeſchaft, en daarvoor een in allen opzigte doelmatig *Collegium Philosophicum* te *Leuven* opgerigt, hetwelk, in verband met de Hoogeſchool aldaar, de hoogst weldadige ſtrekking heeft, verlichte, kundige, en met den tegenwoordigen ſtaat der algemeene beſchaving gemeenzame *Roomsche* Geeſtelijken te vormen, die in ſtaat zullen zijn, de Heilige Schrift in de grondtalen te lezen. Voor de wetenſchappen, letteren en kunſten, ook met betrekking tot de Hoogeſcholen, heeft onze regéring zeer veel gedaan. Te *Gent* is een prachtig *Academisch* Paleis

opgerigt: ook dat te *Luik* is uitnemend ingerigt: de *Museums* voor de natuurlijke hiſtorie en oudheidkunde te *Leyden* zijn met waarlijk koninklijke mildheid verrijkt en in opzettelijk daartoe opgerigte gebouwen geplaatst: de ſterrewacht te *Leyden* is veel vergroot, en met een uitſtekenden *Telescoop*, het werk der bekwame *Friesche* werktuigkundigen ROELOFFS en RIENKS, voorzien: de Academie-tuin tot eene vierdubbelde grootte gebragt. De vergelijkende ontleedkunde heeft door den aankoop van het kabinet van BRUGMANS eene groote aanwinst bekomen.

Er zijn voorts *Athenæa* te *Franeker*, *Deventer*, *Amsterdam* (het laatſte voor rekening der ſtad, en in aantal en roem der Hoogleeraren verre boven menige Hoogeſchool uitſtekend), *Brussel* en *Brugge*. Er beſtaan op alle Hoogeſcholen zoo wel als *Athenæa* ook leerſtoelen voor de *vaderlandsche taal- en letterkunde:* iets, dat te voren *twee eeuwen lang* verzuimd was.

Voor het middelbare onderwijs dienen van 's lands wege in alle eenigzins belangrijke ſteden *Latijnsche* ſcholen (in de zuidelijke gewesten vroeger *Collegiën* genoemd), waarin men echter, volgens de nieuwe inrigting, ook onderwijs in de geſchiedenis, aardrijks-, reken- en wiskunde ontvangt. Het lagere onderwijs is volgens de wet van April 1806 zoo uitmuntend ingerigt, dat zelfs *Fransche* Geleerden, tot onderzoek der geheele leermethode herwaarts afgezonden, daarin niets te verbeteren wisten. Het verbeterd onderwijs is op alle ſcholen ingevoerd (of behoort

hoort het ten minſte te zijn) onder het toezigt van door den Staat aangeſtelde *Schoolopzieners* der onderſcheidene distrikten, gekozen uit de kundigſte en meest bevoegde mannen. Onder anderen leveren de *Stads-Armenscholen* te *Amsterdam* voorbeelden van het doelmatigst onderwijs op. Te *Haarlem* voor de noordelijke, en te *Lier* voor de zuidelijke gewesten zijn kweekſcholen voor ſchoolonderwijzers, waaraan, wat het zuiden betreft, vooral groote behoefte is.

Onder alle wetenſchappelijke inrigtingen, behalve de Hoogeſcholen, ſpant het *Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten*, te *Amsterdam* gevestigd, de kroon, verdeeld in de vier klaſſen van wis- en natuurkundige wetenſchappen, *Hollandsche* letterkunde en vaderlandſche geſchiedenis, oude en uitheemſche letterkunde en geſchiedenis, en ſchoone kunſten. Voorts is te *Amsterdam* in het Trippenhuis het *Koninklijk Museum*, in den *Hage* de *Koninklijke Bibliotheek* gevestigd. Van de overige geleerde Maatſchappijen is de *Hollandsche*, te *Haarlem* in 1752 gevestigd, de oudſte. Voorts beſtaat in dezelfde ſtad de *Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij* (eertijds *Œconomische Tak*), TEYLER'S twee Genootſchappen (Godgeleerd en van onderſcheidene wetenſchappen), in den *Hage* het Genootſchap *tot verdediging van den Christelijken Godsdienst* en de Maatſchappij *Diligentia*, te *Utrecht* het *Utrechtsch*, en te *Middelburg* het *Zeeuwsch* Genootſchap van *Kunsten en Wetenschappen*, te *Groningen* een Regtsgeleerd, Natuur- en Scheikundig Ge-

Genootſchap, te *Amsterdam* de Maatſchappij van den Landbouw, te *Rotterdam* het Genootſchap van *Proefondervindelijke Wijsbegeerte*, te *Leyden* het Wiskundig Genootſchap *Mathesis Scientiarum Genitrix* en het *Stolpiaansch Legaat*; voor de Letterkunde de Maatſchappij van *Nederlandsche Letterkunde* te *Leyden*, de *Hollandsche* Maatſchappij van fraaije Kunſten en Wetenſchappen te *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Leyden* en *'s Hage*, de Genootſchappen *Doctrinâ et Amicitiâ* te *Amsterdam*, *Verscheidenheid en Overeenstemming* te *Rotterdam*, *Diversa sed Una* te *Dordrecht*; voor Letteren en fraaije Kunſten de Maatſchappij *Felix Meritis* te *Amsterdam*; voor de fraaije Kunſten alleen de Koninklijke Academie van Schilderkunst te *Amsterdam*, het Genootſchap *Pictura* te *Dordrecht*, de Teeken-Academie *Ars Æmula Naturæ* te *Leyden*, het Teeken- en Bouwkundig Genootſchap te *Arnhem*, enz. Eene der nuttigſte Maatſchappijen van weldadigheid is de in 1784 opgerigte en zeer verſpreide *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, ter beſchaving van den gemeenen man, en tot onderwijs der jeugd ſtrekkende, die in 1821 omtrent *tienduizend* leden telde; voorts heeft nog eene zeer weldadige ſtrekking de Maatſchappij tot redding van drenkelingen, het Genootſchap ter bevordering der koepokinënting, en nog verſcheidene andere van allerlei aard.

Men ziet hieruit, welke ongemeene vorderingen de beſchaafde en nuttige kundigheden in de *noordelijke* gewesten gemaakt hebben, uit het groot aantal nuttige inrigtingen, daartoe ſtrekkende. De *zuide-*

delijke beginnen dezelve op zijde te ſtreven. Te *Antwerpen* is eene Koninklijke Schilder-Acad mie, te *Brussel* eene Koninklijke Academie der Wetenſchappen, en eene Geneeskundige Maatſchappij, en te *Gent* een Landbouw- en Kruidkundig Genootſchap. Aldaar beſtaat ook eene Maatſchappij van *Rhetorica*, eene Koninklijke Maatſchappij van Letteren en Kunſten (waarin men de landtaal voornamelijk zoekt te bevorderen), te *Brugge* eene tot datzelfde einde ſtrekkende Maatſchappij, te *Brussel* de Koninklijke Maatſchappij *Concordia*, te *Antwerpen* eene dergelijke van *fraaije Letteren en Wetenschappen*. Alle deze Genootſchappen ſchrijven prijsvragen uit. De weldadige *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* begint zich ook zeer in het zuiden uit te breiden.

Aan den anderen kant hebben de zuidelijke Provincien ten ſterkſte met de noordelijke in het vak der beeldende kunſten gewedijverd. In de bouwkunde kan het ſtadhuis van *Antwerpen*, hoe trotsch ook, niet wel tegen dat van *Amsterdam* (het tegenwoordige Paleis) opwegen, doch in de ſchilderkunst worden de *Hollandsche* Meesters door de *Vlaamsche* voor het minst geëvenaard, zoo niet in talrijkheid, dan toch in kracht. Terwijl *Holland* zich op REMBRAND, DOUW, STEEN, HONDHORST, SCHALKEN, POTTER, VAN MIERIS, enz. verheft, mag *Braband* op RUBBENS, den grootſten van alle *Nederlandsche* ſchilders, op VAN DIJK, LAIRESSE, TENIERS en anderen roemen. Het is merkwaardig, dat de ſchilderkunst in onze dagen, na eene lange kwijning, zich zoo wel

in

in *Holland* als *Braband* weder verheft. De *Nederlandsche* ſchilderſchool, hoewel voor de *Italianen* in *ideale* ſchoonheid moetende zwichten, laat in echt natuurlijke voorſtelling alle anderen achter zich, en wijkt voor niemand in de voortreffelijke behandeling van het *koloriet*. In de *beeldhouwkunst* hebben de *Nederlanders* zoo min als andere noordelijke volken groote meesters te vertoonen.

Ten opzigte der *taal* kan men het Koningrijk in *Nederduitschland* en *Walschland* verdeelen. Het eerſte, verreweg het grootſte, bevat alle de noordelijke gewesten, bijna geheel *Vlaanderen*, *Antwerpen*, meer dan de helft van *Limburg*, en een gedeelte van *Zuidbraband*. De ſcheiding der volkstaal is eigenlijk in de ſtad *Brussel* zelve, waar in de lage ſtad *Nederduitsch*, in de hooge *Walsch* geſproken wordt. Zuidelijk van *Brussel*, in het daarom zoogenaamde *Walsche Braband*, *Henegouwen*, *Namen*, *Luikerland*, en een gedeelte van *Limburg* en *Luxemburg* is *Walsch* nog de volkstaal. Dit *Walsch* is een zeer bedorven *Fransch*, waarſchijnlijk nog met vele oude *Celtische* (*Gallische*) woorden, 't welk echter in *Luikerland*, meer dan elders, van de grondtaal is afgeweken. Het is merkwaardig, dat in *Vlaanderen*, ſchoon dat gewest onder het oppergezag der *Franſche* kroone ſtond, het *Nederduitsch* veel meer zuidwaarts (tot *Duinkerken* toe) is doorgedrongen, dan in *Braband* en *Henegouwen*, ſchoon deze altijd onder het *Duitsche* Rijk behoord hebben, en in weêrwil der naauwe banden, waarmede *Henegouwen* ſedert het jaar 1300 met *Holland* vereenigd was.

De

De *Nederlandsche* taal kan men in drie of vier hoofd-tongvallen, en één geheel onderſcheiden *dialekt* (het *Boerenfriesch*) onderſcheiden. De eerstgemelden zijn: het *Hollandsch*, thans ook de ſchrijftaal der noordelijke gewesten, het *Geldersch* of *Nederrhijnsch* (waartoe ook het *Overijsselsch* behoort), het *Groningsch* en het *Vlaamsch*. Dit laatſte is de *Nederduitsche* ſchrijftaal der zuidelijke gewesten gebleven, hoewel oneindig armer dan het *Hollandsch*, en nog met den geheelen ſleep van bastaardwoorden uit de tijden der *Rederijkers* overladen, waarvan COORNHERT, SPIEGEL en HOOFT de taal gezuiverd hebben. — Het *Boerenfriesch*, weleer de ſchrijftaal van GIJSBERT JAPIKS, verliest ſteeds meer en meer van zijn grondgebied. Zoodanig is de verdeeling der talen, wat het *platte land* en de *kleinere steden* betreft. In de grootere ſteden van *België* daarentegen is het grondgebied van het *Nederduitsch* zeer verre teruggeweken, en door de twintigjarige heerſchappij der *Franschen* heeft hunne taal, welke reeds voorheen aldaar zeer bekend was, de *Nederlandsche* grootendeels verdrongen, vooral in *Braband*. Het is te hopen, dat deze verbastering, welke de innige verſmelting van de dierbaarſte belangen der beide takken van één ſtamvolk zeer moet belemmeren, door zachte middelen en een wijs beſtuur eindelijk geheel, met het achterſtellen van de taal der onderdrukkers, zal verdwijnen.

De tegenwoordige *staatkundige* verdeeling is over het algemeen geregeld op den voet, zoo als deze landen onder Keizer KAREL V. geregeerd werden.

Er

Er zijn weder *zeventien* Provinciën, doch niet volkomen dezelfde als toen. Er waren toen de *vier* Hertogdommen *Braband*, *Limburg*, *Luxemburg* en *Gelderland;* de *zeven* Graafſchappen *Vlaanderen*, *Artois*, *Henegouwen*, *Holland*, *Zeeland*, *Namen* en *Zutfen;* de *vijf* Heerlijkheden *Friesland*, *Groningen*, *Overijssel*, *Utrecht* en *Mechelen;* en *één* Markgraafſchap, *Antwerpen*. Hiervan ſtaat thans *Luxemburg*, als een gedeelte des *Duitschen* Rijks, op zich zelve; *Zutfen* is met *Gelderland*, *Mechelen* met *Antwerpen* vereenigd, en *Artois* in den *Pyreneeschen* vrede van 1659 aan *Frankrijk* afgeſtaan. Daarentegen zijn *Braband* en *Vlaanderen*, uit hoofde van derzelver aanmerkelijke uitgebreidheid, in *Noord-* en *Zuidbraband*, *Oost-* en *Westvlaanderen* geſmaldeeld; het landſchap *Drenthe* is onder de Provinciën opgenomen, en *Luikerland* is met den Staat vereenigd, zoo dat het getal der gewesten hetzelfde blijft. De *grenzen* nogtans zijn in de noordelijke gewesten wel genoegzaam dezelfde gebleven (met afſtand nogtans van *Staats-Vlaanderen* aan *Zeeland*, en van de *Hollandsche* landen ten zuiden der *Merwe* en van den *Biesbosch* aan *Noordbraband*), maar in de zuidelijke gewesten heeft men de *Fransche* verdeeling in *Departementen*, gemakshalve, en uit hoofde der lange gewoonte, willen volgen, zoo dat nu *Antwerpen* benevens *Mechelen* ook nog alle daar tusſchen liggende plaatſen bekomen heeft; *Oostvlaanderen* de ſtad en het gebied van *Doornik* (*Tournaisis*) verliest, hetwelk aan *Henegouwen* komt, dat ook aan den anderen kant de ſtad *Charleroi*, met de om-

ommeſtreken, van *Namen* aanwint. *Namen* daarentegen bekomt het zuidelijk gedeelte van *Luikerland*. Met *Luik* is het grootſte gedeelte van het oude Hertogdom *Limburg* vereenigd; het overſchietende maakt, benevens het noorderdeel van *Luikerland*, en een ſtuk van *Braband* en *Opper-Gelder*, de tegenwoordige Provincie *Limburg* uit. Men zou, door aan *Limburg* alles ten oosten, aan *Luik* alles ten westen der *Maas* te geven, nader bij de oude verdeeling komen, terwijl tegenwoordig de ſtad *Limburg* zelve in *Luikerland* ligt.

Zie hier de namen en rangorde der zeventien Provinciën:

Braband. (*Noord-*)	*Zeeland.*
Braband. (*Zuid-*)	*Namen.*
Limburg.	*Antwerpen.*
Gelderland.	*Utrecht.*
Luik.	*Friesland.*
Vlaanderen. (*Oost-*)	*Overijssel.*
Vlaanderen. (*West-*)	*Groningen.*
Henegouwen.	*Drenthe.*
Holland.	

Wij zullen deze meer ſtaat- dan aardrijkskundige orde in de beſchrijving volgen, met dat onderſcheid echter, dat wij, om niet te veel van de natuurlijke ligging af te wijken, *Antwerpen* bij *Braband* (waarvan het in vroegere jaren altijd een gedeelte uitmaakte) zullen behandelen, en de beſchrijving van het oude Graafſchap *Namen* na dat van *Henegouwen* (waaraan het grenst) en vóór dat van *Holland* zullen geven.

Het Hertogdom *Braband* was eertijds het voornaamſte der zeventien vereenigde gewesten. Hier te lande bevond zich, onder de Vorſten der *Bourgondische* en *Oostenrijksche* Huizen, de zetel der algemeene regéring, en het Hof van *Brussel* (hoezeer niet eens de hoofdſtad van *Braband*) was in de vijftiende eeuw misſchien het ſchitterendſte van *Europa*. De Algemeene Beſtuurder (*Gouverneur-Generaal*) der *Nederlanden* had aldaar zijnen zetel, hetwelk een' bijzonderen Stadhouder voor dat gewest onnoodig maakte. In de vroegſte tijden na KAREL *den Grooten* maakte *Braband* (in oudere tijden door de *Morinen* bewoond) het voornaamſte gedeelte van *Nederlotharingen*, of het nederdeel des Rijks van LOTHARIUS (KAREL's kleinzoon) uit. Als zoodanig kwam hetzelve, even als *Opperlotharingen*, ten tijde van den zwakken *Franschen* Koning KAREL *den Eenvoudigen*, onder het oppergebied des *Duitschen* Rijks, door den dapperen Koning HENDRIK *den Vogelvanger*. De laatſte ſpruiten uit den ſtam van KAREL *den Grooten* werden toen Hertogen van *Lotharingen*, en hielden hun Hof te *Brussel*, tot ook deze tak, die vergeefs zijn regt op de *Fransche* kroon deed gelden, in 1005 uitſtierf. Toen kwam *Braband* aan de Graven van *Leuven*, die door de vrouwen van KAREL afſtamden, doch waarvan in 1406 de laatſte ſpruit, vrouw JOHANNA, zonder nakomelingen overleden zijnde, de Hertogen van *Bour-*

gon-

gondië, oorſpronkelijk *Franſche* Prinſen, en toen reeds magtig, door huwelijk aan het bewind kwamen. Een zijtak dier Vorſten (tot welke Hertog JAN IV., echtgenoot der ongelukkige JACOBA van *Beijeren*, behoorde) ſtierf in 1430 uit, waarop FILIPS, bijgenaamd *de Goede*, toen hoofd van het *Bourgondiſche* Huis, zich van *Braband* meester maakte, in weêrwil der gegronde eiſchen van zijnen neef KAREL van *Nevers*. Van toen af onderging *Braband* de reeds geſchetſte lotwisſelingen der gezamenlijke, en naderhand der *Spaanſche* en *Oostenrijkſche Nederlanden*, van welke het altijd de hoofdprovincie bleef. De voorregten van dat gewest waren, vóór de ſplitſing der *Nederlanden*, zoo ongemeen groot, dat zelfs zwangere vrouwen herwaarts kwamen, om aan hunne jonggeborenen de regten van *Brabandſch'* inboorling te verzekeren. Nog in 1781 bezwoer Keizer JOSEPH de zoogenoemde *blijde inkomst*, of het meerendeel der voorregten, door vroegere Hertogen, met name door WENCESLAUS en Hertogin JOHANNA verleend. Volgens dit charter of deze grondwet mogt de Vorst, ter zake van *Braband* of *Limburg* (toen met hetzelve vereenigd), geenen oorlog voeren, dan met toeſtemming der Staten; hij mogt zoo min de grenzen als de voorregten dier Provinciën beſnoeijen. Van den Raad van *Braband*, die met alle regtszaken belast was, moesten vijf leden inboorlingen van of eigenaars eener Baronnie in het gewest zijn; twee anderen mogten vreemdelingen wezen, *mits Vlaamſch kennende* (een duidelijk bewijs, dat de *Nederduitſche* taalſtam nog

zeer lang in *Braband* de heerſchende was). De kanſelier moest *Latijn*, *Walsch* (*Fransch*) en *Vlaamsch* kennen, en een geboren *Brabander* zijn. Geen gevangen in *Braband* of *Limburg* mogt buiten de gewesten vervoerd worden. De Hertog mogt, zonder toeſtemming der Staten, geen geld ſlaan. Geen bastaard mogt ambtenaar zijn. De Hertog beloofde geene genade te ſchenken voor een' moord, ten zij hij de bloedverwanten van den vermoorden voldaan had, en aan geen' landverrader, buiten toeſtemming der Staten. Geen *Brabander* mogt zijnen landsman van dat gewest buiten hetzelve in regten betrekken. Buiten eenige, opzettelijk genoemde, bosſchen was de jagt overal vrij. De Staten van *Braband* hadden volkomene vrijheid van ſpreken, zonder eenige vrees voor 's Vorſten ongenade. De ambtenaren, die tegen deze wet mogten zijn aangeſteld (vreemdelingen), zouden dadelijk worden afgezet. *Wanneer de Vorst deze voorregten geheel of ten deele mogt schenden, kent hij aan zijne onderdanen het regt toe, hem noch den lande eenigen dienst te bewijzen, tot aan het herstel dier bezwaren of inbreuken.*

Deze voorregten door Keizer JOSEPH II., naar het voorgeven der *Brabandsche* Staten, in meer dan één opzigt geſchonden zijnde, veroorzaakte zulks de hevige onlusten van 1787 tot 1791, en droeg naderhand tot de gemakkelijke verovering door de *Franschen* bij.

Braband, in zijn geheel genomen, is omtrent 28 uren lang van het Noorden naar het Zuiden, en Noordwaarts 24 uren breed, doch Zuidwaarts niet

niet meer dan 12 of 13 uren. Voormaals werd het (met *Antwerpen* en *Mechelen*) in vier Kwartieren verdeeld, namelijk: die van *Brussel*, *Leuven*, *Antwerpen* en *'s Hertogenbosch*. Thans beslaat het drie Provinciën, *Noord-Braband*, *Antwerpen* en *Zuid-Braband*.

I. DE PROVINCIE NOORD-BRABAND.

Deze Provincie, voorheen *Staats-Braband* genoemd, de zuidelijkſte der voormalige bij uitſluiting *Vereenigde Nederlanden*, grenst ten Noorden aan *Gelderland*, de *Maas* en *Merwe*, die haar van *Holland*, ten Westen aan de *Schelde*, die haar van *Zeeland* ſcheiden; ten Zuiden aan de Provincie *Antwerpen*, en ten Oosten aan *Limburg* en de *Maas*. Zij is omtrent vierentwintig uren lang van het Oosten naar het Westen, en veertien breed van het Zuiden naar het Noorden. De grond is afwisſelend zeer vruchtbaar, middelmatig, ſchraal en dor. In de Baronnie van *Breda* en in de Meijerij van *'s Bosch* vindt men uitgeſtrekte heiden, en in de laatſte ook vele moerasſen; doch langs het *Hollandsch Diep* en de *Schelde* behoort de grond tot de beste des lands. Weilanden zijn er minder, behalve langs de *Maas*. Behalve deze hoofd-rivier, die de Ooster- en Noorder-grenzen der Provincie beſproeit, vindt men nog de kleine rivieren *Aa*, *Dommel*, in de *Meijerije* (bij *'s Bosch* vereenigd, worden zij de *Diest* of *Dieze* genaamd) de *Merk* of *Dintel* bij *Breda*, de *Zoom* bij *Bergen op Zoom*, enz. De eerſte loopt uit in de *Maas*, de tweede in de *Schelde*. De lucht is er vrij gezond, vooral in de hoogliggende Baronnie van *Breda*. De voornaamſte voortbrengſelen zijn: rogge, haver, boekweit, tarwe, zware gerst, rapen en

an-

andere groenten, oliezaad, vlas, 't welk voordeelige lijnwaat-fabrieken en handel verſchaft, boom- en peulvruchten, houtgewas, hetwelk men voorheen *verpligt* was aan te kweeken, wild, vooral gevogelte. De *Peel*, het zuidelijkst en moerasſigst gedeelte der *Meijerije*, heeft veenlanden.

Uit het dierenrijk bezitten de inwoners, even als de *Veluwsche* heide, eene menigte ſchapen, wier wol men gedeeltelijk binnen's lands, te *Tilburg* en elders, verwerkt. Ook bijen zijn er vrij overvloedig.

In geene onzer Provinciën neemt de bevolking zoo toe, als in *Noordbraband*. Men kent op het platte land (vooral echter in de Meijerij van *'s Hertogenbosch*) veel minder kunstbehoeften; de eerſte levensnoodwendigheden zijn er daarentegen door den vlijt des arbeiders, in weêrwil van den ſchralen grond, in overvloed, en veel goedkooper, dan in andere gewesten, uit welken hoofde menig *Hollander*, die zich bekrimpen moet, hier eene ſchuilplaats zoekt. Dit geldt echter niet zoo zeer van de westelijke gedeelten, naar den kant van *Zeeland* en *Holland*. Ook zijn in de *Meijerij*, wegens het lagere arbeidsloon, vele fabrieken aangelegd, die weder veel tot de vermeerdering der bevolking, en gevolgelijk ook tot den beteren aanbouw des lands bijdragen. Offchoon er tusſchen *'s Bosch* en *Maastricht* meer dan ééne heide is, wisſelt de weg toch zeer af met dorpen, bouwlanden, enz. De inwoners zijn er den *Roomschen* Godsdienst zeer ſterk toegedaan, en men kan niet ontveinzen, dat deze gehechtheid aan het vooroudelijk geloof menigmaal

tot bijgeloovigheid, en ook tot haat tegen andersdenkenden, vooral tegen de weinige Hervormden in hun midden, overſlaat. Deze ſporen der middeleeuwen vereenigen zich echter met vaderlandsliefde, en haat tegen uitheemſche onderdrukking, gelijk men aan het luisterrijke voorbeeld der herwinning van *'s Bosch* in Januarij 1814, meest door de krachtige medehulp der ingezetenen, gezien heeft.

Noordbraband zendt zeven Afgevaardigden tot de tweede kamer der Staten-Generaal: het telt tien ſteden, en honderd vijfenzeventig plattelands-gemeenten.

Staats-Braband werd voorheen in drie ongelijke deelen verdeeld; het grootſte was de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, ten Oosten gelegen, met een gedeelte van *Gelderland* en *Holland* voormaals het *Fransche* Departement der zoogenaamde *Rhijnmonden* uitmakende; de beide kleineren waren (behalve de voorheen aan *Holland* behoorende landen langs de *Merwe* en de *Biesbosch*) de Baronnie van *Breda*, en het Markgraaffchap *Bergen op Zoom*.

Thans is *Noordbraband*, behalve de ſteden, in *zeven* plattelands-distrikten verdeeld, *Boxmeer*, *Boxtel*, *Waalwijk*, *Helmond*, *Oirschot*, *Prinsenhage* en *Rozendaal*.

De hoofdſtad is *'s Hertogenbosch*, in de wandeling *den Bosch* genaamd, Fr. *Bois le Duc*, Lat. *Sylva Ducis*, eene zeer vermaarde ſtad aan de vereeniging der *Dommel* en *Aa*, die kort daarna onder den naam van *Diest* of *Dieze* in de *Maas* vallen. De landſtreek is hier laag en moerasſig, en dus zeer geſchikt tot overſtroomingen, welke veel tot de sterk-

ſterkte der ſtad bijdragen. Immers deze ſtad, allengs van een jagthuis der Brabandſche Hertogen, te midden van een bosch, tot eene buurt en een vlek aangegroeid, werd in 1184 door Hertog GODFRIED III. of zijn' zoon HENDRIK I., die het bosch deed kappen, met muren voorzien, en al ras eene grensplaats van *Braband*. In 1202 veroverde en plunderde haar Graaf DIRK VII. van *Holland*; vervolgens werd zij aanzienlijk vergroot, en omtrent driehoekig van gedaante. In 1579 viel zij den Staten af, en werd in 1601 en 1603 door Prins MAURITS vergeefs belegerd; doch FREDERIK HENDRIK veroverde haar (1629) in eene der merkwaardigſte belegeringen des tachtigjarigen oorlogs, die meer dan vier maanden duurde, en door HOOFT, VONDEL en VAN BAARLE bezongen werd. In 1672 mislukte een voorgenomen aanval der *Franschen* door een' ſterken regen, die de moerasſen deed zwellen. Naderhand bleef de ſtad ongemoeid tot 1794, wanneer zij na een kort beleg aan de *Franschen* werd overgegeven, die haar echter nog ſpoediger in Januarij 1814 tegen eenige burgers, *Vluchtenaars*, en *Pruissen* zonder beleg verloren. De ſtad wordt geheel beſtreken door het kleine, maar ſterke fort *Papenbril*, na de verovering in 1629 gebouwd, en, volgens de bitterheid dier tijden, dus genoemd als een breidel voor de *Roomschgezinden*.

's Hertogenbosch toont vele blijken van welvaart, het heeft ruime ſtraten, goede pleinen en gebouwen, is de markt der omſtreken, en heeft veel gelegenheid tot den koophandel, dien zij langs de *Diest* en *Maas* naar *Holland* en elders drijft, ontvangende de goederen uit *Luikerland*, enz. per as. Ook heeft men er onderſcheidene fabrieken, als meſſen-, lakmoes- en ſpelden-makerijen, brouwerijen, garentwijnderijen, bandfabrieken, eene goede zoutkeet, enz. De Staten en de Gouverneur der Provincie houden hier hun verblijf. Onder de gebouwen is de *St. Jans*-kerk, misſchien de ſchoon-

ſte, en eene der grootſte kerken in het voormalige Gemeenebest, rustende op 150 pilaren; dezelve werd in 1629 aan de Hervormden, doch in 1810 weder aan de Roomſchen ingeruimd. De Hervormden hebben hier twee kerken. Nog heeft men er verſcheidene aanzienlijke gebouwen, het arm- of gasthuis, eene armſchool, een welingerigt tuchthuis, eene *militaire* gevangenis, enz. Het getal harer inwoners bedraagt ruim 16,900. — Aan den mond der *Maas* ligt de voormalige ſterkte *Crevecoeur*.

Nabij *'s Bosch* is het distrikt *Boxtel*, en daarin het aanzienlijk dorp *Vucht* met 1300 inwoners, alwaar eene uitgeſtrekte heide begint, de groote dorpen *Dungen* met ruim 1300, *St. Michielsgestel* met 2200 inwoners, voorts de vlekken *Boxtel* met 2600 zielen, en *Ravestein*, voorheen in de Heerlijkheid van dien naam, welke eerst in 1802 aan *Frankrijk* door ons land werd afgeſtaan, met 750 inwoners. *Dinther* met de onderhoorigheden 1300 inwoners, aan de rivier de *Aa: Berlikum*, een groot dorp in eene aangename landſtreek met 2000, en het vlek *Osch* met 3600 zielen, waar men ſaaije en wollen ſtoffen weeft: *Welp* met 2800 zielen: de vesting *Grave*, met 2350 inwoners, voornal beroemd door hare moedige verdediging tegen de *Franschen* in den winter van 1794, waardoor zij bijna in een aschhoop veranderd werd.

Westwaarts van *'s Hertogenbosch* ligt het distrikt *Waalwijk*, en daarin *Oosterwijk*, een zeer aanzienlijk dorp, met vele goede gebouwen, aardewerks- en lakenfabrieken, het getal harer inwoners is 1700: *Tilburg*, tegenwoordig eene stad met 11,000 inwoners, ook beroemd en aanzienlijk door hare bloeijende lakenfabrieken; ook zijn er katoendrukkerijen, en in den omtrek der stad is een bosch van 100 morgen, vóór veertig jaren aangelegd: *Loon op Zand*, eigenlijk *Venloon*, met 4,350 inwoners,

ners, eene Heerlijkheid, te midden van zandheuvels, die door struikroovers plagten onveilig te zijn, thans is er hoog geboomte en goed graangewas: *Haren* met 1200, *Udenhout* met 1750, en *Waalwijk* met 2050 zielen. De beide eerstgemelde dorpen bestaan van den land- en ooftbouw, waartoe zij een' vetten leemgrond hebben. Te *Waalwijk* is eene vaart naar de *Maas*, en veel doorvoer en vertier. Het behoort tot de *Langestraat*, een gedeelte der voorheen *Hollandsche*, thans tot *Braband* getrokkene landen.

Deze *Langestraat* is eene verzameling van dorpen, die grootendeels in eene onafgebrokene rei achter elkander liggen. Deze dorpen zijn bekend door uitmuntend hooi, en omdat de inwoners elders veel met door hen vervaardigde ſchoenen rondloopen. De dorpen, welke de *Langestraat* uitmaken, zijn *Besoyen*, *Sprang* met 1350, *Waalwijk*, *Baardwijk*, *Drunen* met 2000, *Onzenoord*, *Nieuwkuik*, *Raamsdonk* met 2400, *'s Gravenmoer*, *Waspik* met 2100, *Kapelle* met 1950 inwoners, en eenige kleinere dorpen. De dorpen *Geffen* met 1000, *Heesch* met 1500, *Nistelrode* met 1850 inwoners. — Niet verre van daar, ook op het voormalig *Hollandsch* grondgebied, ligt *Heusden*, een stadje met 1830 zielen, bij de *Maas*, eene goede vesting, die den *Franschen* in den winter van 1794 veel moeite in het veroveren kostte, doch door hun in 1813 zonder ſlag of stoot verlaten werd; om de goedkoope levensmiddelen onthouden zich hier verſcheidene fatſoenlijke familien uit *Holland:* het land van *Altena*, tusſchen de *Merwe*, de *Oude Maas* en den *Biesbosch*, met het ellendige stadje *Woudrichem*, in de wandeling *Woerkum*, voorheen zeer versterkt, doch thans voor geen beleg meer bestand, met 1000 inwoners: *Sleeuwijk*, met *de Werken*, 1350, en *Werkendam* met 1400 inwoners, dorpen aan de *Merwe*, in het beleg van *Gorinchem* bekend

ge-

geworden: bij laatstgemelde zeer welvarende en fraaije plaats zetteden de *Russen* in December 1813 eerst over de *Merwe: Andel* met *Giessen* en *Rijswijk* 1200, *Almkerk*, meer landwaarts in, in 1826 door een' fellen brand zeer geteisterd, met 1250 inwoners: *Dussen* met 1800, en *Emmikhoven* met 1000 zielen. In dit voorheen *Hollandsch* landschap groeit rogge, garst, koolzaad, vlas en hennip, en tusschen *Werkendam* en *Heusden* zijn vruchtboomen. In 1440 onderging het eene zware overstrooming.

Aan den *Biesbosch* ligt *Geertruidenberg*, een stadje met ruim 1400 zielen, en tevens eene vesting, die, gelijk allen in dezen oord, wanneer zij goed voorzien, bemand en verdedigd geworden ware, de Bondgenooten in 1813 nog eene goede poos had kunnen stuiten, doch in stilte ontruimd werd. In 1589 maakte zich PARMA door het verraad des krijgsvolks, en in 1593 Prins MAURITS door een geregeld beleg daarvan meester. De stad heeft eene goede haven. Het witte *Bergsche* bier is bekend. Ook wordt er zalm en steur gevangen, en de biezen uit den bijgelegen' *Biesbosch* verzendt men tot het maken van matten. De Heerlijkheid *Hooge en Lage Zwaluw*, twee dorpen, waarvan het laatste vooral groot en bloeijend is, en 2100, gelijk de *Hooge Zwaluw* 600 inwoners telt, het gehucht de *Moerdijk*, met 200 inwoners, aan 't *Hollandsch Diep*, bekend als overvaart tusschen *Holland* en *Braband*, en als de plaats, waar de held van *Malplaquet*, JOAN WILLEM FRISO, Prins van *Oranje*, na zoo menigmaal op het slagveld het doodsgevaar ontkomen te zijn, ellendiglijk in den jare 1711 verdronk: voorts de *Klundert*, een klein versterkt plaatsje met 2200 inwoners, bekend wegens de heldhaftige verdediging van den Baron VON KROPFF tegen DUMOURIER in 1793, en het stadje *Zevenbergen* met 3800 inwoners, hoofdplaats van een kanton en eener Heerlijkheid, aan eene trekvaart, en op den weg tusschen de

Moer-

Moerdijk en *Antwerpen*: *Willemstad*, eene ſterke plaats aan het *Hollandsch Diep*, met 1750 inwoners, bekend door de manhaftige- en gelukkige verdediging van BOETZELAAR tegen DUMOURIER in Februarij 1793: *Prinseland*, een aangewonnen polder, met 1800 inwoners, en de *Fijnaart*, een groot dorp, met 1100 zielen, en goeden landbouw.

Deze ſtreek maakt den zoom van *Noordbraband* langs de Noordwest- en Noordkust aan de *Zeeuwsche* ſtroomen uit: dezelve is aangeſlibt of ingedijkt, dus geheel klei, en grootendeels door *Hollandsche* aankomelingen van den Hervormden Godsdienst bevolkt en aangebouwd. Men teelt er koren, vlas en meêkrap. Men beſpeurt den *Hollandschen* oorſprong reeds in de namen *Willemstad*, *Prinseland*, enz. In het zand daarentegen, of de reeds van ouds bevolkte landſtreken, tot welke wij nu overgaan, wonen meest *Roomschen*, althans op het platte land; hier is hout, dat jaarlijks ter verzending gekapt wordt, benevens boekweit en rogge het gewigtigſte voortbrengſel.

Zuidoostwaarts liggen de distrikten *Boxmeer*, *Helmond* en *Oirschot*, en daarin *Eindhoven*, eene ſtad met 2600 inwoners, aan de *Dommel*, met een' zwaren doortogt van karren uit en naar *'s Bosch*, van welke ſtad de weg herwaarts zeer ſchoon is. Te *Eindhoven* is veel welvaart, eene graan- en linnenmarkt, verſcheidene lakenfabrieken, met de nieuwſte machinerie aangelegd, en eene bontjes- en hoedenfabriek. Van hier ſtrekt zich zuidwaarts eene eenzame heide uit: voorts *Leende* met 1400, *Lommel*, aan de grenzen van *Limburg*, met 2000 inwoners, die meest van de ſchapenteelt beſtaan, enz. Alle deze plaatſen liggen zuidwaarts van *'s Bosch*, tusſchen de *Dommel* en de *Aa*. Sedert eenige jaren is deze streek (te voren veel heide) zeer aangebouwd.

Over de *Aa*, naar den kant der *Peel*, liggen: het stadje

Hel-

Helmont met 3300 ingezetenen, uitstekende bontjesfabrieken, weefgetouwen voor damast- en ſervetgoed, en andere linnenweverijen, gelijk vele in de groote dorpen en vlekken dezer landstreek: *Budel* of *Buul*, het uiterste dorp der Provincie, genoegzaam in de *Peel*, met 2100 inwoners, van waar vele marskramers het land rondreizen: *Deurne* met *Lissel* 2800 zielen tellende: voorts *Schijndel* met 3800 menſchen, die in hop en boter handelen: *St. Odenrode* met 3500 inwoners: *Oirschot*, een der aanzienlijkste dorpen in de *Meijerije*, met 5200 zielen; in het laatste genéren zich de inwoners, behalve van landbouw en veeteelt, ook van linnenweven, bleeken, hoedenmaken, kuipen, enz. *Vechel*, meest van de veeteelt bestaande, met bijna 3600 inwoners: *Hilvarenbeek* met 1900 zielen: *Gemert* met 4000, en *Assen* met 2550 inwoners: *Moergestel* met 1100 inwoners. *Uden* met 4850, *Best* met 1800, *Boxmeer* met 1900, *Megen* met 1500, *Maashees* en *Overloon* met 1050, *St. Antonis* en *Oploo* met 1600, *Wannooy* met 1100, *Kuik* en *St. Agatha* met 1700, *Beugen* en *Rijckevoort* met 1400, *Hoogemierde* met 1200, *Bladel* met 1100, *Hoogeloon* met 1200, *Valkenswaard* met 1100, *Veldhoven* met 1050, *Aalst* en *Stratum* met 1350, *Gestel* en *Blaarthen* met 1100, *Woensel* met 3000, *Geldrop* met 1600, *Zeelst* met 1000, *Beek* en *Donk* met 1200, *Boekel* met 2000, *Erp* met 2000, *Lieshout* met 1000, *Bokel* met 1650, *Someren* met 2650, *Rixtel* met 1150, *Heeze* (met goeden landbouw) met 1800, *Mierlo* met 1800, *Nunen*, *Gerwen*, *Nederwetten* en *Staphorst* met 2600, en *Bergeijk* met 1600 inwoners.

De voormalige Baronnie van *Breda*, weleer eene Heerlijkheid van den Huize *Oranje*, ligt tuſschen de *Meijerij*, de *Langestraat*, het Markgraaffchap van *Bergen op Zoom*, en de Provincie *Antwerpen*. In het

het Zuidoosten zijn vele heiden en moerasſen; in het Noordwesten daarentegen vruchtbare akkers en weilanden. De groote *Bredasche* heide wordt hoe langs zoo meer aangebouwd.

De hoofdstad *Breda*, met 9900 inwoners, zeven uren ten Noordoosten van *Bergen op Zoom*, tien van *Antwerpen*, drie ten Zuiden van *Geertruidenberg*, en acht ten Zuidwesten van *'s Hertogenbosch*, aan de riviertjes *Merk* en *Aa*, die, breeder wordende, den naam aan de stad *Breda* gegeven heeft, is eene zeer aanzienlijke vesting, en het bolwerk van *Neêrlands* noordelijk gedeelte. Vóór 1252 was het een vlek, 't welk in dat jaar stadsregten, doch eerst in 1534 wallen en grachten bekwam. Tevens werd toen de grond van het kasteel gelegd. In 1567 verklaarde ALVA stad en Heerlijkheid, als het eigendom des Prinſen van *Oranje*, verbeurd; doch die Vorst nam voor zich en de Staten in 1577 weder bezit van de stad, die in 1581 door de kuiperijen van een' krijgsgevangenen verloren ging, en weder aan PARMA kwam. Doch in 1590 veroverde haar MAURITS door de bekende list van het turfſchip. In 1625 maakte zich SPINOLA, na een beleg van tien maanden, van haar meester, doch FREDRIK HENDRIK heroverde haar in 1637 in drie maanden. Sedert bleef zij aan den Staat tot 1793, wanneer de *Franſche* Veldheer DUMOURIER haar, na een zeer kort beleg, magtig werd. Nogtans werd zij ſpoedig ontruimd. In Februarij 1810 werd deze plaats, bevevens *Bergen op Zoom*, *'s Bosch*, en andere grenssteden, gewelddadig door BUONAPARTE bezet, die haar dan ook anderhalve maand daarna zijn' broeder afdwong. Lafhartig verlieten haar de *Franſchen* met stille trom in December 1813; dan zij moest nog in diezelfde maand een' tweedaagſchen aanval van hun verduren. Hier werd in 1575 over den vrede met *Spanje* gehandeld,

en

en 1667 werkelijk de vrede tusſchen *Nederland*, *Deenemarken* en *Frankrijk* ter eene, en *Groot-Brittanië* ter andere zijde geſloten.

De ſtad ligt zeer aangenaam, en heeft bekoorlijke wandelwegen, vooral het *Mast-* en *Liesbosch*, en de groote tuin *Valkenberg* achter het aanzienlijke kasteel, in de gracht waarvan men nog de plaats vertoont, waar in 1590 het turfſchip gelegen heeft, alsmede een toren, die nog het eenige overblijfſel der oude vestingwerken ſchijnt te zijn; eene fraaije arduinſteenen trap, en eene groote zaal, die een' tijd lang tot hospitaal gediend heeft, doch nu, zoo 't heet, tot woningen voor jonge lieden van het kadetten-ſchool zal ingerigt worden. Er zijn nog eenige laken- en tapijtfabrieken, men brouwt er goed bier, en de ſtad heeft eene haven, doch de handel is van geen groot belang, uit hoofde der moeijelijke vaart: echter beſtaat er nog eenige *transito*-handel naar de zuidoostelijke Provinciën, en aangrenzende landen. De inwoners moeten meest van de bezetting beſtaan, waarvoor hier dan ook de beste inrigtingen zijn. In de groote en fraaije Hervormde kerk en in de daartoe behoorende kapellen vindt men, behalve een zeer oud *bas-relief*, de zeven weeën van MARIA voorſtellende, en in de zestiende eeuw geſchonden, eene doopvont van koper in eene kapel, wier dekſel door een windas wordt opgeligt (dit dekſel, keurig bewerkt, rust op koperen pilaren); de graftomben van de Heeren VAN DER LECK VAN POLANEN, de oudste uit de veertiende eeuw, en door de *Franschen* in 1793 zeer geſchonden; en een graf van eenen Graaf (misſchien HENDRIK) van *Nassau* uit de vijftiende eeuw, met twee groepen pleisterbeelden. Vooral het praalgraf van Graaf ENGELBERT van *Nassau* is hoogst bezienswaardig. Het prijkt met de liggende beelden van den overledenen en zijne echtgenoote, alsmede met vier knielende beelden van oude helden op de hoe-

hoeken, welke den graffteen ophouden, alles uit albast of doorſchijnend marmer, en zoo grootsch, krachtig en natuurlijk gewerkt, dat men het voor het werk van MICHAEL ANGELO houdt: het ſchijnt ten minſte zekerlijk van een zijner kweekelingen te zijn. Het tuighuis en de groote markt zijn voorts bezienswaardig.

Het platte land der Baronnie komt meest overeen met het tegenwoordige Distrikt *Prinsenhage*, en bevat: *Prinsenhage*, in de wandeling *het Haagje*, ſlechts een half uur van *Breda*, midden tusſchen hooge bosſchen, met 4600 zielen; *Ginneken*, eene kantons-hoofdplaats, met 2750 inwoners, mede zeer vermakelijk gelegen; *ter Heide*, met 2100 inwoners, aan de *Mark*; *Leur* en *Etten*, van waar ſterk op *Holland* gehandeld wordt, twee ſchoone en zeer welvarende dorpen, te zamen één gemeente met 4750 inwoners; de *Leur* heeft eene haven, die noordwaarts in de *Merk* uitloopt, welke weder bij *Zevenbergen* door een kanaal met het *Hollandsch Diep* gemeenſchap heeft, en zich onder den naam van *Dintel* bij *Prinseland* over de *oude Tonge* in de *Zeeuwsche* ſtroomen ſtort. Bij de haven van *de Leur* (welke plaats ook goed bier brouwt) werd het beroemde turfſchip geladen, door hetwelk *Breda* in 1590 werd ingenomen; *Groot-* en *Klein-Zundert*, weleer op 's lands uiterſte grenzen, te zamen 3300 inwoners tellende; *Oosterhout*, door Koning LODEWIJK tot eene ſtad verheven en hoofdplaats van een kanton, met 7200 zielen. Deze plaats ligt in eene zeer aangename landstreek; de inwoners bestaan veelal van het lakenweven en pottebakken, en drijven eenigen handel. *Rijsbergen* met 1100 inwoners.

Het gewezen Markgraaffſchap *Bergen op Zoom*, ten Westen der Baronnie van *Breda* gelegen, kwam na verſcheidene omwentelingen aan het Keurvorſtelijk

Huis van *Paltz-Beijeren*, 't welk hetzelve tot op 1795 bezeten heeft. Het wordt ten Westen door de *Eendragt*, een' arm der *Schelde*, van de *Zeeuwsche* eilanden geſcheiden.

De hoofdplaats is *Bergen op Zoom*, de sterkste vesting der *Nederlanden* (na *Luxemburg*), die zich ſedert hare stichting in 1287 tot op 1747 beroemen kon, *ongerepte Maagd*, dat is: nimmer veroverd te zijn. De twee belegeringen van 1588 door den Hertog van PARMA, en die van 1622 door den Markgraaf van SPINOLA, twee van *Spanje's* grootste Veldoversten, stond zij manhaftig door. Doch verraſsing leverde haar in 1747 in handen van den *Franschen* Veldheer LÖWENDAHL, niettegenstaande hare werken in 1700 door den beroemden KOEHOORN aanmerkelijk verbeterd waren. In 1794 werd zij, even als *Breda*, door de *Franschen* omgetrokken, en opende eerst op last der Staten hare poorten voor dezelven. In 1814 poogden de *Engelschen* haar te verraſsen; doch werden, reeds in de stad gekomen, met zwaar verlies, vooral van officieren, door de *Franschen* afgeſlagen. De stad, die 6000 inwoners telt, wordt aan de eene zijde door lage en overstroomde landen, aan de andere door eene linie, die naar *Steenbergen* geleidt, en achter welke zich een klein leger kan neêrſlaan, verdedigd. Ook heeft zij door het riviertje de *Zoom* gemeenſchap met *Zeeland*, en eene bron van zoet water. Aan den zuidkant zijn heuvelen. De inwoners bestaan meest van de bezetting, doch gedeeltelijk ook van eenigen *transito*-handel tuſschen *Antwerpen* en *Holland*, en pannen- en pottenbakkerijen. De Nederduitſche Hervormde kerk, in 1747 door de bommen vernield, werd ſedert uit lieſdegiften der landgenooten herbouwd.

Het platte land en de kleine ſteden komt meest overeen met

met het Distrikt *Rozendaal*, en bevat: *Rozendaal*, op den weg van *Breda* naar *Bergen op Zoom*, met 4900 inwoners, voorheen de hoofdplaats eener Heerlijkheid van den Huize *Oranje*, thans den naam van ſtad dragende, en eene zeer ſchoone plaats.

Steenbergen, met 4800 inwoners, de hoofdplaats eener Heerlijkheid, voorheen een Domein van den Huize *Oranje-Nassau*, eertijds eene vesting, is hier, behalven *Bergen*, de eenige stad, waar men nog onder anderen de volgende groote dorpen vindt: *Ossendrecht* met 1600 inwoners, *Woendrecht* en *Huibergen* met 1600, *Dinteloord* met 1900, *Halteren* met 1800, *Ruiphen* met 2600 inwoners: *Wouw*, aan de *Zoom*, met 2600, *Oud-* en *Nieuw-Gastel* met 2700 inwoners, aan het watertje *Dintel; Oudenbosch*, een vlek met 2530 zielen, van waar granen, en vooral takkebosſen naar *Holland* verzonden worden; hier zijn fraaije wandelingen, met bijzonder vele nachtegalen, en velerlei houtgewas, ook masthout. De ingezetenen zijn gedeeltelijk zeer welvarend. Het is hier, waar de kleigrond (zie boven) eindigt, en het zand begint, hetwelk verder als heide tot de Oostzee bijna onafgebroken doorloopt. Zuidoostwaarts van *Oudenbosch* is het dorp *Hoeven*, met ruim 1400 inwoners, waaronder ſlechts 17 Hervormden, die misſchien de kleinste kerk in ons geheele land hebben: ook is hier een bisſchoppelijk *Seminarium*, onder eenen Vicaris, behoorende onder den Bisſchop van *Antwerpen*, in eene zeer ſchoone ligging, van den *IJpelaar* bij *Breda* herwaarts verplaatst.

II. DE PROVINCIE ANTWERPEN.

Deze Provincie beſtaat uit het gewezene *Markgraafschap des H. Roomschen Rijks*, de *Heerlijkheid Mechelen*, en het tusſchen beiden gelegene gedeelte van *Braband*, te zamen het *Kwartier van Antwerpen* uitmakende, toen *Antwerpen* en *Mechelen* niet meer als afzonderlijke gewesten beſchouwd werden. Dezelve grenst ten Noorden aan *Noord-*, ten Zuiden aan *Zuidbraband*, ten Oosten aan *Limburg*, ten Westen aan de *Schelde* en *Oostvlaanderen*.

De grond in deze Provincie is doorgaans zeer goed; men vindt er bijna alles hetgeen wij boven in de *Inleiding* zagen, dat *Braband* voortbrengt, ſlechts aan de noordelijke en oostelijke grenzen, in het Arrondisſement *Turnhout*, vindt men heide. Vlas, haver, meer zuidelijk beste tarwe, en uitmuntende weigrond door de vette klaver, maken dit gewest tot een der beste van de Monarchie. Hetzelve wordt westwaarts door de *Schelde* beſproeid, en doorſneden door de twee riviertjes *groote* en *kleine Nethe*, welke van de hooge *Lommelsche* heide op de voormaals *Luiksche*, thans *Limburgsche* grenzen ontſpringen, aan de Provincie den naam geven, dien zij onder de *Fransche* regéring droeg (*Departement der beide Nethen*), zich bij *Lier* vereenigen, en daarna gezamenlijk in de *Rupel* ſtorten, welke uit *Zuidbraband* komt, en bij *Rupelmonde* in de *Schelde* valt. Eenige beken, op de noordergrenzen

zen ontſpringende, ſtorten zich in de *kleine Nethe*, en eenige anderen in de *Schelde*.

De nijverheid en welvaart is in dit gewest ongemeen groot. Wij zullen bij de beſchrijving der onderſcheidene ſteden zien, tot welken trap handel en fabrieken aldaar in vroegeren tijd geklommen zijn, en ook thans, door de heropening der *Schelde*, weder ſchijnen te zullen komen. *Antwerpen* heeft vier ſteden, en honderd eenenveertig gemeenten ten platten lande, en zendt vijf leden ter vergadering van de tweede kamer der Staten-Generaal. Het platte land is in drie Arrondisſementen verdeeld.

I. HET ARRONDISSEMENT ANTWERPEN.

Dit Arrondisſement komt vrij wel overeen met het oude *Markgraafſchap des H. Roomſchen Rijks*, dus genoemd als een *grensgewest* (*) van het *Roomſche* of *Duitſche* Keizerrijk, vermits *Vlaanderen*, aan den overkant der *Schelde* gelegen, tot op 1529 onder *Franſche* leenroerigheid ſtond. Dit Markgraafſchap, reeds door Keizer OTTO II. opgerigt, kwam daarna, onder Keizer HENDRIK IV., aan den beroemden GODFRIED VAN BOUILLON, leger-

(*) *Mark* beteekende oudtijds *grens:* de *Duitſche* Keizers plaatſten dus, onder den naam van *Markgraven*, eenige hunner leenmannen aan de grenzen des Rijks, om hetzelve tegen invallen te beſchermen. Van daar ten Noordwesten het *Markgraafſchap des H. Roomſchen Rijks* of van *Antwerpen*, ten Zuidwesten dat van *Baden*, ten Zuiden dat van *Treviso*, ten Zuidoosten het Markgraafſchap (naderhand Aartshertogdom) *Oostenrijk*, ten Oosten de *Lausnitz*, en ten Noordoosten de *Mark Brandenburg*.

gerhoofd der Christenen in den eerſten kruistogt. Vervolgens werd dit Markgraaffchap met *Braband* vereenigd.

Antwerpen, Fr. *Anvers*, Spaansch *Amberes*, de tweede ſtad der voormaals *Oostenrijksche*, en voorheen de aanzienlijkſte der gezamenlijke *Nederlanden*, ligt tusſchen *Mechelen*, *Brussel*, *Leuven*, *Gent* en *Breda*, achttien uren van zee, aan de *Schelde*, die hier ongemeen breed is, en haar tot den koophandel bijzonder geſchikt maakt. Zij was volgens den rang der *Brabandsche* ſteden de derde. In de zestiende eeuw was zij door hare uitmuntende haven aan de *Schelde*, die de grootſte ſchepen in grooten getale kan bergen, daar de rivier bij 't laagſte water 20, en bij 't hoogſte 40 voeten diep is, de eerſte koopſtad van *Europa*, en telde 200,000 inwoners, waaronder 300 ſchilders, en 124 goudſmeden. Dagelijks voeren er ten minſten 500 ſchepen af en aan; men zag er ſoms met éénen vloed 400 aankomen, en 2500 te gelijk voor de ſtad liggen. Nog kwamen er dagelijks 200 geladene karren aan de ſtad (behalven de *Duitsche* en *Fransche* vrachtwagens) en 500 rijtuigen van vermaak. De ſtad zette jaarlijks niet minder dan 500 millioenen om, en betaalde twee millioenen aan belastingen op den koophandel. — Dan, de verdrukking door de *Spaansche* regéring, de burgeroorlogen, de ſchrikkelijke plundering door de *Spanjaarden* op den 4, 5 en 6 November 1576, welke aan bijna 10,000 menſchen het leven kostte, en waarbij 500 huizen in de asch gelegd werden, 't welk alleen op eene ſchade van zes millioenen begroot werd, en vooral de overgave der ſtad aan den Hertog van PARMA in 1585, die bijna alle Protestanten van daar naar *Holland* deed verhuizen, en de zee, waarvan alle toegangen in handen der Staatſchen waren, voor haar ſloot, — alle deze rampen te zamen hebben

ben de ſtad geheel in verval gebragt, wordende de ſluiting der *Schelde* door den *Munſterſchen* vrede van 1648 derwijze bekrachtigd, dat alle zeeſchepen eerst in *Holland* moesten last breken, en van daar de lading op kleine ſchepen naar *Antwerpen* moest worden overgebragt. Sedert is het getal harer inwoners allengs tot 45,000 verminderd; doch ſedert de heropening der *Schelde* weder tot 62,900 opgeklommen. Bij de bezitneming van *Braband* door de *Franſchen* in 1792 en 1794 haastten deze zich de *Schelde* open te verklaren, en de ſtad verkreeg werkelijk dit regt bij het verdrag van vrede en bondgenootſchap, tuſſchen *Frankrijk* en *Holland* op den 11. Mei 1795 geſloten; doch de ſints dien tijd genoegzaam onafgebrokene zee-oorlog liet haar van deze vergunning weinig genot hebben, tot op de bevrijding van *Europa* in 1813 en 1814, waardoor ook de handel-gemeenſchap heropend, en de haven van *Antwerpen* voor alle Natiën is vrij verklaard. De ſtad, in de gedaante eener halve maan gesticht, is ſedert 1812 weder eene sterke vesting. Men telt in dezelve 7 poorten, 70 bruggen, 22 pleinen, en 212 straten. Het stadhuis, een trotsch hardsteenen gesticht met marmeren kolommen, 250 voeten lang, werd, na den brand van 1576, in 1581 ſchooner herbouwd; het staat aan de *groote markt*, een fraai plein, ter vergrooting waarvan in 1713 nog 29 huizen werden afgebroken. Het plein de *Meere* is een der ſchoonste die men kent. De straat het *kipdorp* geleidt naar het tooneel der *Franſche Furie:* doch deze aanſpraak op roem zijn verre de meeste *Antwerpenaars* vergeten. De *beurs* werd ten tijde van *Antwerpen's* grootſten bloei, in 1531, opgetrokken, en was toen de prachtigſte en meest bezochte in *Europa*; de beurzen van *Londen* en *Amſterdam* zijn naar haar model gebouwd. Zij is 180 voet lang, 140 breed, rust op 43 pijlaren van blaauwachtigen

ſteen, heeft twee torens, en vier ingangen. Onder dezelve dienen verſcheidene gewelven tot pakhuizen. Het huis der *Oosterlingen*, of kooplieden der Hanzeſteden en verdere naburen der Oostzee, verdient ook melding, zijnde 230 voeten lang, en voorzien met 300 vertrekken ten dienſte dier kooplieden: het wordt thans aan particuliere kooplieden uit *Antwerpen* voor pakhuizen verhuurd. Onder de kerken munt die van *Onze Lieve Vrouw*, de hoofdkerk der ſtad, bijzonder uit; men heeft 84 jaren daaraan gebouwd, en zij heeft 230 booggewelven, door 125 zuilen ondersteund, had voormaals 32 altaren, en is 500 voeten lang, en bijna half zoo breed; haar grootſte luister is, behalve eene *kruisiging* en de *hemelvaart van* MARIA, beide door RUBBENS, ook het meesterſtuk van dien ſchilder en van het *Vlaamsche* penſeel, de *afneming van het kruis*, in 1794 naar *Parijs* vervoerd, doch in 1815 met andere mede weggevoerde ſchilderijen teruggebragt. Hier is ook een *St. Franciscus* van MORILLOS, en ſchilderijen van den nog levenden CELS. De toren dezer kerk is 466 voeten hoog, en geeft een uitſtekend vergezigt. Elken beſchouwer moet de verhevene eenvoudigheid van dit meesterſtuk der *Gothische* bouwkunde treffen, waar men de fraaije gedenkteekenen van PLANTIJN en MORETUS vindt. Geheel verſchillend is de indruk van den zoogenaamden *Calvarienberg* bij de Predikheeren-kerk, van grotwerk, eene zeer lompe afbeelding der lijdensgeſchiedenis, der vlammen van het vagevuur, enz. In de *St. Jacobs*-kerk is RUBBENS begraven, en de *Jezuïten*-kerk pronkte weleer met vele zijner heerlijke ſtukken, die echter in 1718 met de kerk door den blikſem verteerd zijn. De naderhand herbouwde kerk is veel minder prachtig. Buiten de ſtad, aan het westeinde, digt bij de *Schelde*, bevond zich vóór de omwente-

ling

ling de Abdij van *St. Michiel*, waarin de Souvereine Vorſten en Stedehouders zich bij hun verblijf in deze ſtad gewoonlijk ophielden. Zij had eene ſchoone kerk.

Antwerpen heeft eene menigte beroemde mannen in onderſcheidene vakken opgeleverd, waaronder het voldoende zal zijn, den aardrijkskundigen ABRAHAM ORTELIUS en de drukkers PLANTYN en MORETUS in de zestiende eeuw, den geſchiedſchrijver EMANUEL VAN METEREN, den oudheidkundigen JANUS GRUTERUS, en vooral de onvergelijkelijke ſchilders PIETER PAULUS RUBBENS en ANTONI VAN DIJK, waarvan de laatſte in portretten misſchien zijne weêrgade niet heeft gehad, en DAVID TENIERS, voor vrolijke ſtukken, allen in den aanvang der zeventiende eeuw, op te noemen. Zij heeft nog een aantal beroemde levende ſchilders, onder welke wij ſlechts den Heer VAN BREE zullen noemen, wiens werkplaats met ongemeene gulheid voor den liefhebber openſtaat: en thans ook eene koninklijke Akademie van ſchilderkunst, een *Museum* met ſtukken van RUBBENS, O. VÆNIUS, en METTIJS, dien de liefde van ſmit ſchilder maakte, benevens een koninklijk letterkundig Genootſchap tot aankweeking der *Nederlandsche* taal, enz. De voornaamſte fabrieken zijn: kanten, zijde en diamanten. Te *Antwerpen* komen de Staten van dit gewest bijeen, en de Gouverneur houdt er zijn verblijf.

Nadat BUONAPARTE beſloten had, alhier de hoofdplaats zijner zeemagt in het Noorden van zijn Rijk te vestigen, werd de ſtad aan de waterzijde tot eene bijna onwinbare vesting gemaakt, en ook aan de landzijde meer verſterkt; voor eene menigte oorlogſchepen van de grootſte ſoort werd hier met onnoemelijke kosten een dok (*bassin*) aangelegd, en in 't algemeen de ſtad tot eene oorlogshaven gemaakt, die, wanneer de plans van den *Franschen* Keizer waren voltooid geworden, misſchien in *Europa* hare weêr-

gade niet zou gehad hebben. Reeds in 1809, toen deze werkzaamheden nog naauwelijks begonnen waren, waagden het de *Engelschen* niet, om uit *Zeeland* met eene geduchte landingsvloot tegen de ſtad af te zakken; en in 1814 werd dezelve van de landzijde door hun en de *Pruissen* een' tijd lang vergeefs berend en gebombardeerd, waarbij de ingezetenen over 't algemeen weinig leden, en de vloot, waarop het eigenlijk gemunt was, door bedekking met mest geheel onbeſchadigd bleef. Nogtans moest een derde dezer vloot, met alle ſcheepsbehoeften, volgens den vrede te *Parijs*, aan de bondgenooten, ten behoeve van den Staat der *Vereenigde Nederlanden*, worden overgegeven; en volgens dienzelfden vrede mag *Antwerpen* voortaan niet meer tot eene oorlogs-, maar alleen tot eene koopvaardij-haven dienen. — De koopvaardijſchepen liggen gedeeltelijk voor de ſtad, gedeeltelijk in het nog in deze eeuw aangelegde *groote dok*, met ſchutſluizen, door NAPOLEON voor oorlogſchepen beſtemd, doch thans niet meer, na het overbrengen der *Marine*-inrigtingen naar *Vlissingen*. Het door den Koning aan de ſtad geſchonken *voor-bassin*, waar de ſchepen liggen, is niet ver van het *Oosterlingen*-huis aan de noordzijde der ſtad; eene fraaije ijzeren brug, doch van boven met hout belegd, en welke, naar men zegt, twee tonnen gouds gekost heeft, die tusſchen het voor- en achter-*bassin* loopt, verbindt het noordelijke met het verreweg grootere zuidelijke gedeelte der ſtad, en heeft daardoor het eerſte zeer in prijs doen rijzen. De citadel is aan het tegenoverliggende zuidelijke einde der ſtad, met den *bagno* of het huis voor misdadigers, die aan de werken moeten arbeiden. Tusſchen dezelve en het dok in het Noorden heeft men de ſchoone kaai langs de *Schelde*, waarvan echter de gebouwen nog niet herſteld zijn, de werven en *entrepôts*.

Het *Vlaamsche Hoofd*, aan de overzijde der *Schelde*, en dus

dus eigenlijk tot *Vlaanderen* behoorende, is eene ſterkte, welke *Antwerpen* van dien kant verdedigt, en uit welke de bezetting, vooral in den nawinter des jaars 1814, te meermalen gelukkige en voor de omliggende dorpen zeer verderfelijke uitvallen gedaan heeft. Men kan van hier, tot beſcherming der ſtad, het land onder water zetten. De gemeenſchap van *Antwerpen* te water op *Brussel*, *Leuven*, *Rotterdam*, te lande mede naar *Rotterdam*, den *Hage*, *Amsterdam*, *Brussel*, *Leuven*, *Gent*, *Rijssel*, *Parijs*, enz. door goede postkoetſen of ſnelwagens, is zeer wel ingerigt.

Deuren en *Borgerhout* met 3900, en *Merxem* en *Dambrugge* met 1400 inwoners, twee dorpen bij *Antwerpen*, bekend geworden door den aanval der vereenigde *Pruissische* en *Engelsche* legers op dezelven in Januarij 1814, en door den vernieuwden aanval op de ſtad *Antwerpen* in Februarij daaraan volgende, door de *Engelschen*, die voornamelijk hier gelegerd waren.

Zandvlict, een dorp tuſſchen *Antwerpen* en *Bergen op Zoom*, aan de grenzen van *Noordbraband* gelegen, met 1250 inwoners, waar de *Schelde* hare groote breedte verkrijgt, en zich in twee armen verdeelt.

Ekeren, een aanzienlijk dorp, met 4571 inwoners, waar in 1703 tuſſchen de *Nederlanders* en veel ſterkere *Franschen* een gevecht van belang werd geleverd. Bovendien heeft men hier nog *Berchem* met 2300, *Boom* met 4680, *Brecht* met 2520, *Bouchont* met 1870, *Broechem* met 1450, *Calmphout* met 1960, *Contich* met 3420, *Esschen* met 1830, *Hoboken* met 2060, *Loenhout* met 1670, *Morsel* met 1040, *Niel* met 2000, *Oelighem* met 1000, *Ranst* met 1350, *Reeth* met 1270, *Schelle* met 1100, *Schoten* met 1370, *Stabroek* met 1800, *Westwezel* (op den weg tuſſchen *Antwerpen* en *Breda*) met 1050, *Wilrijk* met 1730, *Wommelghem* met 1280 inwoners, enz.

2. HET ARRONDISSEMENT TURNHOUT.

Turnhout, eene Heerlijkheid, weleer aan het Huis van *Oranje*, daarna aan *Pruissen*, en eindelijk aan *Oostenrijk* behoorende, aan de grenzen van *Noordbraband*; de hoofdplaats *Turnhout*, ook die van 't Arrondisfement, is in de *Nederlandsche* Geſchiedenis vermaard geworden door de overwinning, door Prins MAURITS aldaar den 21. Januarij 1597 op de *Spanjaarden*, onder den Graaf VAN VARAX, behaald, waarbij deze zelf het leven liet; en door de nederlaag van een ſmaldeel *Oostenrijkers* op den 24. October 1789, tegen de *Brabandsche* opſtandelingen, 't welk den algemeenen opſtand der *Oostenrijksche Nederlanden* tegen den Keizer ten gevolge had. — De ſtad is in 1212 gebouwd, en onbemuurd; toen Keizer KAREL V. haar het regt gaf, van zich met muren te omringen, verkozen de inwoners liever den hoogſten rang onder de vlekken, dan een' lageren onder de ſteden te bezitten. Echter heeft zij ſtadsregten bekomen, en ligt zeer aangenaam, vooral voor de jagt, zes uren van *Antwerpen*. Men bewerkt hier kant en linnen; er zijn fabrieken van gekleurd papier en vele jeneverſtokerijen. De plaats heeft met de onderhoorigheden 11,500 inwoners.

Hoogstraten, een oud Graafſchap, daarna een Hertogdom, met een ſtadje, zes uren van *Antwerpen*, en even verre van *Bergen op Zoom* gelegen, met 1540 inwoners. Het kasteel is thans een bedelaars-werkhuis.

Geel en *Moll*, twee aanzienlijke vlekken. Te *Geel*, met 7000 inwoners, worden de krankzinnigen niet in huizen opgeſloten, opzettelijk daartoe beſtemd, maar bij de burgers gehuisvest, en genieten dus meerdere vrijheid. De inwoners meenen door het verzorgen dezer ongelukkigen eenen bijzonderen Godsdienſtpligt te vervullen. *Moll* bevat met de onderhoorigheden 4350 zielen. Tuſſchen die beide

ligt

ligt *Herentals*, een ſtadje aan de rivier de *kleine Nethe*, in 1209 gebouwd, en in 1400 bemuurd. Zij heeft eene katoenſabriek, en telt met de onderhoorigheden 3100 inwoners. Van hier is eene vaart naar *Antwerpen*. Onder dit Arrondisſement is ook bij de kleine gemeente *Wortel* de kolonie *Zuid-Frederiksoord*, eene ſtichting der in de zuidelijke gewesten opgerigte Maatſchappij van Weldadigheid met 340, en eene bedelaars-kolonie met 920 zielen te *Marksplas-Rijkevorsel*.

3. HET ARRONDISSEMENT MECHELEN.

Dit Arrondisſement was te voren eene aanzienlijke Heerlijkheid, die eene der zeventien Provinciën uitmaakte. In de achtſte eeuw was zij een Graaffchap onder het oppergebied der *Fransche* Koningen, en kwam daarna aan de Abdij van *Lobbes*, en in 915 aan het Stift van *Luik*, vervolgens aan afzonderlijke Heeren uit het *Bertholdsche* Huis, was naderhand een twistappel tusſchen *Gelderland*, *Vlaanderen* en *Braband*, die een' bloedigen oorlog deed ontſtaan; dan *Vlaanderen* verkocht zijn regt aan *Braband*, met welk gewest *Mechelen* ſedert altijd is vereenigd geweest.

Mechelen, Lat. *Machlinia*, Fr. *Malines*, is de hoofdplaats van het Arrondisſement, ligt zeer aangenaam aan de *Dyle*, vier uren gaans van *Brussel* en *Leuven*, bijna even verre van *Antwerpen*, en dus in het hart der groote ſteden van *Braband*, hetwelk den koophandel zeer bevordert, te meer, daar de *Dyle* een uur boven de ſtad eb en vloed heeft, waardoor groote ſchepen haar uit de *Schelde* kunnen opvaren. De *Mechelsche* kanten zijn beroemd, doch van minde-

re

re waarde dan die te *Brussel*, en buitendien vindt men er hoedenmakerijen en dekenfabrieken. Dezelve fchijnen echter, zoo wel als de goudleer-, laken- en linnenfabrieken, ftijfſelmakerijen, olieſlagerijen, manufacturen van gedrukte katoen en pottenbakkerijen, waardoor de ſtad eertijds bloeide, merkelijk in verval te zijn, wanneer zij al nog beſtaan. Echter is er een tamelijke handel in granen enz. van den weligen grond. De levensmiddelen zijn hier bij uitſtek goed en goedkoop. De brouwerijen leveren een zeer goed bier.

De ſtad, die zeer net gebouwd en zindelijk is, wordt met de onderhoorigheden op 22,100 inwoners gerekend. In 1572 werd hier Prins WILLEM I., de grondlegger der *Nederlandſche* vrijheid, door zijn hondje voor de naderende *Spanjaards* gewaarſchuwd; eene kleine omſtandigheid, maar die misſchien ons vaderland en een groot deel van *Europa* voor zieledwang en de heerſchappij van *Rome* en *Spanje* behoed heeft. Nog dat zelfde jaar werd *Mechelen* door de *Spanjaarden* geheel uitgeplunderd, en vele inwoners vermoord. In 1580 wedervoer haar een niet veel beter lot van eenige *Engelſche* benden, hetwelk onder den naam der *Engelſche Furie* bekend is. In 1586 doodde het ſpringen van een' kruidtoren 200, en kwetſte 600 menſchen. *Mechelen* was voorheen de zetel van het Hooge Geregtshof der *Nederlanden*, door KAREL *den Stouten* in 1473 opgerigt, en door FILIPS *den Schoonen* ten jare 1504 in een' vasten vorm gebragt. FILIPS II. rigtte hier een Aartsbisdom op, welks eerſte kerkvoogd de beruchte Kardinaal GRANVELLE was. Naderhand bleef, door de vernietiging van het Aartsbisdom van *Utrecht*, en de inlijving van *Kamerijk* in *Frankrijk*, dit Aartsbisdom het eenige in de *Roomſche Nederlanden*, en had zes Bisdommen onder zich. Bij het *Concordaat* van 1800 werd het Aartsbisdom over tien Departementen herſteld. De hoofdkerk van hetzelve, naar den (zoo 't heet) wonder-

da-

dadigen ST. ROMBOUT genoemd, heeft een' toren van 350 voeten hoog, en de wijzerplaat der klok heeft 144 voeten in den omtrek.

Weleer genoten de *Mechelschen* vrijheid van alle regten op koop- en onroerende goederen. — Dit, en de voormalige luister der ſtad zijn vervallen: zij heeft echter nog ſchilderijen van RUBBENS in de kerken, en een Godgeleerd kweekſchool. — Onder de geleerden uit *Mechelen* verdienen PALUDANUS, en de kruidkundige REMBERT DODONÆUS vermeld te worden.

Willebroek, een aanzienlijk dorp aan de *Rupel*, die hier het kanaal van *Brussel* opneemt, is de gewone doortogt van *Brussel*, *Leuven* en *Mechelen* naar *Antwerpen* en *Vlaanderen*, hetwelk dit plaatsje zeer levendig maakt.

Lier, Fr. *Lierre*, eene ſtad aan den zamenloop der beide *Nethen* (de groote en kleine), twee uren van *Mechelen* en *Antwerpen*, met 11,800 inwoners, heeft eene vermaarde oſſenmarkt, belangrijke brouwerijen, waarvan het zomer-bier door geheel *Braband* verzonden wordt, linnenreederijen, eene lakenfabriek in het voormalig *Jezuïten*-collegie, eene zeer aanzienlijke katoenfabriek, eene kweekſchool voor ſchoolonderwijzers, volgens de in *Holland* beſtaande inrigtingen, en een *Nederduitsch* letterkundig Genootſchap. De plaats heeft reeds in 1230 ſtadsregten gehad. Zij behoorde oudtijds niet tot de Heerlijkheid *Mechelen*.

III. DE PROVINCIE ZUID-BRABAND.

Deze Provincie, het voornaamſte gedeelte van dat oude gewest uitmakende, grenst ten Noorden aan *Antwerpen*, ten Oosten aan *Limburg* en *Luikerland*, ten Zuiden aan *Namen* en *Henegouwen*, en ten Westen aan *Oostvlaanderen*. Het land, in het hart van *België* gelegen, is bij uitſtek vruchtbaar aan alle behoeften des levens, vooral tarwe, vlas, raap- of koolzaad, ooft, enz. De grond is vrij wat hooger dan in de vorige Provincie, en het groote *Sonien*-bosch levert veel houtgewas en wild. De omſtreken van *Brussel* en *Leuven* zijn uitſtekend bekoorlijk.

Men vindt in deze zeer ſchoone en heerlijk bebouwde Provincie 16 ſteden, waaronder 8, die leden naar de Staten-Generaal zenden, 320 meestal zeer groote en welvarende dorpen, 150 kasteelen, en 398 verſpreide hoffteden; vijf groote bosſchen, dat van *Soignies*, *Heverlé*, *Meerdaal*, *Molendaal*, bij *Leuven*, en *Roulés en Prince*, tusſchen *Diest* en *Aarschot*; één meir (dat van *Venne*) bij *Leau*, 't welk zeer vischrijk is, en ſteengroeven te *Sartmoulin*, *Quenast* en *Molembais*. De *Dyle*, naar welke de Provincie onder de *Fransche* regéring genoemd werd, ontſpringt in het dorp *Hautain-Leval*, en valt in de *Rupel*; de *Demer* en de *Senne* zijn twee kleinere riviertjes.

Zuid-

Zuidbraband zendt acht leden naar de Vergadering der Staten-Generaal. De Provincie heeft drie Arrondisſementen (waaronder eigenlijk ſlechts het platte land behoort).

I. HET ARRONDISSEMENT BRUSSEL.

Brussel, Lat. *Bruxellæ*, Fr. *Bruxelles*, de hoofdſtad van *Braband*, voormaals het verblijf der Hertogen van dat gewest, was eertijds wel de tweede in rang, even als *Amsterdam* de vierde in *Holland*, doch heeft ſedert eeuwen verre de meerderheid boven *Leuven*, de oude hoofdſtad, en de eerſte in rang. De ſtad wordt door de *Senne* doorſneden, aan wier eene zijde zij in de vlakte, aan de andere in de lengte tegen eenen heuvel gebouwd is, in eene zeer vruchtbare ſtreek. Als de zetel der voormalige *Spaanſche* en *Oostenrijkſche* regéring en Gouverneurs-Generaal heeft deze ſtad, meer dan eenige van *België*, prachtige openbare gebouwen. Er zijn zeven poorten, die thans alle vernieuwd worden, onder anderen is de *Willems*-poort een meesterſtuk van bouwkunde: de *bas-reliefs* zijn van den *Belgiſchen* beeldhouwer DE GEEL; twintig fontelnen en zeven pleinen, waaronder het *Koningsplein* uitmunt, op hetwelk weleer het metalen ſtandbeeld van Prins KAREL van *Lotharingen* prijkte. Het ſtaat op het hoogſte gedeelte der ſtad, en is van prachtige paleizen omringd; aan de eene zijde loopt de *Hofberg* (*Montagne de la Cour*), eene voortzetting van de *Magdalena-straat*, waarin zeer vele prachtige winkels prijken, uit het lagere gedeelte der ſtad op dit plein uit, aan wier ander einde de van buiten zeer ſmaakvolle en nette, van binnen zeer eenvoudige *Koudenbergſche* kerk ſtaat. Ter zijde van dit plein is het beroemde *Park* of de *warande*, deels eene ſchoone wandelplaats met ſtandbeel-

den, vijvers, grotwerk, fonteinen, enz. voorzien. Hier is ook eene *Vauxhall*, een tooneel, 't welk in den zomer van 1814 voor *Engelsche*, en in 1815 voor *Hollandsche* ſpelers diende, en meer andere gelegenheden tot uitſpanning. (In 1825 en 1826 ſpeelden de *Hollanders* ook in den grooten ſchouwburg.) Aan de eene zijde ſtaat het prachtige paleis der Staten-Generaal, in 1821 afgebrand, doch ſedert in denzelfden luister herſteld; in een der zalen prijken de veldſlagen van *Nieuwpoort* in 1600 en *Quatre-Bras* in 1815, beide door den Heer ODEVAERE, ſchilder des Konings. Aan de andere zijde vindt men de nieuw opgebouwde paleizen des Konings en van den Prins van *Oranje*. Onder de andere gebouwen in de nabijheid van het Park en het Koningsplein was het Vorſtelijk Hof een der voornaamſte, 't welk in den jare 1731 met alle kostbaarheden, ſchilderijen en *archieven* geheel afbrandde; de ſchade was geweldig: het gebouw was 430 jaren oud. Na dien tijd hield de Gouverneur-Generaal der *Oostenrijksche Nederlanden* zijn verblijf in het voormalige huis der Prinſen van *Oranje* of het *Oude Hof*. Hetzelve behoort wezenlijk door erfenis aan het Huis van *Oranje*, en is, na 1794 (wanneer alle goederen van dat Huis door de *Franschen* werden genaderd), tot een landſchapshuis, vervolgens tot eene Prefectuur gemaakt; het bevat de keurige *Bourgondische* boekerij van wel 80,000 deelen, door de zorg des Heeren DE LA SERNA ST. ANDER in orde gebragt, benevens een' kruidtuin, een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden en *Physische* werktuigen, een fraai *Muséum* van ſchilderijen van RUBBENS, OTTO VÆNIUS (een *Leydenaar*, leermeester van RUBBENS, en ſtichter van de *Vlaamsche* ſchool, volgens de *Belgiërs* zelve) en anderen. De heerlijke kunst moet hier ſomtijds met nadeel tegen de afzigtige onderwerpen worſtelen. Het geheel bedraagt 336 ſtukken. Er zijn ook andere ſchilderij-kabinetten, vooral van den Heer BURTIN. Het ſtad-

ſtadhuis, waaraan men van 1400 tot 1442 gebouwd heeft, ſtaat op het *groote plein*, waar markt gehouden wordt; voor hetzelve werden in 1568 EGMOND en HOORNE onthoofd; het bezit een' toren van 364 voeten hoog, en heeft op den top het ſtandbeeld van St. MICHIEL van verguld koper. Onder de negen kerken is die van St. GUDULA de voornaamſte, en van de *Gothische* bouworde, in de hoogte gebouwd, zoo dat men aan den eenen kant dertig trappen op, aan den anderen gelijksvloers afgaat. Het gezigt van den toren is overſchoon. Nog heeft men de *Catharina-* en *St. Nicolaas*-kerken, die van *Notre Dame du bon Secours* en anderen. Deze kerken werden bij de tweede bemagtiging der ſtad door de *Franschen* geſloten, of tot de feesten der *Decaden* gebezigd, doch na den val van het ſchrikbewind en onder de *Consulaire* regéring allengs tot den *Roomschen* eerdienst heropend. Ook de Hervormden hebben hier twee kerken; in de eene wordt *Hoogduitsch* en *Fransch* gepredikt, in de andere (de voormalige kerk der *Augustijnen*) in het *Nederduitsch*, door twee leeraren. Dezelve is in 1816 door Z. M. herſteld. Voorts is hier eene Koninklijke *Academie der Wetenschappen*, in 1772 opgerigt; eene *Academie de Physique*, en het letterkundig Genootſchap *Concordia*. — *Brussel* heeft nog meer fraaije pleinen, gelijk de *groote* en *kleine Sablon* bij de *Namensche* poort, berucht door teregtſtellingen der vaderlanders onder ALVA. Men vindt hier ook eene fraaije ſteenen fontein, aangelegd door den *Engelschman* BRUCE, bewoner van *Brussel*; de uitmuntende *Place de la Monnaie* of *Muntplein*, waar behalve de Munt ook de ſchouwburg en het koffijhuis *à mille colonnes* ſtaat. De ſtad wordt verbazend vergroot; hare geſlechte wallen zijn thans heerlijke wandelingen onder den naam van *boulevards*, en men ziet jaar op jaar niet alleen nieuwe huizen, maar zelfs nieuwe ſtraten

verrijzen. Buiten de ſtad is de *allée verte* (groene laan, het tooneel der wandelingen te voet en in rijtuigen der groote wereld), die naar het kanaal van *Vilvoorden* geleidt, dat met buitenplaatſen gezoomd is, en veel naar eene *Hollandsche* trekvaart gelijkt. Zijn eens alle ontworpene vergrootingen en verfraaijingen voltooid, zoo zal *Brussel* zekerlijk eene der ſchoonſte ſteden van *Europa* zijn, die door hare bekoorlijke ligging en de vele vermaken die zij aanbiedt, alsmede door de goedkoope levenswijze (alleen de huishuur afgerekend) vele vreemdelingen, althans *Engelschen*, herwaarts lokt.

Brussel is beroemd door hare brouwerijen, branderijen, fabrieken van tapijten, kanten, kamelotten, fijne wolle, katoene en zijde ſtoffen, hoeden, kouſen, behangſels, galanteriewaren, glaswerk en rijtuigen, vooral fraaije koetſen. Deze ſtad, zoo men wil, omtrent het jaar 900 gebouwd, in 1044 muren en ſtadsregten bekomen hebbende, en in 1357 vergroot, was in de zestiende eeuw, na *Antwerpen*, de voornaamſte van *Nederland*; in dezelve deed KAREL V. zijn beroemden afſtand der *Nederlanden* aan zijn' zoon FILIPS. Van 1568 tot 1572 was hier het voornaamſte tooneel der wreedheld van ALVA. In den jare 1576 namen de *Brusselaars* den Spaanschgezinden Raad van State gevangen, voegden zich na den *Gendschen* vrede op de zijde der *Vereenigde Nederlanden* tegen de *Spaansche* dwingelandij, en namen ook grootendeels den Hervormden Godsdienst aan; doch werd *Brussel* in den winter van 1585 door den Hertog VAN PARMA bij verdrag ingenomen, de *Roomsche* Godsdienst weder herſteld, en aan andersdenkenden vrijheid en een genoegzame tijd tot verhuizing vergund. *Brussel*, als de zetel van het Hof, leed ſedert minder dan *Antwerpen* en andere *Belgische* ſteden. In de hevige oorlogen met *Frankrijk* in de zeventiende eeuw had *Brussel*, toen eene vesting, veel te lijden,

en

en werd in 1695 gebombardeerd, waarbij 4000 huizen en 14 kerken vernield of bedorven werden, die echter reeds vier jaren daarna herſteld waren. In 1706 werd zij door de Bondgenooten ingenomen, leed in 1708 last van de *Franschen*, die haar in 1746 innamen, en daarbij achttien bataillons en zeven eskadrons *Hollandsche* troepen tot gevangenen maakten. Na dien tijd bloeide *Brussel* gedurende de zachte en vreedzame regéring van MARIA THERESIA ongemeen; zeker ongenoemd ſchrijver begroot zelfs hare bevolking in den jare 1794 op 100,000 inwoners, 't geen nogtans onwaarſchijnlijk is (*). Hare bevolking bedraagt thans 84,000 zielen. De ſtad heeft door den inval der *Franschen* in 1792 (14 November) en 1794 (10 Julij) en ſedert door hunne heerſchappij, en het gemis van een hof veel geleden. De *Pruissische* Generaal BULOW hield in dezelve zijnen intogt met Prins FREDERIK van *Oranje* op den 1. Februarij 1814, en deze ſtad ſtrekte ſedert, beurtelings met den *Hage*, ten verblijve van den *Souvereinen Vorst*, naderhand *Koning*, der *Nederlanden*.

Het is merkwaardig, dat de inwoners in het eene gedeelte der ſtad ſlecht *Vlaamsch*, in het andere *Fransch* ſpreken. De eerstgemelde taal, als die des lands, was hier in vroegere tijden ook algemeen; doch is, zekerlijk door het verblijf van het *Bourgondische* Hof, gedeeltelijk verdrongen. Sedert de *Fransche* heerſchappij is de landtaal nog meer door die der overheerſchers vervangen, zoo dat thans in alle beſchaafde kringen der geborene *Brusselaars* bijna niet dan *Fransch* geſproken wordt.

Uit de *Senne* naar de *Rupel*, die in de *Schelde* valt, is in de zestiende eeuw een merkwaardig kanaal met vijf groote

(*) *Nieuwe Atlas van het tegenwoordig Tooneel des Oorlogs*, *Dordr.* 1794, bl. 107.

te ſluizen gegraven, 't welk den handel zeer bevordert, en 800,000 guldens zou gekost hebben. Ook leidt er een ſteenweg naar *Leuven*, die in 1710 is aangelegd.

Het bosch van *Soignies* (*Soniënbosch*), een goed half uur buiten de ſtad zijn' aanvang nemende, is van eene groote uitgeſtrektheid, en omvat wel 8000 morgen lands, waarvan onder de *Oostenrijksche* regéring jaarlijks 100 gehakt werden. De *Brabandsche* Adel vermaakt zich daarin veel met de jagt.

Niet verre van *Brussel* is ook het heerlijke kasteel van *Schonenberg* nabij het dorp *Laken*, 't welk eertijds door den Aartshertog KAREL van *Oostenrijk* bewoond werd, en een Domein van den Staat is. Wat inwendige pracht betreft, vindt dit paleis weinig zijns gelijke in de *Nederlanden*. BUONAPARTE vertoefde op hetzelve te meermalen, en het is ook dikwerf het verblijf des Konings. Het dorp zou aan LODEWIJK *den Stamelaar*, die hier in de negende eeuw tegen de *Noormannen* ſtrijdende moet geſneuveld en begraven zijn, deszelfs opkomst te danken hebben, daar zijne zusters er eene kerk ter eere van MARIA ſtichtten; onder Hertog JAN III. bekwam de toen aanmerkelijk toegenomene plaats aanzienlijke voorregten.

Vilvoorden, aan de *Senne*, bijna halfweg tusſchen *Brussel* en *Mechelen*, van beide ſteden omtrent twee uren verwijderd, aan de *Brusselsche* vaart. Aldaar is een oud kasteel, in 1375 gebouwd, voorheen eene ſtaatsgevangenis, waar ook 's lands *archiven* bewaard werden, naderhand een uitnemend ingerigt tucht- en werkhuis, dat wel 1200 gevangenen kan bevatten. Dit plaatsje, in 1362 door Hertog WENCESLAUS ter verdediging tegen zijne muitende onderdanen gebouwd of verſterkt, drijft veel linnenhandel, en heeft bleekerijen. De kerk is zeer ſchoon. Hier graaft men den bekenden *Vilvoordschen* ſteen. Het getal der inwoners be-

bedraagt 2800. *Anderlecht*, ten Westen van *Brussel*, een groot en fraai dorp met 2400 inwoners, waar voorheen twee kloosters waren, en waar jaarlijks de landlieden ter *processie* gaan met hunne paarden, om de voorspraak van St. GUIDO voor den landbouw af te smeken; *Uchelen* met 4000, *Lahulpe* met 770 inwoners, in eene bekoorlijke ligging, *Lennick St. Martin*, met schoonen landbouw, en 2100, en *Assche*, met 4530 inwoners, op den straatweg naar *Gent*, met eene groote kerk, waarin eene nabootsing van het graf des Heilands gevonden wordt, en waar men ook vele *Romeinsche* munten gevonden heeft.

Halle, hoofdplaats van een kanton, behoorde voormaals tot *Henegouwen*. Dit nette stadje, op den straatweg naar *Brussel*, met 5200 inwoners, lokt vele vreemdelingen door het vermaarde, zoogenaamd wonderdadige *Mariabeeld*, het meest bezochte in alle de *Nederlanden*. JUSTUS LIPSIUS heeft aldaar eene zilveren pen geofferd. *Overijssche* of *Isque* met *Notre Dame au bois*, 3700 inwoners tellende, bezit in laatstgemelde plaats mede een Mariabeeld, in een' hollen boom geplaatst, waarvan alle de takken zijn afgebroken, als waaraan men door het beeld eene wonderdadige kracht toeschreef; *Overijssche* is voorts een zeer fraai dorp, met een kasteel, en de geboorteplaats van JUSTUS LIPSIUS. Onder de vele aanzienlijke dorpen van dit Arrondisſement noemen wij nog slechts *Berchem St. Agathe* met 1215, *Berchem St. Martin* met 870, *Dilbeek* met 1172, *Jette en Ganshoven* met 1226, *Molenbeek* met 1608, *Esschene* met 1000, *Hekelghem* met 1500, *Liedekerke* met 1582, *Lembeek St. Catherine* met 1218, *Merchtem* met 3480, *Opwijck* met 2746, *Terneth* met 1647, *Castre* met 1262, het uitgestrekte en schoone *Leerbeek* met 2893, *Tourneppe* met 2386, *Ohain* (in 1815 bekend geworden) met 1606, *Goyck* met 2319, *Lennick St. Quentin* met 1908, *Paemele* met

1950, *Viesembeek* met 1100, *Wambeek* met 1140, *Ixelles* (zeer nabij *Brussel*, uitnemend ſchoon gelegen tuſſchen ſierlijke vijvers, met eene nette kerk, een gast- en bedelaarswerkhuis) met 2420, *St. Gille* (mede nabij *Brussel*) met 1193, *Watermaal-Boisfort* bij het *Soniënbosch*, in een heerlijk oord, waar men zich dikwijls uit *Brussel* ter uitſpanning heen begeeft, met 2534, *Kampenhout* met 2085, *Elewijt* met 1022, *Muysen* met 1252, *Sempst* met bijna 2000, *Etterbeek* met 1275, *St. Jossé ten Noode*, in een aangenaam dal bij *Brussel* met vijvers en lusthuizen, met 1100, *Wolverthem* en *Woluwe St. Etienne*, het eene met 661, de andere met 1304, *Brusseghem* met 1456, *Capelle au Bois* met 1100, *Grimberghen* met 2713, *Lenderseel* met 3230, en *Meys* met 2005 inwoners.

2. HET ARRONDISSEMENT NIVELLES.

Dit gedeelte der Provincie, ten Zuiden van het *Sonien*-bosch gelegen, behoort geheel tot *Walsch-Braband*. Deszelfs westelijke gedeelte wordt bijna geheel ingenomen door het ontzettend groote ſlagveld, waarop, den 18. Junij 1815, door 250,000 ſtrijders het lot van *Europa* beſlist werd, en de zaak der Bondgenooten zegevierde.

Nivelles, Vlaamsch *Nyvel*, de hoofdplaats van het Arrondiſement, vijf uren ten Zuiden van *Brussel*, aan de grenzen van *Henegouwen*, aan den weg tuſſchen *Brussel* en *Mons*, heeft vele fabrieken van ſijne lijnwaden (kamerdoek), een *Lycëum*, vier wees- en godshuizen. De ſtad ligt bergachtig. Hier was voorheen een Adelijk Stift van tweeënveertig freules. Het plaatsje heeft met de onderhorigheden 7150 inwoners.

Waterloo, aan den ingang van het *Sonienbosch*, met 2000 in-

inwoners, een zeer fraai dorp. Tusſchen hetzelve en het dorp *Mont St. Jean* ſtond op den 18. Junij 1815 het hoofdleger van den Hertog van WELLINGTON, in eene zeer voordeelige ſtelling, en ſloeg de aanvallen der *Franſchen* manmoedig af. *Braine l'Alleud*, een weinig zuidwestwaarts, met 3200 inwoners, waar de linker vleugel der *Franſchen* den regter der *Engelſchen* vergeefs trachtte door te breken. *Planchenois* (*Plancenoat*), ten Zuiden der voorgaande plaats, met 550 zielen, waar de *Pruiſſen* van hunne zijde, door den rug en de zijden der *Franſchen* te beſtoken, de overwinning beſliſten: de pachthoeve *la Belle Alliance*, tusſchen *Mont St. Jean* en *Planchenois*, waar de zegerijke Veldheeren elkander op dezelfde plaats, van waar BUONAPARTE den ſtrijd beſtuurd had, ontmoetten. *Wavre*, meer noordoostwaarts, (waar de regtervleugel der *Franſchen* een afzonderlijk gevecht aan den *Pruiſſiſchen* Generaal THIELEMANN leverde) een ſtadje met 4400 inwoners, 't welk voorheen viermaal afbrandde (1594. 1604. 1695. 1715.), en toen weder veel geleden heeft, aan den ſtraatweg naar *Brussel*, waar ſedert eenigen tijd veel tabak geteeld wordt, en *Genappe*, met 1370 inwoners, zes uren van *Brussel*, een onaanzienlijk ſtadje, door 't welk de *Pruiſſen* de *Franſchen* naar *Charleroi* vervolgden, zijn de voornaamſte tooneelen der groote overwinning.

Jodoigne, volgens de *Walſche*, *Geldenaken*, volgens de *Nederduitſche* benaming, een overoud Burggraaffchap, naderhand eene kantons-hoofdplaats met 2500 zielen; in haar verwoest kasteel draagt zij nog ſporen des tachtigjarigen oorlogs, die de ſtad geheel ten onder hielp. Thans is het plaatsje zeer net. *Ramillies*, een dorp met 523 inwoners, wereldberoemd door de beſliſſende overwinning van den Hertog van MARLBOROUGH op de *Franſchen*, den 23. Mei 1706, die hun het grootſte gedeelte van *België* ontrukte. — De ver-

dere voorname dorpen in dit Arrondisſement zijn: *Baisy-Thy*, de geboorteplaats van GODFRIED VAN BOUILLON, TASSO's held (men vertoont nog de ſporen van het kasteel, waar hij 't licht zag), met 1129, *Hertunes*, eene kantonshoofdplaats met 3309, *Gammerage* met 1734, *Oettingen* met 1109, *Herffelingen* met 1440, *Rebecq* met 1761, *Sainctes* met 1382, *Tholenbeek* met 1360, *Vollezeele* met 1277, *Ittre* met 1319, *Tubize*, eene zeer welvarende plaats met 1695, *Virginel-Sammen* met 1112, *Ophain-Bois* met 1040, *Melin* met 1256, *Chaumont-Gistoux* met 1165, *Corroy le Grand* met 1076, *Court St. Etienne* met 1591, de kantonshoofdplaats *Perwez* met 1436, en *Walhain St. Paul* met 1050 inwoners. Behalve deze zijn er nog eene menigte welgeſtelde dorpen beneden de 1000 zielen.

3. HET ARRONDISSEMENT LEUVEN.

Leuven, Brab. *Loven*, Fr. *Louvain*, Lat. *Lovania*, eigenlijk de eerſte en grootſte ſtad van *Braband*, doch op verre na zoo bevolkt niet als *Brussel*, ligt aan de rivier de *Dyle*, vier uren van *Brussel* en *Mechelen*, en drie van *Thienen*. Haren naam ſchat LIPSIUS afkomſtig van het woord *Lo*, oudtijds gebruikt voor eene verhevene vlakte, zoo als er zich eene ten Oosten verheft, en een lager land (*veen*) aan de rivier, waaruit de naam *Loo-Veen* of *Loven* zou ontſtaan zijn. *Leuven* beſtaat uit de *binnen-* en *buitenstad*, welke laatſte de eerſte inſluit, en wel zesmaal grooter is, doch waarin meest alles te niet is, en geheele akkers en weilanden gevonden worden. Haar omtrek wordt op ruim twee uren gaans begroot. De binnenſtad werd in 1156 met muren omringd, en daarop, door den bloei der fabrieken, ook in 1356 de buitenſtad aangelegd. De ſtad is voornamelijk beroemd door hare voormalige Hoogeſchool, geſticht in 1426 door Hertog JAN IV. van *Braband*, op raad van Graaf ENGELBERT van *Nassau* (vol-

(volgens het getuigenis van LIPSIUS, om voor het verloop der fabrieken eenige vergoeding te ſchenken), die tot den jare 1560 de eenige in de *Nederlanden* was, toen FILIPS II. die van *Douay* voor zijne *Walsche* onderdanen ſtichtte, om hun het ſtudéren in *Frankrijk* te kunnen beletten. Na den afſtand van *Douay* aan *Frankrijk* bleef *Leuven* de eenige Hoogeſchool der *Oostenrijksche Nederlanden*, tot hare afſchaffing door de *Fransche* regéring in 1799. Onder veertig *Collegien* voor de ſtuderende jeugd geſchikt, werd in *vier* de *Wijsbegeerte* geleerd, welke de wonderlijke namen van *de Lelie*, *het Kasteel*, *het Zwijn* en *de Valk* droegen. Aan deze benamingen beantwoordde de avontuurlijke monniken-geest, die, vooral in de ſchoolſche Wijsbegeerte, hier de heerſchende was, en tot aan hare ontbinding toe meer duisternis dan licht verſpreidde. Keizer JOSEPH II., die de verlichting, doch wel eens door al te voorbarige middelen, zocht te bevorderen, wilde de Hoogeſchool van *Leuven* in eene kweekſchool (*Seminarium*) voor jonge *Roomsche* Geestelijken veranderen, en de overige *Faculteiten* naar *Brussel* overbrengen, als allezins geſchikter tot dat einde; doch de algemeene tegenſtand der Natie dwong hem, van dit opzet af te zien. Het grootſte ſieraad van deze Hoogeſchool was de vermaarde JUSTUS LIPSIUS, gelijk in 't algemeen de zestiende eeuw de luisterrijkſte voor dezelve was, zoo dat BECANUS niet ſchroomt, haar, zoo uit hoofde harer aangename ligging, als wegens andere voordeelen, boven andere *Universiteiten*, ja zelfs boven *Rome* de voorkeur te geven. In den tijd van LIPSIUS telde men hier 4000 ſtudenten; in de achttiende eeuw was dit getal tot de helft verminderd. Het Univerſiteits-gebouw werd door de *Franschen* in een verblijf voor uitgedieude ſoldaten (*Invaliden*) herſchapen. Thans is de Hoogeſchool ſedert 1817 herſteld, en met Hoogleeraren voor alle vakken, behalve de Godgeleerdheid, voor-

voorzien. Van de boekerij beſtond vóór die herſtelling nog eene vrij aanzienlijke verzameling, welke ſedert veel verbeterd is. Het *Collegium Philosophicum*, om jonge Godgeleerden der *Roomsche* kerk in de voorbereidende wetenſchappen te oefenen, is hier thans geſticht, en dient (in een der fraaiſte gebouwen der ſtad) tot woonplaats voor alle de jonge lieden daar onderwezen.

De bevolking van *Leuven* bedraagt 21,800 inwoners. In het midden der veertiende eeuw, den tijd van haren hoogſten bloei, hielpen hier de lakenfabrieken (eene andere overeenkomst met *Hollands* beroemde Academieſtad) meer dan 150,000 menſchen aan de kost; er waren tuſſchen de drie- en vierduizend weverijen, waarvan elk dertig of veertig menſchen bezig hield, en men wil, dat des middags ten twaalf uren de ouders hunne kinderen op het gelui eener klok in huis moesten nemen, om door het gedrang niet te lijden. In 1382 echter ſtonden de wevers, door overmaat van welvaart brooddronken geworden, tegen den Hertog op, wierpen zeventien Magiſtraatsperſonen uit de venſters van het raadhuis, en hielden zelfs een beleg uit, waarvan echter het gevolg was, dat, na de overgave der ſtad, de wevers gebannen werden, en meest naar *Engeland* gingen, 't welk den voornaamſten grond leide tot de beroemde *Engelſche* lakenfabrieken.

Naderhand is *Leuven* vermaard geworden door haar bier, waarvan in vroeger tijd wel 20,000 tonnen naar *Antwerpen*, en 70,000 naar *Vlaanderen* verzonden werden. Deze tak van beſtaan is nog de voornaamſte, en de ſtad begint door dezen en de herſtelde Hoogeſchool zich weder aanmerkelijk te verheffen. Langs een kanaal, 't welk haar met de *Schelde* gemeenſchap verſchaft, en een' ſtraatweg naar *Brussel*, *Thienen* en *Luik*, drijft zij tamelijken handel. Er zijn ook laken- en kantfabrieken, katoenſpinnerijen, linnen-

nenreederijen en jeneverſtokerijen. Het ſtadhuis en de hoofdkerk, beide op de groote markt, zijn fraaije gebouwen, in den *Gothiſchen* trant. *Leuven* werd door de *Franſchen* en *Hollanders* in 1635 vergeefs belegerd, en door de *Franſchen* in 1710 verraſt, doch de inwoners verdreven hen, en bekwamen daarvoor van Keizer KAREL VI. een' gouden ſleutel ten geſchenke.

Bierbeek, een groot, ſchoon en volkrijk dorp, op den weg van *Leuven* naar *Namen*, met 1900 inwoners, voorheen eene Baronnie van veertien dorpen, behorende aan het Huis *Aremberg*.

Sichem en *Diest*, twee ſtadjes en Baronniën, van ouds behoorende aan het Vorſtelijk Huis van *Oranje*, beide aan de *Demer*. Het tweede is van beiden het aanzienlijkſte, en bekend door het *Dieſter*-bier, en de aldaar (oudtijds meer dan thans) vervaardigde lakenen en kouſen, en telt 6110 inwoners. Het heeft eene teeken- en bouwkundige ſchool. *Sichem* was reeds in den aanvang der zeventiende eeuw door de burgerlijke oorlogen bijna verwoest, en heeft niet meer dan 1600 zielen.

Aarſchot, de hoofdplaats van een Hertogdom, welks Vorſten zich in de *Nederlandſche* beroerten door hunnen naijver tegen Prins WILLEM I. en verkleefdheid aan *Spanje* onderſcheiden hebben. Naderhand behoorde het aan de Hertogen van *Aremberg*. Het ſtadje is welbewoond, en ligt aan de *Demer*. Het telt met de onderhoorigheden 3350 inwoners.

Scherpenheuvel, met 1700 inwoners, mede een oud eigendom van hetzelfde Huis, eene kleine ſtad, regelmatig in de gedaante van een' zevenhoek op een' berg aangelegd. Het Mariabeeld alhier lokt vele bedevaarten.

Thienen, Fr. *Tirlemont*, oudtijds de vierde ſtad in rang van *Braband*, na *Brussel*, *Leuven* en *Antwerpen*, die echter door den tachtigjarigen *Spaanſchen* oorlog, en den brand van

van 1700 geheel in verval geraakt is, en thans met de onderhoorigheden 8570 inwoners heeft. De *Franschen* en *Hollanders* plunderden haar deerlijk in 1635. Zij heeft nog eenige oliemolens, branderijen, brouwerijen, en eene fabriek van wollen ſtoffen, voorts eene beroemde ſchool, waar men onderwijs geeft in de levende talen. Een fraaije weg tuſſchen *Leuven* en *St. Truijen*, in 1715 door de *Brabandsche* en *Luiksche* Staten aangelegd, geeft aan die ſtad ook eenig vertier.

Tuſſchen *Thienen* en *St. Truijen* in *Luikerland* vindt men nog eenige aardhoopen in den vorm der *Drenthsche Hunnebedden*; en hoogstwaarſchijnlijk het werk van een of ander der oude *Noordsche* volken; het is moeijelijk te bepalen, van welk.

Leeuwen, of *Zoutleeuwen*, eertijds een verſterkt plaatsje tuſſchen moerasſen, aan de *Luiksche* grenzen. Het land omſtreeks *Leeuwen* tuſſchen de *Luiksche* grenzen, *Thienen* en *Leuven* werd weleer, uit hoofde van het vele kreupelbosch, 't welk dikwerf aan de booswichten tot ſchuilplaats diende, *Hageland* genaamd.

Nog zijn belangrijke dorpen of vlekken *Haecht* met 1505, *Glabbeek* met 333, *Grez-Doiceau* met 1683, *Léau* met 1192 (in 1705 door de Bondgenooten belegerd, en twee maanden later door den *Hollandſchen* Generaal VAN DEDEM genomen), *Beteeom* met 1272, *Schaffen* met 1388, *Bortmeerbeek* met 1017, *Hever* met 1056, *Keerbergen* met 1600, *Rotselaar* met 1620, *Werchter* met 2635, *Wesembeek* met 1014, *Lubbeek* met 1550, *Bauvechain-Tourrines* met 1852, *Neerlinter* met 1792, *Erps* met 1458, *Herent* met 1618, *Pellenberg* met 1788, *Berthem* met 1100, *Heverlé* met 1050, *Leefdaal* met 1222, en *Tervueren*, eertijds eene verſterkte ſtad, en verblijf der Hertogen, thans met een op nieuw gebouwd, met veel ſmaak aangelegd, en fraai ge-

gemeubileerd lusthuis van den Prins van *Oranje*, op eene hoogte, met een fraai uitzigt, waarbij een uitgeſtrekt park is, voorzien. Men vereert hier het graf van St. HUBERT (patroon der jagers), die den dollen-hondsbeet zou genezen. — *Velthem*, met 816 zielen, was de geboorteplaats van een' bekenden Rijmkronijk-ſchrijver, LODEWIJK, van daar genoemd, in de veertiende eeuw.

IV. DE PROVINCIE LIMBURG.

Het tegenwoordige *Limburg* beſtaat ſlechts voor een klein gedeelte uit het oude Hertogdom van dien naam, maar is voor 't overige zamengeſteld uit ſtukken van *Braband*, *Opper-Gelderland*, een klein gedeelte van *Kleefsland* en *Gulikerland*, die te zamen eene ſmalle ſtrook langs de *Maas* uitmaken (waardoor de geheele ſcheepvaart langs dien ſtroom, te voren gedeeltelijk in handen van *Oostenrijk* en *Pruissen*, nu onafgebroken aan onzen Staat behoort), doch voornamelijk van *Luikerland*. Het grenst ten Noorden aan *Noordbraband* en *Gelderland*, ten Westen aan *Antwerpen* en *Zuidbraband*, ten Zuiden aan *Luikerland*, ten Oosten aan de *Pruissische* landen, als het Groothertogdom van den *Nederrhijn*, en de Provinciën *Gulik*, *Kleef* en *Berg*. De grond is doorgaans niet van de vruchtbaarſte, vooral op den linker *Maasoever:* het ſchrale *Kempenland*, meest uit heivelden beſtaande, beſlaat daarvan het noordelijkſte en verreweg het grootſte gedeelte. — Men vindt er nogtans eenig graangewas, veeteelt, turf, houtgewas, metalen, enz. Ook heeft het verſcheidene trafieken, en eenigen handel op de *Maas*, die echter, uit hoofde van de ondiepte der rivier, van weinig belang is. Voorheen had dit gewest vijf Heeren: de *Vereenigde Nederlanden*, die *Venlo*, het *Overmaassche* en *Maastricht* (half) bezaten,

Pruis-

Pruissen voor *Gennep*, *Oostenrijk* voor *Roermonde*, de *Paltz* voor *Sittart*, en *Luik* voor het overige. De Provincie heeft negen ſteden, waaruit leden tot de tweede kamer der Staten-Generaal verkozen worden, driehonderd dertien gemeenten ten platten lande, en is in drie Arrondisſementen verdeeld.

I. HET ARRONDISSEMENT MAASTRICHT.

Maastricht, eene zeer gewigtige ſtad en vesting aan den linkeroever der *Maas*, welke zij voor een goed gedeelte beheerscht. Zij ligt vijf uren van *Luik* en zes van *Aken*, in een bergachtig, doch vermakelijk oord. Aan de overzijde der rivier is het ſteedje *Wijk*, 't welk door eene ſteenen brug van 500 voeten lang aan de ſtad gehecht is. Zeven belegeringen, waaronder eenige zeer beroemd zijn, heeft *Maastricht* (wier ouderdom zeer hoog opklimt, ſchoon de juiste tijd daarvan onbekend is) moeten doorſtaan; in 1579 door den Hertog van PARMA, die zijne verovering door roof en moord bezoedelde; in 1632 door Prins FREDERIK HENDRIK, die haar in 't gezigt van twee vijandelijke legers innam, een oorlogsfeit door VONDEL's lier vereeuwigd; in 1673 door LODEWIJK XIV., die haar in dertien dagen bemagtigde; in 1676 vergeefs door Prins WILLEM III.; in 1748 door den *Franschen* Marſchalk van SAKSEN, aan wien het eershalve, door de vredes-*preliminairen* werd ingeruimd, ſchoon men de teruggave bij het bepaalde vredesverdrag bedong; in 1793 door den Generaal MIRANDA, onderbevelhebber van DUMOURIER, die door den dapperen Prins van *Hessen* tegengehouden, en door de *Oostenrijkers* onder CLAIRFAIT afgeſlagen werd, en eindelijk in 1794 door het *Fransche Sambre*- en *Maas*-leger, voor 't welk de ſtad

eindelijk bukken moest, en ſedert onder *Fransche* heerſchappij bleef. Men had haar in 1673 aan *Spanje* beloofd, wanneer die Mogendheid den toen benaauwden Staat te hulpe kwam, doch geen woord gehouden. In 1795 moest men dit bolwerk wel aan het magtige *Frankrijk* afſtaan; maar met de vredes-preliminairen van 1814 bekwam *Nederland Maastricht* eindelijk terug, nadat zij intuſſchen de hoofdſtad van het Departement der *Nedermaas* geweest was. Vóór 1794 behoorde zij echter ſlechts, in zoo verre het krijgswezen en de vestingwerken aanging, geheel aan den Staat; in het burgerlijke en huishoudelijke had de Bisſchop van *Luik* dezelfde regten op haar. Ook mogten er de *Roomschen* dus openlijk hunne Godsdienst met alle plegtigheid vieren, 't welk hun elders in de Republiek ontzegd was, en 't is merkwaardig, dat hun dit onder het *Fransch*-Keizerlijk beſtuur niet gebeuren mogt; daar, volgens de Rijkswetten, zulks overal verboden was, waar zich eene Hervormde *Consistoriale* kerk bevond, gelijk hier het geval is. Nogtans was, en is nog, het getal der *Roomschgezinden* verreweg het grootſte. Er was voorheen eene *Illustre* ſchool der Hervormden, waarvan een der Predikanten den titel van Hoogleeraar droeg: thans is er een *Athenëum*.

Maastricht heeft eenigen handel van doortogt, als mede wolfabrieken, jeneverſtokerijen, azijnmakerijen, zeepziederijen, looijerijen (die zeer goed bovenleder maken), het maken van groote lantaarnen (*reverbères*), zoutketen enz., meest bij de Hervormden, als de rijkſte ingezetenen, t'huis behoorende. Het getal der inwoners beloopt 20,860, die een gebroken *Brabandsch*, met *Hoogduitsch* en *Waalsch* vermengd, ſprekeu. In de fatſoenlijke woningen is echter, vooral ſedert 1794, het *Fransch* de hoofdtaal geworden. — De huizen, meest met leijen gedekt, zijn ten deele zeer fraai, het raadhuis vooral is van witten ſteen gebouwd, en heeft

heeft (of had althans vóór de *Franschen*) vele fraaije ſchilderijen. Het ſtaat op eene ruime markt, heeft een' ſchoonen toren, en uitgezochte boekerij. Ook heeft de ſtad nog meer ſchoone openbare pleinen, met fonteinen en boomen. Nog onderſcheidt men het tuighuis, de Roomſche hoofdkerk van *St. Servaas*, het regéringshuis, enz. Men heeft er de wandelplaats *Vrijthof*, met geboomte, waarop de hoofdwacht is. Buiten de ſtad geleidt een fraaije weg naar den *St. Pietersberg*, die hooger ligt dan de ſtad, en dus deze, waarvan hij ſlechts twee ſnaphaanſchoten verwijderd is, ligtelijk zou kunnen beſtrijken, waarvoor in 1701 door eene ſchans op den berg gezorgd is. Ook thans is dezelve onder de linie der vestingwerken begrepen. Deze berg, wiens binnenſte door onuitputtelijke ſteengroeven en andere holen naar alle rigtingen doorkruist wordt, levert zeer vele natuurlijke zeldzaamheden op, welke door onzen beroemden CAMPER beſchreven zijn. De daarin gevondene verſteeningen, onder anderen van geheel onbekende dierſoorten (b. v. eene hagedis van de grootte eener krokodil), herinneren ons eene vroegere, later door de golven bedekte wereld. Uit vele dier ſchelpdieren wordt kalk gebrand. Men vindt nog pijpäarde tot porcelein, en zeepäarde in den berg. De gangen in denzelven zijn zoo diep, dat, bij het uitgaan van de flambouwen der geleiders, de ondergang van den nieuwsgierigen reiziger genoegzaam onvermijdelijk is.

Valkenburg, Fr. *Fauquemont*, aan de overzijde der *Maas*, ligt aan den voet van een' berg, waarop een (thans geſloopt) kasteel ſtond, en was de hoofdplaats eener Heerlijkheid, doch is een zeer gering plaatsje, met 630 zielen. Om de ſtad is goed weiland. *Mechelen* met 1000 zielen. *Vaals*, een plaatsje nabij *Aken*, en dus op de *Pruissische* grenzen, waar eertijds de Protestanten uit *Aken* moesten te kerk gaan,

met 2560 inwoners; er worden hier lakenen bereid. Te *Klimmen*, met 900 inwoners, is een ſchoon uitzigt. *Heerlen* (met de onderhoorigheden 3670 inwoners) heeft doorvoer naar en van *Aken* en *'s Bosch*; *Eijsden* is een dorp aan de *Maas*, met eenigen handel, jeneverſtokerijen en eene lakenfabriek, en 1360 zielen. *Gulpen*, een vrij groot dorp met bergen omringd, eene pleisterplaats tusſchen *Maastricht* en *Aken*, met omtrent 1600 zielen.

2. HET ARRONDISSEMENT HASSELT.

Hasselt, een net ſtadje, aan de *Demer*, welke hier, na de vereeniging der oude en nieuwe *Demer*, dezen naam aanneemt, waar zich, tot Junij 1814, het *Nederlandsch* beſtuur over *Luikerland* aan den linker oever der *Maas* onthield, drie uren van *St. Truijen*, vijf van *Maastricht*, en zes van *Luik*. In 1740 is van *Luik* over *Tongeren* naar *Hasselt* een ſtraatweg begonnen, die verder naar *Noordbraband* geleidt. De ſtad heeft 6900 inwoners, en verſcheidene branderijen. Een uurtje van daar is het ſtift *Herckenrode* voor adelijke dames.

Aigremont, een fraai kasteel op eene hooge rots; in vroegere tijden was deze plaats zeer ſterk. Zij werd door Keizer RUDOLF II. in 1590 tot een Graafſchap verheven.

Tongeren, eene aloude ſtad aan de *Jecker*, ten tijde van CESAR en later de hoofdſtad der *Eburonen*, een dapper volk, 't welk de keurbenden van dien grooten Veldheer onder TITURIUS SABINUS geheel en al vernielde. Eene fabelachtige overlevering doet hare ſtichting tot 800 jaren vóór onze tijdrekening opklimmen; zij is intusſchen waarſchijnlijk de oudſte ſtad der *Nederlanden*, en was onder het *Romeinsche* beſtuur zeer aanzienlijk en bloeijend. Men ziet nog de overblijffelen van een' gebaanden weg, die naar de ſtreken van *Parijs* geleid-

leidde. JULIUS CESAR, TACITUS, PLINIUS, AMMIANUS MARCELLINUS en andere ſchrijvers, ſpreken dikwerf van haar. Zij werd in de vijfde eeuw, hetzij door de *Hunnen*, hetzij door de *Franken*, verwoest, en in de negende eeuw nogmaals door de *Noormannen*. Hare derde en laatſte geheele verwoesting had plaats in 1468, door den beruchten KAREL *den Stouten*; echter heeft zij ook na dien tijd, vooral in 1673 en 1677, door de oorlogsrampen veel geleden; in laatstgemelde jaar werd zij door de *Franschen* geheel uitgeplunderd, drie kerken, eenige kloosters, het ſtadhuis, en meer dan zeshonderd huizen verbrand, eene ramp, die de ſtad nimmer is te boven gekomen. In deze ſtad was oudtijds het Bisdom, 't welk naderhand naar *Maastricht*, en later naar *Luik* verlegd is. Thans heeft dezelve met de onderhoorigheden niet meer dan 4540 inwoners. — Onder de *Romeinen* was hier eene geneeskrachtige *minerale* bron, die in 1700 in een aangenaam dal werd wedergevonden, en volgens de rondom prijkende opſchriften, zoo wel als volgens het eenparig getuigenis der inwoners, nog diezelfde geneeskracht bezit. Men vindt hier nog een uur in de rondte vele oudheden en penningen, waarvan zelfs een kabinet is aangelegd. De ſtraatweg van *Brussel* ſplitst zich hier, om eensdeels naar *Maastricht*, anderdeels naar *Luik* te geleiden.

Borchloen, een vervallen ſtadje met 1370 inwoners, de hoofdplaats van een voormalig Graafſchap, ook wel *Loon* of *Looz* genaamd, hetwelk reeds in de elfde eeuw beſtond, en in 1302 aan het Bisdom *Luik* kwam. *Tongeren*, *Maseyk*, *Hasselt*, *Hamont*, enz. behoorden tot hetzelve.

St. Truijen, Fr. *St. Trond*, eene oude ſtad met 8000 inwoners, reeds in 1058 met muren omringd (de *Benedictijner* Abdij, waarvan zij haren oorſprong ontleent, werd in 657 geſticht). Bij deze ſtad behaalde KAREL *de Stoute* in 1467 eene overwinning op de *Luikenaars*. De ver-

bondene Edelen, die den grond tot de *Nederlandsche* vrijheid leiden, hielden hier in 1566 eene bijeenkomst. De ſtad ligt drie uren van *Diest* en *Thienen* in *Zuidbraband*, aan den grooten ſtraatweg van *Brussel* naar *Luik* en *Maastricht*.

3. HET ARRONDISSEMENT ROERMONDE.

Roermonde, de hoofdplaats, aldus naar den mond der *Roer* genaamd, eene rivier, die hier in de *Maas* valt. Zij was voorheen de hoofdſtad van het kwartier *Opper-Gelder*, behoorende tot *Gelderland*, doch naderhand van hetzelve afgeſcheurd, en ook voormaals eene redelijke vesting, in wier beleg ten jare 1632 de dappere en krijgskundige Graaf ERNST CASIMIR van *Nassau*, Stadhouder van *Friesland*, ſneuvelde. In 1702 viel zij na een beleg van tien dagen in handen der Bondgenooten. Hier was voormaals de zetel van een Bisdom, en der *Oostenrijksche* regéring over *Opper-Gelderland*, welke hier een' tol aan de *Maas* hief, gelijk de *Hollanders* van hunne zijde te *Venlo*. *Roermonde* telt 4900 inwoners.

Maseyk, Lat. *Mosacum*, drie uren van *Roermonde*, en zes van *Maastricht*, met 3600 inwoners, geboorteplaats, zoo men wil, der VAN EYCK's, uitvinders der ſchilderkunst in olieverw. In de twisten over *Herstal*, tusſchen *Pruissen* en *Luik*, werd *Maseyk* in 1740 door de *Pruissische* troepen bezet, doch ſpoedig weder ontruimd. Dit deed den Bisſchop in de eiſchen des Konings bewilligen.

Hoorn of *Horn*, een kasteel en vlek, voormaals hoofdplaats van een Graaffchap, van 't welk de beroemde en ongelukkige FILIPS VAN MONTMORENCI, die benevens EGMOND een ſlagtoffer der *Spaansche* wraakzucht werd, den naam voerde. In 1576 verkreeg het Bisdom *Luik* het regt van beſcherming, en in 1614, voor eene ſom gelds, het bezit

zit van dit Graafſchap. De ſtad *Weert*, met 5700 inwoners, is de voornaamſte plaats van hetzelve.

Hamont met 1009, *Peer* met 1150 inwoners, en *Breij*, drie plaatsjes op of ter zijde van den weg van *Luik* en *Hasselt* naar *Noordbraband*. Te *Breij* zijn *minerale* bronnen, en hetzelve heeft veel vertier uit hoofde van den gemelden weg, die er doorloopt. Digt bij hetzelve is de uitgeſtrekte *Donderslagſche* heide.

Sittart, eene kleine ſtad met eene Roomſche en eene Hervormde kerk, met 3440 inwoners, behoorde voormaals aan het Hertogdom *Gulik*, en ligt thans vlak op de *Pruisſische* grenzen.

Gennep, een klein ſtadje, met 1000 inwoners, aan de *Niers*, welke niet verre van hier in de *Maas* valt. Zij behoorde voorheen tot *Kleefsland*, doch is door het *Weenuer* Congres allereerst aan *Nederland* toegewezen. Tuſſchen deze twee plaatſen is de ſmalle ſtrook aan de *Maas*, waarvan wij boven ſpraken, en waartoe ook de volgende ſtad behoort.

Venlo, eene goede vesting aan de *Maas*, die in 1343 door Hertog REINOUD II. van *Gelder* met muren voorzien, ſedert verſcheidene belegeringen heeft ondergaan, als in 1473, 1481 en 1548, door KAREL V. in perſoon, in 1586 door den Hertog van PARMA, in 1606 door Prins MAURITS, die er het hoofd ſtiet, in 1632 door Prins FREDERIK HENDRIK, die haar voor de Staten, gelijk in 1637 de Kardinaal-Infant weder voor *Spanje* innam. Bij den *Munſterſchen* vrede bleef zij ook aan die Mogendheid, doch kwam bij het *Utrechtſche* verdrag aan de *Nederlanden*, die haar, met behulp hunner Bondgenooten, in 1702 hadden ingenomen. In 1793 werd zij door de *Pruiſſen* beveiligd voor de *Franſchen*, die haar echter het volgende jaar deden bukken, en bij het *Haagſche* verdrag van 1795 behiel-

hielden tot in 1814. In de tegenwoordige omſtandigheden kan zij als eene grensvesting tegen *Pruissen* dienen, van welks gebied zij geen half uur verwijderd is. Aan de over- of westzijde der *Maas* ligt het fort *St. Michiel*. *Venlo* heeft 6700 inwoners. Het was in deze ſtad, dat de Hertog van *Gulik* in 1543 aan KAREL V. alle regten op *Gelderland* afſtond, en hem knielend om vergiffenis ſmeekte, als mede, dat de noodlottige bommen, ter vernieling der ſteden, eerst door KOEHOORN beproefd werden. De handel dezer ſtad, in vroegere tijden nog al van eenig belang, is thans gering. Om den *Hollandschen* handel te benadeelen, had de *Spaansche* Infante ISABELLA CLARA EUGENIA, Souvereine der *Nederlanden*, herwaarts een kanaal uit den *Rhijn* doen beginnen, 't welk den naam van *Fossa Eugeniana* droeg, en zekerlijk *Venlo* ten koste van *Holland* ongemeen zou hebben doen bloeijen, doch nimmer tot ſtand kwam. Ook NAPOLEON voerde zijn ontwerp van herſtelling dezer gracht niet uit.

Stevenswaard werd mede in 1713 aan onzen Staat afgeſtaan. Het is een verſterkt eilandje in de *Maas*, 't welk aldaar dien vloed beheerscht, en heeft eene Protestantſche kerk.

V. DE PROVINCIE GELDERLAND.

Dit gewest, voormaals in rang de eerſte der Vereenigde Provinciën, welken rang het ook bij de grondwet des jaars 1814 behouden heeft, en thans, als een Hertogdom, de vierde, was eertijds, na *Vlaanderen*, *Holland* en *Braband*, het grootſte der *Nederlandsche* Staten. De grootſte lengte van het Westen naar het Oosten is 23, de grootſte breedte van het Zuiden naar het Noorden 16 uren. Dit gewest wordt ten Noordwesten door de *Zuiderzee*, ten Westen door *Utrecht* en *Holland*, ten Zuiden door *Noordbraband*, een klein ſtuk van *Limburg*, en door *Kleefsland*, en ten Oosten door het *Pruisische Munsterland* en *Overijssel* bepaald.

Behalve de vijf grootere rivieren of riviertakken *Maas*, *Waal*, *Rhijn*, *Lek* en *IJssel*, die het land doorſnijden of beſproeijen, heeft men er nog de *Linge*, tuſſchen de *Waal* en den *Rhijn*, de weinig bevaarbare *Oude IJssel*, de *Berkel*, en verſcheidene andere beken in het oude kwartier van *Zutphen*, en andere in de *Veluwe*, waaronder de *Grift* de voornaamſte is. De kust der Zuiderzee verheft zich in het Noordoosten meer dan in het Zuidwesten, en laat in het eerſte gedeelte omtrent *Harderwijk* en *Elburg* een laag zeeſtrand over, hetwelk menigmaal overſtroomd wordt, en telkens afneemt. Omſtreeks *Nijkerk* ſtaat het binnenland met de zee ſchier gelijk.

De lucht is in *Gelderland* de gezondſte der noordelijke Provinciën, en wij hebben reeds gezien, dat velen uit ſommige ſtreken van *Holland* zich ter herſtelling derwaarts begeven. Men ſchrijve zulks toe aan den meer verhevenen en dus droogen grond, die, vooral in de *Veluwe*, grootendeels uit die zandige en met hei bedekte heuvelen beſtaat, welke zich uit *Duitschland* tot diep in het *Sticht* en *Gooiland* uitſtrekken (*). Deze ſtreken geven echter ook ſchoon en welig houtgewas; het dorre gezigt der heide wordt te meermalen door de ſchilderachtigſte, treffendſte gezigten afgewisſeld, waarvan het vlakke *Holland* geene weêrgade biedt. Zelfs de bekoorlijke ſtreek aan de *Vecht*, tusſchen *Utrecht* en *Amsterdam*, hoe opgeluisterd door de kunst, verliest het in natuurlijk ſchoon verre bij den *Veluwe*-zoom tusſchen *Arnhem* en *Zutphen*. De *Betuwe*, tusſchen de rivieren, welke wij boven bij de algemeene inleiding beſchouwden, gelegen, is veel vlakker, en daardoor bijna jaarlijks in eenigzins harde winters aan het gevaar van overſtroomingen blootgeſteld, maar daarentegen ook veel vruchtbaarder, dan de *Veluwe*. Het Graaffchap of kwartier van *Zutphen* is, wanneer men de landen langs den *IJssel* uit-

(*) Deze meerdere droogte der lucht belet echter geenzins eene zeer groote veranderlijkheid van luchtsgeſtel, zoo dat het niet zeldzaam is, den *Fahrenheitschen Thermometer* op éénen dag 20 tot 23 graden te zien afwisſelen, en dat op den 13. Augustus 1813 zelfs een verſchil van *dertig* graden heeft plaats gehad. NYHOFF, *Statistieke Beschrijving van Gelderland*, bl. 131.

uitzondert, grootendeels met broekland of moeras en heide bedekt.

Deze verſcheidenheid van bodem doet verſchillende voortbrengſelen ontſtaan. In de kleigronden groeit beste tarwe en rogge, welke laatſte ook meer dan de eerſte op de zandgronden tiert, voorts garst, haver en boekweit. Met tarwe worden 10,000, met rogge 32,000, met garst 4500, met haver 7000, met boekweit 18,000 bunders bezaaid, en geven van zeven- tot tienvoud de opbrengst. Voorts aardappelen, best op het zand, koolzaad op de klei, allerlei wortelgewasſen, onder anderen de mangelwortel, thans meest voor ſtalvoedering gebruikt, aardakers, groenten van allerlei ſoort, tabak, vooral op de zandgronden omſtreeks *Wageningen* en *Nijkerk* (minder in de *Betuwe*), hop (in de *Bommelerwaard*), vlas (in het *Zutphensche* en de *Neder-Betuwe*), hennip (in de *Bommeler-* en *Tielerwaarden*), en voederkruiden, gelijk klaver, ſpurrie enz. Men vindt dus ook rundvee, op enkelde plaatſen langs de rivieren zoo goed als in *Holland* (op de *Duitsche* grenzen ook enkelde koeijen zonder horens); paarden, bijzonder geſchikt tot ruiterspaarden; dit was voorheen een artikel van uitvoer: drie rasſen ſchapen, waarvan het eene op hooge, het andere op lage gronden tiert, het derde, zeer klein en met ſlechte wol, hoort op de heide t'huis, en wordt alléén om de mest aangehouden; varkens, ezels, tam gevogelte, ſterke bijenteelt, die beurtelings, om het voeder, van de *Veluwe*, waar zij t'huis hooren, naar de *Betuwe* en terug gaan. *Gelderland* was oud-

tijds

tijds zoo wel ten zuiden der *Waal*, als in de *Veluwe* en het kwartier *Zutphen* zeer boschrijk: doch die wouden zijn bijkans alle verdwenen, behalve in het midden der *Veluwe*, waar men nog het *Sourensche*, *Loënensche* en andere bosschen heeft, welke het vorstelijk lusthuis het *Loo* omringen. Op de heide worden ook vele dennen geplant, om dus doende dien grond allengs tot den aanbouw voor te bereiden. In het kwartier *Zutphen* vindt men ook vele eiken, hoezeer niet in uitgestrekte bosschen. In de *Betuwe*, den *Tielerwaard*, *Buren* en *Kuilenburg* zijn zeer groote en talrijke boomgaarden van appelen, peren, maar vooral van kersen, die ook veel naar andere Provinciën uitgevoerd worden. De landbouw wordt echter in *Gelderland* zoo wel door de overstroomingen der rivieren, waaraan dit gewest meer dan eenig ander blootgesteld is, en die bij zware doorbraken somtijds de landen met nutteloos zand overdekken, als door de meikevers, eene *periodiek* wederkeerende landplaag, belemmerd; doch het is merkwaardig, dat de eerste dier rampen, door het verdrinken der keverrupsen onder den grond, tot vermindering der tweede dient, die zoo groot is, dat men in 1809 van landswege bijna elfduizend guldens aan premiën voor vernielde kevers betaalde. Zoo werd eene andere landplaag, de veldmuizen, door den fellen winter des jaars 1823 afgeweerd, terwijl de overblijfselen dier muizen in het door hen omgewroete land ten slotte der vruchtbaarheid zeer voordeelig waren. In het lage land, tusschen de *Veluwsche* en *Utrechtsche* zandheuvels, vindt men

ook

ook veengronden, vooral omtrent het dorp *Veenendaal*, alsmede aan de oostelijke afhelling der *Veluwsche* heuvelen, ook in het *Zutphensche*, maar de turf daarvan behoort niet tot de beste. Er zijn nog zeer vele woeste en gemeene gronden of *marken*. Men vindt op ſommige plaatſen ijzererts, doch niet zeer overvloedig.

Men gevoelt, dat dit verſchil in voortbrengſelen met *Holland* ook een onderſcheid in levenswijze moet voortbrengen. De *Gelderschman* is geen veeweider of koopman, zoo als de *Hollander*, maar een landbouwer, en doorgaans forſcher, ſterker en meer krijgshaftig dan gene. De *Geldersche* adel is, van overoude tijden, als moedig, ondernemend, en vlammend op oorlogsdaden, bekend geweest; dan de meerdere talrijkheid der edele familiën in dat gewest, gevoegd bij de min overvloedige bronnen van beſtaan, heeft de aanſpraken van dien adel op hooge eer bij geringe inkomſten, door den rijken *Hollander* wel eens doen beſpotten, en gelegenheid gegeven tot het vers:

Hoog van moed,
Klein van goed,
Een zwaard in de hand,
Is 't wapen van Gelderland.

De oudſte inwoners waren de *Batavieren* in de *Betuwe*, en misſchien de *Usipeten* in het Graafſchap *Zutphen*. Men kent de daden der eerstgenoemden voor en tegen de *Romeinen*. Naderhand werd het land door de *Franken*, *Saksers* en *Friezen* bezet, doch

doch maakte eerlang een gedeelte van het groote Rijk der eerstgenoemden, onder KAREL *den Grooten*, uit. In 1094 geſchiedt de eerſte melding van de Graven van *Gelder* of *Gelre*, namelijk GERHARD, achterkleinzoon van eenen anderen, uit *Vlaanderen* derwaarts gekomenen GERHARD, waarſchijnlijk bezitter der leenen van zekeren BALDERIK, in de *Betuwe* en *Teisterbant*, met wiens vrouw ADELA, behuwdzuster LUITGARD, en neef WICHMAN in het laatst der tiende eeuw een afzigtig treurſpel in *Gelderland* plaats had. De zoon van bovengemelden GERHARD I., GERHARD II., huwde met ERMGARD, erfgename van *Zutphen*, waardoor dat Graafſchap of erfgoed (toen nog zeer gering) aan zijn huis kwam. Zijn zoon HENDRIK I. behuwelijkte op gelijke wijze de *Veluwe*, door AGNES, dochter van den Hertog van *Braband*. Over dit landſchap vielen met *Braband* en *Utrecht*, die beide daarop volgens het leenſtelſel regt meenden te hebben, naderhand zware oorlogen. Graaf OTTO II. hielp, door het geven van keuren aan de ſteden, den burgerſtand omhoog, en bekwam in 1248 van Koning WILLEM II. *de stad, den burg en het zoogenaamde Rijk van Nymegen* in pandſchap, welke belangrijke aanwinst ſedert aan *Gelderland* bleef. In 1339 verhief de Keizer *Gelderland* tot een Hertogdom, in den perſoon van REINOUD II., die ook *Tiel*, *Hoevelaken*, *Oosterbeek* en *Velp* daarmede vereenigde. Het midden der veertiende eeuw was voor *Gelderland*, even als voor *Holland*, een tijdvak van bloedige burgertwisten, te midden van welken het regérende Huis, na

eene

eene bijkans driehonderdjarige regéring, in 1371 uitſtierf, waarop het land aan de Hertogen van *Gulik*, en in 1423 aan de Heeren van *Egmond* kwam, die het, na bijna onophoudelijke oorlogen, vooral met de Huizen van *Bourgondië* en *Oostenrijk* (welke het land zelfs van 1474 tot 1493 in bezit hadden), in 1538 weder aan het *Gulikſche* Huis achterlieten. Dan Hertog WILLEM van *Gulik*, buiten ſtaat zijne landen tegen den magtigen Keizer KAREL V. te beſchermen, was reeds blijde, zich in 1543 door den afſtand van *Gelderland* van zijne Erfſtaten te verzekeren. Sedert bleef *Gelderland* aan de *Oostenrijkſche* Monarchie gehecht, tot het in 1579 tot de *Unie van Utrecht*, en in 1581 tot de afzweering van Koning FILIPS II. toetrad. Na dien tijd werd het, in 1672, door den beruchten inval der *Franſchen*, voor twee jaren van de *Unie* afgeſcheurd, in welke het echter weder toegelaten werd, mits den ſtadhouder, Prinſe WILLEM III. van *Oranje*, grooter gezag toekennende. 's Lands Staten droegen dien Vorst, hunnen redder, zelfs plegtiglijk de *Souvereiniteit* als *Hertog* op, welke hij echter niet geraden keurde aan te nemen, om geen kwaad bloed in *Holland* te zetten. In 1724 werd het ſtadhouderſchap over *Gelderland* aan Prinſe WILLEM IV., en, na vele lotwisſelingen, in 1814 de *Souvereiniteit* over dit gewest aan deszelfs doorluchtigen kleinzoon opgedragen. Dit gewest zendt zes leden ter Statenvergadering.

De *Souvereiniteit* over deze Provincie was ten tijde van het Gemeenebest nog meer verſnipperd, dan el-

elders. De oppermagt berustte wel bij 's lands Staten, die tweemaal, in de lente en in den herfst, beurtelings te *Nymegen*, *Arnhem* en *Zutphen* bijeenkwamen, en bij wier afwezigheid het *Hof Provinciaal* met de uitvoerende zoo wel als regterlijke magt bekleed was; doch elk der drie kwartieren, waartoe deze hoofdſteden behoorden, de *Betuwe*, de *Veluwe*, en het Graafſchap *Zutphen*, hadden hunne bijzondere huishouding, regten en gewoonten, en waren vooral in 't ſtuk der geldmiddelen van elkander en de Statenvergadering onafhankelijk; ook hadden zij afzonderlijke lands- of zoogenaamde *kwartiersdagen*. Schoon deze verdeeling in het ſtaatkundige vervallen is, is zij echter de natuurlijke, en wij zullen haar dus volgen. Staatkundig wordt thans *Gelderland*, behalve de vijftien ſteden, in zeventien hoofdſchoutambten verdeeld, die te zamen honderd vier ſchoutambten of gemeenten onder zich hebben. Van deze hoofdſchoutambten behooren er *vier* tot de *Veluwe*, namelijk *Over-*, *Middel-*, *Neder-Veluwe* en *Veluwezoom*, zes, *Lochem*, *Deutichem*, *Borkelo*, *Bredevoort*, *Doesburg* en *Zevenaar*, tot het kwartier *Zutphen;* en zeven, *Over-* en *Neder-Betuwe*, *Rijk van Nymegen*, *Maas* en *Waal*, de *Tieler-* en *Bommelerwaard*, en *Buren* en *Kuilenburg* tot de *Betuwe*. De *Betuwe* ligt tusſchen of ten Zuiden van den *Rhijn* en *Waal;* de *Veluwe* tusſchen den *Rhijn*, den *IJssel* en de Zuiderzee: het kwartier *Zutphen* ten Oosten van den *IJssel*.

V. Bijvoegſels, p. 455.

De *Betuwe*, of het oude *kwartier van Nymegen*, wordt ten Zuiden door de *Maas* en *Kleefsland*, ten

ten Oosten en Noorden door den *Rhijn*, en ten Westen door *Holland* bepaald, beſlaande dus het grootſte gedeelte van 't eiland der *Bataviëren*, welke waarſchijnlijk naar die landſtreek (*Batauwe*, beter land) genoemd zijn, hoewel ſommigen denken, dat dit den naam van hun bekomen hebbe. Vruchtbaar is deze ſtreek, vooral in koren en fruiten. De *Tielerr* kerſen-boomgaarden, de appelen- en peren-boomgaarden langs de wegen leveren een ſchoon gezigt op.

I. HET KWARTIER NYMEGEN.

Nymegen; in de wandeling *Nimwegen*, Lat. *Noviomagus*, oudtijds de hoofdſtad van het kwartier, en tot 1248 eene Rijksſtad, thans nog de voornaamſte en meest bevolkte ſtad van *Gelderland*, daar men haar op 14,000 inwoners ſchat. De ligging der ſtad is bijzonder aangenaam aan eene bogt der breede *Waal*, die hier bijna een inſpringenden, regten hoek maakt. De ſtad ligt tegen een' berg, de *Hoender-* of *Hunenberg*, waarop weleer misſchien de legerplaats der *Romeinen* ſtond, die zij tegen de *Duitschers*, ter bewaring van den linker Rhijnoever, hadden opgeworpen. De *Waal* toch was toen de breedſte arm van den *Rhijn*. In dezen berg, vooral te *Ubbergen*, zijn en worden nog gedurig verſcheidene *Romeinsche* oudheden, als munten, urnen, traanfleschjes, enz. gevonden. Op de hoogte van den berg is de markt, en verder naar den oostkant het in 1797 geſloopte, en in eene zeer fraaije wandeling met ſchoone boomen en uitſtekende gezigten veranderde *Valkhof*, hetwelk reeds aan Keizer KAREL *den Grooten* ten verblijve verſtrekte. Er ſtaat daarvan echter nog een oude toren met twee ſchoone *Korinthische* kolommen verſierd, en volgens veler gevoelen nog uit den tijd der *Romeinen*, even als eene zoogenaamde oude ka-

pel; anderen houden die voor het werk der middeleeuwen. Digt daarbij is de toren *Belvedere* of *Schoonzigt*, van waar men een uitſtekend gezigt op de bogt der *Waal*, de *Over-Betuwe*, de ſtad, en van achter op den *Elter-* en *Kleefſchen* berg, *Emmerik*, enz. heeft. — Behalven de oudere belegeringen kwam *Nymegen* in 1585 door verraad aan den Hertog van PARMA, werd in 1589 vergeefs door de *Nederlanders* aangevallen, en in 1591 door Prins MAURITS weder aan den Staat gebragt. In 1672 gaf zij zich, na een ſel beleg, aan de *Franſchen* onder TURENNE over, die haar echter in 1674 weder ontruimden. Op den 10. Augustus 1678 werd hier de beroemde vrede geſloten, die de magt van LODEWIJK XIV. ten top voerde. In 1702 deden de *Franſchen* weder vergeefs een' aanval op de ſtad, die zij naderhand, op den 7. November 1794, na een zwaar bombardement, bemagtigden. In Januarij des jaars 1814 verliet de *Franſche* bezetting met ſtille trom deze ſtad, die daarop weder door de *Nederlandſche* troepen bezet werd. Thans is zij een der voornaamſte bolwerken van den Staat aan de oostzijde; hare uitgebreide vestingwerken echter vereiſchen goed onderhoud en eene ſterke bezetting. In deze ſtad was ook in de jaren 1786 en 1787 het verblijf der ſtadhouderlijke familie, gedurende de toenmalige oneenigheden. — Het ſtadhuis, een aanzienlijk gebouw, bevat de ſchilderij, waarop het bekende *Nymeegſche* raadſel is afgebeeld, het zwaard (zoo men wil), waarmede EGMOND en HOORNE in 1586 onthoofd zijn, en voor hetzelve ſtaan eenige ſtandbeelden van Keizers. De groote kerk, in het hoogſte der ſtad gelegen, geeft aan dezelve van verre eene zeer ſchilderachtige vertooning. Zij is in 1273 geſticht, en bevatte tijdens den *Roomſchen* kerkdienst dertig altaren. Op de fraaije groote markt ſtaat de hoofdwacht. *Nymegen* drijft een' aanzienlijken handel met *Kleefsland*, enz. voornamelijk

lijk van doortogt. Er rijden hier ſnelwagens op *Kleef*, *Arnhem*, *Utrecht* en *Amsterdam*, en er vaart ook een ſtoomboot op *Rotterdam*, *Dusseldorp* en *Keulen*. In den omtrek der ſtad vindt men eene groote verſcheidenheid van wandelingen en gezigten, die onlangs door den Heer TEN HOET in een opzettelijk werkje met naauwkeurigheid en ſmaak beſchreven zijn. Vooral is de wandeling ten Oosten der ſtad naar de dorpen *Ubbergen* en *Beek*, beide aan de helling van den *Hoenderberg*, verrukkelijk, en kunnen met de *Arnhemsche* partijen wedijveren, zoo dat ook ſommige *Hollanders* hier des zomers hun verblijf beginnen te nemen. Men heeft hier prachtige uitzigten op de *Veluwsche*, *Elter-* en *Kleefſche* bergen, op de *Waal*, enz. De tegenwoordige eigenaar van *Ubbergen* heeft hetzelve door allerlei waterwerken verſraaid. — Thans loopt hier ook aan den voet des bergs de nieuwe ſtraatweg naar *Kranenburg* en verder naar *Kleef*, door eenige *Nederlandsche* particulieren ondernomen.

De hoofdſchoutambten *Rijk van Nymegen*, en *Land tusschen Maas en Waal*, maken een' onregelmatigen vierhoek uit, waarvan de beide genoemde rivieren (de *Waal* kromt zich bij *Tiel* naar het zuiden) de noord-, west- en zuidzijde, en *Duitschland* (*Kleef*) de oostzijde beſlaan. *Beuningen* en *Weurt* met 1000 zielen; *Ewijk* (1500), *Deest* met *Druten* (2700), *Wamel* met *Leeuwen* (3000 zielen) zijn ſchoutambten en dorpen langs den *Waaldijk*. Dieper landwaarts in vindt men *Horssen* met 700 zielen, *Balgojen* met 370 inwoners, *Appelteren* (met *Alphen* en *Maasbommel* 2100 inwoners) en anderen. Langs de *Maas* zijn dorpjes, die men vooral niet naar de *Hollandsche* moet afmeten, maar die reeds het geringe aanzien der *Meijerije* vertoonen. Het vlek *Batenburg*, beroemd als de waarſchijnlijke oude hoofdſtad der *Batavieren*, het *Oppidum Batavorum*, is een dorp en ſchoutambt met 520 zielen. Naderhand werd het eene

Heerlijkheid, waarvan reeds in 1162 gewaagd wordt, en heeft een kasteel.

De hoofdſchoutambten *Over-* en *Nederbetuwe* liggen tuſſchen de *Waal* en den *Rhijn*, en zijn eene vlakke ſtreek. De voornaamſte dorpen zijn: *Elst*, aan den grooten weg van *Nymegen* naar *Arnhem*, bijna in het midden tuſſchen beide, telt met de onderhoorigheden 3350 inwoners, en is een der oudſte dorpen van *Nederland*, hetwelk in de zevende eeuw, onder den naam van *Alisse* of *Eliste*, door KAREL MARTEL aan Biſſchop WILLEBRORD geſchonken werd. *Heteren* met 520, *Driel* met *Randwijk* en *Hemmen*, eene Heerlijkheid van het adelijk geſlacht van LYNDEN, met 180 inwoners, *Gent*, weleer eene ſtad, met *Hullhuizen* 1100 inwoners, *Bemmel*, in een vermakelijk oord, met verſcheidene aloude ridderkasteelen rondom hetzelve, en 2750 inwoners, *Lent*, tegen over *Nymegen*, met de vervallene ſchans *Knodzenburg*, *Valburg* met *Herveld* 2750, *Ochten* of *Uchten*, aan den *Waaldijk* (waar in 1827 vier dijkbreuken gevallen zijn), met *Ingen* 1260, *Echteld* met 2050, *Lienden* met *Op-heusden*, midden in de korenlanden, met 2050 inwoners, *Lijnden*, de hoofdplaats eener beroemde Heerlijkheid, ſchoon kleiner dan de overige dorpen. Nog heeft men *Maurik* met 2150 zielen (waaronder ook *Eck* en *Wiel*) en *Zoelen* met *Avezathen* 1500 inwoners, enz.

Het hoofdſchoutambt de *Tielerwaard* is (met inſluiting van het tot *Holland* behoorende *Gorinchem*) een ſchiereiland tuſſchen de *Waal* en de *Linge*, 't welk ſlechts ten Noordwesten met de *Betuwe* zamenhangt. De hoofdplaats is *Tiel* of *Thiel*, eene tamelijke ſtad met 4350 inwoners, aan de *Waal*, waar die rivier zich zuidwaarts wendt, zes uren ten Westen van *Nymegen*, en drie ten Noordoosten van *Bommel*, in een aangenaam oord. De ſtad is zeer oud, en beſtond althans reeds in de negende eeuw, volgens ſommigen reeds

in

in de zevende, of zelfs reeds in de vijfde. In de elfde eeuw was zij eene voorname koopſtad. In vroeger tijd behoorde wel een derde der ſtad, die toen grooter was dan nu, aan de Geeſtelijkheid, doch de oorlogen op de grenzen en binnen 's lands hebben haar meer dan eens geheel verwoest. Men vindt er nog twee Hervormde kerken. — Eertijds was zij eene veſting. Door de ſcheepvaart op de *Waal* is er tamelijk veel vertier.

Tot de voornaamſte dorpen in dezen Waard behooren *Geldermalsem* met *Meteren* 1150, *Waardenburg*, dat een oud adelijk kasteel heeft, met *Neérijnen* 900, *Op-Hemert* met 800, en *Herwijnen* met 1550 inwoners, de in 1814 door de *Franſchen* verwoeſte dorpen *Vuren* en *Dalen* bij *Gorinchem*, enz.

De *Bommelerwaard*, thans een hoofdſchoutambt, is een eiland tuſſchen de *Maas* en *Waal*, die zich bij de onlangs zeer verſterkte ſchans *St. Andries* vereenigen, dan weder ſcheiden, en eindelijk bij *Loevestein* voor goed ineenloopen, waar de ſtroom den naam van *Merwe* bekomt. *Bommel* of *Zaltbommel*, de hoofdſtad, met 3100 zielen, drie uren van *Tiel*, en derdehalf van *'s Hertogenbosch*, aan de *Waal* gelegen, is in 1229 bemuurd geworden. De oorlogen der middeleeuwen hebben haar veel nadeel gedaan. De handel is aanmerkelijk vervallen, onder anderen door eene zandplaat, die de ſcheepvaart zeer belemmert. In 1599 belegerde haar de *Spaanſche* Admirant van *Arragon* te vergeefs. Sedert de inneming van *'s Hertogenbosch* in 1629 zijn hare veſtingwerken vervallen, en is de bezetting ook van daar geraakt, 't welk mede niet weinig nadeel aan de ingezetenen heeft toegebragt, zijnde het getal der huizen toen van 900 tot 600 verminderd. Ook is meer dan een derde van haren omtrek onbewoond, en beſtaat uit tuinen. De Hervormden hebben er eene groote kerk met

een' hoogen toren. De Kanſelier ELBERT LEONINUS, door zijne gematigdheid, kunde en beleid, gelijk de Krijgsoverſte MAARTEN VAN ROSSUM door zijnen woesten aard, moed en krijgsmansbekwaamheden bekend, waren beiden uit deze ſtad geboortig, die van 1810 tot 1813 de uiterſte grensplaats der *Franſche* Departementen, buiten *Holland*, en als zoodanig door eene talrijke en verwoestende ſchare tolbedienden bezet was.

Voorts heeft deze Waard nog de dorpen *Driel*, een ſchoutambt, met 2400 inwoners, *Rossem*, *Aalst*, *Gameren*, *Neêrhemert*, *Pouderoijen*, en de ſchanſen *St. Andries* en *Loevestein* aan de oost- en westhoeken van het eiland. De eerſte is in 1599 door de *Spanjaarden* aangelegd, en thans geheel vernieuwd, de tweede, op het punt der vereeniging van de *Maas* en *Waal*, een uur van *Gorinchem*, is bekend als vroegere Staatsgevangenis, vooral voor de hoofden der *Staatsche* partij in het vaderland, die van daar den ſcheldnaam van *Loevesteinsche factie* bekwam. Onder deze Staatsgevangenen waren HUGO DE GROOT, HOOGERBEETS, JACOB DE WITT, ALEWIJN, enz. Zij had altijd onder *Holland* geſtaan, tot een beſluit van den Souverein haar in 1814 bij *Gelderland* voegde, waartoe zij volgens hare ligging ook blijkbaar behoort.

De voormalige Graaffchappen, thans hoofdſchoutambten, *Buren* en *Kuilenburg* liggen ten Noorden van den *Tielerwaard*, tuſſchen de *Linge*, *Lek* en *Betuwe*. Beide waren voorheen Domeinen van het thans regérende Huis der *Nederlanden*. Prins WILLEM I. bragt *Buren* door zijn eerſte huwelijk aan zich, en zijn oudſte zoon, gelijk mede Prins WILLEM V. droegen bij 's vaders leven den naam van *Graaf van Buren*. De hoofdſtad van dit Graaffchap, *Buren*, met 1550 inwoners, is klein, en heeft ſlechts twee ſtraten, en ééne Hervormde kerk. Het kasteel is voor eenigen tijd ge-

geſloopt. Er is eene goede *Fransche* ſchool. *Buurmaksem* met 1100, en *Beusichem* met 1200 inwoners, zijn dorpen. Bij laatstgemelde plaats is een drukbezocht veer over de *Lek*.

Het Graafſchap *Kuilenburg* werd door de Staten van *Gelderland* in 1748 aan Prins WILLEM IV. geſchonken. *Kuilenburg* of *Culenborch*, aan de *Lek*, is een redelijk ſtadje met 4000 inwoners, en is veel levendiger en bloeijender dan *Buren*. Men heeft er *Latijnsche* en *Fransche* ſcholen, en nog al eenige familiën van aanzien. Met de geweerfabriek, in 1813 door de *Franschen* geheel vernietigd, en naar *Luik* vervoerd, heeft nogtans de ſtad een goed gedeelte van haar beſtaan verloren. *Kuilenburg* heeft twee ſteden, die door poorten van elkander zijn afgeſcheiden (de *Oude* en *Nieuwe* ſtad), en fraaije wandelingen. Er is thans eene groote en fraaije *Roomsche* kerk met drie altaren, waarop tamelijk goede altaarſtukken ſtaan.

De *Veluwe*, eertijds het kwartier van *Arnhem*, is doorgaans veel minder vruchtbaar dan de *Betuwe*, om welke reden zij ook, in tegenſtelling van deze, den naam *Vaalauwe*, of *slechte grond* droeg. Zij wordt ten Noorden door de *Zuiderzee*, ten Oosten door den *IJssel*, ten Zuiden door den *Rhijn*, en ten Westen door de Provincie *Utrecht* bepaald. Van de zandige hoogte in het midden vloeijen vele beekjes af, die koper- en vooral papiermolens aan den gang helpen (welke jaarlijks omtrent 150,000 riem vervaardigen), en de zoomen van het kwartier, vooral naar de zuidoostzijde, bij uitſtek ſchoon en vruchtbaar maken. Te midden dezer bekoorlijke ſtreek, die den naam van *Veluwezoom* draagt en een hoofdſchoutambt is, ligt:

Arnhem, met 10,800 inwoners, en dus wel niet de meest bevolkte plaats, maar toch de hoofdſtad van *Gelderland*, vermits de Staten en de Gouverneur der Provincie, en andere hooge Collegiën aldaar hunne zittingen houden. Zij ligt aan den *Rhijn*, en was eertijds vrij wel verſterkt, althans tegen verraſſing beveiligd. Reeds van ouds her was zij het verblijf der Hertogen van *Gelderland*. In onze tijden is zij vooral door de beſtorming op den 30. November 1813 beroemd geworden, waarin de *Pruiſſen*, met verlies van wel duizend man der hunnen, althans niet minder *Franſchen* deden ſneuvelen, en door dit moedig ſtuk de geheele *Vereenigde Nederlanden*, toen reeds in opſtand, uit het dreigendſte gevaar verlosten. Er zijn vier poorten, eene Hervormde *Nederduitſche* kerk met een' hoogen toren, en het graf van Hertog KAREL van *Gelder*; eene andere kerk is in 1809 door Koning LODEWIJK aan de *Roomſchen* ingeruimd. Nog is er eene kleine *Luthersche* kerk, een fraai Gouvernementshuis, waar de Gouverneur woont, en de Staten van *Gelderland* vergaderen: het heeft eene voorpui van vijf kolommen, en zes ingangen of deuren. Daartegen ſteekt zeer ongunſtig af het nabijſtaande, zeer ouderwetſche ſtadhuis. *Arnhem* is merkwaardig als marktplaats der *Veluwe* en van een gedeelte der *Betuwe*, vooral wat de granen betreft: koolzaad, rogge, haver, enz. worden hier in overvloed aangebragt. De handel der ſtad beſtaat meest in doorvoer, te water langs den *Rhijn*, en te lande van *Duitſchland* naar *Amſterdam* en omgekeerd, ten welken einde geregeld eene poſtkoets naar die hoofdſtad, naar *Nymegen* en naar *Kleef* rijdt, mede in vroeger' tijd eene trekſchuit naar *Nymegen*, doch thans is de vaart daarheen niet meer bruikbaar. De ſtad is van binnen digt betimmerd, en naar de grootte zeer ſterk bevolkt. *Arnhem* verdient bovenal wegens hare bekoorlijke omſtreken melding, en wegens de talrijke prachti-

tige hofſteden des *Gelderſchen* adels (die in deze ſtad grootendeels zijn winterverblijf houdt), waarvan de toegang, volgens de gulle wijze van den landaard, voor een ieder openſtaat. *Rozendaal*, *Klarenbeek*, *Rederoord*, *Beekhuizen*, *Biljoen*, enz. zijn door gansch *Nederland* beroemd. Het nabij de ſtad gelegene *Sonsbeek* is niet minder ſchoon. Deze omſtreken van *Arnhem* zijn door den Heer NYHOFF onlangs zeer goed beſchreven.

Te midden dier ſchoone landſtreek, iets noordelijker dan *Arnhem*, ligt het dorp *Velp*, waar zich vele *Hollanders*, uit hoofde van het aangenaam oord, plegen te onthouden; deze toevloed is ſedert de omwenteling van 1813 ongemeen toegenomen, en *Velp* daardoor met een groot aantal nieuwe huizen vergroot: ook beſtaat er dus de voormalige goedkoopte der levensmiddelen niet meer. *Velp* behoort tegenwoordig onder 't ſchoutambt *Rheede*, met 4300 inwoners. Het dorp en ſchoutambt *Brummen* telt met *Halt* 3520 inwoners. Halfweg *Arnhem* en *Zutphen* lag voormaals het koninklijk lustſlot *Dieren*, in 1795 door de *Engelſchen*, die van *Bommel* af hunnen weg met brandſtichting teekenden, vernield geworden.

Westwaarts van *Arnhem*, ook aan den *Rhijn*, ſtrekt zich eene hoogte uit, waaraan de ſchoone landgoederen *Doodewaard*, enz. liggen, verder het aangename *Oosterbeek*. *Wageningen*, een ſtadje met 3350 zielen, en van weinig belang. Het beſtaat meest van den tabak, die daaromtrent groeit. Het heeft éene Hervormde kerk. Voorheen was *Wageningen* eene Hanzeſtad. Ten Noorden van deze plaats komt men al ſpoedig in de *Veluwsche* bergen en bosſchen, en in de hoofdſchoutambten *Over-*, *Middel-* en *Nederveluwe*; aan de *Utrechtsche* grenzen liggen de dorpen *Scherpenzeel*, met 930 inwoners, eene Heerlijkheid met een kasteel, *Eede*, een zeer voornaam dorp, 't welk met zijn

ſchoutambt (waarin het goede dorp *Lunteren*) 5840 inwoners telt, bij hetwelk veel boekweit groeit, en een hoog bosch zich verheft: *Barneveld*, mede eene aanzienlijke plaats of vlek, dat met het oude dorp *Voorthuizen* en *Garderen* 4600 inwoners bevat, en waar men ruim 5000 bijenkorven telt, die 62,000 *Nederlandsche* ponden honig, en 3000 pond was opleveren: *Hoevelaken* met 620 inwoners, het voormalige vlek, thans ſtad, *Nykerk* of *Nieuwkerk* (met den bijnaam *op de Veluwe*), met 5900 inwoners, en eene goede haven en vaart, een kwartier uurs lang, naar de *Zuiderzee*, door welken veel handel op *Amsterdam* in tabak plaats heeft. Men vindt gram- en moeslanden, en ſchoon geboomte in den omtrek, doch vooral veel tabaksland. *Nykerk* is in de *Nederlandsche* kerkgeſchiedenis bekend door eene zonderlinge dweeperij, welke, omſtreeks het midden der vorige eeuw, de hoofden der ingezetenen aan het duizelen bragt.

Ten Oosten van *Nykerk* ligt het aanzienlijke dorp *Putten*, de hoofdplaats van een ſchoutambt, met 2000 inwoners, en noordoostwaarts van daar het dorp *Ermelo* met *Elspeet*, 3000 inwoners tellende, met overoude bosſchen in de nabijheid; aan de *Zuiderzee* ligt *Harderwijk*, eene ſtad, met de onderhoorigheden 4500 inwoners tellende. De *Geldersche* Hoogeſchool, aldaar in 1647 opgerigt, en na eene lange kwijning in 1692 herſteld, was zoo in vermaardheid, als in aantal der ſtudenten, zekerlijk de minſte in de *Vereenigde Nederlanden*. Nogtans zijn van daar ook uitſtekende vernuften naar de andere Hoogeſcholen verplant. Zij werd, tevens met die van *Franeker*, in 1812 door NAPOLEON vernietigd, in 1815 wel als *Athenëum* herſteld, doch in 1818 weder opgeheven. Hier was voorheen ook de *Geldersche* munt. De inwoners genéren zich van visſcherij, verzenden van visch, vooral eene ſoort van ſchelvisch, per as zelfs tot

Keu-

Keulen, onder den naam van verſche visch (ook is de *Harderwijker* bokking bekend); voorts van de vaart op *Amsterdam*, vooral met hout en boter; met ſcheepsbouw, kuipen, en het maken van netten. De haven aan de *Zuiderzee* is ſlecht, en de ſtad zoo diep vervallen, dat zij geene klok meer heeft. Verder noordoostwaarts op ligt het aanzienlijke dorp *Doornspijk*, met *Oosterwolde* 2200 inwoners tellende. Alsdan volgt aan de *Zuiderzee Elburg*, een ſtadje met 2080 inwoners, bekend door den tegenſtand, dien het in 1786 aan de Staten van *Gelderland* bood, en vooral door het voortreffelijke Inſtituut van opvoeding, aldaar door den edelen menſchenvriend, den Ridder VAN KINSBERGEN, gevestigd. — Het grootſte beſtaan der ingezetenen is de visſcherij, de ſcheepsbouw, en het verzenden van boter naar *Amsterdam*. Ook hier wordt de haven al meer en meer ondiep. *Harderwijk* en *Elburg* beide behoorden voorheen tot de Hanzeſteden. Vlak oostwaarts van daar, een klein eind wegs van den *IJssel*, ligt het ſtadje *Hattem*, met nog geene 2000 inwoners, die meest van het tabaksplanten en de veehoederij beſtaan. In Herſtmaand 1786 werd deze ſtad, uit hoofde van geweigerde onderwerping aan de Staten van *Gelderland*, door troepen bezet, hetwelk de toenmalige onlusten aanmerkelijk verzwaarde. Men vindt aldaar thans het uitmuntende Inſtituut van opvoeding van den Heer J. VAN WIJK ROELANDSZ., die ook bekend is wegens zijne verdienſten omtrent de aardrijkskunde. *Heerde* en *Eepe* zijn twee zeer aanzienlijke dorpen aan de oostelijke afhelling der *Veluwer* bergen, het eerſte (met *Vorgten*) heeft 3100 inwoners, en een ruim marktveld met lindeboomen, het tweede, met de onderhoorigheden, 4200 zielen, waar hop geteeld en ſchapen geweid worden. Onder hetzelve behoort ook *Vaassen*, 't welk (zoo als veelal in dit kwartier) papiermolens heeft. Aldaar is ook het beroemde Inſtituut van den Heer VAN NIEL.

Te

Te midden der *Veluwe* is het ſtatelijke *Soerenſche* bosch, en bij hetzelve het fraaije koninklijke lusthuis het *Loo*, 't welk aan de vorſtelijke familie van ORANJE, ſedert Koning WILLEM III., die hetzelve geheel deed vernieuwen, veelal ten zomerverblijve geſtrekt heeft. Na de omwenteling van 1795 was het deerlijk vervallen, door de vreemde troepen tot barak en ſtal gebruikt, aan ſchoone ſchilderſtukken baldadig de oogen der beelden uitgeſtoken, enz., doch het werd onder Koning LODEWIJK NAPOLEON weder in bewoonbaren ſtaat geſteld, en dient des zomers veelal ten verblijve voor Hunne Majesteiten. Het Domein, 160 morgen groot, is met vele waterwerken en wandeldreven verſierd. Nabij hetzelve is het aanzienlijke dorp *Apeldoorn* of *Appeldoorn*, een ſchoutambt, met de omliggende plaatsjes 5850 inwoners uitmakende, waar men vele papiermolens vindt. Tusſchen het *Loo* en *Zutphen* heeft men het groote dorp *Voorst*, een ſchoutambt, met 5600 zielen.

Het voormalige Graaffchap of kwartier van *Zutphen* ligt aan de overzijde van den *IJssel*, en grenst ten Westen aan die rivier, ten Noorden aan de Provincie *Overijssel*, ten Oosten en Zuiden aan *Duitschland* (*Munsterland* en *Kleefsland*). Er zijn eenige veenen van ſlechte turf, die weldra zullen uitgeput zijn, op de kleigronden redelijk graangewas, en goede weilanden. Echter beſlaan de plasſen en heiden te veel plaats, om het land doorgaans vruchtbaar te noemen.

De hooſdplaats is *Zutphen*, aan den *IJssel*, alwaar deze het riviertje *Berkel* ontvangt. Deze ſtad was voorheen eene goede vesting, en leed ontzettend in de *Spaansche* oorlogen. In 1572 voor de Staten ingenomen zijnde, werd zij in datzelfde jaar door ALVA's benden heroverd, die daarin een

ijs-

ijsſelijk bloedbad aanrigtten, en in 1583 op nieuw door de *Spanjaarden* ingenomen en geplunderd. Het Gemeenebest trachtte in 1584 en 1586 tot driemalen toe vergeefs de ſtad te winnen, die in 1591, na een zeer kort beleg, aan Prins MAURITS overging, en ſedert geen' aanſtoot leed tot in 1672, toen de *Franſchen* haar zonder ſlag of ſtoot bemagtigden. Ook in 1813 ging zij, na luttel tegenweer, aan de *Pruiſſen* over. Het getal der inwoners wordt op bijna 8500 begroot. Hare uitnemende ligging en bekoorlijke omſtreken zijn door den kundigen MARTINET in deszelfs *Katechismus der Natuur* onverbeterlijk geſchetst. Zij wordt door de *Berkel* in de *oude ſtad* ten Zuiden, en de *nieuwe* ten Noorden verdeeld. Het ſtadhuis is een zeer oud gebouw, en naast hetzelve de kamer der voormalige Gedeputeerde Staten van dit kwartier. De *Nederduitſche* Hervormden hebben hier twee kerken, waarvan de groote door hare netheid en oudheden vermaard is; voorts is er eene *Luthersche*, *Roomſche* en kleine *Doopsgezinde* gemeente. De koophandel was er oudtijds veel aanzienlijker dan thans, nu zij nog eenige looijerijen, run-, vol-, olij- en papiermolens heeft. *Zutphen* behoorde onder het getal der Hanzeſteden.

Het platte land van dit kwartier is verdeeld in de hoofdſchoutambten *Doesburg*, *Zevenaar*, *Deutichem*, *Breedevoort*, *Borkulo* en *Lochem*.

Doesburg, eene kleine doch ſterke ſtad, ligt mede aan den *Ijſſel*, bijna ten halven wege tuſſchen *Zutphen* en *Arnhem*, tegen over *Dieren* op de *Veluwe*. Vele houden den naam der ſtad afkomſtig van den beroemden DRUSUS NERO, ſtiefzoon van AUGUSTUS en broeder van TIBERIUS, die ook den *Nieuwen Ijſſel*, welke zich hier met den *Ouden* vereenigt, die uit *Munſterland* komt, uit den *Rhijn* zou afgeleid hebben, gelijk men ook de *Does* bij *Leyden*

van

van dezen Veldheer meent genoemd te zijn. In 1585 werd de ſtad den *Spanjaarden* verraden, doch in het volgende jaar door LEICESTER hernomen, die er veel moedwil pleegde. Sedert verſterkte haar Prins MAURITS. Zij viel in 1672 den *Franſchen* in handen, en werd in 1813 door de *Pruiſſen* met ſtorm veroverd. De meeſte ingezetenen genéren zich hier van den landbouw en veeteelt; hun getal bedraagt 2570.

Ten Zuiden van *Doesburg* liggen de weleer *Pruiſſiſche* plaatsjes *Zeventer* of *Zevenaar*, met 2800, *Huiſſen* met 2530 inwoners, en *Malburgen*, door onderſcheidene verdragen, en laatſtelijk door het *Weener Congres* aan de *Nederlanden* afgeſtaan; alsmede, vlak aan de *Kleefſche* grenzen, het Graafſchap *'s Heerenberg*, waarvan de hoofdplaats van dienzelfden naam 850 inwoners, een Roomſchgezind *Seminarium*, en bevallige omſtreken heeft.

Deutichem of *Deutekom*, drie uren ten Zuidoosten van *Doesburg*, aan den *Ouden Ijſſel* gelegen, bevat 1700 inwoners. De veſtingwerken zijn geheel vervallen. Men vindt hier eene ijzermolen, waarin men kogels, enz. giet van ijzer, 't welk in dit kwartier gevonden wordt. Iets verder zuidoostwaarts aan dezelfde rivier ligt het ſtadje *Burg* of *Borg*, met 660 zielen, waar men veel bijen aantreft (bij ſommige boeren wel 150 korven), en waar de postkoets van *Arnhem* op *Wezel* vertoeft; verder op de dorpen *Dinxperlo* met 1700, en *Aalten*, een ſchoutambt, met 5000 inwoners, hiertoe behoort ook het ſtadje *Bredevoort*; het aanzienlijke dorp en ſchoutambt *Winterswijk* heeft 6550 inwoners, waaronder eenige gegoede Doopsgezinden. Dit dorp handelt veel in lijwaten, en heeft linnenbleekerijen. Het ſtadje *Lichtenvoorde*, nabij de groote veenen, met een ſlot, telt 3200 inwoners in zijn ſchoutambt; de ſtad *Grol*, eigenlijk *Groenlo*, heeft 2000 inwoners; zij is vermaard geworden

worden door de *Spaansche* oorlogen, wanneer zij de oostelijke voormuur van den Staat, en een gedurige twistappel der ſtrijdende partijen was, zijnde in 1581 den *Spaanschen* in handen gevallen, door Prins MAURITS in 1595 vergeefs belegerd, in 1597 gewonnen, in 1606 verloren, doch in 1627 door Prins FREDERIK HENDRIK herwonnen, hetwelk DE GROOT tot een geſchiedkundig verhaal, en VONDEL ſtof gaf tot een zijner ſchoonſte heldenzangen. In 1672 viel zij nog eens in handen der *Munsterschen*. Zij heeft eenige fabrieken, onder anderen van lijm. Het dorp of vlek *Eibergen*, noordwaarts op aan de *Berkel*, is een ſchoutambt met 4260 zielen; het ſtadje *Borkelo* met 1240, is een ſchoutambt met 3000 zielen en heeft eene groote paardenſtoeterij; *Neede*, een ſchoutambt, met 2200 zielen; het ſtadje *Lochem*, met 1550 inwoners, aan de rivier *Berkel*, heeft in de nabijheid op den *Lochemschen* berg doorſchijnend quartzkristal, hetwelk men in vroegere tijden voor ſporen eener zilvermijn hield. — *Vorden*, een uur van *Zutphen*, heeft 2500 inwoners. Bij het dorp *Almen*, niet verre van *Zutphen*, ſtaat het oud adelijk kasteel, het Huis *te Eeze* en het Huis *te Voorst*. Het behoort tot het ſchoutambt *Gorssel* met 2350 inwoners. Het dorp *Warnsveld*, nog nader bij *Zutphen*, heeft 1750 inwoners onder zich. In de kerk ziet men de prachtige graftombe der Graven van ALBEMARLE. — Landwaarts in, op de hoogte van *Zutphen* en *Doesburg*, liggen de aanzienlijke dorpen *Roerlo*, in het korenland, met een ſlot en 1630, de dorpen en ſchoutambten *Zelhem* met 2550, *Steenderen* met 2820, en *Hengelo* met 2900 inwoners.

*

VI. DE PROVINCIE LUIK.

Dit gewest (onder de *Franschen Departement der Ourte*) grenst ten Noorden aan *Limburg*, ten Oosten aan het *Pruissische* Groothertogdom van den *Nederrhijn*, ten Zuiden aan *Luxemburg* en *Namen*, ten Westen aan *Zuid-Braband*. Het ſtrekt zich meest in de lengte van het Oosten naar het Westen uit. Dit land bevat eigenlijk het middelſtuk van het voormalige uitgeſtrekte Bisdom *Luik*, het meerendeel van het voormalige Hertogdom *Limburg*, en de Abdij van *Stablo*. De Abdij *Malmedy* is thans aan *Pruissen* afgeſtaan.

De grond is vrij bergachtig, vooral op den linker oever der *Maas*, zijnde eene voortzetting van het groote gebergte der *Ardennen*; langs de *Maas* tusſchen *Namen* en *Luik* treft men heerlijke natuurtooneelen aan, die de beroemde *Rhijnstreken* weinig toegeven: eene ſchilderachtige afwisſeling van rotſen, bergen en dalen. Omſtreeks *Luik* vindt men die vermaarde ſteenkolengroeven, welke de *Nederlanden* en omliggende gewesten voorzien, en de *Engelsche* van *Newcastle* wel niet evenaren, maar toch nabij komen. Ook aan andere voortbrengſelen van het mineraalrijk, zoo als marmer, andere ſteenſoorten, minerale bronnen van eene uitnemende geneeskracht, koper, lood, kalamijnſteen, voornamelijk ijzer, is overvloed. Er groeit omſtreeks de hoofdſtad eene

ſoort

ſoort van wijn, die echter niet van de beste is, en ſlechts door eene bedriegelijke kunstbewerking onder den naam van *Champagne-* en *Bourgondie*-wijn verkocht wordt; ook veel hop, die de brouwerijen verlevendigt. Dit alles bevordert ongemeen de nijverheid des *Luikenaars*, die eene menigte fabrieken bezit, onder welke de geweerfabrieken in de hoofdſtad wel de aanzienlijkſte zijn. Geheele dorpen beſtaan van ſpijkerfabrieken. — De *Luikenaar* heeft met den *Franschman* grootendeels de levendigheid, vindingskracht, geestigheid, vlugheid, krijgshaftigheid en mindere vooringenomenheid tegen het nieuwe gemeen, die hem zoo aanmerkelijk onderſcheidt van zijne naburen, waar de *Nederlandsche* bedaardheid zich meer openbaart; iets, waartoe ook wel het meerdere gebruik van wijn boven bier in *Luikerland* kan bijdragen.

Geheel anders is de aard zoo wel der landſtreek als des volks, wanneer men de *Maas* naar den regter-oever overſteekt. Men ziet niet meer zulke hooge bergen, zulke welbewerkte ſteen- en metaalgroeven, maar wel bekoorlijke valeijen, met bevallige boerenwoningen en grazende kudden, of golvende korenlanden prijkende; in plaats van den ruwen-mijnwerker of ſmit den welgeſtelden landman en veehoeder. In plaats van het aambeeld des ſmits hoort men er het ſpinnewiel of het weefgetouw. Immers, het oude *Limburg* is een der meest gezegende oorden van ons vaderland, en waar de welvaart, hoewel niet zoo groot als in *Holland* of *Vlaanderen*, bij den landman vrij algemeen en evenredig verſpreid

is. De boer maakt er, behalve de beroemde kaas, die hem de melk zijner kudden oplevert, zelf zijne kleederen, ſpint wol, enz. Men vindt hier uit het mineraalrijk kalamijnſteengroeven, doch de laken- en andere fabrieken in het *Limburgſche* en *Luikſche* op den regter-oever der *Maas* zijn bovenal van het uiterſte belang (voor eenigen tijd hielpen de lakenfabrieken wel 30,000 menſchen aan brood), en dit gedeelte der Provincie, waarin zich ook de veelbezochte badplaats *Spa* bevindt, is een der belangrijkſte oorden des Koningrijks. Ten Zuiden van het gewest ſtrijken de onvruchtbare *Ardennen* voorbij: ten Noorden is het land vlak. Het getal der vruchtbare landen wordt 37,400 *Nederlandſche* bunders gerekend.

Luik is een overoud Bisdom, waarvan de zetel voorheen te *Tongeren* was, doch de Bisſchop HUBERT beſloot in 710, uit eerbied voor de martelplaats van zijnen voorzaat LAMBERT, op dezelve eene kerk te ſtichten, en er zijn verblijf te nemen. Dit gaf den oorſprong aan het tegenwoordige *Luik*, en het nieuwe Stift werd, volgens de meening dier tijden, dat het verrijken van kerken en kloosters tegen eene menigte zedelijke deugden opwoog, door KAREL *den Grooten* en latere Keizers zeer aanzienlijk verrijkt. Allengs werd dus het Graafſchap *Looz*, het Markgraafſchap *Franchimont*, het Graafſchap *Hesbaye*, zelfs het Hertogdom *Bouillon* (door GODFRIED, daarna Koning van *Jeruzalem*, aan het Stift verpand) aangewonnen. In het midden der veertiende eeuw, die algemeene tijd van woelingen en ſcheurin-

ringen in *Nederland*, begonnen de *Luikenaars* zich tegen hunnen Bisschop te verzetten, welke opstanden sedert meermalen herhaald werden. Hevige oorlogen met den beruchten *Hollandschen* JAN VAN BEIJEREN, VROUW JACOBA'S oom, over de opvolging in het Bisdom, en vooral de worsteling tegen den magtigen KAREL *den Stouten*, waren in de vijftiende eeuw zeer noodlottig voor *Luik*, hetwelk door gemelden Hertog bijna geheel verwoest werd. De zware onlusten in de eerste helft der zeventiende eeuw eindigden ten voordeele van den Bisschop, die de stad met een slot zocht te breidelen, en in 1684 met *Fransche* hulp andermaal zegepraalde. Doch, gelijktijdig met de *Fransche* omwenteling, brak de langbeteugelde volksgeest hier uit; *Pruissen* zond troepen naar *Luik*, doch riep dezelve eerlang terug. In 1791 behaalde de Bisschop, door *Oostenrijksche* hulp, weder de overhand, doch werd in 1794, onder algemeen gejuich der *hier* wezenlijk verdrukte burgerij, door de *Franschen* verdreven. Van dáár, dat de *Luikenaars* aan de beginselen der omwenteling en aan *Frankrijk* doorgaans zeer gehecht bleven. In 1814 bleef het land een jaar lang door de *Pruissen* bezet.

Limburg was voorheen een Graafschap, doch werd, in het laatst der elfde eeuw, een Hertogdom. Na het uitsterven der regte lijn van deze Hertogen had er geschil tusschen de Graven van *Berg* en *Gelder* over de opvolging plaats. *Berg*, zich te zwak gevoelende, verkocht zijn regt aan den Hertog van *Braband*, die in 1288, in den slag bij *Woeringen*,

den Graaf van *Gelder* gevangen nam, en tot den afſtand van zijn regt op *Limburg* dwong. Sedert bleef *Limburg* ſteeds met *Braband* vereenigd, doch werd in den *Munſterſchen* vrede tuſſchen *Oostenrijk* en onzen Staat verdeeld. *Luik* zendt zes Afgevaardigden ter Algemeene Statenvergadering, het heeft zeven ſteden, driehonderd negentien landgemeenten, en vier plattelandsdistrikten, *Luik*, *Verviers*, *Hoey* of *Huy*, en *Waremme*.

1. DISTRIKT OF ARRONDISSEMENT LUIK.

Luik, Hoogd. *Lüttich*, Fr. *Liège*, Lat. *Leodium*, eene groote en aanzienlijke ſtad, voorheen de zetel van den Vorst-Biſchop, en, niettegenſtaande het verlies van dit Hof de inwoners van 80,000 op 53,000 heeft doen verminderen, vinden dezen nog een goed beſtaan in de vele fabrieken. Voor bijkans dertig jaren waren er ſlechts twee fabrieken, en thans in de Provincie *Luik* wel tweeduizend. Deze fabrieken zijn: geweren van allerlei aard, ſpijkers, ander ijzer- en koperwerk, ſtoommachines en fabriekwerktuigen, eene geſchutgieterij, veiligheids-lampen voor de mijnen, wolle goederen (lakens, flanellen, ſoldaten-kleederen, enz.); gaas, papier, ſchrijfpennen, ſnaren, draadtrekkerijen, kramerijen, ammoniak- en epſoms-zout, vitriool, zink, vijlen, cichorei; voorts drijft men handel met ſteenkolen, die, uit de omliggende bergen gehaald (dagelijks wel een millioen ponden), en onder anderen ſterk naar *Holland* vervoerd worden, marmer, aluin, *bismuth*, lood, enz., voortbrengſelen van den eigen grond, even als het ijzer, 't welk men hier op de voortreffelijkſte wijze weet te bewerken: ook wordt hier veel bier gebrouwen, ſuiker geraffineerd en leder bereid.

Luik

Luik was voorheen bevestigd, doch kan thans geen beleg meer doorstaan; ook is het kasteel op den *St. Walburgs* berg, die ten Noorden der stad ligt, geslecht. Aan de afhelling van dien berg, tot aan de *Maas*, ligt de *oude* of *bovenstad:* de *nieuwe*, of *benedenstad*, ligt gedeeltelijk op een eiland in die rivier, gedeeltelijk aan de over- of oostzijde, en, benevens de voorstad *Amercœur*, aan den voet des bergs *Cornillon*, zoo dat de geheele stad eene laagte tusschen de twee genoemde bergen beslaat, en daardoor naauwe en min bevallige straten heeft. In de bovenstad vindt men het voormalige bisschoppelijke paleis, hetwelk tevens tot vergaderplaats der Staten des lands diende. Ook het stadhuis, de hoofdkerk van *St. Paulus*, fraai met marmer en verguldsels versierd, het oude *Jezuïten*-collegie, waarin naderhand een *Lycëum* gevestigd is, zijn aanzienlijke gebouwen. *Luik* is onder de *Fransche* regéring de zetel geweest eener Academie, van een *Atheneum* der kunsten, van een Bisdom, van drie regtbanken, en een keizerlijk Geregtshof, hetwelk zich over vier Departementen uitstrekte, en waardoor men den *Luikenaren* het gemis van het Hof trachtte te vergoeden. Thans woont hier de Gouverneur, de Staten vergaderen in deze stad, en zij is de zetel eener sterkbezochte Hoogeschool, die reeds een uitmuntend akademisch gebouw, en vele andere wetenschappelijke inrigtingen bezit. De Protestanten hebben er thans ook eene kerk en vasten Predikant. Nog telt deze stad eene menigte fonteinen, twaalf pleinen, tien aanzienlijke voorsteden, negen poorten, en zeventien bruggen, waarvan de schoonste, de *boogbrug* (*pont des arches*), zeer lang en breed is. Haren oorsprong rekent de stad uit de achtste eeuw. Zij leed in 1468 zeer veel van de *Bourgondiërs*, en in 1691 veel door een bombardement van de *Franschen*, 't welk onder anderen het stadhuis verniel-

T. Bijvoegsels p. 456.

nielde (dat eerst in 1714 herbouwd werd). In 1702 werd *Luik* door de bondgenooten ingenomen (het kasteel ten Noorden stormenderhand), omdat de Bisschop de *Fransche* partij gekozen had. In 1790 bezetteden haar de *Pruissen*, doch verlieten haar spoedig; dan in 1814 werd zij mede door hen bezet, en bleef onder hun bestuur, tot zij in Junij 1815 aan het Koningrijk der *Nederlanden* werd afgestaan, nadat kort te voren de grijze Maarschalk BLUCHER aldaar in dringend levensgevaar geweest was, door eenige oproerige *Saksers*. De inwoners hebben vroeger den naam van een woelziek volk gehad. Hunne taal is een zeer verbasterd en onverstaanbaar *Waalsch*, misschien uit *Celtisch* en *Romausch* gemengd.

Ans et Glain, met 3500 inwoners en eene steenkolenmijn; *Awirs*, met eene aluinmijn en 1000 inwoners; *Aywailles*, met 1350 inwoners en ijzersmederijen, *Chaudfontaine*, in een heerlijk bergachtig oord, met eene marmergroeve, minerale bronnen, ijzerhamers, wapenfabriek en kramerijen, met *Chenée* 1460, *Grande Flemalle* met 1000, *Herstal* met 5400 inwoners en kolenmijnen; *Seraing* met 2050 inwoners en eene groote fabriek van stoom- en andere werktuigen, waarin wel 1000 menschen werk vinden; *Trembleur* met 1550, en *Wandre* met 2200 inwoners.

2. DISTRIKT OF ARRONDISSEMENT VERVIERS.

Verviers, aan den regteroever der *Maas*, voormaals eene *Luiksche* plaats op de grenzen van *Limburg*, aan de rivier de *Weeze*, met 17,000 inwoners (zoo men de digtbij gelegene plaatsjes *Hodimont*, *Franchimont* en *Ensival* mederekent), was tot in 1651 een vlek, doch werd toen, uit hoofde harer gehechtheid aan den Vorst-Bisschop, alsmede der toen reeds bloeijende lakenfabrieken, tot eene stad verheven. Thans zijn deze laatste tot eene aanmerkelijke hoogte ge-

gerezen, en hebben zich gedeeltelijk met het verval der *Leydsche* fabrieken bevoordeeld. Men verzendt de *Vervierſche* lakenen door geheel *Europa*. De werktuigen, tot die bereiding gebezigd, zijn voortreffelijk. Kinderen, van de vijf jaren af, worden tot de fabrieken gebezigd. Verſcheidene fabrikeurs worden voor bezitters van millioenen gehouden; doch er zijn, gelijk in alle fabriekſteden, vele armen. De werkzaamheid is zoo groot, dat men er zelfs geene koffijhuizen heeft. Nog vindt men er vollersaarde, bereidt ſterk water, vitrioololie, en zwarte zeep. De ſtad ligt in een dal met bergen omringd. Men wil, dat de hoofdkerk in den jare 800 door OGIER den *Deen*, beroemden *Paladyn* van KAREL *den Grooten*, zou geſticht zijn. Ook de Hervormden hebben hier eene kerk, en er is eene regtbank van koophandel.

Limburg, de voormalige hoofdſtad der Provincie of van het Hertogdom van dien naam, is thans deerlijk vervallen, gelijkt veel naar een dorp en is zeer klein, bevattende niet meer dan 1800 inwoners, twee poorten en ééne ſtraat, behalven de voorſtad *Dolhain*, die grooter is dan de ſtad. Zij ligt op een' berg aan den voet der rivier *Weeze*. Het kasteel is in 1677 door de *Franſchen*, die de ſtad twee jaren vroeger hadden ingenomen, geſlecht. In 1702 ging de ſtad over aan den Hertog van MARLBOROUGH. Voorheen woonde hier de Gouverneur der Provincie.

Epen of *Eupen*, Fr. *Neau*, overtreft *Limburg* verreweg in grootte en aanzien, en heeft verſcheidene goede lakenfabrieken, die meest aan *Franſche* Hervormden toebehooren. De plaats ligt in eene boschachtige landſtreek.

Deze plaatſen behoorden voorheen aan *Oostenrijk*, de volgende tot *Staats-Limburg*, of *het land van Overmaze*.

Dalem of *Daelhem*, een ſtadje, waarvan het kasteel geſloopt is. Er zijn hier wolleweverijen.

Olne of *d'Olne*, op de helling van een' berg, in wiens nabuurſchap men kaarden bouwt; in den omtrek zijn nagelſmederijen, geweerfabrieken en eene ſteenkolenmijn. Het bevat met de onderhoorigheden 2550 inwoners. *Herve*, waar men de beste *Limburgsche* kaas maakt, met 2900 inwoners.

Spa, een aanzienlijk vlek, met 3140 inwoners, drie uren van *Limburg*, en zes van *Luik*, mede aan het riviertje de *Weeze*, 't welk men des zomers droogvoets kan doorgaan, en in een zeer onvruchtbaar en afgelegen dal, waarheen de weg alles behalven gemakkelijk is, doordien men ſteile bergen en rotſen over moet. En toch is deze plaats eene der meest bezochte in *Europa*, uit hoofde harer uitmuntende *minerale* wateren, welke met die van het naburige *Aken* wedijveren in geneeskracht, en ook verzonden worden. Er zijn vier hoofdbronnen, waarvan de *Pouhon* of *Marktbron*, met een opſchrift van PETER *den Grooten*, de voornaamſte is, die, zoo men wil, na de aardbeving van 1692 overvloediger geſtroomd, en een' krachtiger ſmaak bekomen heeft. Dáár is ook de groote verzamelplaats der brongasten, wier getal ſedert de *Fransche* omwenteling en den vreesſelijken brand van 1808, die bijna tweehonderd huizen vernielde, verminderd is. De ſpeelzucht, die hier onder de brongasten heerscht, doet in het zedelijke en aan de bezittingen meer nadeel, dan het water aan hunne gezondheid voordeel verſchaft. Er worden hier vele ſnuisterijen in hout vervaardigd.

Theux, een vlek, alwaar men uitmuntend marmer graaft, heeft met de onderhoorigheden 3500 inwoners.

Stablo, Fr. *Stavelot*, voormaals de hoofdplaats eener Abdij, waarvan de Abt onmiddelijk Rijksvorst was. Hier zijn zeer goede looijerijen voor zoolleder, en eenige lakenfabrieken van weinig belang. Men telt er 3500 inwoners.

Di-

Dison met 3000, *Ensival* met 2400, *Lambermont* met 1100, *Polleur* met 1150, en *Rechain* met 1200 inwoners.

3. DISTRIKT OF ARRONDISSEMENT HOEY.

(Dit ligt op den linker oever der *Maze*, boven *Luik*.) Men heeft er: *Huy* of *Hoei*, eene ſtad in een aangenaam dal aan de *Maas*, over welke eene ſchoone brug geleidt. Zij drijft veel handel in de voortbrengſelen der omſtreken, namelijk ijzer, aluin, ſteenen, ſteenkalk, zwavel, ſteenkolen, wijn en koren: een gedeelte daarvan wordt hier in fabrieken bewerkt, en men vindt vooral vele ſmederijen en papiermolens. Er is ook eene *minerale* bron. De ſtad, die door de verſcheidene armen van het riviertje *Hoyoux*, dat hier in de *Maas* valt, in vele armen geſplitst wordt, telt 6380 inwoners, en had voorheen veertien kerſpelkerken, eene Abdij, benevens zeventien kloosters, behalven de kapellen. Zij heeft verſcheidene voorſteden. In de *Nederlandsche* oorlogen heeft deze plaats veel geleden, doch in 1715 zijn hare vestingwerken geſloopt.

Amay met 2300, en *Couthuin-Reppe* met 1900 inwoners.

4. DISTRIKT OF ARRONDISSEMENT WAREMME.

Waremme heeft met de onderhoorigheden 1300 inwoners. *Landen*, aan de *Zuidbrabandsche* grenzen, een ſtadje met 600 inwoners, dat men voor de oudſte ſtad van *Braband* houdt, waartoe zij voormaals behoorde, en waar ook eerst het Evangelie in dat Hertogdom zou verkondigd zijn. PEPIJN van *Landen*, de ſtamvader van KAREL *den Grooten*, was hier geboren. Eertijds was zij zeer aanzienlijk, doch is nu geheel vervallen. Zij is bekend door twee veldſlagen, tusſchen die plaats en *Neerwinden*, eene eeuw na elkander voorgevallen: de eerſte in 1693, waarin de *Franschen* onder den Hertog van *Luxemburg* de Bondgenooten onder

Koning WILLEM III., Prinſe van *Oranje*, terugdreven: de tweede op den 21. Maart 1793, toen de Bondgenooten onder den Prins van *Coburg* den *Franschen* het veld en vervolgens geheel *België* deden ruimen.

Avennes met 350, en *Hannoye* met 940 inwoners, twee kleine plaatsjes, waarvan het laatſte ook voorheen tot *Braband* behoorde.

De

De beide Provinciën *Oost-* en *West-Vlaanderen* maken te zamen het meerendeel uit van het Graafſchap *Vlaanderen*, weleer het grootſte, aanzienlijkſte, en rijkſte der Christenheid, en nog een der meest bevolkte en welvarendſte landen van *Europa*. Het bevatte namelijk de geheele ſtreek tusſchen de *Wester-Schelde*, die het van *Zeeland* affcheidde, *Braband*, *Henegouwen*, *Artois*, en de *Noordzee*, ter uitgeſtrektheid van 25 uren van het Noorden naar het Zuiden, en van 20 van het Westen naar het Oosten. Hiervan echter heeft *Frankrijk* in de jaren 1659, 1660, 1667, 1668 en in den oorlog vóór 1678 een aanmerkelijk gedeelte afgeſcheurd, waarvan *Rijssel* en *Duinkerken* de voornaamſte ſteden zijn, en 't welk, onder een meer of min afzonderlijk beſtuur, aan de *Fransche* kroone gehecht bleef, tot het door de groote omwenteling der achttiende eeuw met den herſmolten *Franschen* Staat (volgens de toenmalige beginſelen van vernietiging van al wat *Provinciaal* was) volſtrekt één werd, en zijne afzonderlijke vertegenwoordiging verloor. Aan de noordzijde had *Vlaanderen* ook aan den Staat der *Vereenigde Nederlanden* in den *Munsterschen* vrede (1648) een kleiner ſtuk moeten afſtaan. Het overſchietende (met uitzondering van het bij *Henegouwen* gevoegde *Doornik*) of de voormalige Departementen der

der *Schelde* en *Leye* maakt de tegenwoordige twee Provinciën *Oost-* en *West-Vlaanderen* uit. Wij zullen derzelver lucht- en grondgeſteldheid, voortbrengſelen, volksaard en lotgevallen, uit hoofde van de overeenkomst, hier gezamenlijk vermelden.

De *lucht* is in *Oost-Vlaanderen* zeer gezond: in *West-Vlaanderen* meer met zeedampen bezwangerd, en doet uit dien hoofde, langs de zeekust, wel eens koortſen ontſtaan, die vooral den vreemdeling noodlottig zijn. — De *grond* is over 't algemeen laag en vlak, en heeft genoegzaam geene bergen, dan die natuurlijke beſchutting tegen de woede der golven, de duinen, welke *Vlaanderen*, ſchoon even als *Holland* lager dan de zee, volkomen tegen hare felſte beroeringen beveiligt. Van deze borstweringen, door de Voorzienigheid aan die gewesten geſchonken, zullen wij bij *Holland* nader handelen.

Vlaanderen wordt door twee aanzienlijke *rivieren* doorſneden. De *Schelde* hebben wij boven in de algemeene *inleiding* beſchouwd. De *Lijs* of *Leije* komt uit *Frankrijk*, maakt tusſchen *Armentières* en *Meenen* de grenzen van dit Koningrijk uit, en ſtroomt vervolgens langs *Kortrijk* en *Deinse* der *Schelde* te gemoet, die, uit het *Doornikſche* gekomen, een' tijd lang in eene bijna gelijke rigting met de *Lijs* vloeit, haar bij *Gent* opneemt, zich dan oostwaarts wendt, en bij *Dendermonde* met de kleine rivier *Dender*, uit *Henegouwen* komende, vereenigt, en alsdan weder noordwaarts vloeijende, de grenzen met de Provincie *Antwerpen* uitmaakt, tot zij bij *Zandvliet Zeeland* binnentreedt.

De-

Deze landen hebben geen houtgewas van aanbelang, behalven het *Nieperwoud*, in het Zuiden van *West-Vlaanderen*. Rijk daarentegen, boven alle beſchrijving, is de grond, aan menigerlei uitſtekende voortbrengſelen, vooral naar den zeekant en omtrent de *Fransche* grenzen, zoo als: granen van allerlei ſoorten (tarwe, rogge, haver, garst en boekweit) (*), hop, welke tot het uitmuntende bier gebruikt wordt, vruchtboomen, waaronder men in de zestiende eeuw ook fijne vruchten, zoo als citroenen en oranjeappelen telde (†), heerlijk vlas, waarvan men het fijnſte linnen der wereld vervaardigt (er zijn verſcheidene plaatſen in *Vlaanderen*, waar wekelijks 600 ſtuks linnen, behalven het graan en vlas, verkocht worden), hennip, meekrap, kool- of raapzaad (Fr. *du colzat*), een gewigtig artikel van landbouw en uitvoer, enz. Uit het dierenrijk vindt het rundvee een uitnemend voedſel in de heerlijke weilanden, en geeft daarvoor beste boter en kaas, vooral omſtreeks *Veurne* en *Dixmuiden*, die ſlechts voor de *Hollandſche* onderdoet, ook wordt het vee, van elders aangebragt, daar in weinige maanden zeer vet. Ook de *ſchapen* tieren er uitnemend, gevende ſomtijds drie, ja wel eens vijf, zes

(*) Het getal der *Nederlandſche* mudden, die in de 65 of 70,000 bunders van dit land worden voortgebragt, bedraagt 2,200,000 of 2,400,000, waarvan een millioen mudden uitgevoerd wordt.

(†) Zie *Atlas van* BLAAUW, *Amſterdam*, 1663. Vol. IV. p. 30.

zes en zeven jongen in ééne dragt. De paarden zijn van mindere waarde, en ſlechts voor den ploeg of tot trekken geſchikt. De vischvangst is er overvloedig. Gebrek aan hout wordt door de turf vergoed, die men in de Noorderdeelen vindt.

De ligging des lands aan de zee en twee bevaarbare rivieren tusſchen *Duitschland*, *Frankrijk* en *Engeland*, gaf reeds vroeg een zeer goed vertier aan alle die voortbrengſelen, en heeft den *Vlaamschen* handel bij uitſtek begunſtigd. Reeds boven hebben wij *Brugge*, als de oudſte der groote *Nederlandsche* koopſteden, de voorloopſter van *Antwerpen* en *Amsterdam*, beſchouwd. Thans vervangt het aan zee gelegene *Ostende* hare plaats onder de handelſteden, doch heeft die oude grootheid nimmer bereikt. *Gent*, ſchoon ook veel koophandel drijvende, was meer beroemd door hare uitſtekende *fabrieken*, vooral van wolle- en linnegoederen, later, onder het *Fransche* beheer, van katoen. De linnen-fabriek en handel bloeit nog in *Vlaanderen* ongemeen. Men voert van daar raapolie, hop, boter, kaas; en als bereide ſtoffen linnen, katoenen, kanten, wolle goederen, zeildoek, enz. uit.

Het is dus niet te verwonderen, dat de *welvaart* der ingezetenen in de middeleeuwen een' hoogen trap bereikte. Een Register, in de zeventiende eeuw te *Ijperen* bewaard, toont aan, dat, terwijl de rijkſte der andere Provinciën aan KAREL *den Stouten* tegen het einde der vijftiende eeuw

12,

12, 13, 14 en 17000 *Livres* opbragten, *Vlaanderen* alleen hem 42,390 *Livres* gaf (*). L. GUICCIARDINI telde daar in de zestiende eeuw 62 200 bemuurde als onbemuurde ſteden, en 1154 dorpen. Zelfs in zijn verval, onder de *Spaansche* regéring, gaf dit gewest bij den vreemdeling nog den naam aan de heroverde Provinciën, gelijk *Holland* aan de onafhankelijke. — Het waren *Vlamingen*, die zich in de kruistogten onderſcheidden, wier Graaf in den jare 1204 *Konstantinopel*, de hoofdſtad des *Oos-*

(*) Zie hier de geheele opgave, gelijk men die vindt in den *Atlas* bij BLAAUW, in 1662 uitgekomen, Lat. Tekst, Vol. IV. p. 31.

	Belastingen. Livres tournois.
Bourgondië (met *Franche Comté*) .	27,040.
Braband	12,754.
Luxemburg	1,180.
Gelderland	13,883.
Holland	14,300.
Zeeland	2,685.
Artois	17,683.
Henegouwen	12,199.
Namen.	5,936.
Vlaanderen	42,390.

Van *Utrecht*, *Friesland*, *Groningen* en *Overijssel* kon niet geſproken worden, daar die landen toen nog afzonderlijke Heeren hadden. Men ziet uit deze opgave den naar evenredigheid geringen bloei van *Holland* (minder zelfs dan *Artois*) en de ſchaarsheid van het geld (in 1475, zeventien jaren vóór de ontdekking van *America*).

Oosterschen Rijks, veroverde, en zich daarin tot Keizer deed kroonen; *Vlamingen*, die alleen te meermalen aan het magtige *Frankrijk* tegenstand boden, en deszelfs legers verfloegen; *Vlamingen* eindelijk, die der *Nederduitsche* taal voor het eerst (omstreeks 1300) zekere zelfstandigheid gaven, waarin de *Hollanders* hen echter drie eeuwen later verre vooruit streefden.

MARCHANT zeide in de zestiende eeuw van de *Vlamingen:* Zij zijn gemengd uit *Duitsche* deftigheid en *Fransche* levendigheid, kunnen noch volslagene slavernij, noch vrijheid verdragen; zijn net en keurig in bouworde en kleeding, vooruitziende in 't bezorgen van leeftogt, bekwaam in het leeren van vaderlandsche en uitheemsche spraken, bedreven in kunsten, zoo als schilder- en beeldhouwkunst, muzijk, en ook in den landbouw. — De hoofdtrekken van dit tafereel vindt men nog in *Vlaanderen*, schoon de langdurige *Spaansche* heerschappij, waarin de monnikengeest ruim spel had, de scherpte van vele omtrekken heeft doen verflaauwen. Nog is de *Vlaamsche* landman zedelijk en godsdienstig (schoon niet zonder mengsel van bijgeloof), eenvoudig en goedhartig, werkzaam, doch minder woelziek en dapper dan in vorige dagen. Volharding, vlijt en bedaardheid hebben de *Vlamingen* boven de vluggere *Brabanders* vooruit. Van den bewoner der kleinere steden (die met den landman meest nog *Vlaamsch*, een' zijtak van het *Nederduitsch*, spreekt) geldt deze zelfde karakterschets;

die

die der grootere (ten minſte uit de hoogere klaſſen) hebben met de *Fransche* taal ook een goed gedeelte der *Fransche* zeden aangenomen. — De vrouwen onderſcheiden zich door arbeidzaamheid en gehardheid.

Den oorſprong van het Graafſchap van *Vlaanderen* heeft men, bijna gelijktijdig met dat van *Holland* (volgens het oudſte gevoelen), in den jare 863 te zoeken, wanneer BOUDEWIJN *met den ijzeren arm* door Koning KAREL *den Kalen* van *Frankrijk* met die waardigheid beleend werd. Na eene menigte omwentelingen en bloedige veranderingen van Heer (in die duistere tijden zoo gemeen) kwam het land, door de keuze der ingezetenen, in den jare 1129 aan DIRK van den *Elzas*, en daarop aan zijnen zoon FILIPS, na wiens dood het Graafſchap *Artois* voor het eerst door *Frankrijk* van *Vlaanderen* werd afgeſcheurd. Zijne zuster MARGAREET trouwde met den Graaf van *Henegouwen*, de eenige nog overgeblevene wettige ſpruit der *Vlaamsche* Graven uit het oude Huis. Twee huwelijken der Gravin MARGAREET (de *Zwarte* bijgenaamd) berokkenden in het midden der dertiende eeuw veel burgertwist en onheil aan *Vlaanderen*, en ſcheidden *Vlaanderen* en *Henegouwen* weder van elkander, van welke gewesten het laatſte aan het Huis van AVESNES, MARGAREET'S eerſten man, en het tweede aan GUY VAN DAMPIERRE, haren zoon uit het tweede bedde, verviel. Laatstgemelde trachtte zich voor het verlies van *Henegouwen* door veroveringen in

Zeeland, hetwelk hij zich geheel, en in *Holland*, dat hij zich grootendeels onderwierp, ſchadeloos te ſtellen, doch ſpoedig keerde de kans: de brave WITTE VAN HAAMSTEDE bevrijdde *Holland;* de vereenigde *Hollandsche* en *Fransche* vloten verdreven den vijand uit *Zeeland;* de *Franschman* nam te lande *Rijssel* en *Douai;* GUY zelf raakte gevangen, en ſtierf in 1304 in hechtenis te *Compiegne.* GUY's achterkleinzoon, LODEWIJK VAN MALE, bekwam in zijne minderjarigheid weder het gebied over *Artois*, en vele landen in *Frankrijk;* hij liet eene dochter na, die met FILIPS I., Hertog van *Bourgondië*, huwde. Door haar kwam *Vlaanderen* dus aan het *Bourgondische* Huis, waaronder het ten top van magt, rijkdom en aanzien klom, voornamelijk onder FILIPS *den Goeden* en KAREL *den Stouten*, omtrent het midden der vijftiende eeuw. Onder hen werden de meeste *Nederlanden* vereenigd, welke vereeniging KAREL V., erfgenaam van *Spanje* en *Oostenrijk*, voltooide. De verdere lotgevallen van *Vlaanderen* zijn dezelfde met die der andere *Belgische* Provinciën.

De oude *Regéringsvorm* van *Vlaanderen* kwam ook met die der overige gewesten overeen. De *Staten* van het gewest beſtonden uit de *Geeſtelijkheid* (de Biſchoppen van *Gent*, *Brugge* en *IJperen*, benevens eenige Abten en kapittelkerken), en ſommige *ſteden* met het Vrije van *Brugge.* — Onder de bijzondere wetten en gebruiken der Provinciën was deze merkwaardig, dat

dat onechte kinderen, *zelfs van Priesters*, van de moeder erven mogten, en daarentegen een eigen zoon of broeder, die *geen burger was*, een tiende gedeelte van de erfenis zijns vaders of broeders moest misſen.

VII. DE PROVINCIE OOST-VLAANDEREN.

Deze Provincie grenst ten Noorden aan het onder *Zeeland* behoorende *Staats-Vlaanderen*, ten Oosten aan *Antwerpen* en *Zuid-Braband*, ten Zuiden aan *Henegouwen*, en ten Westen aan *West-Vlaanderen*. Zij is ongemeen ſterk bevolkt naar mate der uitgebreidheid, en zendt *tien* Afgevaardigden tot de Staten-Generaal, het grootſte getal van eenige Provincie, met uitzondering van *Holland*. De Provincie (of eigenlijk het platte land) is verdeeld in zes Districten.

I. HET DISTRICT GENT.

Gent, Fr. *Gand*, Lat. *Gandavum*, reeds in de zevende eeuw aanwezig, een oud Burggraaffchap, in 1046 vergroot, in 1119 met muren voorzien, naderhand de hooſdſtad van *Vlaanderen*, in omtrek gewis de grootſte van *België*, en eene der aanzienlijkſte van *Europa*, zijnde zeven *Italiaansche* mijlen, of 45,640 voeten (derdehalf uur) in den omtrek binnen de muren, en een in de grootſte lengte; het is er echter verre af, dat deze geheele ruimte, gelijk van ouds, zou bebouwd zijn; men vindt er zeer vele opene plekken, boomgaarden en bleeken in. Zij beſtaat uit 26 kleine eilanden, even als in de *Hollandſche* ſteden door grachten gemaakt, waarover thans 70 of 80 bruggen zijn. De *Lijs* of *Leije* is in de ſtad breeder dan de *Schelde*, waarmede zij zich in dezelve vereenigt. Men heeft hier geene ophaalbruggen, zoo als in *Holland*, maar draai-

draaibruggen, hetwelk allezins gemakkelijker en doelmatiger is. Het getal der huizen begrootte men eertijds op 35,000, en dat der inwoners tegenwoordig op 71,600. In 1813 telde men ſlechts 55,161: dus is de bevolking onder het *Nederlandsch* beſtuur in veertien jaren 16,000 zielen vermeerderd. Er zijn dertien markten, onder welken de *Vrijdagsmarkt*, de *Kouter*, met groene boomen beplant, en met ſchoone gebouwen omringd, tot wandelplaats voor de groote wereld dienende, de *Korenmarkt*, het *St. Pietersplein*, het plein van *'t groote kanon*, enz. uitmunten. — Van het *St. Pietersplein*, op eene hoogte te midden der ſtad, heeft men een uitſtekend gezigt op bleekvelden, daar achter op een ander gedeelte der ſtad, verſcheidene kerken, en in 't verſte verſchiet weder op bouwlanden. Dit plein, na dat te *St. Nicolaas* het grootſte der zuidelijke *Nederlanden*, ſtaat op de plaats der geſlechte *St. Pieters*-Abdij. —

Gent behoorde in de negende eeuw tot *Braband*, was daarna, beurtelings met *Brugge*, de zetel der *Vlaamsche* Graven; en als de hoofdſtad van het destijds bloeijendſte land van *Europa*, als eene fabriekſtad van den eerſten rang, die ook nog andere takken van beſtaan, b. v. bierbrouwerijen, in overvloed had, zoo rijk en bevolkt, dat zij te meermalen alléén aan Koningen en Keizers de ſpits durfde bieden. Hare groote voorregten, en bijna republikeinſche regéringsvorm maakten haar ook voor hare eigene Landsheeren niet weinig geducht, en dikwerf woelig en oproerig. In 1297 verdreef zij een *Engelsch* leger van 24,000 man onder EDUARD I. Onder LODEWIJK VAN MALE, in het jaar 1381, bezat zij tachtigduizend man (tusſchen de vijftien en zestig jaren), en bragt er zestigduizend onder den beroemden brouwer ARTEVELLE tegen dezen Graaf en de *Franschen* te velde, die echter bij *Kort-*

rijk eene volkomene overwinning op de *Gentenaars* behaalden. De losbandigheid was toen zoo groot, dat er veelvuldige moorden geſchiedden. Tegen Keizer KAREL V., ſchoon hunnen ſtadgenoot, ſtonden de ingezetenen in 1539 op; doch werden het volgende jaar door hem t'ondergebragt, met verlies van een groot deel hunner regten en vrijheden. In den *Nederlandſchen* opſtand tegen *Spanje* ſpeelden de IMBYZE's en anderen (na de bevrediging der *Nederlanden* onderling, die in 1576 alhier geſloten werd, en de uitdrijving der *Spanjaarden* bedoelde) hier de woedende *revolutionnaire* partij, wier buitenſporigheden in 1585 de onderwerping der ſtad aan *Spanje* ten gevolge hadden. In het jaar 1814 heeft hier ook eene vredehandeling tusſchen de *Engelſche* en *Americaanſche* gevolmagtigden plaats gehad. In 1677, 1708, 1745, 1793, 1794 en 1814 werd de ſtad door de *Franſchen* ingenomen.

De ligging der ſtad, in een bij uitſtek vruchtbaar oord, is zeer aangenaam, en voordeelig voor den koophandel, aan de drie rivieren *Schelde*, *Lijs* of *Leije*, en *Moere*, alsmede aan de *Liere*, of het oude kanaal tusſchen hier en de *Noordzee*, gegraven in 1228. Ook naar *Brugge* en *Oſtende* west- en *Sas van Gent* noordwaarts geleiden kanalen (er is thans een zeehaven), en de welvaart der ſtad, zoo wel door fabrieken, als door de ſedert 1817 opgerigte Hoogeſchool, is niet twijfelachtig, en zigtbaar aan de nieuw opgerigte fraaije gebouwen en de algemeene levendigheid. De Hoogeſchool heeft een heerlijk gebouw, hetwelk teregt den naam van *Paleis* draagt, en waarin vooral de groote gehoorzaal bewondering verdient. De heerlijke *Gentſche* kruidtuin, na den *Leydſchen* de grootſte en rijkſte der *Nederlanden*, ſtaat ten algemeenen gebruike open. Fraai is ook het gebouw en de inrigting der bibliotheek. — De *Brabandſche* ſtraat, de gewone weg der postkoetſen naar *Brussel*, is ſedert eeni-

eenige jaren ook geheel vernieuwd, verbreed en met ſchoone, naar één model gebouwde huizen opgetrokken. *Gent* is te groot voor eene veſting, hoewel het menigmaal belegerd is; maar het kasteel, in 1540 door KAREL V. ter breideling der *Gentenaars* geſticht, diende hetzelve eertijds tot verſterking. In het volgende jaar zal de *citadel* voltooid zijn, liggende aan de zuid- of *Franſche* zijde. Het ouderwetſche *Gravenkasteel* diende eertijds tot vergaderplaats voor het Hof en den Raad van *Vlaanderen*. In het Prinſenhof werd KAREL V. in 1500 geboren. Men wijst nog die plaats, thans eene binnenpoort door arme huisgezinnen bewoond, in welke nog tot 1794 de wieg diens Keizers bewaard, doch toen door de *Franſchen* werd medegevoerd. Van dit huis tot de hoofdkerk, eene ruimte van meer dan een kwartier uurs, werd bij den doop van dien Vorst de ſtraat met tapijten belegd. Het ſtadhuis is een echt *Gothiſch* gebouw; de eene zijde van hetzelve is in 1481 geſticht, de tweede in 1600 begonnen, en twintig jaren later voltooid. Alhier ziet men het ſchoone tafereel van VAN BREE: WILLEM I. *tusſchenkomende voor de Roomſchgezinden te Gent tegen de Demagogen* IMBYZE *en* RIJHOVE: en bewondert het zoo wel om de meesterlijke uitvoering, als inzonderheid om het gelukkige en menſchkundige denkbeeld der plaatſing juist *hier* ter ſtede. Van den toren, meer dan driehonderd trappen hoog, heeft men een aangenaam uitzigt over de ſtad en het oord; boven denzelven prijkt een vergulde draak. De groote hoofdkerk, even als die te *Haarlem* aan St. BAVO gewijd, ligt bijna midden in de ſtad, heeft een' ſtompen toren en vele verſierſelen. In het hooger liggende koor, 't welk men met verſcheidene trappen opgaat, en waarvan de vloer zwart marmer is, terwijl de pilaren van wit marmer zijn, ziet men in eenige rijke zijkapellen de graftomben van verſcheidene Biſchoppen. De altaren zijn ten

deele zeer prachtig. Van ſchilderijen heeft men geene bijzondere ſtukken, behalve enkelde der gebroeders VAN EYCK. Ook is er nog eene onderaardſche kerk, oudtijds waarſchijnlijk tot begraafplaats gediend hebbende. De BAVO'S-kerk was onder de *Franschen* van ROBESPIERRE tot afbraak beſtemd. Niet ver van deze zijn de *St. Michiels*- en *St. Nicolaas*-kerken, in den omtrek van de korenmarkt. De eerſte werd voorheen door de *Franschen* als *tempel der Rede* misbruikt, waarvan de fatſoenlijkſte en ſchoonſte meisjes van *Gent* tot prieſteresſen moesten dienen (eene beſtierf het). Zij bevat thans eene kruiſiging van VAN DIJCK, en eene kruisvinding van PAELINCK, een' hedendaagſchen ſchilder. In de *St. Pieters*-kerk, in een' edelen ſtijl gebouwd, met eene fraaije koepel, ziet men eene opwekking van LAZARUS, en een *zegepraal van den Roomschen Godsdienst*, beide door RUBBENS. Hier is een Bisdom, door Paus PAULUS III. op verzoek van FILIPS II. geſticht, benevens verſcheidene regtbanken, een *Lycëum*, eene ſchilder-, teeken- en muziek-academie, een kruid- en koninklijk letterkundig Genootſchap, de Maatſchappij *Rhetorica*, en een Departement der Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen*. In 1820 had hier de tentoonſtelling der voorwerpen van inlandſche nijverheid plaats.

De *Gentsche* handel en fabricken, vooral de weverijen, waren voormaals ongelijk aanzienlijker, dan thans; echter zijn van beiden nog aanmerkelijke ſporen overig. Over *Sas van Gent* wordt de handel met *Holland*, waarheen verſcheidene beurtſchepen varen, en thans ook, door de verwijding van dit kanaal, de zeehandel gedreven. De *Schelde* geleidt naar *Antwerpen*, de *Lijs* naar *Kortrijk* en de *Fransche* grenzen. Voornamelijk beſtaat het vertier in *transito* of doorvoer. De fabrieken vervaardigen en bleeken nog het uitſtekende *Vlaamsche* linnen, kanten en garens, artikelen,

die

die door geheel *Europa*, en zelfs tot in *America* vervoerd worden, katoenen goederen in groote menigte, voorts lakens, andere wollen- en zijden manufacturen, fchoon in mindere hoeveelheid, zeildoek, pasfement: men heeft leerlooijerijen, enz. De *Engelsche* oorlog tegen *Nederland* in 1781 was zeer voordeelig voor den *Gentschen* handel, doch de lange fluiting der zee van 1794 tot 1814 bragt denzelven, gelijk overal, een' zwaren flag toe. Daarentegen zijn de voornaamfte fabrieken onder de *Fransche* regéring als met een nieuw leven bezield geworden.

Te *Gent* is de *Nederduitsche* taal nog meer in gebruik, dan naar evenredigheid in de *Brabandsche* fteden; ook vindt men bij velen liefhebberij voor derzelver beoefening, blijkens de federt de hereenlging der gewesten uitgekomene gefchriften en dichtftukken.

Gavre, een ftadje met den titel van Prinsdom, hetwelk aan den beroemden Graaf van *Egmond* in de zestiende eeuw toebehoorde.

Het *Gentsche* District is rijk aan de fchoonfte dorpen en vlekken, te veel om alle te melden, en van welke wij flechts *Aaltre* met ruim 4200, *Cruyshoutem* met 4890, *Distelberge* met 2500, *Gentbrugge* met 1000, *Evergem* met 7650, *Hansbeke* met 2580, *Heusden* met 1850, *Knesselare* met 3450, *Loochristi* met 3400, *Lootenhulle* met 2750, *Lovendeghem* met 4370, *Mechelen* met 2100, *Meerendré* met 2570, *Meerlebeke* met 2200, *Meyghem* met 1150, *Moerbeke* met 3450, *Nazareth* met 4670, *Nevele* met 3500, *Olsene* met 1700, *Oostakker* met 4400, *Oosterzele* met 2570, *Petteghem* of *Peteghem* met 1100, *Poucques* met 1200, *Saffelare* met 2600, *Scheldewindeke* met 2000, *Seevergem* met 1390, *Seveneeken* met 2270, *Sleydingen* met 5600, *Somergem* met 7200, *Swijnaarde* met 1660, *Tronchienne* of *Dougen* met 4670, *Ursel* met 2150, *Vijnckt* met 1950, *Wach-*

tebeke met 3500, *Waarschoot* met 5660, *Wijnkel* met 1950, en *Zulte* met 1540 inwoners, opnoemen.

2. HET DISTRICT EECLOO.

Dit heeft de groote vlekken en dorpen: *Eecloo* met fabrieken en 7620 inwoners, *Assenede* met 3600, en *Boekhout* met 1670, *Ertveld* met 2900, *Maldeghem* met 5550, *Adegem* met 3360, *Bassevelde* met 3400, *St. Laurent* met 2570, *Oost-Eecloo* met 1700, *Watervliet* met 1700, en *Zelzate* met 2950 inwoners. *Middelburg* in *Vlaanderen*, met 700 zielen, bij het oude kanaal, dat van *Gent* naar *Brugge* leidt, behoorde voormaals onder het *Vrije* van *Brugge*. Het werd in 1617 tot een Graafſchap verheven, en draagt den naam van *Middelburg*, als hebbende voormaals van een klooster in de hoofdſtad van *Zeeland* afgehangen.

3. 4. DE DISTRICTEN OUDENAARDEN EN AALST.

Deze maken te zamen het zuidoostelijk gedeelte der Provincie aan de grenzen van *Zuidbraband* en *Henegouwen* uit, en behoorden oudtijds onder het *Duitsche* Rijk, niet onder *Frankrijk*.

Oudenaarden, Fr. *Audenarde*, eene ſtad aan de *Schelde*, tuſschen *Doornik*, waarvan zij zeven, en *Gent*, waarvan zij vijf uren verwijderd is. Eertijds was hier een dubbel regtsgebied, namelijk dat der ſtadsregéring en van den Baron DE PAMELE, die midden in de ſtad eene burgt had. Ook deze plaats deelde rijkelijk in de oorlogsrampen, waarvan het zuidelijk *Vlaanderen* zoo dikwerf het tooneel was. In 1581 werd zij door ALEXANDER FARNESE, Prins van *Parma*, ingenomen, doch van plundering verſchoond uit hoofde zijner moeder, MARGARETHA van *Parma*, onechte dochter van KAREL V. en Landvoogdeſſe der *Nederlanden*, die hier in 1521 geboren werd. In 1658 en 1667 werd

zij

zij door de *Franschen*, in 1674 door Prins WILLEM III. belegerd, en in 1684 door de *Franschen* op nieuws, zonder oorlogsverklaring, allergeweldigst gebombardeerd, hoewel vruchteloos. In 1708 werd hier omſtreeks een zware ſlag geleverd, waarin Prins EUGENIUS, MARLBOROUGH en J. W. FRISO de *Franschen* onder den Hertog van *Bourgondië* geheel en al verſloegen, en hun ruim 5000 gevangenen ontnamen. De *Franschen* bemagtigden haar weder in 1745 en deden toen de werken ſlechten. De ſtad, die 4750 inwoners heeft, ligt zeer laag in eene vlakte, die ten Zuiden door den *Kerselaarberg* beſloten wordt, en ſtaat dus veel aan overſtroomingen der rivier bloot, doch heeft ook ſchoone weilanden. Het in 1626 gebouwde ſtadhuis is van buiten in een' ſlechten *Gothischen* ſmaak met ſieraden overladen. Er is hier eene kleine Hervormde gemeente te midden der *Roomsche*.

Deinse, een ſtadje aan de *Leije*, met 3300 zielen, hetwelk voorheen bevestigd was, en goeden handel in lijnwaden drijft.

Geersbergen of *Gerardsbergen*, Fr. *Grammont*, op een' heuvel aan de *Dender*, die uit *Henegouwen* komt, vier uren van *Oudenaarden*, en even zoo verre van *Aalst*. Dit ſtadje is reeds oud, ontving in 1068 ſtadsregten, en werd in 1368, ter gelegenheid van een' opſtand tegen den Graaf, ſtormenderhand ingenomen, verwoest, en bijna uitgemoord, zoo dat er meer dan 5000 menſchen omkwamen. Het herſtelde zich echter, en was voorheen beroemder dan thans, wegens wollen tapijten en andere goederen. Men vindt er nog eene papiermakerij; het handelt in linnen en tabak, en telt 7060 inwoners.

Ninove, aan dezelfde rivier, een ſtadje ten halven wege tuſſchen *Brussel* en *Oudenaarden*, twee uren van *Aalst*, werd in 1194 bemuurd, doch verkreeg eerst in 1339 ſtads-

reg-

regten. Het was vroeger eene onafhankelijke Heerlijkheid. De inwoners, ten getale van 3900, genéren zich meest van het linnenweven.

Aalst, Fr. *Alost*, mede aan de *Dender*, weleer de hoofdſtad van het *Keizerlijk Vlaanderen*, dus genoemd, om deszelfs afhankelijkheid van het *Duitsche* Rijk, gelijk *West-* en *Noordelijk Vlaanderen* van *Frankrijk* afhing, van welke leenroerigheid het bij den *Madridschen* en *Kamerijkschen* vrede van 1526 en 1529 bevrijd werd. *Aalst* is twee uren van *Dendermonde*; de vestingwerken werden in 1667 geſlecht. De ſtad brandde in 1360, en de *St. Martijns*-kerk in 1605 bijna geheel af, en is ſedert, doch kleiner, herſteld. DIRK MARTIN, die het eerst de verbeterde drukkunst uit *Duitschland* herwaarts bragt, was een vriend van ERASMUS, die een graffchrift op hem vervaardigde, 't welk men in het oude klooster der *Wilhelmijnen* ziet. In den omtrek van *Aalst* groeit veel hop. De ſtad ligt ſchilderachtig aan den voet van een' heuvel, op den vierſprong van twee ſtraatwegen; den een' van *Brussel* naar *Gent*, den ander' van *Dendermonde* naar *Ninove*, enz. — Zij heeft 12,700 inwoners.

Onder de vlekken en dorpen van deze Districten munten uit: *Maria Oudenhove* met 2000, *Appeltere-Eychem* met 1250, *Berchem* met 1900, *Deftinge* met 1470, *Denderhoutem* met 3100, *Denderleeuw* met 1790, *Denderwindeke* met 2680, *Elsegem* met 1800, *Erembodegem* met 2810, *Erwtegem* met 1740, *St. Liwin-Elsche* met 2020, *Etichove* met 2630, *Eyne* met 2400, *Haeltert* met 2930, *St. Lievin-Houtem* met 1320, *Herzeele* met 1600, *Maria Hoorenbeke* (waar een aantal Protestanten wonen, die vroeger met de gemeente van *Gent* vereenigd waren) met 1850, *Huyssem* met 4000, *Kerkxken* met 1050, *St. Maria Lierde* met 1600, *St. Martens Lierde* met 1050, *Meerbeek* met 2200, *Melden*

met

met 1700, *Nederbrakel* met 3840, *Nukerke* met 2650, *Opbrakel* met 2170, *Oultre* met 1480, *Overboulare* met 1350, *Oijcke* met 1200, *Peteghem* met 2230, *Quaremont* met 1800, *Ruijen* met 1460, *Santbergen* met 1180, *Sarlardingen* met 1480, *Schorisse* met 2940, *Sotteghem* met 1750, *Strijpen* met 1300, *Sijngem* met 2500, *Velsique* met 2400, *Viane* met 1260, *Welden* met 1360, *Welle* met 1100, *Vlierzeele* met 1630, *Waasmunster* met 4630, en *Ronse*, *Renesse* of *Renaix*, met 11,480 inwoners, een fraai kasteel, drie kerken en linnenhandel.

5. HET DISTRICT DENDERMONDE.
(*Ten zuiden der Schelde.*)

Dendermonde, Fr. *Termonde*, eene kleine ſtad, dus genoemd naar den uitloop der *Dender* in de *Schelde*, ligt aangenaam tuſſchen vruchtbare weilanden, koren- en vlasvelden, te midden der aanzienlijkſte ſteden des lands, zoo als *Gent*, *Antwerpen*, *Mechelen* en *Brussel*, van welke zij omtrent zes uren is afgelegen, en is ſterk door hare ſluizen, die in geval van nood het geheele omliggende land kunnen doen overſtroomen, zoo dat van haar bezit de gemeenſchap tuſſchen *Gent* en *Antwerpen* afhangt. Er is eene brug over de *Schelde*, en een bruggenhoofd aan de overzijde. PARMA liet op de punt tuſſchen de *Dender* en de *Schelde* in 1584 een kasteel aanleggen. Deze ſtad, die met haren omtrek oudtijds eene vrije Heerlijkheid was, werd in de veertiende eeuw met het overige *Vlaanderen* vereenigd, en van 1715 tot 1782 door eene gemengde *Oostenrijksche* en Staatſche bezetting verdedigd. In 1706 werd zij gebombardeerd, en, uit hoofde der droogte, die de ſluizen belette te werken, door de *Engelschen* ingenomen. Eene vroegere belegering der *Franschen*, onder LODEWIJK XIV. zelve, in 1667, had zij afgeſlagen. In 1607 werden hier vele *Ro-*

mein-

meinsche gouden munten gevonden. Zij handelt veel in vlas, heeft eene katoendrukkerij, papierhandel, en 6700 inwoners. *Dendermonde* had oudtijds vele voorregten, onder anderen van eene ſchuilplaats aan misdadigers (mits geene muiters, roovers, brandſtichters en vrouwenſchenders zijnde) te verleenen; voorts dat geen burger, die borg ſtelde, om ſchuld mogt vastgezet worden, dat hier geene verbeurdverklaring van goederen gold, dan tegen ſtaatsberoerders, en dat men de ſchuldenaars de drie eerſte dagen der week niet mogt dringen tot betaling. De voornaamſte plaatſen in dit District zijn verder *Hamme* met 8130, *Wetteren* met 7900, *Wichelen* met 3500, en *Zele* met de onderhoorigheden 9580 inwoners.

6. HET DISTRICT ST. NICOLAAS.

Het *Land van Waas* maakt een' vooruitſpringenden hoek tuſſchen de *Schelde*, die hetzelve, van *Gent* af oostwaarts loopende, en bij *Dendermonde* zich noordwaarts keerende, ten Zuiden en Oosten beſpoelt, en het voormalige *Staats-Vlaanderen*, 't welk thans met *Zeeland* vereenigd is. Hetzelve was voormaals leenroerig van de Graven van *Holland* en *Zeeland*, doch moest Graaf FLORIS III. in 1163, na een' ſlag in welken hij gevangen werd, dit oppergebied aan de Graven van *Vlaanderen* afſtaan. Voormaals was het eene barre heide, doch ſedert een kanaal, door PARMA ter gelegenheid van de belegering van *Antwerpen* aldaar gegraven, is men begonnen het te bebouwen, en thans is het niet alleen het best bebouwde, maar ook waarſchijnlijk het ſterkst bevolkte gedeelte van *Europa*. Het land wordt niet zoozeer beploegd als omgeſpit. Het

is

is doorgaans vruchtbaar in het beste koren en weiland, hennip, lijnzaad en vlas, waaruit men de voortreffelijke *Vlaamsche* linnens bereidt. Ook allerlei fabrieken vindt men hier bij den welvarenden landbewoner, zoo als katoenen ſtoffen, linnens, beddetijk, zeildoek, hoeden, enz. De voornaamſte plaatſen zijn:

Rupelmonde, met *Poortgoed* 2400 zielen tellende, tegenover den uitloop der *Rupel* in de *Schelde*, weleer een Graafſchap, is de geboorteplaats van den beroemden aardrijkskundigen GERARD MERCATOR. Het kasteel alhier diende weleer tot ſtaatsgevangenis.

Beveren, een groot vlek met 5300 inwoners, is de hoofdplaats eener Baronnie, die aan het beroemde Huis van AREMBERG en AARSCHOT behoort.

St. Nicolaas, de voornaamſte plaats in het land van *Waas*, is thans eene welvarende ſtad, op wier jaarmarkt ſterk in vlas en koren gehandeld wordt. Men rekent dat er van de vier perſonen, waaruit een huisgezin beſtaat, drie hun beſtaan in het vlas vinden. Het groote marktplein is het ruimſte der *Nederlanden*. De bevolking bedraagt 14,670. *Wracene*, eene groote gemeente, met 5180 zielen.

Lokeren, met 15,400 inwoners bevolkt, heeft nagenoeg dezelſde middelen van beſtaan, vooral den korenhandel.

Tempsche, Fr. *Tamise*, is mede een zeer aanzienlijk vlek met 6580 inwoners. Te *Nieuwkerken* (met 2100 inwoners) was onder het *Oostenrijksche* beſtuur eene wiskundige ſchool.

VIII. DE PROVINCIE WEST-VLAANDEREN.

Dit gewest (voormaals het *Departement der Leije*) maakt een' onregelmatigen driehoek uit, waarvan de noorderpunt bij *Staats-Vlaanderen* de zee raakt, terwijl de eene zijde ten Zuiden (ſchoon met verſcheidene uithoeken) op *Frankrijk*, die ten Oosten op *Oost-Vlaanderen*, en die ten Westen op de *Noordzee* rust. Het zendt (even als *Zuid-Braband* en *Henegouwen*) acht leden ter Statenvergadering, en heeft, volgens de allernieuwſte telling, 580,000 inwoners; zijnde het getal der geborenen in twee jaren 11,885 meer geweest dan der overledenen.

Het platte land van *West-Vlaanderen* is in acht Districten verdeeld, te zamen tweehonderd drieëndertig gemeenten uitmakende, en naar de voornaamſte ſteden genoemd.

1. HET DISTRICT BRUGGE.

Brugge, Fr. *Bruges*, de hooſdplaats, eene aloude en groote ſtad, acht uren westwaarts van *Gent*, drie oostwaarts van de zee, vier van *Oostende*, acht noordwaarts van *Kortrijk*, en even verre zuidwaarts van *Vlissingen*. Haren naam leidt men van de vele bruggen over de grachten af. Vele kanalen geleiden van hier naar *Gent*, *Oostende*, *Damme*, *Sluis*, *Nieuwpoort*, *Veurne*, *Ijperen* en *Duinkerken*, waarheen men des zomers op éénen dag in zeer gemakkelijke en met al het benoodigde en gerijfelijke voorziene volksſchuiten, *bergies* (*barges*) genaamd, kan komen. Het ka-

kanaal naar *Oostende* is in 1665 voor de grootſte koopvaardijſchepen bekwaam gemaakt, en in den jare 1728 nog verdiept en verwijd. Bronnen of rivieren zijn er niet; de ſchepen kunnen uit zee door de ſluizen der kanalen tot aan de ſtad komen. *Brugge* was in de dertiende en veertiende eeuwen de grootſte koopſtad in het Noorden van *Europa*, en behoorde tot het *Hanzeatiſche* verbond. *Vlaanderen* en geheel *België*, ja *Frankrijk* en de *Rhijnlanden* ſleten langs deze ſtad hunne goederen, en de rijkdom en weelde ſtegen er ten top, te meer, naardien het prachtige en wellustige Hof der *Vlaamſche* Graven aldaar langen-tijd gevestigd was. Doch even als te *Gent* ſtrekte de overmoed der burgerij, uit overdadige welvaart geboren, der ſtad ten verderve. In het jaar 1488 namen zij in hunne ſtad den Aartshertog MAXIMILIAAN, zoon des Keizers, vader van hunnen landsheer, gevangen, en onthoofdden een van deszelfs vrienden en aanhangeren, verzoekende hulp bij den Koning van *Frankrijk*, den Hertog van *Gelder* en de *Gentenaars*, dan eindelijk werden zij tot onderwerping genoodzaakt, doordien de Keizer met een leger zijn' zoon ter hulp kwam. Toen werden er zesenvijftig perſonen ter dood veroordeeld, en nog een grooter aantal gebannen; ook moest de ſtad zware ſommen betalen, en verloor hare voorregten. Sedert verhuisde de handel grootendeels uit *Vlaanderen* naar *Braband*, met name naar *Antwerpen*. De herwinning door de *Spanjaarden* (1585) vernielde haren handel geheel. Desniettemin vindt men te *Brugge* nog overblijfſelen der vorige welvaart. Men vindt er bombazijn-, ſergie-, badlaken-, flanel-, cotonetten-, gingams-, ſayètten-, leder-, kemelshair- en vooral kantfabrieken; ook bereidt men er zeep, raffineert ſuiker, enz. In 1756 deed zij nog aanzoek om eene *vrije haven* te hebben, hetwelk haar echter, ten behoeve van *Oostende*, geweigerd werd, welke ſtad een klein gedeelte van

den ouden handel van *Brugge* heeft aan zich getrokken. Nogtans geniet laatstgemelde ſtad nog veel binnenlandsch vertier, en ook nog eenigen zeehandel. Vóór 1794 werd van hier ook ten haring gevaren.

De ſtad, welke 38,980 inwoners telt, is eirond, en met een' dubbelen muur en gracht omringd; zij heeft anderhalf uur in den omtrek. De huizen zijn meest van eene onderwetſche bouworde. Op het Prinſenhof, het oude verblijf van ſommige Hertogen van *Bourgondië*, Graven van *Vlaanderen*, is FILIPS *de Schoone*, vader van KAREL V., geboren. *Brugge* heeft nog zeven Parochiekerken, onder welke die van *St. Salvator* thans tot hoofd- of *cathedrale* kerk dient, nadat de eigenlijke hoofdkerk benevens het paleis van den Biſchop onder de *Franſche* regéring afgebroken of tot andere einden gebruikt zijn. De twee merkwaardigſte kerken zijn de *Vrouwenkerk* en die van St. DONATUS, patroon van *Brugge*, ook (onder de *Jezuïten*) aan IGNATIUS LOYOLA gewijd, gelijk zij onder de *Franſchen* voor *tempel der rede* diende: twee zonderlinge uiterſten! — De hooge toren der *Lieve Vrouwekerk* dient aan de ſchippers in zee tot verkenning. In die kerk zijn de graffteden van Hertog KAREL *den Stouten*, en MARIA van *Bourgondië*. De vader ligt daar in vergulde wapenrusting op het grafgeſteente: zijn helm en handſchoen, benevens een' hond, zinnebeeld der getrouwheid, liggen aan zijne voeten. Achter op den zark ſtaat KAREL's afkomst, noodlottige dood en de geſchiedenis van dit gedenkſtuk beſchreven, hetwelk door KAREL V. is opgerigt. Rondom ſtaan, mede verguld en in kleuren, de wapens van alle de Provinciën, door KAREL bezeten. Het gedenkſtuk van MARIA is naast dat haars vaders, van dezelfde ſtof en ook met de wapens, doch met opſchriften in *Gothiſche* letters. In deze kerk is ook eene *Madonna* in marmer, zoo 't heet van MICHEL ANGELO. — Het ſtadhuis, in 1376 begonnen, is een

Go-

Gothisch gebouw; de ſieraden en ſtandbeelden der oude Graven, die buiten in de nisſen ſtonden, zijn door de *Franſchen* verbrijzeld. Aan de andere zijde van het vierkant, waarvan de eene door dit gebouw en de afgebrokene hoofdkerk gevormd is, ſtaat het fraaije *palais de justice*, voor de regtszittingen geſchikt, en waar de Maatſchappij van Letterkunde vergadert. *Brugge* bezit een fraai klokkeſpel, op den hoogen toren der *zouthalle*. In het uitmuntend ingerigt *St. Jans*-hospitaal vertoont men (in de Regentenkamer) een merkwaardig ſtuk, de geboorte des Zaligmakers, van den ſchilder der vijftiende eeuw, EMMELING, leerling van JAN VAN EYCK, en die om zijne kunst niet minder dan om zijne losbandigheid bekend is. Hij is in dit hospitaal overleden. JAN VAN EYCK, uitvinder der olieverw, en SIMON STEVIN, de groote wis- en werktuigkundige, en leermeester van Prins MAURITS, waren beide *Bruggenaars*.

In den doop van CHRISTUS, een ſtuk in de *Academie der ſchoone kunsten* alhier voorhanden, ook van EMMELING, vertoont zich nog hetzelfde gebrek aan perſpectief, als in het eerstgemelde ſtuk. Men vindt in die Academie ook de *ontmoeting van* JACOB *en* EZAU, door RUBBENS, het portret van dien grooten ſchilder door hem zelve, dat van JAN VAN EYCK, deszelfs zuster (1439) en een Christus-hoofd, het eerſte voortbrengſel der ſchilderkunst met olieverw (1420). *Brugge* heeft zes poorten. Hier ter ſtede werd in 1430 door FILIPS I. of *den Goeden* de beroemde orde van het *Gulden Vlies* geſticht, die thans door *Oostenrijk* en *Spanje* beide wordt uitgedeeld. De papieren enz. der orde zijn te *Weenen*. *Brugge* bleef, in den *Spaanschen* oorlog, van 1578 tot 1584 aan de *Staatsche* partij getrouw, doch voegde zich toen bij PARMA. In 1704 beſchoten haar de *Hollanders*, in 1706 viel zij in handen der bondgenooten, en ſedert viermaal (1708, 1745, 1792 en 1794) in die der

Franschen. Zij heeft een *Athenëum* en eene openbare bibliotheek, die zeer veel te wenſchen overlaat.

Het *Vrije van Brugge* was voormaals eene uitgeſtrektheid van zeven uren rondom de ſtad. De oorſprong van dezen naam moet men in de middeleeuwen zoeken, toen de ſteden *Gent* en *Brugge*, door overmaat van magt en rijkdom, de rol der Edelen begonnen te ſpelen, en het platte land te verdrukken, 't welk echter het juk afwierp, en zich onder de onmiddellijke beſcherming der Graven ſtelde, die aan deze landſtreek (beſtaande, behalve de zevenentwintig ambten en negentig vlekken en dorden, uit de ſteden en ſtadjes *Damme*, *Middelburg* in *Vlaanderen*, *Oostende*, *Nieuwpoort* en *Dixmuiden*) volkomen eigen regt, en zitting in de Staten van *Vlaanderen* toeſtonden, waarvan zij het vierde lid uitmaakte.

Damme, een plaatsje in 1189 door de *Hollanders* aangelegd, in 1213 vernield, en in 1238 herſteld en bemuurd, aan de vaart tusſchen *Brugge* en *Sluis*, en aan het oude kanaal, dat naar *Gent* leidt, met 800 inwoners.

Blankenberg, een vlek aan zee, waar voormaals eene ſchans was, twee uren van *Brugge*, van waar een ſtraatweg herwaarts leidt, met 1650 inwoners. De vischvangst is hier aanzienlijk, en men baadt er zich veel in zee.

Aerdrijcke met 2180, *Beernem* en *Gevants* met 2550, *Dudzeele* met 1550, *Jabbeke* met 1250, *Leffinge* met 1370, *Lisseweghe* met 1140, *Lophem* met 1180, *Moerkerke* met 2340, *Oedelem* met 3480, *Oostkamp* met 3330, *Ruddervoorde* met 3000, *St. André* of *St. Andries* met bijna 1000, *St. Kruis* met 1300, *Sijsseele* met 1500, en *Zedelghem* met

met 2000 inwoners zijn verder de voornaamſte plaatſen van dit District.

2. HET DISTRICT OOSTENDE.

Oostende, drie uren van *Brugge*, aan de *Noordzee*, eene aanzienlijke veſting en haven, met 10,000 inwoners. Het oude *Oostende*, zoo men wil reeds in 1072 een klein plaatsje, waar ROBERT DE FRIES alstoen eene kerk deed bouwen, werd in 1334 door de zee verzwolgen. In 1372 was het tegenwoordig *Oostende* eene visſchersplaats met een houten ſtaketſel omringd; doch in 1445 deed FILIPS *de Goede* deze plaats met muren voorzien, en de haven verruimen, die naderhand nog veel verbeterd is. *Oostende*, als eene *Vlaamsche* ſtad, bleef getrouw aan den *Gentschen* vrede tegen de *Spanjaarden*, en als zoodanig was zij, door WILLEM I. in 1583 verſterkt, een bolwerk van het nieuwe *Nederlandsche* Gemeenebest, tot zij na eene driejarige belegering, die van 1601 tot 1604 duurde, voor de wapenen der *Spanjaarden* onder Aartshertog ALBERT moest zwichten. De langdurigheid van dit beleg, waarin men wil, dat 50,000 man van de *Staatsche*, en wel 80,000 van de *Spaansche* zijde geſneuveld zijn, heeft men daaraan toe te ſchrijven, dat de *Hollanders* meesters der zee waren, en dus de bezetting en voorraad telkens ververſchen konden, terwijl de *Spanjaarden* er een punt van eer in ſtelden, om de ſtad, ten welken prijze het ware, te bemagtigen, 't welk ook, door de uitputting van hunne ſchatkist, gedeeltelijk oorzaak van het twaalfjarig beſtand werd. — Na dien tijd zijn de vestingwerken der toen bijna in een puinhoop veranderde ſtad iets herſteld, en vooral door overſtroomingen gedekt geworden, daar het lage doorſnedene land bij den vloed geheel onderloopt. — Echter bleek in later tijd, vooral aan deze ſtad, de verbeterde wijze van belegering. *Oostende*

weêrſtond in 1706 den bondgenooten, in plaats van drie jaren, ſlechts veertien dagen, wanneer zij zich na een ſterk bombardement op den 6. Julij aan den *Hollandſchen* Veldmaarſchâlk OUWERKERK overgaf, en tot in 1715 *Hollandſche* bezetting moest innemen. Nog heviger was het bombardement in 1745, door de *Franſchen*, waarbij de meeste huizen in de asch gelegd werden, en 't welk niet meer dan zes dagen duurde. — Het verval van *Antwerpen* had voorheen den zeehandel der *Oostenrijksche Nederlanden* genoegzaam tot *Oostende* bepaald; dezelve is aanzienlijk, en in de haven, die in het laatst der vorige eeuw tot eene *vrije haven* verklaard, en zoo zeer vergroot is, dat dezelve meer dan 70,000 voet bevat, en door eene vuurbaak verlicht wordt (doch voor groote ſchepen ſlechts bij enkelde winden en vloed kan dienen, en waarvan de invaart door eene zandbank naauw en gevaarlijk is), liepen gedurende het eerſte jaar van den *Engelſchen* oorlog (1781) onder begunſtiging der onzijdige vaart 2636 ſchepen in, en liepen van daar 2440 uit (bijna zoo veel als te *Amsterdam* in gewone jaren). Na den vrede van 1783 verminderde dit getal weder tot 1694 in- en 1806 uitloopende ſchepen. De vaart op *Londen* is aanmerkelijk, en men heeft een paketboot tusſchen die beide ſteden, die meermalen den overtogt in vierentwintig uren gedaan heeft. Hier werden, in de lente en zomer van 1815, de talrijke *Engelſche* manſchappen en krijgsbehoeften ontſcheept, die zoo krachtdadig tot den val van NAPOLEON hebben medegewerkt. Keizer KAREL VI. wilde hier ook in 1723 eene *Oostindiſche* handelmaatſchappij, op het voorbeeld der *Nederlandſche* en *Engelſche*, vestigen, tegen welk ontwerp nogtans ons Gemeenebest en *Engeland* opkwamen, zoo dat de *Belgiërs*, wier voornaamſte zeestad reeds nutteloos geworden was, nu ook dezelfde uitſluiting van den *Indiſchen* koophandel onder-

dervonden, die Koning FILIPS III. aan de *Nederlanders*, even vóór het twaalfjarig beſtand, had willen voorſchrijven. Offchoon er dus reeds zes bewindhebbers benoemd waren, en een fonds van zes millioenen bijeen was, werd nogtans de Maatſchappij in 1727 geſchorst, en in 1731 voor goed opgeheven, 't welk het verhuizen van meer dan 2000 inwoners ten gevolge had. Het ſtadhuis, in de bombardéring van 1706 afgebrand, is in 1711 in een' beteren ſmaak herbouwd. Daar de bloei der ſtad van late dagteekening is, vindt men er minder ouderwetſche praalgebouwen, kerken, enz. dan elders in de groote *Belgiſche* ſteden. De ſtad werd in 1826 door eene hevige uitbarſting van een kruidmagazijn voor een gedeelte in een' puinhoop veranderd, waarbij echter gelukkiglijk niet vele menſchen omkwamen. Men heeft hier vele *Engelſchen*, en eene niet onaanzienlijke *Proteſtantſche* gemeente. Er zijn houtzaagmolens, lijnbanen, zeildoekmakerijen, ſcheepstimmerwerven, zoutkeeten en ſuikerraffinaderijen. *Oostende* heeft gebrek aan versch water, 't welk men van *Brugge* doet komen.

Verder behooren nog onder *Oostende: Breedene* met 2000, *Eerneghem* met 2020, *Ghistelles* met 2020, *Rotheghem* met 2500, *Moore* met 1000, *Oudenburg* met 1100, en *Slijpe* met 1000 zielen.

3. HET DISTRICT VEURNE.

Nieuwpoort, *Neoportum*, met 3120 inwoners, heeft dezen naam, als zijnde een *nieuwe haven* (*portum*, *port*) van de voormalige ſtad *Lombardsheyde*, die ſedert, doordien Graaf LODEWIJK hare regten aan *Nieuwpoort* in 1414 verkocht, geheel vervallen is. *Nieuwpoort* ligt een kwartieruurs van zee, drie uren van *Oostende*, twee van *Veurne*, vier van *Duinkerken*, en zes of zeven van *Brugge* en *Ijperen*, met welke ſteden zij door vaarten gemeenſchap heeft. De vis-

ſcherij is hier aanzienlijk, en de hooſdbezigheid der inwoners, die echter ook nog zeildoek en touw bereiden, en branderijen bezitten. Sedert 1781 had deze ſtad eenige vrijheden, die den *transito*-handel begunſtigen. De haven loopt met de ebbe bijna ledig, doch is bij den vloed meer dan twaalf voet diep; hare voornaamſte verdediging beſtaat in de ſluizen, die het omliggende land kunnen onder water zetten, en in twee ſterkten, waarvan de eene *Nieuwendam* genaamd wordt. De lucht is zoo ongezond, dat men de krijgsbezettingen van tijd tot tijd verleggen moest. Bij *Nieuwpoort*, hetwelk in 1583 aan de *Spanjaarden* overging, werd in 1600 de beroemde veldſlag geleverd, waarin Prins MAURITS den Aartshertog ALBERT, die hem affnijden wilde, met verlies van 2000 dooden, 1000 gevangenen, 130 vaandels en ſtandaarden, uit het veld ſloeg; zijnde dit na den dood van *Don* JAN de eenige algemeene veldſlag in den langen *Spaanſchen* oorlog geweest.

Veurne, Fr. *Furnes*, de hoofdplaats van het District, eene kleine en voormaals welbevestigde ſtad, die door haren moerasſigen grond zeer ongezond is, doch daarentegen door vier vaarten gemeenſchap met *Ijperen*, *Nieuwpoort*, *Duinkerken* en *St. Wijnoxbergen* heeft. Zij ligt een uur van zee, en lag eertijds aan derzelver ſtrand. In 1668 werd zij aan *Frankrijk* afgeſtaan; bij den eerſten vrede te *Aken*, doch in 1692 weder verlaten. In 1693 belegerden haar de *Franſchen* op nieuw, en toen moest zich de *Hollandſche* bezetting overgeven. In 1713 werd zij bij den *Utrechtſchen* vrede door *Frankrijk* afgeſtaan, en werd toen eene van de zoogenoemde *barriere*-plaatſen, welke de Staten der *Vereenigde Nederlanden* voormaals, volgens het tractaat van 1715, met krijgsvolk mogten bezetten, ter ſchutsweere tegen *Frankrijk*, doch waaruit zij in 1781 hunne troepen moesten terug ontbieden, wanneer JOSEPH II. de vestingwerken deed ſlechten.

ten. De ſtad heeft goede fabrieken, handel in zuivel en granen, en telt 4250 inwoners.

Nog heeft dit District de aanzienlijke dorpen of vlekken *Alveringhen* met 2770, *Houthem* met *Doorne* 1280, *Leysele* met bijna 2000, *Stavele* met 1200, en *Wulveringhem* met 1020 inwoners.

4. HET DISTRICT DIXMUIDEN.

Dixmuiden, een ſtadje ten Zuidoosten van *Nieuwpoort*, voorheen aan een' arm der zee, thans een uur van dezelve verwijderd, aan de rivier *Ijperlee*, viel in 1695 en 1744 in handen der *Franschen*. Hier is een vermaarde vee- en paardenmarkt, en men maakt er de beste boter van *Vlaanderen*. Het plaatsje is zindelijk, doch ouderwetsch gebonwd, en heeft 3100 inwoners. Hier werd in *België* het eerſte Departement der Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen* opgerigt, doch door lichtſchuwe Priesters vernietigd.

Nog zijn hier ten platten lande *Clercken* met 2330, *Cortemarcq* met 3460, *Eessene* met 1730, *Handzeeme* met 2250, *Leke* met 1020, *Loo* met 1630, *Merken* met 2950, *Pollinckhove* met 1500, *Reninghe* met 1950, *Vledsloo* met 1800, *Woumen* met 2640, en *Zarren* met 1780 inwoners. Onder *Reninghe* behoort het fort *de Knokke*, voorheen eene der *barriere*-plaatſen, waarin de Staten bezetting leiden, ſedert 1781 geſlecht. Deze gewezene ſterkte ligt aan de riviertjes *Ijperen* en *Iser*, en viel met *Veurne* in 1744 in handen der *Franschen*. Er is veel handel in wollen ſtoffen, en in den omtrek groeit hop.

5. HET DISTRICT IJPEREN.

Poperingen, een groot en aanzienlijk vlek aan de *Fransche* grenzen, met 9620 inwoners, drie kerken, fabrieken van wollen goederen, handel in hop, enz.

Ijperen, Fr. *Ipres*, drie uren van *Brugge*, en vijf van

Kortrijk, eene der aanzienlijkſte *Vlaamſche* ſteden, aan het riviertje *Ijperlee*, 't welk, tot eene regtuitloopende vaart gemaakt, haar met de groote ſteden van *Westvlaanderen* gemeenſchap bezorgt. Dit water krijgt toevloed uit de meiren van *Dickebosch* en *Sillebeeke*. Ook loopen van hier zes ſtraatwegen naar andere ſteden. *Ijperen* was onder de *Spaanſche* en *Oostenrijksche* regéring een Bisdom, waarvan onder anderen de beroemde JANSENIUS Bisſchop was, naar wien de *Jansenisten* den naam hebben; en eene vesting, die van ouds her vele oorlogsrampen heeft doorgeſtaan. Zij dagteekent zich uit het begin der tiende eeuw, en werd in 1128 door Koning LODEWIJK VI. ſtormenderhand ingenomen, en daarbij de halve ſtad in de asch gelegd; in 1213 viel zij andermaal in *Fransche* handen, werd in 1214 verſterkt, en brandde in 1240 en 1297 gedeeltelijk af. Met dat al was deze ſchade in de veertiende eeuw, de gouden tijd voor *Vlaanderen* door de lakennéring, niet alleen geheel herſteld, maar de ſtad zelfs zoo toegenomen, dat men dezelve tot eene uitgebreidheid, welke de tegenwoordige driemaal overtreft, moest uitleggen, en in 1342 telde men 200,000 inwoners. In 1383 werd deze ſtad door de *Gentenaars* met behulp der *Engelschen* vergeefs belegerd, waarvan zij nog tot op de omwenteling de gedachtenis vierde: doch de inwoners brandden zelve de voorſteden af, die niet weder herſteld zijn, en dit beleg was het begin van haar verval. In 1388 werd *Ijperen* door Hertog FILIPS *den Stouten* verſterkt. In 1584 dwong haar de Hertog van PARMA door honger. De gevolgen der *Nederlandsche* beroerten deden hare weefgetouwen van 4000 tot 500 verminderen. Onder LODEWIJK XIV. werd zij in 1648 door CONDÉ, in 1658 door TURENNE, en in 1678 door den Koning in perſoon ingenomen, en hij behield haar bij den vrede te *Nymegen*, doch moest haar in den *Utrechtschen* vrede van 1713 als

bar-

barriere-plaats aan de Staten voor *Oostenrijk* afſtaan. In 1744 viel zij weder in *Fransche* handen, doch werd bij den vrede te *Aken* in 1748 teruggegèven. Op den 26. Junij 1794 gaf zij zich over aan den beroemden *Franschen* Generaal MOREAU; de bezetting bleef krijgsgevangen. Het ſtadhuis, waarvan de bouw in 1342 begonnen werd, is een groot en zonderling gebouw in den ouderwetſchen trant, met een' aanzienlijken toren. De hooſdkerk is aan St. MARTINUS gewijd, en buitendien zijn hier nog vijf kerſpelkerken, behalve de voormalige kloosters. De ſtad heeft nog eenige bleekerijen en goede fabrieken, vooral in linnen, ſiamoiſen, en ſergie. Ook wordt er kant, lint, enz. vervaardigd. Het getal der ingezetenen rekent men op 15,100. De lucht ſchijnt uit hooſde der moeraſſen niet gezond te zijn. In de nabijheid is het uitgeſtrekte *Nonnenbosch*, waarin voormaals vele kloosters waren.

Werwick, een ſtadje aan de *Leije*, met 5320 inwoners. Hieromſtreeks was in 1793 het hooſdkwartier der *Hollanders*, onder onzen tegenwoordigen Souverein, toenmaligen Erfprins van *Oranje-Nassau*, en omſtreeks deze plaats werd deszelfs heldhaftige broeder, Prins FREDERIK van *Oranje*, in een hevig gevecht gekwetst, waarin de *Hollanders*, door de *Oostenrijkers* onder den onbekwamen BEAULIEU onwaardiglijk in de ſteek gelaten, en door de *Fransche* overmagt na eene heldhaftige verdediging verpletterd, of tot den terugtogt werden genoodzaakt.

Comines aan de *Leije*, voorheen eene veſting; thans nog ſlechts door hare ſluizen van eenig belang, met 3040 inwoners. Haar naam is vereeuwigd door den *Franschen* Geſchiedſchrijver FILIPS, naar deze zijne Heerlijkheid *de Comines* geheeten.

Warneton of *Waasten*, mede aan de *Leije*, met 5300 inwoners, een ſtadje van ouds aan het vorſtelijke Huis van

ORAN-

ORANJE toebehoorende, was ook eene van de *barriere*-plaatſen, doch zeer vervallen.

Voorts nog *Becelaere* met 2110, *Boesinghe* met 1720, *Dickebusch* met 1320, *Elverdinghen* met 1250, *Gheluvelt* met 1140, *Gheluwe* met 3580, *Houtem* met 1120, *Kemmel* met 1420, *Langemarck* met 5715, *Messines* of *Meessen* met 1200, *Nieuwkerke* met 2780, *Oostvleteren* met 1400, *Plaschendaele* met 2780, *Proven* met 1350, *Reninghelſt* met 2000, *Vlamertinghe* met 2310, *Voormezele* met 1000, *Westouteren* met *Eexken* 1160, *Westvleteren* met 1430, *Wijtschaete* met 3000, *Woesten* met 1010, *Zourebeke* met 2120, en *Zillebeke* met 1270 zielen.

6. HET DISTRICT KORTRIJK.
(*Ten Zuidoosten aan de Leije.*)

Kortrijk, Fr. *Courtrai*, Lat. *Cortoricum*, aan de *Lijs* of *Leije*, eene ſtad zoo ſommigen willen uit de *Romeinsche* tijden, had voorheen den vijfden rang onder de *Vlaamsche* ſteden; zij ligt omtrent vijf uren van *Rijssel*, *Ijperen*, *Doornik* en *Oudenaarden*, en acht van *Brugge* en *Gent*. In 1290 werd zij van muren voorzien. Reeds onder FILIPS *den Schoonen*, Koning van *Frankrijk*, in 1302, was hier het tooneel van een' geweldigen veldſlag der *Vlamingen* tegen de *Franschen*, welke laatſte hier geheel verſlagen werden, 6000 ſoldaten, en wel 1200 Edellieden verloren; daar de laatſte gouden ſporen droegen, werd deze veldſlag die der *sporen* genoemd. — In 1382 daarentegen verloren de *Vlamingen* bij deze ſtad wel 40,000 man. Het kasteel werd in 1385 door FILIPS *den Stouten* begonnen, de ſtad uitgelegd, en ſedert de vestingwerken verbeterd. In 1643, 1646 en 1667, werd zij door de *Franschen* veroverd en hun bij den *Akenschen* vrede afgeſtaan; na nog verſcheidene lotgevallen kwam deze gedurige twistappel eindelijk weder

bij

bij den *Rijswijkschen* vrede aan *Spanje*. Gedurende den ſchitterenden voorſpoed der *Franschen* in *Vlaanderen*, ten jare 1744, was *Kortrijk* hunne eerſte verovering. In 1792 werd zij weder door de *Franschen* bezet, doch ook ſpoedig ontruimd. In 1794 werd zij ook meer dan eens genomen en hernomen. In den omtrek dezer ſtad wordt het beste vlas van *Vlaanderen* geteeld, waarvan men keurig lijwaad vervaardigt, en in het bleeken de *Haarlemmers* op zijde ſtreeft. Het *Kortrijksche* damast en tafelgoed zoekt nog zijn wedergâ. Voorts heeft men hier nog garen-, kanten-, wol- en katoenfabrieken, en 18,500 inwoners.

Meenen, Fr. *Menin*, eene ſtad met 6640 inwoners, ten Zuidweſten van *Kortrijk*, mede aan de *Leije*, was voorheen eene ſterke veſting, in 1658 en 1667 door de *Franſchen* genomen, en door VAUBAN aanzienlijk verbeterd. In 1706 werd zij door de Bondgenooten hernomen. De *Franſchen*, die de werken na de bemagtiging dezer plaats hadden aangelegd, deden dezelve in 1744 ſpringen, doordien zij de noodzakelijkheid der teruggave beſpeurden. Op den 26. April 1794, wanneer de *Franſchen Meenen* en *Kortrijk* bezetteden, maakten de *Hanoverſchen* onder den Generaal HAMMERSTEIN van hier een' ſtouten aftogt. Het bier van *Meenen* is beroemd.

Ruijslede, een aanzienlijk dorp met weverijen.

Verder zijn de aanzienlijkſte plaatſen in dit District: *Aelbeke* met 2050, *Anseghem* met 3880, *Autryve* met 1040, *Avelghem* met 4090, *Bavichove* met 1000, *Belleghem* met 2900, *Beveren* met 1320, *Caester* met 1280, *Cuerne* met 2220, *Deerlijck* met 4500, *Desselghem* met 1620, *Dottignies* met 3760, *Espierres* of *Spirre* met 1020, *Gulleghem* met 3370, *Harlebeke* (waar veel lijwaad en kant gemaakt wordt, gelijk in meer dezer bloeijende plaatſen) met 3450, *Herſeaux* met 1950, *Heëstert* met 2500, *Helchin* met 1000,

Heu-

Heule met 3240, *Hulste* met 2080, *Ingoyghem* met 2000, *Iseghem* met 8170, *Kerkhove* met 1200, *Lauwe* met 1810, *Lendelede* met 3570, *Luigne* met 1320, *Marcke* met 1300, *Moen* met 2180, *Moorzeele* met 3950, *Mouscre* met 4900, *Ooteghem* met 2220, *Reekens* met 1500, *Rolleghem* met 2100, *St. Genois* met 3360, *Sweveghem* met 4580, *Thieghem* met 2130, *Vichte* met 1130, *Vive St. Eloy* met 1000, *Waereghem* met 6090, *Waermaerde* met 1250, en *Wevelghem* met 3450 inwoners.

7. HET DISTRICT ROUSSELARE.

Dit, benevens het volgende, ligt in het midden van *Westvlaanderen*. *Rousselare*, Fr. *Roulers*, eene oude plaats met ſtadsregten en 9380 inwoners. Voorts: *Ardoye* met 6770, *Beveren* met 2750, *Cachten* met 1560, *Dadizeele* met 1560, *Emelghem* met 1720, *Gits* met 3280, *Hooghlede* met 4030, *Ingelmunster* met 5510, *Ledeghem* met 3240, *Lichtewelde* met 5280, *Moorselede* met 5640, *Oost-Nieuwkerke* met 2200, *Ouckene* met 2020, *Rolleghem-Capelle* met 1260, *Rumbeke* met 6430, *West-Rozebeke* met 1940, *Staden* met 4070, en *Wijnkel St. Eloy* met 2550 inwoners.

8. HET DISTRICT THIELT.

Thielt, voorheen een dorp, thans eene ſtad, met linnenweverijen, en 11,440 inwoners. Voorts de ſteden en plaatſen *Aerzeele* met 3200, *Coolscamp* met 2320, *Caeneghem* met 2000, *Denterghem* met 2310, *Eeghem* met 1710, *Meulebeke* met 8630, *Oesselghem* met 1030, *Oost-Roozebeke* met 4100, *Oyghem* met 1050, *Pitthem* met 5380, *Ruysselede* met 5850, de ſtad *Thourout* met 6790, *Vive St. Bavon* met 1760, *Wacken* met 2200, *Wilsbeke* met 1810, en *Wijnghene* met 6060 inwoners.

IX. DE PROVINCIE HENEGOUWEN.

Deze Provincie (voormaals het *Fransche* Departement *de Jemappes*) grenst ten Noorden aan *Oost-Vlaanderen* en *Zuid-Braband*, ten Oosten aan *Namen*, ten Zuiden aan *Frankrijk*, en ten Westen aan *West-Vlaanderen*. Zij bevat nog niet volkomen de helft van het oude Graafschap *Henegouwen*, waarvan de wederhelft 1659 in den *Pyreneeschen* vrede en in den *Nymeegschen* vrede van 1678 aan *Frankrijk* moest worden afgestaan; doch heeft daarentegen het *Doornikssche* (*Tournaisis*) van *Vlaanderen*, *Charleroi* enz. van *Namen* gewonnen, zoo dat het gewest zich nu veel meer van het Oosten naar het Westen in de lengte, dan van het Zuiden naar het Noorden in de breedte uitstrekt. Den naam heeft dit gewest van het riviertje *Haine* (*), 't welk hetzelve van het Oosten naar het Westen doorsnijdt, en bij *Condé* in de *Schelde* valt, zijnde in 1814 voor tamelijke schepen bevaarbaar gemaakt (door middel eener onder het *Fransche* bestuur reeds begonnen onderneming), hetwelk den binnenlandschen handel, en het vervoer der voortbrengselen van *Henegouwen* ongemeen bevordert. Deze voortbrengselen worden door

(*) Namelijk in 't *Fransch Hainaut*, en in 't *Nederduitsch Henegouwen*, zoo veel als *gouw* of *landstreek* der *Haine* of *Hene*.

door de geſteldheid des lands, hetwelk ten deele bergachtig, ten deele vlak is, gewijzigd. De bergen verſchaffen ijzer, lood, leijen, marmer, vuurſteenen en ſteenkolen. Ook vindt men er kalk en zeer veel houtgewas, waardoor de mijnen aan den gang gehouden worden. In de vlakte groeit graan (meest rogge) en hop. Ook zijn er ſchoone weilanden. — De lucht is koel, maar gezond, en doorgaans helder.

Behalven de *Haine* vloeijen hier ook nog de *Schelde* langs den westelijken, en de *Sambre* langs den oostelijken zoom der Provincie. De *Dender* beſproeit de noordergedeelten, en loopt van daar *Vlaanderen* in. In de *Haine* valt de *Truille*, of *Trouille*, in de *Sambre* de *Pieton*. Op deze rivieren worden meest granen, ijzer en ſteenkolen verzonden. Het *Henegouwer* ijzer zou volgens ſommigen beter zijn dan het *Zweedsche*, hetwelk echter tegen het algemeene gevoelen ſtrijdt: doch de ſteenkolen niet zoo goed als de *Luiksche* (*). Onder de fabriekgoederen munten de *Doornikſche* tapijten, wolle- en linnegoederen uit. De bleekerijen van garen en linnens zijn ongemeen bloeijend, de katoenfabrieken talrijk, men heeft vele branderijen, en over 't geheel is de nijverheid in de Provincie uitſtekend.

De volksaard der ingezetenen zweemt door de lange nabuurſchap, en de twintigjarige heerſchappij van *Frankrijk*, zeer naar het *Fransche* karakter. In de taal ten minſte zijn hier reeds alle ſporen van het *Ne-*

(*) *Tegenw. Staat van alle Volken*, X. D. bl. 60. 61.

Nederduitsch verdwenen, en ook het *Walsch* komt hier veel meer met het eigenlijke *Fransch* overeen, dan in *Luikerland*. De ingezetenen waren oudtijds de beroemde *Nerviërs*, die dappere *Belgische* volksſtam, welken CESAR met zoo veel moeite t'onderbragt, en daarbij zelf in levensgevaar kwam. Daarna viel het, met geheel *Nederland*, in handen der *Franken*, wier Koningen in de vijfde eeuw, vóór den veroveraar CLOVIS, hunnen zetel te *Doornik* hielden. Ten tijde van het verval des Rijks onder de nakomelingen van KAREL *den Grooten*, in de negende en tiende eeuwen, kwam *Henegouwen* onder eenen Graaf, met name REINIER, die het land aan zijne kinderen achterliet. Naderhand kwam hetzelve door huwelijk aan een' zijtak van de Graven van *Vlaanderen*, die ook het bewind over laatstgemelde Graafſchap verkreeg. In de oorlogen wegens de kinderen van *zwarte* MARGAREET bleven die uit haar eerſte bed in het bezit van *Henegouwen*. Dit was het Huis van *Avesnes*, waarvan Graaf JAN in 1299 ook *Holland* en *Zeeland* erfde. Deze drie Graafſchappen bleven ſedert beſtendig vereenigd onder de Huizen van *Avesnes*, *Beijeren* en *Bourgondië*, tot KAREL V. alle de *Nederlanden* onder zijn beſtuur bijeenbragt, doch hernamen onder zijn' zoon FILIPS II. hunne verlorene regten, welke de beroemde *Gentſche* bevrediging des jaars 1576 moest ſtaven. Dan ongelukkiglijk deed *Henegouwen*, benevens *Artois*, in 1579 den ſtap, om zich aan den *Spaanschen* bevelhebber, Prins van PARMA, op zekere voorwaarden te onderwerpen, uit overdrevene verkleefdheid

aan de *Roomsche* Godsdienst, en vrees, dat die door de *Noordelijke* Provinciën last zou lijden, iets, hetwelk de herovering van alle zuidelijke gewesten, en den tweehonderdjarigen doodslaap hunner verstandelijke ontwikkeling ten gevolge had, terwijl de *Noordelijke* gewesten, juist datzelfde jaar (1579) tot behoud hunner vrijheid vereenigd, weldra het bloeijendste Gemeenebest der aarde, en de zetel van geleerdheid en kunsten werden.

Henegouwen bevat eenentwintig steden, vierhonderd vierentwintig landgemeenten, zendt vijf leden tot de tweede kamer der Staten-Generaal, en is verdeeld in zes Districten: *Bergen*, *Soignies*, *Doornik*, *Aath*, *Thuin* en *Charleroy*.

I. HET DISTRICT BERGEN.

Bergen, ter onderscheiding bijgenaamd in *Henegouwen*, Fr. *Mons* (welke laatste benaming wel de algemeenste is), de hoofdstad van geheel *Henegouwen*, ligt op en aan eene hoogte, aan de rivier *Trouille*, die kort daarbij in de *Haine* valt, omtrent tien uren van *Doornik* en *Brussel*, en dertien van *Namen*. Men rekent daarin 4600 huizen, en 21,970 inwoners, die zich hoofdzakelijk van linnenbleeken, kantbereiding, muzijkinstrumenten, fabriekwerktuigen, hoeden, handschoenen, het maken van bordpapier, jeneverstokerijen, wolfabrieken, katoenlinnendrukkerijen, katoen- en vlas-spinnerijen en weverijen, fabrieken van siamoizen, bijouterien, messenmakerijen, looijerijen, liqueurstokerijen, pottebakkerijen, olieslagerijen, suikerraffinaderijen, verwerijen, wapenfabrieken, het zadelmaken, den handel in steenkolen, ijzer, vee, en andere voortbrengselen van het land, genéren.

Ha-

Haren oorſprong dagteekent zij uit de zevende eeuw, doch, in 1112 genoegzaam afgebrand zijnde, werd zij herbouwd, in 1148 bemuurd, in 1293 en 1416 uitgelegd, en van 1460 tot 1469 bijna geheel herbouwd. Zij was voorheen eene belangrijke vesting, die door hare ligging de ſleutel tot *Braband* was. In 1572 werd zij door Grave LODEWIJK van *Nassau*, broeder van WILLEM I., door middel van als wijnkoopersknechts vermomde ſoldaten overrompeld, hetwelk ALVA's leger naar die kwartieren trok, en aan de *Hollanders* en *Zeeuwen* tijd gaf, hunnen afval regelmatiger te bewerkſtelligen; de *Spanjaarden* hernamen haar echter nog datzelfde jaar bij verdrag. In 1691 moest zij zich na een hevig bombardement aan de *Franschen* overgeven; doch werd in 1709, na den ſlag bij *Malplaquet*, en na bijna eene maand berend te zijn, door Prinſe JOAN WILLEM FRISO, die haar voor de Bondgenooten belegerde, bij verdrag ingenomen. In 1746 viel zij daarentegen weder in handen der *Franschen*, die daarin 3000 man, meest *Hollanders*, krijgsgevangen namen. — De voornaamſte ſterkte der ſtad beſtond in de overſtroomingen, aan de oostzijde door het riviertje, aan de andere zijden door lage en moerasſige gronden, die men ligtelijk kon onder water zetten. De vestingwerken, in vroeger tijd geſlecht, zijn thans herſteld. Van hier naar *Brussel* geleidt een ſteenweg, en hier is ook de gewone doortogt van daar naar *Parijs*. *Bergen* mét haren omtrek was oudtijds een Graafſchap, en de zetel der Graven van *Henegouwen*, naderhand die van den Gouverneur en Raad van dat gewest, en onder de *Fransche* regéring van den Prefekt van *Gemappe*. De kerk van *St. Waldetrude*, in 1449 bij de voormalige Kannonniksabdij van dien naam gebouwd, prijkt met marmer, jaspis en een praalgraf. De toren, het kasteel van *Bergen* genoemd, en in 1662 gebouwd, is een der ſchoonſte en hoogſte van *Nederland*.

Het ſtadhuis is bezienswaardig. De ſtraten zijn breed en de markten ruim.

Daar deze ſtad voor de *Nederlanden* van zoo veel belang is, zoo heeft haar omtrek te meermalen ten bloedigen tooneele van de worſtelingen der *Europiſche* Vorſten tegen de aanvallen van *Frankrijk* verſtrekt. Bij het dorp *St. Denis* werd in 1678 een hevige, doch onbeſliste ſlag tuſſchen Prins WILLEM III. en den Maarſchalk VAN LUXEMBURG geleverd; bij *Malplaquet* op den 11. September 1709 het ſlagveld met meer dan 25,000 dooden, zoo van de *Franſchen* als Bondgenooten, bedekt, doch behielden de laatſten de overwinning. De *Hollanders*, onder Prins JOAN WILLEM FRISO van *Oranje*, overgrootvader van onzen tegenwoordigen Monarch, deden daarin wonderen van dapperheid, en weken niet, ſchoon het *Franſch* geſchut hunne rijen afgrijsſelijk dunde. — Op de hoogten van *Jemappes* eindelijk behaalde DUMOURIER, de bekende Generaal der eerſte *Franſche* Republikeinen, op den 6. November 1792 eene belangrijke overwinning op den *Oostenrijkſchen* Vorst van *Saksen-Teſchen*, waarbij omtrent 3000 man van elke zijde vielen, en welke nederlaag der Bondgenooten het eerſte verlies van *Braband* in dien oorlog ten gevolge had. Naar dezen ſlag werd het tegenwoordige *Henegouwen* het Departement van *Jemappes* genoemd.

St. Guislain, met 1270 inwoners, voormaals eene ſterke veſting, door LODEWIJK XIV. in 1655 ingenomen, door de *Spanjaarden* in 1657 hernomen, en in 1677, 1708 en 1709 nogmaals genomen en heroverd. Er was alhier eene beroemde *Benedictijner Abdij*, in de zevende eeuw geſticht door St. GISLENICUS (St. GUISLAIN), waardoor het plaatsje ontſtond, en aan de Abdij toebehoorde.

Binch, eene ſtad met 4750 inwoners, had weleer een paleis door MARIA, Koningin van *Hongarijë*, zuster van KA-

REL

REL V., gebouwd, en in 1554 door de *Franschen* verbrand. Hier zijn goede ijzerſmederijen en mesſenmakerijen. De landſtreek is gezond en vruchtbaar. *Lens*, met de onderhoorigheden 2000 inwoners tellende, een groot dorp. *Paturages*, met *Cul de Quevaux* 4300 inwoners. *Quivirain* met 1850, *Dour* met 5000 inwoners en ſteenkolenmijnen. Men maakt hier veiligheidslampen van DAVY voor de mijnwerkers. *Boussu*, met kalkovens, looijerijen en 2300, *Cuesmes* met 1500, *Elouges* met 1750, *Eugies* met 1220, *Framerſies* met 5200, *Genly* met 2000, *Havré* met 1700, *Herchies* met 1800, *Nimy Maisières* met 1500, *Quaregnon* met 2600, *Rumes* met 2600, en *Sirault* met 1670 inwoners.

2. HET DISTRICT SOIGNIES.

Soignies, eene ſtad met 5300 inwoners, reeds in de negende eeuw door de *Noormannen* verwoest, in 1150 met wallen, en in 1360 door onzen Graaf ALBERT van *Beijeren* met muren voorzien. *Naast* met 1100, *Petit-Enghien* met 1600, *Bièvené*, een groot vlek met 2300 inwoners, heeft zoutketen.

Braine le Comte, tuſſchen *Bergen* en *Brussel*, een ſtadje van 3640 inwoners, met een' hoogen kerktoren. Zij werd in 1424 en 1583 door den oorlog verwoest. *Roeulx*, eene ſtad met bijna 2400 inwoners. *Steenkerken* met bijna 1000 inwoners, alwaar Koning WILLEM III. in 1692 door den Maarſchalk van LUXEMBURG geſlagen werd. *Ecaussines d'Enghien*, met kalkovens en 2130 inwoners, *Marcq* met 2000, *Houdeng* met 2250, *Gottignies* met 1000, *Hornues* met 2360 inwoners en eene groote ijzermijn, en *Marche les Ecaussines* met 1400 inwoners.

3. HET DISTRICT DOORNIK.

Dit District maakt het oude *Tournaisis* of het *Doornikſche* uit, hetwelk wel eens als eene afzon-

derlijke Provincie beſchouwd is, doch eigenlijk tot *Vlaanderen* behoorde.

Doornik, Fr. *Tournay*, Lat. *Tornacum*, aan de *Schelde*, in den Zuidoosthoek van het voormalig *Oostenrijksch-Vlaanderen*, vlak aan de *Fransche* grenzen, tien uren van *Bergen* en vijftien van *Brussel*, eene aloude en zeer beroemde ſtad, zoo men wil de hoofdſtad der aloude *Nerviers*. Zij was onder de oudſte *Fransche* Koningen vóór CLOVIS de zetel hunner heerſchappij, waarvan in 1655 nog verſcheidene oude gedenkpenningen, wapenen, ſtukken bewerkt goud, en andere merkwaardigheden zijn opgedolven; onder anderen de gedaanten van bijen, het oude wapen der *Franken*. Doch zij werd in 880 door de *Noormannen* vernield. In de latere middeleeuwen werd haar aanzien door de bloeijende koopſteden van *Noord-* en *Westvlaanderen* verduisterd. Reeds in 488 was de ſtad een Bisdom, 't welk een grooten omvang had, tot in 1559 de Bisdommen *Gent* en *Brugge* het aanmerkelijk beſnoeiden. Thans beſtaat het nog. In de twaalfde en dertiende eeuwen vlamden de *Franschen* op het bezit dezer naburige ſtad; in 1513 was dezelve in hun bezit, doch werd toen door Koning HENDRIK VIII. van *Engeland* ingenomen, die er een (naderhand vervallen) kasteel deed bouwen, doch de ſtad in 1518 weder aan *Frankrijk* verkocht. Drie jaren later werd zij door den keizerlijken Generaal, Grave van NASSAU, heroverd. De beeldſtormers bedreven aldaar in 1566 vele buitenſporigheden, en vernielden in de hoofdkerk het ſchoone praalgraf van Hertog ADOLF van *Gelder*. In 1581 gaf zij zich, na den heldhaftigſten tegenſtand van MARIA DE LALAING, echtgenoote van den Hertog van *Espinoy*, aan den Prins van PARMA over, op den eigen' dag, waarop HENDRIK VIII. en KAREL V. haar in dezelfde eeuw hadden ingenomen. — In 1667 viel zij in handen van

LO-

LODEWIJK XIV., die haar het volgende jaar bij den *Akenschen* vrede behield, en er eene zeer goede citadel deed bouwen, doch in 1709 aan de bondgenooten verloor, en in 1713 bij den vrede van *Utrecht* moest afstaan. Sedert was zij eene *barrière*-stad. Zij werd in 1745 door de *Franschen* belegerd, en, nadat zij in hare nabijheid den slag bij *Fontenoy* gewonnen hadden, ingenomen, waarop de vestingwerken geslecht werden. Op den 22. Mei 1794 werd hier een bloedige slag geleverd tusschen de *Franschen* onder PICHEGRU, en de *Oostenrijkers* onder den Prins van COBURG, waarbij zich Keizer FRANS II. in persoon tegenwoordig bevond.

De stad wordt door de midden doorstroomende *Schelde* in de oude en nieuwe verdeeld. Langs de rivier is eene breede dijk van 1300 voeten. Het getal der inwoners bedraagt 24,460, wier schoone fabrieken, vooral van wolle goederen, kousen en uitmuntende tapijten, voorts van katoen, kamelotten, lijwaad, batisten en porselein, bekend zijn. In een fabriekgebouw zijn 900 personen met het vervaardigen van tafelkleeden en vloertapijten bezig, en nog 4000 anderen buiten dat gebouw, tot die ééne fabriek behoorende. Zelfs voor kinderen van zeven jaren en afgeleefde grijsaards wordt daarin gezorgd De porseleinfabriek is door Z. M. onzen Koning uit eigene middelen van den ondergang gered. — Voorts heeft men nog fabrieken van aardewerk, vergold brons, behangsel- en meubelpapier, garen, katoen- en linnenweverijen, cotonetten, katoenspinnerijen, katoendrukkerijen, bleekerijen, flanellen, hoeden, mutsen, bijouteriën, kagchels, dekens, fabriekwerktuigen, chocolade en cichorei, looijerijen, lijnbanen, muziekinstrumenten, steendrukkerijen, scheepstimmerwerven, suikerraffinaderijen, verwerijen, wapenfabrieken, handel in was, zeepziederijen en

zoutketen. In den omtrek zijn dijk- en kalkſteengroeven, en kalkovens. *Doornik* heeft ook een *Athenëum*. Het ſterke kasteel is geſlecht. De hoofd- of Lieve-Vrouwekerk, in een' *massiven* trant gebouwd, heeft vier klokketorens. In 1782 als vesting geheel en al geſlecht, is *Doornik* thans weder verſterkt.

Ligne, een ſtadje en oude Baronnie, naderhand Prinsdom, met 800 inwoners, van 't welk de laatst overledene Prins door zijne uitſtekende begaafdheden, en deelneming aan de gebeurtenisſen der vorige eeuw beroemd geworden is. Hij woonde meest te *Weenen*.

Fontenoi, een dorp met 600 zielen, berucht door de nederlaag der Bondgenooten op den 11. Mei 1745, welke daarin 15,000 man verloren tegen de *Franschen* onder den beroemden Maarſchalk van SAKSEN. Te *Leuze*, verder oostwaarts, 't welk met *Oud-Leuze* 4850 inwoners heeft, viel in 1691 ook een ſlag tusſchen de *Hollanders* en *Franschen* voor. *Blandain*, een vlek, met vlasſpinnerijen en 2500 inwoners. *Blaton* met mutſenfabrieken en 2000, *Celles* met linnenfabrieken en 2330, *Gaurain-Ramecroix* met 2800, *Pecq* met 2000, *Templeuve* met 3500, *Velaines* met 2160, *Wiers* met 2700 inwoners.

Antoing, een uur van *Doornik*, op eene hoogte aan de *Schelde* bij het ſlagveld van *Fontenoi*, eene oude Heerlijkheid met 1850 inwoners; *Ramegnies-Chin* met bijna 1000, en *Warcoing* met *Dinge* mede met omtrent 1000 inwoners.

4. HET DISTRICT AATH.

Aath of *Ath*, een ſtadje met 8000 inwoners, aan de *Dender*, zes uren van *Bergen* (waarheen een ſtraatweg geleidt), zeven van *Doornik* en *Oudenaarden*, en tien van *Brussel*. *Aath* werd onder Hertog ALBRECHT van *Beijeren*, Grave van *Holland*

land en *Henegouwen*, toen het zeer bloeide, vergroot en met wallen voorzien. Het werd in 1667 door de *Franschen* ingenomen, en aanzienlijk door den beroemden VAUBAN verſterkt; doch in 1678 teruggegeven. In 1697 werd het door den *Franschen* Maarſchalk CATINAT, in 1706 door den *Hollandschen* Veldmaarſchalk Graaf van NASSAU-OUWERKERK, en in 1746 weder door de *Franschen* ingenomen. — Dit plaatsje is wel bevolkt, heeft goede mutſen-, katoen- en linnenfabrieken, bleekerijen, fabriceert handſchoenen, hoeden, en *metalliek*-linnen (uit den asbest). Zij is de eenige plaats in de *Nederlanden*, waar die fabriek beſtaat. Zij drijft ook handel in granen. — *Brugelette*, met bleekerijen en 1320, en *Quevaucamps* met 1420 inwoners.

Lessines of *Lessen*, eene ſtad aan de *Dender*, met 4150 inwoners, in 't Noordwesten van *Henegouwen*, op de grenzen van *Vlaanderen*, waar veel linnen gebleekt wordt. Hier vindt men eenige der reeds bij *Doornik* genoemde fabrieken.

Enghien, een ſtadje en Hertogdom, met 3300 inwoners, naar 't welk voorheen de zonen des Prinſen van CONDÉ in *Frankrijk* den naam droegen. De groote CONDÉ behaalde als Hertog van *Enghien* zijne voornaamſte overwinningen, en de laatſte ſpruit van dat Huis werd in April 1804 door BUONAPARTE van een onzijdig grondgebied opgeligt, en door eene krijgs-commisſie ter dood veroordeeld. *Enghien* ligt tusſchen *Brussel*, *Bergen* en *Doornik*, omtrent vijf of zes uren van elke dier ſteden. Thans behoort het aan de Hertogen van AREMBERG en AARSCHOT, die aldaar een aangenaam lusthuis met ſchoone wandeldreven in den ouden tuinſmaak hebben; ten gerijve der vreemdelingen, die hetzelve komen bezien, heeft de Hertog een groot gebouw doen oprigten, met name *Hôtel Royal*, waarin wel honderd perſonen te gelijk plaats vinden. Er zijn hier goede hoeden- en vooral kantfabrieken.

Chièvres, met 2750 inwoners, van waar eene beroemde familie den naam heeft, waartoe ook de opvoeder van KAREL V. behoorde. (*Chièvres* is beroemd door hare paardemarkt.) *Pommereuil*, op de *Fransche* grenzen, met 1200 inwoners. *Peruwelz*, eene ſtad met 6500 inwoners. *Basècles*, met ſteengroeven en 1660, *Flobecq* met 4530, en *Moustier* met 1400 inwoners.

5. HET DISTRICT THUIN.

Thuin, een aloud en voormaals *Luiksch* ſtadje, met 3300 inwoners, hetwelk in vroegere eeuwen een twistappel met *Henegouwen* was.

Fontaine l'Evêque met 2500, en *Marchiennes au Pont* met 1200 inwoners, twee ſtadjes, op eene lijn tuſſchen *Binch* en *Charleroy*. De eerſte was lang een twistappel tuſſchen *Henegouwen* en *Luik*.

Merbes le Château, met een kasteel op eene hoogte en 1000 inwoners, *Beaumont*, 't welk ſommigen thans beginnen *Schoonenberg* te noemen, met 1720, *Barbançon* met 700, *Nalinnes* met 1450, *Solre-sur-Sambre* met 1100, *Renlies* met 500, *Vergnies* en *Erpion* met 300, *Seloignes* met 1000, *Chimay* (met een ſlot en den titel van Prinsdom) met 2320, *Buvrinnes* (met ijzerwerken) 1000, *Carnières* met 1550, *Froid-Chapelle* met 1400, *Lobbes* met 1900, en *Morlanwelz* met 1380 inwoners, zijn plaatſen in het gebergte der *Ardennes*, die bij den vrede van 1814 aan *Frankrijk* overgelaten, bij dien van 1815 aan *Nederland* zijn teruggegeven, en belangrijk zijn wegens ijzer-, ſteenkolen-, marmer- en ſteengroeven.

6. HET DISTRICT CHARLEROY.

Charleroy, eene veſting aan de beide oevers der *Sambre*, in 1666 gebouwd door den *Spaanſchen* Gouverneur CASTEL RO-

RODRIGO, naar zijnen Koning KAREL II. genoemd, en door LODEWIJK XIV. vergroot, werd zoo dikwerf als eenige ſterkte der *Nederlanden* (in 1667, 1693 en 1746 door de *Franschen*, in 1672 en 1677 door de *Hollanders*) belegerd, en in 1746 grootendeels geſlecht. De *Franschen* belegerden dezelve, na de herſtelling der vestingwerken, in 1794 onder CHARBONNIER en JOURDAN tweemalen vergeefs, doch ten derdenmale gelukte het hun, dezelve even in tijds te veroveren, om het ter hulpe toeſchietende leger van den Prins van *Coburg* en onzen tegenwoordigen Koning, toen Erfprins van *Oranje*, te doen wijken. — *Charleroi* heeft 4760 inwoners, die badlakens, hoeden en wapenen vervaardigen, glasblazerijen, houtzaagmolens en leigroeven bezitten.

Fleurus, met 2370 inwoners in eene vlakte, vermaard wegens vier groote veldſlagen: de eerſte in 1622 tuſschen de *Spanjaarden* en de troepen van den partijganger MANSFELD, die daarbij geſlagen werden; de tweede in 1690 tuſschen de Bondgenooten onder WALDECK en de *Franschen* onder LUXEMBURG, die aldaar, gelijk in Junij 1794 op den Prins van *Saksen-Coburg*, de overwinning behaalden; de vierde in 1815 tuſschen NAPOLEON en BLUCHER, waarbij de laatſte moest wijken.

Seneffe, met 3050 inwoners, een groot dorp, alwaar in 1674 een onbeſliste, doch hevige ſlag tuſschen den zestigjarigen held CONDÉ en den vierentwintigjarigen Prins WILLEM III. van *Oranje* plaats had.

Gosselies, een ſtadje met 4400 inwoners en fabrieken.

Arquennes, een dorp met ſteengroeven en 1350, *Boisieux* met kolenmijnen en 600, *Chapelle-Harlaimont* met 1150, *Chatelineau* met ſteenkolenmijnen en 1000, *Courcelles* met bleekerijen, wolſpinnerijen, ſteenkolenmijnen en 2350, *Farciennes* met 1100, *Feluy* met 1450, *Frasnes* met 1700, *Jumetz*

metz met veelerlei fabrieken, trafieken en 5000, *Lodelinsart* met 1000, *Marcinelle* met 1000, *Mont-sur-Marchienne* met 1100, *Montigny-sur-Sambre* met 2700, *Montigny-le-Tilleul* met allerlei ijzerwerken, alsmede ſpijkerfabrieken en 1200, *Pont à Celles* met 1700, *Ransart* met 1700, en *Souvret* met 1000 inwoners.

X.

X. DE PROVINCIE NAMEN.

Dit gewest grenst ten Noordwesten aan *Zuid-Braband*, ten Noordoosten aan *Luikerland*, ten Zuidoosten aan *Luxemburg*, ten Zuiden aan *Frankrijk*, en ten Westen aan *Henegouwen*. Het beſlaat van het *Fransche* Departement der *Sambre en Maas* ſlechts het noordwestelijke gedeelte, daar het grootere, of zuidoostelijke, tot het Groot-Hertogdom *Luxemburg* behoort. Van het oude Graafſchap *Namen* is *Charleroy* aan *Henegouwen* gekomen, daarentegen is *Dinant* van *Luikerland* met deze Provincie vereenigd, die nogtans eene der kleinſte van de zeventien is. De grootſte lengte is 14, de grootſte breedte 12 uren; doch ten Zuiden is het land zeer ſmal. De rivieren zijn de *Maas*, die eerst uit *Frankrijk* komende noordwaarts ſtroomt, bij *Namen* de *Sambre* ontvangt, die uit *Henegouwen* komt, en zich dan oostwaarts wendt: voorts de *Mehayne*, die uit *Luxemburg*, uit het Zuidoosten, komt, en in de *Maas* valt, gelijk de *Orneau* in de *Sambre*. Het land heeft vele bergen en bosſchen, en is dus niet zeer vruchtbaar in weilanden en tuingewaſſen, maar heeft tamelijken graanbouw, kleine paarden, en voorts uit het mineraalrijk ijzer-, lood-, koper-, zwavel- en ſteenkolenmijnen, groeven van wit en zwart marmer, leijen en andere ſteenſoorten, zelfs eenige wijngaarden, waarvan de wijn echter zeer mid-

middelmatig is. Van daar, dat de voornaamſte nijverheid der ingezetenen in den mijnarbeid beſtaat, alsmede in het vervaardigen van vele metalen goederen, en het bewerken der andere voortbrengſels uit het rijk der delfſtoffen. De lucht is frisch en fijn. Nergens in de *Nederlanden* heeft men grootſcher natuurtooneelen. De *Maas* van *Namen* tot *Luik*, en nog meer opwaarts van *Dinant* tot *Namen* breekt haren weg door een gebergte heen, gelijk de *Rhijn* van *Bingen* tot *Koblentz*, en levert dus, hoewel op eene kleinere ſchaal, dergelijke partijen. Hooge rotſen ſchijnen over den vloed neder te hangen, die door zijne kronkelingen elk oogenblik nieuwe gezigten biedt. Van dáár, dat deze ſtreken ſedert de vereeniging der *Nederlanden* door reizigers uit de noordelijke gewesten ſterk worden bezocht.

De geaardheid der inwoners komt veelal met die der naburige *Henegouwers*, meer dan met de *Luikenaars* overeen. De oude inwoners van het Graafſchap waren de *Eburonen* (die een gedeelte van CESAR's leger geheel en al vernielden) en *Tongeren*. Het Graafſchap dagteekent zich nog vóór het jaar 1000 van onze tijdrekening. De veelvuldige omwentelingen, aan dezen kleinen plek gronds in de middeleeuwen door twisten over erfenis, huwelijk, leen- en pandregt overgekomen, zullen wij niet boeken. Genoeg, in het laatst der twaalfde eeuw werden *Namen* en *Luxemburg*, onder den ſtrijdbaren en woeligen Graaf HENDRIK *den Blinden* vereenigd, weder geſcheiden, en *Namen* kwam aan het *Fransche* huis

der

der Heeren van *Courtenay*, die tevens Keizers van *Konstantinopel* waren, tot dat het in 1261 bij koop aan GUY VAN DAMPIERRE, Grave van *Vlaanderen*, kwam, wiens nakomelingen tot in 1421 in het bezit bleven, wanneer JAN van *Vlaanderen* alle zijne goederen, waaronder ook het Graafſchap *Namen* was, aan den bekenden Hertog van *Bourgondië*, FILIPS *den Goeden*, verkocht, waardoor het aan 't *Bourgondische*, en naderhand *Oostenrijksche*, Huis kwam en bleef. *Charlemont* en *Givet* zijn daarvan in vroegere oorlogen aan *Frankrijk* gekomen.

Namen heeft vijf ſteden, driehonderd achtendertig landgemeenten, zendt twee leden tot de tweede kamer der Staten-Generaal, en is, wat het platte land betreft, in drie Arrondiſſementen verdeeld: *Namen*, *Dinant* en *Philippeville*.

I. HET ARRONDISSEMENT NAMEN.

Namen, Fr. *Namur*, Lat. *Namurcum*, de hoofdſtad der Provincie, en eene der aanzienlijkſte van de voormaals *Oostenrijksche Nederlanden*, ligt aan den zamenloop der *Maas* en *Sambre*, twaalf uren van *Brussel*, tien van *Luik*, negen van *Leuven*, en dertien van *Bergen*. De eigenlijke of *bovenſtad* ligt aan de noordzijde der beide ineenvloeijende rivieren, de *benedenstad* (*basse ville*) met het kasteel (het oudſte gedeelte) aan de westzijde tuſſchen de *Sambre* en *Maas*, en eene aanzienlijke voorſtad aan de over- of zuidoostzijde der *Maas*. *Namen* was voorheen een bolwerk van *Nederland* aan den zuidoostkant. Haar kasteel vooral werd voor eene bijna onoverwinnelijke vesting gehouden. Het lag in den hoek tuſſchen de beide rivieren op eene ſteilte, die ſlechts aan de west- of ſtadzijde genaakbaar is, en daar ook het meest

meest bevestigd was. *Don* JAN van *Oostenrijk* verraste het kasteel in 1577, en gaf daardoor het sein tot de hervatting van den *Spaanschen* oorlog. Koning LODEWIJK XIV. belegerde deze stad in 1692, en nam haar in op den 31. Junij, in 't gezigt van het vijandelijk leger, door Koning WILLEM III. in persoon aangevoerd, die daarentegen drie jaren later (1695) op den 4. Augustus op dezelfde wijze *Namen*, toen staande onder den beroemden *Franschen* Veldheer DE BOUFFLERS, en in 't gezigt van een vijandelijk leger hernam. De bezetting van stad en kasteel was 16000, en het *Fransche* leger 100,000 man sterk. Bij het tractaat van 1715 werd zij eene, en wel de voornaamste, der *barriere*-plaatsen, en sedert met *Hollandsch* krijgsvolk bezet, tot de algemeene sloping dier vestingen in 1782, waarvan echter het *kasteel* van *Namen* verschoond bleef. De bezetting dezer plaats was de talrijkste, die de *Nederlanders* in eenige vesting hielden, behalve *Maastricht*. Door de lange vredejaren gedurende bijna de geheele achttiende eeuw (den oorlog van 1744 uitgezonderd, waarin *Namen* door den Graaf van *Saksen* op den 19. September 1746 ingenomen, doch in 1748 teruggegeven werd) leefden de officieren en soldaten met de ingezetenen op een' zeer vertrouwelijken voet, en strekten tevens door hunne vertéring der stad tot geen gering voordeel, hetwelk alles zulk een' gunstigen indruk terugliet, dat na het eindigen der *Fransche* heerschappij (welke na den 2. December 1792, toen de Generaal VALENCE het kasteel had ingenomen, bijna onafgebroken tot 1814 duurde) de *Hollandsche* troepen onder den Generaal STEDMAN met de grootste blijdschap ontvangen werden, niettegenstaande het thans levende geslacht die krijgslieden slechts bij overlevering van hunne vaderen kennen kon.

Namen is vrij groot, doch heeft vele tuinen in haren om-

omtrek; door de hoogte der huizen is echter de bevolking ſterk naar mate der uitgebreidheid. Het getal der inwoners bedraagt over de 19,000: zij beſtaan voornamelijk van ijzerwerk, bijzonder door het vervaardigen van meſſen, ſchaaren, ſpijkers en vijlen, van draadtrekken, het gieten van geel koper, fabriek- en heelmeesters-werktuigen, bijouterien, loodwitfabrieken, lijmkokerijen, pottebakkerijen, ſergieſabrieken, drogetlakens en andere wollen ſtoffen, het zadelmaken, zoutkeeten en de naburige ſteenkolenmijnen; men heeft er ook glasblazerijen en papierfabrieken; de vrouwen genéren zich met kantwerken. Men heeft er zeer ſmakelijk bier. — De ſtad was ſedert 1559 de zetel van een Bisdom, en bleef het ook onder de *Franſche* verſchikking. De hoofdkerk, aan St. ALBINUS gewijd, is in 1751 geheel nieuw opgebouwd. Het biſchoppelijk paleis is fraai. Bovendien zijn hier nog vijf kerſpelkerken, en waren er voorheen dertien kloosters. De *Jezuïten*-kerk is bijzonder fraai. Voorheen en thans was hier de zetel van den Gouverneur der Provincie, en onder de *Franſchen* van den Prefect des Departements van *Sambre* en *Maas*. De inwoners vermaken zich bij wijlen met de zonderlinge vertooning van een *gevecht op ſtelten*, tuſſchen twee partijen. Men wil, dat deze gewoonte zou afkomſtig zijn van een misnoegen, door Keizer KAREL V. tegen die van *Namen* opgevat, en waarbij hij hen verboden had, hem intehalen, hetzij *te voet*, *te paard*, *of op eenig dier of rijtuig*. In den omtrek van *Namen* is het *Marlagne*-woud, en daarin eene bekoorlijk gelegene kluis of *hermitage*.

Ardenne, drie uren van *Namen* aan de *Maas*, in de zevende eeuw een klooſter door BEGGE geſticht, van welke de *Begijnen* den naam hebben. Zij is meermalen in de oorlogen verbrand geworden, en heeft tegenwoordig 3400 inwoners, aluinmijnen, porcelein- en aardewerk-fabrieken,

looijerijen, ſpijkerfabrieken en ijzerfinelterijen. Uit de naburige pijpaarde worden pijpen gemaakt.

Fosse, eene ſtad van 2270 inwoners met loodmijnen. Zij is zeer oud en meermalen verwoest. *Biesme*, een dorp met ijzerfinelterijen en 800 inwoners. *Flawinne* met 1000, *Floreffe* met 1400, *Floremes* met 1140, *Gembloux* of *Gemblours* met 2200 inwoners, alwaar in 1578 *Don* JAN de vereenigde *Nederlanders* floeg; *Gesves* met 1300, *Jemappe* met 1630, *Jemappe-sur-Sambre* met 1300 inwoners, *Lesves* met 1300, *Mozet* met 1200, *St. Gérard* met 1300, *Tamines* met bijna 1000, *Vedrin* met ruim 1000 inwoners en eene groote loodmijn, vitrioolfabriek en zwavelbereiding.

Ligny, een dorp op de grenzen van *Zuidbraband* en *Henegouwen*, met 760 inwoners, bekend door den allerbloedigſten veldſlag, aldaar op den 16. Junij 1815 tuſſchen het *Fransche* leger onder NAPOLEON, en het *Pruissische* onder BLUCHER, ten nadeele van het laatstgemelde geleverd, alsmede door de bijzondere wijze, waarop die grijze Veldheer, reeds van zijn paard geſtort, aan gevangenſchap of dood ontſnapte. Het dorp, waarin den geheelen dag gevochten werd, is daarbij grootendeels vernield. Het behoort tot de boven bij *Henegouwen* vermelde vlakte van *Fleurus*.

2. HET ARRONDISSEMENT DINANT.

Dinant, vijf uren van *Namen*, en dertien van *Luik*, met 4200 inwoners, drijft goeden handel in leder, alsmede in marmer, andere ſteenen, koperwerk en ijzer, hetwelk alles uit de naburige mijnen gehaald wordt. De ſtad is even als *Luik* in boven- en benedenſtad, de eilanden in de *Maas*, en eenige voorſteden verdeeld, heeft elf poorten, drie pleinen, en had voorheen acht kerken, zes kloosters, een *Jezuïten*-collegie en twee hospitalen. Door Hertog KAREL *den Stou-*

Stouten van *Bourgondië*, toen Graaf van *Charolois*, werd zij in 1466 deerlijk uitgeplunderd, uitgemoord en gesloopt, en nog eens verwoest door Koning HENDRIK II. van *Frankrijk* in 1554. Een kasteel, voormaals op eene rots bij de stad gebouwd, bestaat sedert 1690 niet meer.

Bouvignes, een diep vervallen plaatsje met nog geene 700 inwoners, weleer een belangrijk stadje, dat in de twaalfde eeuw oorlog met de *Dinanters* kon voeren. *Rochefort* met bijna 1000 zielen. *Vonêche* met eene glasblazerij, kristalfabriek, loodmijn en 620 inwoners.

Cincy of *Chiney*, eene kleine en zeer oude stad, die meermalen de oorlogsrampen beznurd heeft, vooral in den jare 1276, wanneer, wegens ééne gestolene koe, een twist ontstond, door welken het geheele plaatsje in de asch gelegd werd. Er wordt aardewerk en vele zeisen gemaakt. Zij heeft 1200 inwoners.

3. HET ARRONDISSEMENT PHILIPPEVILLE.

Philippeville (*Philipsstad*), door Prins WILLEM I. van *Oranje*, toen *Spaansch* Veldoverste onder Keizer KAREL V. en FILIPS II. in 1555 gesticht, en naar laatstgemelden genoemd. Deze stichting geschiedde ter beveiliging der grenzen na het verlies van *Marienburg*. Ook deze stad wonnen de *Franschen*, en behielden haar in den *Pyreneeschen* vrede van 1659, na welken tijd zij haar aanzienlijk versterkten. Zij is een regelmatige vijfhoek, en ligt te midden eener vlakte op een' tamelijken berg. Op de marktplaats, te midden der stad, loopen de vijf straten uit. Het plaatsje heeft echter niet meer dan 1110 ingezetenen. Het strekte voor een oogenblik ter schuilplaats aan BUONAPARTE, na zijne nederlaag bij *Waterloo*, doch de vrees verdreef hem spoedig van daar. — Onder *Philippeville* behooren ook nog de gemeenten *Dioches*, *Foiches*, *Gimnée*, *Mattaigne*, *la*

petite Mozée, *Niverles*, *Roerée*, *Treignies* en *Vaincelles*, weleer onder het *Fransche* kanton *Givet* geſtaan hebbende.

Marienburg of *Marienbourg*, werd in 1542 door de Landvoogdesſe der *Nederlanden*, MARIA, Koningin van *Hongarijë* en zuster van Keizer KAREL V. geſticht, naar welke zij den naam ontving. In 1554 namen de *Franschen* haar bij verraſſing in, en gaven haar in den vrede te *Cateau-Cambresis* in 1559 terug, doch behielden haar, na ze nogmaals veroverd te hebben, eene eeuw later in den *Pyreneeschen* vrede. Het plaatsje is klein, arm, en telt niet meer dan 520 inwoners; de vestingwerken zijn geſlecht.

Couvin, een aanzienlijk vlek met bijna 2800 inwoners, die zich met leerlooijen, leigraven, het maken van ijzeren ſchoorſteenplaten en verder ijzerwerk bezig houden.

Anthée met 570 inwoners en eene geelkopergieterij; *Walcourt* met hoedenfabrieken, ijzerwerken en 800 inwoners, en *Yves-Gomezée* met 1100 inwoners, ijzerſmederijen en ſmelterijen.

De natuurlijke geſteldheid van dit Arrondiſſement heeft veel van dat van *Thuin* in *Henegouwen*, en het ligt, even als dit, in de *Ardennen*.

XI. DE PROVINCIE HOLLAND.

Holland, voorheen de tweede, thans de negende in rang der Provinciën, waarſchijnlijk dus genoemd naar de *holligheid* of losheid van den waterrijken bodem, of, zoo anderen willen, naar het hout of *holt*, waarmede het eertijds bedekt was, of den mond der *Maze*, oudtijds *Hole* genoemd, grenst ten Westen aan de *Noordzee*, ten Noorden aan het *Texelsche Gat* of *Marsdiep*, ten Noordoosten aan de *Zuiderzee*, ten Oosten aan de Provinciën *Utrecht* en *Gelderland*, ten Zuiden aan de *Merwe*, den *Biesbosch*, het *Hollandsch Diep*, en een' anderen zeearm, de *Krammer* genoemd, die tusſchen *Holland* en het *Zeeuwsche* eiland *Schouwen* loopt. Hare lengte wordt van het Zuiden naar het Noorden op dertig, en hare grootſte breedte ten Zuiden en in het midden op negen uren begroot (ten Noorden, voornal tusſchen de *Noordzee* en *Wijkermeir*, en in den *Noorderhoek* bij den *Helder*, is zij ongemeen veel ſmalder), en de omtrek op tachtig uren. Zij beſtaat uit een geheel aan het vaste land gehecht landſchap (*Zuidholland*), uit een ſchiereiland (*Noordholland*), en verſcheidene eilanden, die zoowel ten Zuiden tusſchen de armen der *Maas* en *Schelde*, waar beiden zich in zee ſtorten, als ten Noorden tusſchen de *Noord-* en *Zuiderzee*, en enkelden in de *Zuiderzee* gelegen zijn.

De bebouwing en bevolking dezer Provincie naar evenredigheid der grootte is minder dan in *Vlaanderen*, maar toch nog eene der aanzienlijkſte van *Europa*. De hellanden, die uit *Duitschland* zich nog tot in de Provinciën *Gelderland* en *Utrecht* voortzetten, dringen niet tot *Holland* door, maar wenden zich zuidwaarts naar *Braband;* zoo dat degeen, die meer van blijken eener bloeijende welvaart van den landman, dan van grootſche natuurtooneelen houdt, zich niets aangenamer verbeelden kan, dan het noordelijk, oostelijk en zuidelijk gedeelte van *Holland*, 't welk, hoezeer geheel vlak, en van alle bergachtige gezigten verſtoken, daarentegen op elke ſchrede welbebouwde velden, en vooral weilanden, ſteden, dorpen, gehuchten, of alleenſtaande, meestal welvarende, boerenwoningen aanbiedt. Ten Westen wordt daarentegen een meer of min ſmalle ſtreep gronds door de *Duinen* bezet, welke vooral in de ſtreken van *Schoorl*, *Groet* en *Kamp*, en van *Velzen* tot aan de *Vogelenzang* achter *Haarlem* vele bekoorlijke, digt met houtwerk bewaſſene dreven en zeer ſchilderachtige gezigten opleveren, en ook aan de landzijde, vooral met aardappelen, bebouwd zijn, meestal echter woest liggen, en daardoor, uit een ſtaatshuishoudkundig oogpunt beſchouwd, een zeer aanzienlijk dood kapitaal opleveren, doch aan den anderen kant door de veiligſtelling van het gewest voor het zoo dreigende gevaar van overſtrooming der zee, die hier hooger is, dan het land, van een onberekenbaar nut zijn. De zee heeft zelve deze borstweringen tegen hare golven opgeworpen, die

op

op ſommige plaatſen meer dan een uur breed zijn, en, als vlak land beſchouwd, op 50,000 morgen begroot worden. Het verſtuiven der duinen, hetwelk het land aan de grootſte ongelegenheden zou blootſtellen, wordt door eenige ſoorten van planten voorgekomen, die hunne wortelen zoo diep in het zand ſchieten, dat zij hetzelve als vasthouden. Men klaagt, dat derzelver zaaijing hier en daar, vooral aan den *Hoek van Holland*, verzuimd, en daardoor de verſtuiving bevorderd wordt. Op enkelde plaatſen, zoo als het eiland *Goëree*, zijn de duinen reeds weggeſpoeld, en vindt men onder dezelve dijken van klei, waarmede de inwoners zich in vroeger tijd tegen den aandrang der zee beſchermden. Thans moet men van dit hulpmiddel nog gebruik maken, niet alleen langs de geheele uitgeſtrektheid der *Zuiderzee* in *Noordholland*, maar ook langs de groote rivieren, de *Maas*, die, met de *Waal* vereenigd, onder den naam van *Merwe* en *Maas* door onderſcheidene monden in de *Noordzee* valt, en de *Lek*, den voornaamſten arm van den *Rhijn*, die zich bij *Krimpen* met de *Maas* vereenigt. De dijken langs de rivieren verſchillen echter aanmerkelijk in hoogte en grootte van de *zeedijken* (*), die volgens ſommigen in de dertiende eeuw nog niet beſtonden, wanneer de inwoners zich, op de wijze der oude *Bataviren*, nog op gemaakte hoogten (*Terpen*) tegen het hooge water der *Zuiderzee* beſchermden.

Toen

(*) Zie boven in de Beſchrijving van den algemeenen ſtaat des Lands, bl. 11.

Toen echter die zee, door de verwijding der ſleuven, die haar met de *Noordzee* verbinden, gevaarlijk begon te worden, werd in 1423 de *Diemerdijk* het eerst gelegd, en vervolgens door de andere dijken gevolgd. Een derzelven is de *Slaperdijk* bij *Sparendam*, die voorheen bijna jaarlijks overſtroomd werd, doch ſedert de verhooging in 1806 voor *Rhijnland* zeer veel ſchade voorkomt, zonder dat *Amsterdam*, gelijk men gevreesd had, daardoor in gevaar komt.

De *luchtsgesteldheid* is, door de nabijheid der zee en het menigvuldige water, doorgaans vochtig, veel beneveld, en ongeſtadig. De *zeevlammen*, een mist, die langs de *Noordzee* ſomtijds neêrvalt, doet veel nadeel aan de veld- en boomvruchten. Ongezond echter is het land, ten minſten voor de inboorlingen, niet, wanneer zij goed en krachtig voedſel genieten; en zelfs de vreemdeling, ſchoon hij er de fijne en friſſche lucht van *Gelderland* mist, zal aan *Holland* ſteeds den voorrang boven *Zeeland* in gezondheid toekennen. Ook vindt men er vele grijsaards, en nog kort vóór het begin dezer eeuw leefde er te *Sassenheim*, niet ver van de *Noordzee*, een echtpaar van over de honderd jaren, zoo man als vrouw. Dat echter de zuiverder lucht van het hooger liggende *Westfalen* enz. voor de ontwikkeling der ligchaamskrachten voordeeliger zij, ſchijnt men uit de bijzonderheid te moeten opmaken, dat jaarlijks eene menigte lieden uit die ſtreken naar *Holland* komen, om het zware landwerk te verrigten; daar echter aan den anderen kant de *Hollanders*

ders ſteeds om hunne gehardheid tegen de moeijelijkheden van het zeeleven zijn beroemd geweest, zoo mag men dat gebruik van buitenlanders of aan gewoonte, of aan gemak, of ook wel gedeeltelijk (volgens een' beroemden *Nederlandschen* ſtaatskenner) aan vermindering van krachten door al te veelvuldig gebruik van warme dranken, in ſtede van bier enz. in de laatſte dertig of veertig jaren toeſchrijven. De lucht van *Amſterdam*, waar de ſtilſtaande grachten eene menigte waterſtoflucht ontwikkelen, is voor vele vreemdelingen zeer ongemakkelijk, en zelfs ongezond; voor den inwoner daarentegen niet ſlechts dragelijk, maar ook voor hem, die eenmaal van de longtering is aangetast, verreweg verkieſelijk boven de reinere *Gelderſche* lucht, die door haren overvloed aan zuurſtoffe hem ſpoedig geheel zou vertéren. In het midden en zuiden, vooral in het meer oostelijk gedeelte der Provincie, wordt de lucht voor zeer gezond gehouden.

De *grond* van *Holland* is, zoo als wij reeds zeiden, lager dan de oppervlakte der zee, en dus waterrijk en moerasſig. In oude tijden was bijna het geheele Noordergedeelte niet meer dan eene verzameling van meer of min naauwe landengten tuſſchen eene menigte grootere of kleinere meiren, waarvan de voornaamſte in de *algemeene Inleiding* opgenoemd zijn, die allen ſedert, door de vlijt der ingezetenen, bedijkt, en in de ſchoonſte weilanden veranderd zijn. Deze bedijking had vooral in den aanvang der zeventiende eeuwe, het tijdſtip van onzen grootſten bloei, plaats. Van 1440 tot 1820 bedraagt het ge-

tal der opgedroogde meiren 83, 43 in *Noord-* en 40 in *Zuidholland*, te zamen 78,411 morgen. Hoewel in *Zuidholland* vroeger minder ſtilſtaande wateren waren dan in *Noordholland*, zoo is toch de *Haarlemmermeir*, voorheen uit vijf kleine meiren beſtaande, waarvan de *Haarlemmer* en *Leydsche* de aanzienlijkſten waren, zeer aanmerkelijk toegenomen, en daar men, niet zonder reden, voor verdere inbreuk vreesde, zijn te meermalen ontwerpen tot droogmaking beraamd, zelfs nog zeer onlangs, dan derzelver uitvoering ſchijnt aan te vele zwarigheden onderworpen. Nog buiten deze meiren zijn echter de meeste laagliggende landerijen of *Polders* des winters overſtroomd, en worden door de zeer talrijke *watermolens* leeggemalen. De aanmerkelijke toevloed van water uit de meiren en rivieren wordt bij een' oostenwind door de lozing der *Katwijksche* ſluizen ten lande uit naar de *Noordzee* geſtuwd, en bij een zuidwestenwind door die van *Halfwegen* en *Sparendam* naar het *IJ*.

Behalven de rivieren, welke wij boven bij de algemeene beſchouwing van *Nederland* hebben opgenoemd, vindt men in dit gewest nog de *Linge*, die bij *Gorinchem* in de *Merwe* valt, en wier overſtrooming in 1809, door het water der groote rivieren verſterkt, bijna den ondergang aan die ſtad berokkend had; de *IJssel* (of *Hollandsche IJssel*), die haar water uit den *Rhijn* ontvangt, en voorbij *Oudewater* en *Gouda*, waar zij de *Gouwe* opneemt, te *IJsselmonde* in de *Maas* valt; de *Schie* en *Rotte* in *Schieland*, naar welke de ſteden *Schiedam* en *Rotterdam*, waar

waar zij in de *Maas* vallen, den naam bekomen hebben; voorts in *Noordholland* de *Amstel*, een klein riviertje, maar 't welk door de ſtad *Amsterdam*, die aan deszelfs uitloop in het *IJ* gebouwd is, beroemder geworden is dan menige hoofdſtroom der wereld; de *Vecht*, die bij *Utrecht* uit den *Rhijn* komt, en langs *Maarsen*, *Loenen*, *Breukelen*, de *Nieuwersluis* (waar zij met den zoogenoemden *krommen Amstel* gemeenſchap heeft) voorbij eene menigte der ſchoonſte buitenplaatſen, die dit gedeelte des lands tot een' lusthof zonder weêrgade maken, bij *Muiden* in de *Zuiderzee* valt; het *Sparen*, 't welk door *Haarlem* ſtroomt, en waardoor de *Haarlemmermeir* met het *IJ* vereenigd wordt; (gelijk de *Vecht* voor de groote *Rhijn*-ſchepen, zoo dient het *Sparen* voor de ſchepen, die van *Amsterdam* door de *Haarlemmermeir* en verdere binnenwateren over *Gouda* naar *Braband*, *Zeeland*, enz. varen; doch deze vaart is ſedert de verbreeding der vaart over *Utrecht* naar de *Lek* en door die langs den *Overtoom* zeer vervallen). Eindelijk vindt men in *Waterland* de *Zaan*. De meeste dezer wateren hebben te weinig val, om ze in den gewonen zin *rivieren* te noemen; het zijn meestal ſlechts groote vaarten, die met vele kleinere, door menſchenhanden gegraven, te zamen hangen, en daardoor eene zeer gemakkelijke binnenlandſche gemeenſchap openen. — Zoo heeft men de vaarten tuſſchen *Rotterdam*, *Delft*, *'s Hage*, *Leyden* en *Haarlem* (die het laatst is aangelegd), *Haarlem* en *Amsterdam*, en laatstgemelde ſtad en *Gouda*. Ook de gemeenſchap te lan-

lande wordt door eenige goede ſtraatwegen bevorderd, zoo als tusſchen *Rotterdam* en *Gouda*, en vooral diegene, welke nog in deze eeuw zijn aangelegd tusſchen *'s Hage* en *Haarlem* over het *Haagsche Schouw*, van *Leyden* op dat *Schouw* en op *Delft*, van *'s Hage* over *Leyden* op *Utrecht*, van *Haarlem* op *Alkmaar*, van *Amsterdam* op *Utrecht*, en van daar over *Gorinchem* naar *Breda*, en van *Naarden* op *Amersfoort*.

De beſchouwde geſteldheid des bodems bepaalt de onderſcheidene *voortbrengselen* van *Holland*. — De *turf* is zeer overvloedig, vooral in het midden des lands tusſchen den *Ouden Rhijn*, *IJssel* en *Maas*. Zeer vele plasſen echter zijn reeds door den uitgeveenden grond ontſtaan, doch ook weder gedeeltelijk drooggemalen en in nuttig weiland verkeerd. Men vindt zeer veel biezen en riet, waarmede vele landlieden hunne huizen dekken. Des zomers verſchaft de rijkelijk beſproeide grond de vetſte weilanden, op welke het ſchoonſte rundvee van *Europa* graast. De *Hollandsche* boter en kaas zijn dan ook wereldvermaard, en wij hebben boven gezien, welk een' hoofdtak van beſtaan die uitmaken. Het rund- en vooral het kalfsvleesch is bij uitſtek ſaprijk. De korenbouw, welke voorheen in *Holland* weinig gevonden werd, en zich meest tot het *Westland* en de zuidelijke eilanden bepaalde, is ſedert de kwijning des koophandels in *Zuidholland* aanmerkelijk toegenomen, en de alhier gewonnen tarwe is van eene zeer goede hoedanigheid. Het ſlopen der buitenplaatſen, ſchoon een gevolg der toenemende verarming, heeft echter vele dier uitgeſtrekte waran-

randen tot korenlanden doen bezigen. Ook groenten worden doorgaans keurig geteeld. Aardappelen groeijen in genoegzame mate ten gebruike der inwoneren, zelfs op de duinen van eene zeer goede ſoort. In den *Krimpenerwaard* groeit veel hennip; in de nog meer zuidelijke ſtreken vlas, waarvan jaarlijks omtrent $3\frac{1}{2}$ millioenen ponden uitgevoerd worden, en meêkrap ruim 7 millioenen ponden (uit de geheele voormalige Republiek) plegen uitgevoerd te worden. Bij *Rhijnsburg* groeit veel bloemkool, gemest door de vischgrom van het naburige *Katwijk*; doch die van *Alkmaar* is nog beter. Houtgewas is er in de lage landen niet veel; genoegzaam de eenige bosſchen, of liever overblijffelen van bosſchen, zijn de *Haarlemmer Hout* en het *Haagsche Bosch*, twee lustwouden, waarvan het eerſte meer door de kunst, het tweede door de natuur begunſtigd is; doch langs den geheelen duinkant van *Monster* in het *Westland* tot *Bergen* in *Kennemerland* in de lengte, en tot den *Loosduinschen* weg en de *Leydsche* vaart in de breedte is er veel houtgewas; doch het levert geen timmer- maar brandhout en hout voor hoepels op: jaarlijks worden uit *Holland* 8 à 10 millioenen hoepels uitgevoerd. De zeer talrijk voorhandene wilgen zijn voor de dijk- en rivierwerken onontbeerlijk. Van lustplantaadjen, zoo als te *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Schiedam*, en boomgewas rondom vele ſteden enz. reppen wij niet. IJpen en elzen komen er ſchielijk en goed voort. De uitvoer van plantſoen, bloembollen, zaden en gedroogde groenten is vrij belangrijk, en bedraagt zekerlijk nooit beneden

de

de 300,000 guldens 's jaars. Vooral is *Haarlem*, van waar men de geheele afhelling der duinkant, van *Noordwijk* tot achter de *Beverwijk* bij *Uitgeest*, beplant, vermaard wegens de kweeking van hiacinten, tulpen, ranonkels, anemonen, anjelieren, jonquilles en andere bloemen. Men ziet *Haarlemmer* bloemisten zelfs op *Duitsche* jaarmisfen verfchijnen, en hunne verzendingen gaan tot ver in *Italië* toe. In *Overflakkée* vindt men veel uijenzaad en aardakers. Boomvruchten vindt men genoegzaam voor het gebruik der inwoners, zelfs wel eens tot uitvoer. Voor eenige jaren zijn geheele fcheepsladingen appelen naar *Engeland* gegaan, en een *Haarlemsch* bloemist heeft van de *Engelsche Horticultural Society* eenen eerepenning ontvangen voor in de vrije lucht gekweekte appelen, die verre boven de uit *Frankrijk* ingezondenen uitmuntten. De *Boskoopsche* en *Aalsmeerder* boomkweekerijen en aardbeziën zijn vermaard. — De fchapenteelt is van belang; vooral in *Noordholland* en op *Texel* vindt men eene bijzondere foort, waarvan de wol zeer geacht is, en de kaas verre verzonden wordt. Wild vindt men weinig, althans groot wild. De konijnen, die in de zeventiende eeuw in de duinen nog hinderlijk waren door hunnen overvloed, vindt men thans zoo ruim niet meer; men vangt ze om het vleesch en de vellen. Met de jagt van hazen, patrijzen enz. vermaakt zich echter nog menig ftedeling, vooral met het vangen van vinken, die in het najaar op hunnen togt ook dit gewest bezoeken, en alsdan in menigte in zoogenaamde *vinkebanen* verfchalkt worden.

Om-

Omſtreeks *Assendelft* in *Noordholland* worden vele duizende hoenders gehouden: er zijn boeren, die jaarlijks 20 tot 25,000 eijeren laten uitbroeijen. — De vischvangst langs de kusten van kabeljaauw, ſchelvisch, ſcharren, rog, bot, tongen, zeehanen, tarbot, en ſchol is nog aanmerkelijk, hoewel zij vroeger van meer belang was. In de binnenwateren vindt men goede baars, ſnoek, braſem en andere riviervisch; in het *IJ* garnalen en bot; in de *Haarlemmermeir* en elders paling: doch de zalmvangst, die voorheen in de *Maas* en vooral in de *Lek* bij *Schoonhoven* plaats had, is zeer afgenomen. De *Zuiderzee* en het *IJ* leveren ook haring (voor bokking). Op de kusten zijn verſcheidene robben of zeehonden.

In den jare 1515 telde men in *Holland* 200,030 morgen land (behalve de toen zeer menigvuldige kerkelijke goederen), waarvan verponding betaald werd, en 45,000 huizen; in 1534 was de uitgeſtrektheid dier landerijen reeds tot op 300,320 morgen geſtegen, en in 1732 het getal der huizen tot op 163,462 vermeerderd. In de zeventiende eeuw rekende VOSSIUS het getal der inwoners op 550,000: en KARSSEBOOM in de achttiende op 980,000. Echter werd bij de volkstelling, in 1796 op last der *Nationale Vergadering* gedaan, het getal der inwoners ſlechts op 828,542 begroot.

Thans is de bevolking van *Zuidholland*	441,453
— — — *Noordholland*	394,550
	836,003

In

In 1815 waren er 41,200 *gealimenteerden* alléén in *Zuidholland*, waarvan 21,776 door godsdienſtige genootſchappen, en 19,424 uit plaatſelijke armekasſen onderhouden werden.

De geaardheid van den *Hollander* is in de hoofdtrekken die, welke wij boven bij de vermelding van het karakter der inwoners van de noordelijke Provinciën hebben opgegeven. Onvermoeide vlijt in den handel, geſchiktheid voor de zeevaart, uiterlijke koelheid en ſtilzwijgendheid, taai geduld, doch ook onverzettelijke haat tegen elken geweldenaar, wanneer de maat eindelijk overloopt, ruwheid en dronkenſchap, doch zeer zelden wreedheid bij den gemeenen man; godsdienſtigheid bij het gros der Natie, diepdenkendheid en geſchiktheid voor wis- en natuurkundige wetenſchappen en voor grondig onderzoek in de letteren, afkeer van den landdienst bij velen, maken het hoofdkarakter van den *Hollander* uit.

De inwoners van *Holland* waren oudtijds de *Batavieren*, ten Zuiden van den *Ouden Rhijn*, de *Kaninefaten*, misſchien *konijnenvatters* of *vangers* in *Kennemerland*, de *Marezaten* of *Marschzaten*, (moerasbewoners) waarſchijnlijk in het thans overſtroomde gedeelte van *Holland* aan de *Zuiderzee*, en de *kleine Friezen* in het tegenwoordige ſchiereiland *Westfriesland*. Later werd dit gewest door verſcheidene *Duitsche* volksſtammen overheerd, doch bekwam in 923 eigene Graven van de *Frankische* Koningen, opvolgers van Keizer KAREL *den Grooten*. Dit ſtamhuis regeerde over *Holland* en *Zeeland*

land onder beſtendige oorlogen tegen de *Westfriezen*, die eerst onder Graaf FLORIS V. werden t'ondergebragt, tot in 1300, en werd toen door de Graven van *Henegouwen*, bloedverwanten van den laatſten Graaf, opgevolgd. De laatſte mannelijke ſpruit uit dit Huis was WILLEM IV., na wiens ſneuvelen in 1345 zijne zuster MARGAREET de drie Graafſchappen in het *Beijersche* Huis overbragt, waaraan zij door haar huwelijk met Keizer LODEWIJK van *Beijeren* verbonden was. De ongelukkige JACOBA was de laatſte Gravin uit dien ſtam, en moest in 1433 hare Graafſchappen aan Hertog FILIPS van *Bourgondië*, reeds Heer der meeste *Nederlanden*, afſtaan, wiens kleindochter MARIA, door haar huwelijk met den Aartshertog MAXIMILIAAN, deze landen in het Huis van *Oostenrijk* overbragt. Sedert volgde *Holland* het bovengemelde lot der overige *Nederlanden* tot in 1572, wanneer het, na de inneming van den *Briel*, met *Zeeland* alléén tegen *Spanje* opſtond, en na de afzwering van FILIPS II. in 1581 Prins WILLEM I. van *Oranje* als *Souverein* of *Hooge Overheid* erkende; de opdragt der Grafelijkheid echter werd door deszelfs treurigen dood in 1584 geſtuit, en van toen af namen de Staten zelve, vooral na de naauwere vereeniging met *Westfriesland* in 1589, onder den naam van *Staten* van *Holland* en *Westfriesland*, de klem der *Souvereiniteit* in handen, die zij ruim 210 jaren lang, onder voor- en tegenſpoed, doch meerendeels tot bevordering van 's lands hoogſten bloei, handhaafden. Men kent de gevolgen der regéringloos-

heid en van het verlies des oppergezags der Provincie, na 1795, tot op 's Prinſen inroeping in 1813, waardoor de Staten van *Holland*, doch ſlechts als een ondergeſchikt ligchaam, herſteld zijn.

Holland werd voorheen in het *Noorder-* en *Zuiderkwartier* verdeeld, waarvan het eene alles wat ten Noorden, en het tweede al wat ten Zuiden van het *IJ* en *Wijkermeir* lag, bevatte. Hoe natuurlijk ook deze verdeeling was, dezelve was zeer oneven-redig, daar het *Noorderkwartier*, en in grootte, en in bevolking, bij het andere verre te kort ſchoot. Gevoegelijker was dus de *kerkelijke verdeeling*, waarbij *Haarlem* en *Amsterdam*, met de onderhoorige dorpen, mede onder *Noordholland* gerekend werden, terwijl *Zuidholland* nu nog elf *klassen* onder deszelfs *Synode* heeft, en *Noordholland* ſlechts zes. — Om deze reden zijn dan ook zekerlijk bij de jongſte ſtaatsregeling die twee belangrijke ſteden met derzelver onderhoorigheden, en *Gooiland*, tot *Noordholland* betrokken, en gelijk in afwezigheid der Staten de *Gecommitteerde Raden*, welke ſtrekten om dezelve te vervangen, voor het *Zuiderkwartier* in *'s Hage*, en voor het *Noorderkwartier* te *Hoorn* hun verblijf hielden, dus is nu de zetel der *Gedeputeerde Staten* en van den *Gouverneur* van *Zuidholland* weder in *'s Hage*, doch van die van *Noordholland* te *Haarlem*, daar *Holland*, hoewel ſlechts één Provincie, wegens hare belangrijkheid en ſterke bevolking ten behoeve van het beſtuur in twee gedeelten geſplitst is. Wij zullen eerst het grootere deel, of *Zuidholland*, beſchrijven.

ZUID-

ZUIDHOLLAND is ſedert onheugelijke tijden ten aanzien van den waterſtaat en het regtsgebied in een aantal landſchappen verdeeld geweest, namelijk: *het eiland van Dordrecht*, met den thans verdronken' *Zuidhollandschen Waard*, de landen van *Altena* (thans *Noordbrabandsch*) en van *Arkel*, den *Alblasser*- en *Krimperwaard*, *Voorn* en *Putten*, *Overſlakkee*, *Goëree*, *IJsselmonde*, *Schieland*, *Delfland*, *Rhijnland*, en het *Waterschap van Woerden*. Naderhand werd het land verdeeld in zes Districten: *Gorinchem*, *Dordrecht*, *Brielle*, *Rotterdam*, *'s Gravenhage* en *Leyden*. Deze verdeeling weder vervallen zijnde, zullen wij de oudere volgen.

1.) Het land van *Arkel* of *Gorinchem*, ten Noorden door het land van *Vianen*, ten Oosten door het Graafſchap *Leerdam* en den *Tielerwaard*, ten Zuiden door de *Merwe*, en ten Westen door den *Alblasserwaard* bepaald, beſlaat ruim 7000 morgen lands, en brengt hennip, tarwe, garst, raapzaad, enz. voort. De Heeren van *Arkel* waren oudtijds een zeer beroemd *Hollandsch* adellijk geſlacht, hetwelk in de geſchiedenis der Graven eene aanzienlijke rol ſpeelde. De hoofdplaats des lands is:

Gorinchem, doorgaans *Gorkum* genaamd, aan den noorderoever der *Merwe*, in welke daar ter plaatſe de rivier de *Linge* valt, eene niet groote, maar welbebouwde ſtad met genoegzaam 6000 Inwoners, zijnde tevens eene zeer goede grensvesting, die den ſleutel der *Merwe* heeft, en door overſtroomingen kan gedekt worden. Zij ligt vier uren van *Dordrecht*, en twee van *Vianen*, op de grenzen van *Gelderland*, en behoorde voormaals aan de Heeren van *Arkel*,

die haar omſtreeks den jare 1230 geſticht hadden, doch kwam met hun gebied aan de Grafelijkheid van *Holland*. — In den jare 1572 werd zij door de *Watergeuzen* voor den Prins bezet, die echter hier de goede zaak door den wreedaardigen moord van negentien *Roomsche* Geestelijken eerloos bezoedelden. Hunne kerk verhief deze menſchen, als martelaren, tot den rang van heiligen, wier gedachtenis op den 9. Julij gevierd wordt. In 1672 weêrſtond zij met vrucht de *Franschen*. In 1787 ging deze grensvesting, na een zeer kort beleg, aan de *Pruissen*, en in 1795 aan de *Franschen* over, doch, in den jare 1813 door de *Franschen* aanmerkelijk verſterkt zijnde, hield zij gedurende twee maanden eene der merkwaardigſte belegeringen uit, waarvan de geſchiedenis des vaderlands gewaagt; de *Franschen* onder den Raadsheer en Generaal RAMPON, een' van BUONAPARTE's oudſte ſtrijdmakkers, verdedigden zich mannelijk, doch moesten de ſtad, na een hevig bombardement, waarbij dezelve ruim 300,000 guldens ſchade leed, op den 4. Februarij aan de belegerende *Pruissen*, die haar vooral van de overzijde der *Merwe* beſtookten, overgeven. Niet alleen door den oorlog, maar ook door natuurlijke rampen, zou deze ſtad in de laatſte tijden bijna haren ondergang gevonden hebben; vijf jaren vóór het beleg (Febr. 1809.) was zij door de geweldige overſtrooming in het uiterſte gevaar; de opgezwollene *Linge* had reeds hare poorten en wallen ondermijnd, toen de dreigende wieling door de hulp der burgers, en den moed des toenmaligen Konings van *Holland*, die, op dat pas in de ſtad tegenwoordig, vele blijken van zelfsopoffering toonde, nog even met zakken, balen, enz. geſtuit werd.

De bloei der ſtad heeft met de oude welvaart der Republiek niet toegenomen, doch begint nu weder te ontluiken. In 1732 telde men 1398 huizen, en eene eeuw vroeger

1609. Er is eene groote Hervormde kerk. Thans beſtaat *Gorinchem* meest van den korenhandel, en is de markt der omſtreken. Nog handelt men in hennip en zuivel. Er zijn ook zaagmolens, en in de *Merwe* is vrij goede vischvangst. Men heeft er ook veel doortogt naar *Braband* enz., vooral ſedert de opening van het *Zederik*-kanaal tuſschen de *Lek* en *Merwe*, iets van veel belang voor de ſcheepvaart en de gemeenſchap tuſschen *Amsterdam* en *Antwerpen*. *Gorinchem* heeft ook een letterkundig Genootſchap; de aldaar gevestigde regtbank is door de regterlijke *organisatie* des jaars 1827 vervallen. Voormaals bragt de ſtad de achtſte ſtedeſtem in de vergadering van *Holland* uit.

Schelluinen met 250 inwoners, waar in het regthuis de *Capitulatie* van *Gorinchem* onderhandeld en geteekend werd.

Arkel, een dorp ten Noorden van *Gorinchem* (met *Rietveld* 400 zielen), 't welk ook bij het beleg geleden heeft. Er beſtaat niets meer van het Heerenhuis der oude *Arkels*; de kerk wordt geacht reeds in de 7de eeuw gebouwd te zijn.

Asperen met 1000, en *Heukelom* met ruim 400 zielen, twee kleine ſtadjes en Heerlijkheden aan de *Linge*, die in 1827 door overſtrooming geleden hebben.

2.) Bij het land van *Arkel* kan men nog voegen het Graafſchap *Leerdam* en de Heerlijkheid *Vianen*, als hebbende voorheen met de landen van *Vianen*, *Hagestein* en *Everdingen* de zoogenoemde *Vijf Heerenlanden* uitgemaakt. — In eerstgemelde merke men op:

Leerdam, met *Heukelom* en *Asperen* (van welke het een half uur verwijderd is) een' driehoek uitmakende, aan de *Linge*, een langwerpig vierkant en zeer regelmatig gebouwd ſtadje, met bijna 2300 inwoners, 't welk in vroegere eeuwen door de *Geldersche* oorlogen, in 1740 door den

watervloed veel geleden heeft. De ingezetenen genéren zich veelal van ſtoelenmaken. De ſtad met het omliggende Graafſchap, 't welk meest uit weilanden beſtaat, waarin vele paarden worden aangefokt, was een erfgoed van het Doorluchtig Huis van *Oranje*, 't welk daarvan, gelijk van alle deszelfs *Nederlandsche* bezittingen, door de onlusten in 1795 verſtoken werd.

Acquoi, een dorpje aan de *Linge*, een half uur van *Leerdam*, de geboorteplaats van den vermaarden JANSENIUS, wiens aanhangers zich in de *Roomsche* kerk, vooral in *Nederland* en *Frankrijk*, hebben bekend gemaakt.

Vianen, aan de *Lek*, twee uren beneden *Kuilenburg*, in het vierkant gebouwd, met 2220 inwoners, voormaals eene vrijplaats voor bankbreukigen, en andere misdadigers van minderen ſtempel. — Het ligt tegenover *Vreeswijk* aan de *Vaart*, en het *Zederik*-kanaal moet voor hetzelve zeer voordeelig worden.

3.) De *Alblasserwaard*, een ſchiereiland tusſchen de *Merwe*, de *Noord*, de *Lek* en het land van *Arkel*, met de Provincie *Utrecht*. Men ſchat denzelven op meer dan 21,340 morgen lands. De naam is ontleend van den ſtroom *Alblas*, meer oostwaarts de *Graafstroom* geheeten, zijnde eene van ouds gegravene vaart, die, na den *Waard* in de lengte te hebben doorgeloopen, bij *Alblasserdam* in de *Merwe* valt. Deze *Waard*, die ongemeen laag ligt, heeft meermalen, zoo als in 1709, 1726, 1740 en 1744, door overſtroomingen geleden, dan, bij menſchen geheugen voornamelijk in Februarij 1809 en Januarij 1820, toen, in weerwil aller gedane pogingen, de geheele waard onderliep, en binnen het jaar niet weder volkomen droog werd; hetwelk op de vruchtbaarheid een

een' zeer nadeeligen invloed had. De grond dient meest tot weilanden, of tot de hennipteelt. De *Alblasserwaard* heeft flechts eene kleine ſtad, doch, voornamelijk in de zuiderſtreken, vele ſchoone en welvarende dorpen.

De ſtad is *Nieuwpoort*, weleer eene aanzienlijke veſting, die in de tijden der Graven meermalen in de oorlogen tegen de *Arkelſchen*, *Stichtſchen* en *Gelderſchen* vernield werd of last leed, en waarvan de werken in 1673 tegen den aanval der *Franſchen* geregeld werden aangelegd. Men ziet dezelve nog, doch er ligt geene bezetting meer. De ſtad levert van binnen een ellendig gezigt op, is geheel vervallen, en gelijkt naar een dorp. Men vindt er flechts 390 inwoners.

Niet ver van daar, langs de *Lek*, liggen de dorpen *Langerak* met 520 inwoners, *Groot-Ammers* (thans met *Nieuwpoort* vereenigd) met 650, *Streefkerk* met 1100, en *Lekkerland* met 800 inwoners. Te *Groot-Ammers* geneert men zich veel met den veehandel op *Rotterdam*. Bij hetzelve vond men weleer het thans gefloopte kasteel *Liesveld*, aan het Huis van *Oranje* behoorende. Langs de *Merwe* liggen *Alblasserdam* met 1350 inwoners, eene goede haven en ſluis, waar de *Alblas* in de *Merwe* valt, en *Papendrecht* met 1300 inwoners, vlak over *Dordrecht*, van waar herwaarts eene overvaart is; de twee bloeijende dorpen *Sliedrecht* en *Giessendam*, het eene met 3000, het andere met *Giessen-Oukerk* 1350 inwoners. Bij den togt der *Franſchen* van *Gorinchem* naar *Dordrecht* in 1813 leed *Sliedrecht* last. Hetzelve ſtrekt zich zeer in de lengte uit, en men kan zeggen, dat de geheele lengte van *Papendrecht* tot *Hardinxveld*, drie uren lang, bijkans een aaneengeſchakeld dorp of liever dorpſtraat is. Men ſnijdt hier en in den omtrek ve-

le biezen, tot het matten der ſtoelen, en maakt hoepels; doch voornamelijk bloeijen deze dorpen door talrijke aannemers van 's lands werken, die zich in de jongſte tijden zeer verrijkt hebben. Langs de *Merwe* ligt *Hardinxveld*, tegenover *Werkendam* in *Noordbraband*, een welvarend dorp met 2200 inwoners, hetwelk bekend geworden is in de oorlogstooneelen des jaars 1813.

Midden in het land, langs en omſtreeks den *Alblas*- of *Graafſtroom* liggen de dorpen *Oud-Alblas* met 550, *Bleskensgraaf* met 500, *Molenaarsgraaf* met 500, *Brandwijk* met 330, *Otteland* met 320, en *Goudriaan* met 350 inwoners, en ten Zuidoosten aan de *Giesen*, een water, dat bij *Giesendam* in de *Merwe* valt, *Giesen-Nieuwkerk* met *Moorenbroek* 450 inwoners.

4.) Het *eiland van Dordrecht*, en daarop:

Dordrecht, oudtijds *Thuredrecht*, Lat. *Dordracum*, in de wandeling *Dort* genaamd, in een driehoek aan de *Merwe* gelegen (van welke ten Noorden een tak, *de Noord* genaamd, naar *Rotterdam* uitſchiet, terwijl de westelijke de *Dordsche kil* heet), de oudſte ſtad van *Holland*, werd reeds in de eerſte jaren der elfde eeuw, waarſchijnlijk door Graaf DIRK III., gebouwd. Deszelfs zoon DIRK IV. werd er in 1048 door een' vergiftigen pijl van het leven beroofd, naar welke gebeurtenis het huis, waaruit de moord geſchiedde, *Holland* heette, en de ſtraat, waarin die voorviel, de *Gravenstraat* genoemd wordt. De ſtad, die in de *Hollandsche* Geſchiedenis onder de Graven, wier zetel zij in de vroegſte tijden was, eene aanzienlijke rol ſpeelde, en van tijd tot tijd met groote voorregten begiftigd werd', lag toen aan den vasten wal, namelijk den ſchoonen *Zuidhollandschen Waard*, die in 1421 den 18. November door een' geweldigen watervloed met tweeënzeventig dorpen geheel ver-

verzwolgen, en in het tegenwoordige meir den *Biesbosch* veranderd werd, welke den omtrek der ſtad aan de zuid-oostzijde bepaalt, gelijk de onderſcheidene takken der *Merwe* haar aan de andere zijden omringen, zoo dat *Dordrecht*, met een ſtuk gronds, hetwelk toen aan de verwoesting ontſnapte, een *eiland* uitmaakt. In de twisten tusſchen de *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen* leed de ſtad grooten last; in 1572 den 25. Junij werd zij door de *Watergeuzen* voor den Prins van *Oranje* bezet, en bleef ſedert ongemoeid door den *Spanjaard* uit hooſde harer ſterke ligging, die zonder ſcheepsmagt niet te genaken was, de *Staatsche* zijde houden. Het was hier, dat nog in datzelfde jaar die beroemde eerſte Vergadering der *Staten van Holland* plaats had, waarin de eerſte gronden van het *Gemeenebest*, onder beſcherming des Prinſen van *Oranje*, gelegd werden. Meer algemeen bekend, dan deze Vergadering, was de *Synode Nationaal*, in de jaren 1618 en 1619 te *Dordrecht* gehouden, waarbij de *Remonstranten* veroordeeld werden, en wier beſluiten in de *Nederlandsche Hervormde* kerk langen tijd bijna hetzelfde gezag hadden, als die der kerkvergadering van *Trente* bij de *Roomschgezinden*. In 1637 ſtierven te *Dordrecht* in twee maanden meer dan 3500 menſchen aan de peſt. In 1672 kwam het volk hier het eerst op de been, om Prins WILLEM III. tot Stadhouder te verklaren, niettegenſtaande de hooſden der andersdenkende partij, de gebroeders DE WITT, *Dortenaars* waren. Den naam van *maagd*, haar gegeven uit hooſde zij nimmer door uitheemsch krijgsvolk bezet of veroverd werd, bewaarde zij (wanneer men de algemeene inneming door de *Franschen* in 1795 uitzondert) ook in de laatſte tijden, toen zij (den 24. Nov. 1814), hoe ſlecht ook van middelen ter verdediging voorzien, een bombardement van de *Franschen* uithield (hetwelk echter gelukkiglijk niet veel ſchade deed) en den vijand deed afdeinzen.

In

In den jare 1732 telde men te *Dordrecht* 3954 hulzen, en 18,000 inwoners, hetgeen door het zwaar verloop der tijden, ſedert 1780, vooral niet vermeerderen kon; immers bij de volkstelling in 1796 vond men in de ſtad *en haar regtsgebied* niet meer dan 18,014 zielen. Thans bevat zij over de 19,000 inwoners. De handel, aldaar gedreven, was aanzienlijk; vooral droeg daartoe in vorige tijden de vergunning van het *ſtapelregt*, of de verpligting bij, om ſommige goederen, hier voorbijvarende, overteladen op andere ſchepen, tegen een vastgeſteld regt, hetwelk reeds in 1299 door Grave JAN I. aan de ſtad verleend werd. Doch door de onlusten der laatſte tijden is de voornaamſte handel van *Dordrecht* naar elders verlegd: echter was het getal der aankomende ſchepen in 1814 bij dat der naastvoorgaande jaren als 7 tot 1. In hout wordt het ſterkst gehandeld; er komen hier jaarlijks de beroemde *houtvlotten* van den *Bovenrhijn* aan, welke naar vlottende ſteden gelijken, en hier geſloopt worden, waarvan het hout op de vele zaagmolens rondom de ſtad wordt klein gezaagd, of in zware houtverkoopingen wijd en zijd door ons land verſpreid. Voorts wordt nog handel in *Rhijnſche* wijnen, ſteenkolen, koren en oliezaad gedreven. *Dordrecht* rust ook enkele zeeſchepen uit. Er was hier voorheen zulk een ſterke zalmvangst, dat men van den 15. April 1692 tot den 1. Februarij des volgenden jaars 8920 zalmen verkocht; deze is echter ſedert met vele andere takken van welvaart verloopen.

Rondom de ſtad aan de zuidzijde heeft men vele ſchoone landhoeven en wandelwegen, met lindenboomen beplant, vooral naar *Dubbeldam* (met 1150 inwoners). Het gezigt op de *Merwe* is ſchoon. Onder de voornaamſte gebouwen behoort de *groote kerk*, kunſtiglijk met ſteenen boogen overwelfd, en op zesenvijftig zuilen van arduin rustende. De toren is vrij hoog, doch zonder ſpits. In deze kerk wordt, door

door de gifte van een' *Oostindisch* Heer, het H. Avondmaal in gouden ſchotels en bekers bediend. Ook de marmeren predikſtoel is bezienswaardig. De ſtad heeft nog twee andere *Nederduitsche* Hervormde kerken; ook is er nog eene *Walsche*, eene *Engelsche*, en eene *Luthersche* kerk. Voorts vertoont men op het ſtadhuis eene ſchilderij van SIMSON in DELILA's ſchoot, en een gezigt der ſtad aan den waterkant, met een kunſtig uurwerk onder hetzelve. De *beurs* is een gewoon gebouw; belangrijker is de *Munt*, waar, volgens het voorregt van Hertoge JAN van *Beijeren*, aan die van *Dordrecht* in 1418 verleend, al het geld der Provincie geſlagen werd. Thans, nu de munt van den Staat te *Utrecht* en *Brussel* gevestigd is, heeft *Dordrecht* dat voorregt verloren. Op de bovenzaal der *Kloveniers-Doele* werd de bekende Nationale, en vervolgens de *Zuidhollandsche* Synode jaarlijks tot in 1795 gehouden. Naderhand heeft dezelve tot tooneelvertooningen gediend. *Dordrecht* was, onder den *Franschen* Koning, de hoofdplaats van een Drostambt, naderhand een Onder-Prefectſchap; er is nog eene regtbank van eerſten aanleg en eene kamer van koophandel. Zij is onder anderen de geboorteplaats van de dichters JEREMIAS DE DECKER, DANIEL JONCKTIJS, en van den grooten Staatsman JOHAN DE WITT, die *Neêrlands* zeemagt ten top voerde, en meermalen over *Europa's* belangen beſchikte. Er is ook nog eene bloeijende ſchilderſchool van levende meesters, wier voortbrengſelen gedeeltelijk tot de beste der hedendaagſche *Nederlandsche* kunst behooren. Op de zuidwestpunt van het eiland van *Dordrecht* ligt het nieuw aangelegde plaatsje *Willemsdorp*, waar de ſtoomboot aankomt, die geregeld van de *Moerdijk* reizigers overbrengt.

Tegenover den *Alblasser-* en *Krimpenerwaard* liggen de *Zuidhollandsche* eilanden, namelijk *Ijsselmonde*,

de, *Beijerland* met *Strijen*, het land van *Voorn* en *Putten*, en *Overflakkee* met *Goëree*, te zamen wel eens het *land van Overmaas*, of het *Overmaasche* geheeten. Deze landſtreken hebben ten aanzien van grond- en luchtsgeſtel veel overeenkomst met het naburige *Zeeland*. Zij liggen alle tusſchen de ruime monden der *Maze*, namelijk de *Krammer*, of het *Volkerak*, het *Haringvliet*, ten deele het *Hollandsch Diep* geheeten, en de drie takken der rivier, die het eiland *IJsselmonde* rondvloeijen, de *Noord*, de *Oude Maas*, en blootelijk de *Maas* genoemd.

5.) De zoogenaamde *Hoeksche Waard*, een eiland, dat zeer veel vlas voortbrengt, bevat *Beijerland* met *Strijen*. In de felle ramp des jaars 1421, die het *Biesbosch* deed ontſtaan, werden deze landen mede overſtroomd, doch naderhand weder bedijkt. Men vindt op *Beijerland:*

Oud-Beijerland, aldus genoemd naar SABINA van *Beijeren*, echtgenoote van den grooten LAMORAAL VAN EGMOND, aan wien dit dorp toebehoorde, en die het zijne vrouw ten geſchenke gaf, is zeer aanzienlijk, met bijna 3000 inwoners, waar de Hervormde gemeente door twee Predikanten bediend wordt, in eene aangename landſtreek, die veel koren, en vooral vlas oplevert, waarvan de teelt echter aan vele afwisſelingen van prijs onderhevig is. Er groeijen ook goede zwarte kerſen en aardbeziën. *Oud-Beijerland* is bekend door den tegenſtand tegen de *Franſche Conſcriptie* in Februarij 1813, welke door den *Franſchen* Prefekt DE STASSART in het bloed der ingezetenen geſmoord werd, en door hunne heldhaftige daad in November van datzelfde jaar, de bemagtiging der *Buitensluis*, van waar men naar de *Willemſtad* overſteekt.

Nieuw-

Nieuw-Beijerland, met tusschen de 900 en 1000 inwoners, den *Hitsert* of *Zuid-Beijerland*, met 1150 inwoners, *Piershil* met *Koorndijk* 1150 inwoners, zijn mede dorpen in *Beijerland*. In het land van *Strijen* ligt *Strijen*, in de wandeling *Strien*, een aanzienlijk dorp met ruim 2200 inwoners, en het *Strijensche Sas*, waar het water in het *Hollandsch Diep* uitloost, en vroeger de overtogt naar de *Moerdijk* was. Hier verdronk de heldhaftige JOAN WILLEM FRISO, Prins van *Oranje*, overgrootvader van onzen tegenwoordigen Souverein, bij zijne terugkomst uit het leger, in den jare 1711. *Numansdorp* of de *Buitensluis*, met 2000 inwoners, tegenover de *Willemstad*.

Sint Antoni's-Polder met 450 inwoners, waar veel vlas geteeld wordt, *Maasdam* met 400, *Westmaas* met 700, en *Puttershoek* met 1000 inwoners, eene haven, sluis, en veel doortogt, *'s Gravendeel*, een aanzienlijk dorp met veel scheepsbouw aan de *Dordsche kil*, en 2250 inwoners, voor eenigen tijd door een' zwaren brand geteisterd, zijn mede dorpen in het land van *Strijen*.

6.) *Overflakkee* met *Goëree*, te voren gescheiden, thans door verzanding en indijking één eiland, in het zuidelijkste deel der Provincie, door de *Krammer* van *Zeeland*, en door het *Hollandsch Diep* van *Voorne* en *Putten* gescheiden.

Goëree, eigenlijk *Goedereede*, het zuidwestelijkste gedeelte van *Holland*, wordt ook wel in geregtelijke stukken *Westvoorn* genaamd. Het land heeft duinen ter bescherming tegen de soms hooggaande woede der golven, doch niet overal, zoodat men zich ook van dijken moet bedienen. Het is rijk in koren en meëkrap. Uit oude schriften blijkt, dat hier oud-

tijds

tijds eene aanzienlijke ſtad geſtaan heeft, en vele *Romeinsche* penningen gevonden zijn.

De tegenwoordige hoofdplaats is *Goêree*, thans binnenslands, maar die oudtijds, blijkens haren naam, aan zee moet gelegen hebben, en daardoor zeer bloeijende geweest zijn. Voorheen had deze ſtad zitting en ſtem in de vergadering van *Holland*, waar zij in 1609 het laatst verſcheen. Hare inwoners bedragen 900. De heldhaftige daad der *Goêreesche* vrouwen, die in 1490 hunne ſtad tegen de beſtorming der *Hoekschen* verdedigden, verdient melding. Nog is hier het dorp *Oudorp* met 350, en *Stellendam* met bijna 600 zielen.

Overflakkee of *Zuidvoorn*, ten Oosten van *Goêree*, en veel grooter dan hetzelve, is eene vruchtbare landſtreek, waar dezelfde voortbrengſelen als op *Goerée* gevonden worden. Men heeft er verſcheidene volkrijke en welvarende dorpen, als:

Sommelsdijk, voorheen onder *Zeeland* gerekend, met 1800, *Stad aan 't Haringvliet* met 600, *Middelharnis* met 2500, *Dirksland* met 600, *Herkingen* (*Oud-* en *Nieuw-*) met 500, *Oude Tonge* met 1800, *Nieuwe Tonge* met 900, en *Ooltjesplaat* met 1300 inwoners, waarbij de ſterke ſchans *Duquesne*, in Nov. 1813 door de onzen op de *Franschen* veroverd is.

7.) *Voorne* of *Oostvoorne* is een eiland, met *Putten* tuſchen de monden der *Maas* en de *Noordzee*. Men vindt er weinig baat van de grootendeels weggeſpoelde duinen, zoodat het onderhoud door dijken zeer kostbaar is.

De hoofdplaats is *Brielle*, eene kleine ſtad aan de noordzijde des eilands, alwaar de *Maas* zeer breed is, welke door middel van eene haven, die tot in de ſtad loopt, met dezelve gemeenſchap heeft. De overtogt van hier naar den vas-

vasten wal geſchiedt over het kleine aan de ſtad behoorende eiland *Rozenburg*, met omtrent 700 zielen, waarop men ſlechts één dorpje, *Blankenburg*, aantreft, naar *Maassluis*, van waar men in derdehalf uur met de ſchuit naar *Delft*, en in twee uren met den postwagen naar *Rotterdam* komt. *Brielle*, was de laatſte of elfde onder de ſtemhebbende ſteden van *Holland*, is in de Vaderlandſche Geſchiedenis door twee bijzonderheden onvergetelijk geworden, doordien zij de eerſte in *Holland* was, welke door de verovering der *Watergeuzen*, op den 1. April 1572, 's Prinſen gezag erkende, waardoor de grond tot onzen Staat gelegd werd, en vermits zij ook de eerſte vesting was, die op den 1. December 1813 uit eigene beweging het *Fransche* juk afſchudde, en daardoor de ontruiming van *Hellevoetsluis*, en dus de opening der *Maas* voor de *Engelsche* hulpbenden, bewerkte. Van 1585 tot 1616 diende zij aan de *Engelschen* tot onderpand voor de aan *Holland* opgeſchotene ſommen, doch in laatstgemelde jaar werd door OLDENBARNEVELD deze doren uit den voet des lands geligt. *Brielle* is nog de geboorteplaats van den onſterfelijken zeeheld MAARTEN HARPERTZ. TROMP. In de groote Hervormde kerk (met een' ſtompen toren) is de graftombe van den Admiraal VAN ALMONDE. De inwoners geneerden zich voorheen grootendeels met de vischvangst, die echter thans meest naar het naburig *Maassluis* verplaatst is, met meéſtoven, het lootſen, en door den toevloed van vreemdelingen, die hier over *Hellevoetsluis*, of onmiddellijk uit zee aankwamen, en verder naar den *Hage*, *Rotterdam*, enz. reisden. Doch dit houdt op, doordien men thans meest uit *Engeland* met de ſtoomboot onmiddellijk op *Rotterdam* reist. — Ook heeft *Brielle* thans hare regtbank van eerſten aanleg verloren, en zeer weinig bezetting, hoezeer zij eene vesting, ja de ſleutel des lands aan dien kant is. Er zijn nog ſlechts twee

meé-

meêſtoven. In weêrwil van dit alles gaat ook hier de bevolking vooruit, en is ſedert de omwenteling van 1813 van 3100 tot 3700 zielen gerezen.

Hellevoetsluis, een ſtadje, haven en vesting, met de weleer daaronder behoorende, naderhand daarvan afgeſcheidene, *Struiten* 1850 inwoners en 150 huizen bevattende (dus klein, maar ſterk bewoond), is bekend bij de reizigers naar *Engeland*, doordien van daar geregeld tweemaal 's weeks eene *Engelsche* paketboot naar *Harwich* afvaart, die brieven en enkelde reizigers heen en weer overbrengt. De aanleg der vesting werd door de Staten van *Holland* in 1652 beſloten, doch was van weinig belang tot in 1696, wanneer zij in een' geregelden ſtaat gebragt werd. Het drooge dok, aldaar voor de ſchepen aangelegd, en te midden van ons deerlijk verval door den vermaarden waterbouwkundigen BLANKEN zeer veel verruimd en verbeterd, is een werk, 't welk het vernuft der *Hollanders* eere aandoet. Men heeft er ook eene ſcheepstimmerwerf en een magazijn. De inwoners beſtaan van deze werf, van het lootſen en voerwezen, zijn ambtenaars van uit- en inklaring, enz. Dit ſterke plaatsje, waar doorgaans van 200 tot 500 man bezetting ligt, werd door de *Franschen* in December 1813, na het verlies van den *Brielle*, door een' plotſelingen ſchrik eensklaps verlaten. Van hier was Koning WILLEM III. in 1688 naar *Engeland* met eene vloot, bemand met 14,000 man, onder zeil gegaan, om aan dat land deszelfs regten en vrijheden te hergeven.

Oostvoorn, een klein, doch aangenaam dorp in de duinen, naar 't welk het eiland den naam heeft (in de nabijheid zijn de overblijfſels van den ouden burg *Voorn*), met 800 inwoners; *Rokanje*, mede met 800 inwoners, bij het duin, waar een zeker water, de *Waal* genaamd, eene verſteenende kracht heeft; *Zwartewaal* met 900 zielen, waar in 1350

een

een waterſtrijd tuſſchen Keizerin MARGARETHA en haren zoon, Hertog WILLEM, geleverd werd; *Nieuw-Hellevoet* met 400 zielen; den *Ouden* en *Nieuwen Hoorn* zijn dorpen op dit eiland. *Heenvliet* is een vlek met 600 zielen.

Putten, eene oude Heerlijkheid, reeds ſedert den jare 1048, levert ook vele granen en meêkrap op. Onder de oude ſtaatsregéring ſtelden de Staten van *Holland* over dit landſchap, een domein van *Holland* zijnde, eenen *Ruwaard* aan, welke post weleer door den beroemden ſtaatsman en zeeheld CORNELIS DE WITT bekleed werd. — De voornaamſte plaatſen zijn:

Het vlek *Geervliet*, van 520 inwoners, met een ſlot en een oud gevangenhuis, in den vorm van een torentje, aan het watertje *Bornisse*, 't welk tuſſchen *Voorne* en *Putten* loopt, waar in vroeger tijden een tol was, die aan Grave FLORIS III. in de twaalfde eeuw aanleiding gaf tot een' ongelukkigen oorlog. In 1743 brandde dit plaatsje gedeeltelijk af. Voorts vindt men er nog de dorpen *Spijkenisse* met *Brabant* 1800, *Zuidland* 1150, *Simonshaven*, *Schuddebeurs* en *Biert*, te zamen omtrent 300 inwoners hebbende.

8.) Het eiland *Ijsselmonde*, tuſſchen de *Maas* en *Oude Maas*, het noordelijkſte der *Overmaassche* landen, waartoe men ook den *Rieder-* en *Zwijndrechtſchen Waard* betrekken kan. De grond is, gelijk op den vasten wal van *Zuidholland*, meestal weiland.

Ijsselmonde is een aanzienlijk dorp, met *Oost-* en *West-Ijsselmonde* te zamen 1400 zielen. De inwoners zijn veelal ſcheepmakers. *Riderkerk* of *Ridderkerk*, een uitgeſtrekt dorp, waaronder 3000 zielen behooren, met eene ſchoone kerk, heeft den naam gegeven aan den in 1403 en 1442

bedijkten *Riederwaard*. — In den *Zwijndrechtschen Waard* vindt men het dorp *Zwijndrecht*, aan de westzijde tegenover *Dordrecht*, met veel doortogt van daar naar *Rotterdam*, eenige zoutketen, en 700 inwoners. *Heer-Jansdam* (700 zielen) met eene aanzienlijke sluis, over *Puttershoek*, *Hendrik-Ido-Ambacht* (1250 zielen) en *Kijfhoek* (130 inw.) behooren alle tot dezen Waard. Het westelijk gedeelte des eilands van *IJsselmonde* behoort onder *Putten*; men vindt daarin het dorp *Rhoon* (1000 zielen) met de buurt *Pendrecht*, eene Heerlijkheid aan het Huis van BENTINCK toebehoorende, de dorpen *Poortugaal* (550 zielen), *Charlois*, in eene zeer aangename landstreek over *Delfshaven*, met zijne onderhoorigheden 2010 inwoners bevattende, en *Katendrecht* (450 zielen), schuins over *Rotterdam*, met een veer op die stad.

9.) *Het Hoogheemraadschap van Schieland*, grenst ten Noorden aan *Rhijnland*, ten Oosten aan den *IJssel*, die het van den *Krimpenerwaard* afscheidt, ten Zuiden aan de *Maas*, en ten Westen aan *Delfland*. Den naam heeft het van de *Schie*, eene vaart die van *Delft* op *Overschie*, en van daar naar *Schiedam* en *Rotterdam* loopt. Nergens in ons vaderland vindt men meer veenplassen, dan hier; het land vertoont zich op de kaarten even als eene zeef, waar het midden, vol uitgeveende landen, naauwelijks drooge landerijen bezit; echter zijn door uitmaling en bedijking vele dezer gronden weder aan de veeteelt en den landbouw teruggegeven, en thans is het plan vastgesteld, den grooten *Zevenhuizenschen* plas, tusschen *Gouda* en *Rotterdam*, te bedijken.

De hoofdplaats van *Schieland* is *Rotterdam*, in koophandel

en

en welvaart gewis de tweede der *Nederlanden*, en, met *België* medegerekend, de vierde in volkrijkheid, na *Amsterdam*, *Brussel* en *Gent*. Het getal harer huizen wordt op 6600 begroot; dat der ingezetenen was 53,000 volgens de telling van 1796, 58,552 volgens den Staats-Almanak van 1815, en volgens de jongſte telling niet minder dan 66,155, eene evenredigheid, die genoegzaam ten bewijze der ſterke bevolking ſtrekt. Indedaad ziet men hier de meeste huizen door twee of drie huisgezinnen bewonen; naar de bovenhuizen, die van de benedenhuizen geheel zijn afgeſcheiden, geleidt eene afzonderlijke deur en trap. De ſtad is in de gedaante van een' driehoek gebouwd, waarvan de *basis* of zuidoostzijde tegen de *Maas* leunt, en, vooral wanneer men te water van de zijde van *Dordrecht* komt, een alleruitnemendst gezigt oplevert, door de prachtige gebouwen van het *Haringvliet*. Zij ontleent haren naam van een' dam of ſluis in de *Rotte*, een riviertje, 't welk hier in de *Maas* valt. *Rotterdam* kreeg in 1272, onder het beſtuur van den volklievenden FLORIS V. (onder wien ook de hooge zeedijk van *Gouda* tot den hoek van *Holland* aangelegd is) ſtadsvoorregten, doch was toen nog zeer beperkt; is ſedert met poorten voorzien, en reeds in de veertiende eeuw driemaal, en nog driemaal in het laatst der zestiende eeuwe vergroot. In 1488 werd zij door den *Hoekſchen* Jonkheer FRANS VAN BREDERODE ingenomen, en eenen tijd lang manmoedig tegen Aartshertog MAXIMILIAAN en de *Kabeljaauwſchen* verdedigd. In 1563 brandde zij gedeeltelijk af. In 1572, den 9. April, werd zij door de *Spanjaarden* verraderlijk ingenomen, die aldaar hunner moord- en plunderzucht den ruimen teugel vierden. In 1580 verkreeg zij, door de beſchikking van WILLEM I. als de eerſte der zoogenaamde *kleine ſteden*, zitting in 's lands Staten. Sedert is haar bloei beſtendig toegenomen, en zij is ook van bijzon-

dere rampen bewaard gebleven. Zelfs in het treurige en neringlooze tijdvak van 1795 tot 1810 leed *Rotterdam* door hare voortreffelijke gelegenheid naar evenredigheid minder dan wel andere ſteden, en behield nog ſteeds eenigen koophandel. Dan de volſlagene vernietiging van alle handelbetrekkingen door het *Franſche* ſtelſel en de *Franſche* tolinrigtingen, verlamde, na 's lands inlijving, alle ſcheepvaart op de *Maze*; de ſtad ſloeg aan 't kwijnen, en herleefde eerst weder met de omwenteling in November 1813, tot welke zij eene der eerſten was die krachtdadig de hand leende, ook door onderſtand aan het benaauwde *Dordrecht*. — De vruchten dezer omwenteling hebben zich ook misſchien nergens in zoo ruime mate ontwikkeld, dan hier. In de lente van 1814 zag men de *Maas* reeds met eene menigte ſchepen uit alle oorden, voornamelijk uit *Groot-Britannië*, bedekt, zoo dat er naauwelijks ruimte voor de binnenlandſche vaartuigen overſchoot, en ſedert heeft de *Rotterdamſche* handel weder verbindtenisſen met ſchier alle landen, zelfs *Oost-* en *Westindiën*, aangeknoopt, zoo dat hij meer dan die van *Amsterdam* tot zijne oude hoogte genaderd is. Onder de *Franſchen* waren hier, behalven legers van tolbedienden, een Commisſaris-Generaal van Politie, een Onder- of Arrondisſements-Preſekt, eene fabriek voor het keizerlijke tabaksmonopolie, en eene bezoldigde ſtadswacht. Voorheen was hier de zetel der Admiraliteit aan de *Maze*. De *Latijnſche* ſcholen binnen deze ſtad hebben den naam naar den grooten DESIDERIUS ERASMUS, den herſchepper van echte geleerdheid en fijnen ſmaak in het Noorden van *Europa*, wien hier eerst een houten, daarna een ſteenen, en eindelijk het thans nog beſtaande metalen ſtandbeeld op de *groote markt* is opgerigt.

De *binnenſtad* te *Rotterdam* wordt door de *Hoogſtraat*, die zich als een ezelsrug tuſſchen beiden verheft, en tot een

een' dijk ſtrekt, van de *buitenſtad* aan de *Maas* afgeſcheiden. De eerſte heeft meestal ſlechts burgerhuizen, en vele nauwe ſtraten; de laatstgemelde daarentegen ruime en luchtige havens, alwaar de zeeſchepen tot voor de groote en prachtige huizen der kooplieden kunnen opzeilen en losſen: de voornaamſte dier havens zijn de *Wijn-*, *Leuve-* en *Nieuwehaven*, de *Blaak*, de *Geldersche* en *Spaansche kaaijen*, het *Haringvliet*, en aan de *Maas* de vorſtelijke kade, de *Boompjes* geheeten. De zeeſchepen komen hier of van den *Briel*, of, wanneer ze dieper gaan dan vijftien voet, van *Helvoetsluis* door het *Hollandsch Diep* en de *Dordsche Kil*. Reeds in vroeger tijden was de handel op *Engeland* en *Schotland* hier de voornaamſte, en ging er geregeld eene ſloep op *Londen*; thans is die vooral niet verminderd, en ziet men hier een zeer groot getal *Engelschen*. Hier is het middelpunt der *Rhijn-* en *Maas*-ſtoombootvaart. Er gaan ſtoombooten naar *Londen*, *Nymegen*, *Antwerpen*, *Vere*, *Middelburg* en tusſchen beiden gelegene plaatſen (er ligt zelfs eene ſtoomboot naar de *Oostindiën*). Van alle eenigzins noemenswaardige ſteden en dorpen van *Zuidholland* komen hier op marktdagen pakſchuiten aan; en het gewoel op die beide marktdagen, zaturdags, doch vooral dingsdags, is verbazend.

Onder de gebouwen dezer ſtad verdienen de *Groote* of *St. Laurens*-kerk, in 1450 geſticht, en twee eeuwen later, toen dezelve begon te zakken, met kunst geſchraagd, melding wegens haar uitmuntend orgel en de graven der *Nederlandsche* zeehelden WITTE CORNELISZ. DE WITTE, EGBERT MEEUWSZ. KORTENAAR, JOHAN VAN BRAKEL, JOHAN DE LIEFDE, JAN VAN NES, KORNELIS MATELIEF *de Jonge*, en MOOI LAMBRECHTS, grootendeels tusſchen 1660 en 1674 in de oorlogen tegen *Engeland* en *Frankrijk* geſneuveld. Buitendien hebben de *Nederduitsche* Hervormden de fraaije *Ooster-* of *Nieuwe-*, de *Zuider-* en de *Prinse*-kerk; de *Walschen* en de

Engelsche Episcopalen en *Presbyterianen*, en de *Schotsch-Gereformeerden* elk een Godshuis. Ook de *Lutherschen* hebben eene zeer bevallige koepelkerk; de *Roomschen* thans slechts twee sterk bezochte kerken, en de zoogenaamde *Jansenisten* desgelijks twee. Ook de *Doopsgezinden* hebben er één, en de vrij talrijke *Remonstranten* twee kerken. De *Portugeesche Joden* vergaderen in een trotsch gebouw in de *Boompjes*. Het stadhuis van *Rotterdam*, voorheen een ouderwetsch gesticht, wordt thans in een beter' stijl herbouwd en is bijna voltooid; de beurs is groot en schoon (ook het gebouw voor de regtbank van eersten aanleg); voorts heeft men er nog het fraaije Gemeenelandshuis van *Schieland*, het zeekantoor, en de aanzienlijke landswerf, waarop de grootste schepen kunnen gebouwd worden; voorts een nieuw gebouw tot vergaderingen voor het talrijke *Rotterdamsche* Departement *tot Nut van 't Algemeen* ingerigt. Nog vindt men hier het voormalig Oostindisch Huis, thans 's Rijks entrepôt, het fraaije paleis van justitie, vroeger de stads-doelen, bij de *Delftsche* poort, enz. — Twee openbare wandelingen heeft de stad, aan de westzijde het *Nieuwe Werk*, en aan de oostzijde (op een' grooteren afstand) de *Plantaadje*, beide aan de *Maas*.

Behalve den eigenlijken handel bezit de stad ook vele fabrieken en trafieken, inzonderheid suikerraffinaderijen, zoutketen, scheepstimmerwerven, zeepziederijen, bier- en azijnmakerijen, loodwit- en loodsuikerfabrieken, sterkwater-, berlijnsblaauw- en andere kleurbereiding, verwerijen, lakenfabrieken, katoendrukkerijen, tabaksfabrieken, papieren behangsels, jeneverstokerijen, glasblazerijen, hoedenfabrieken, indigobereiding, kurken, lijnbanen, naalden- en speldenfabrieken. Hier werden JOACHIM OUDAAN, DAVID VAN HOOGSTRATEN en verscheidene thans levende beroemde geleerden en staatslieden geboren. — Ten bewijze van de zucht

der

der inwoners voor geleerdheid en ſmaak mogen het *Bataafsch Genootschap voor proefondervindelijke Wijsbegeerte*, eene aanzienlijke Afdeeling der *Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, het Genootſchap *Verscheidenheid en Overeenstemming*, en het welingerigte *Leesmuſeum* dienen. Het laatſte is een ſchoon gebouw over de beurs. Hier is ook de hoofdzetel van het *Nederlandsch* Zendelinggenootſchap. Volgens ſommigen wordt hier het beste *Nederduitsch* geſproken, hetgeen echter niet van den tongval der lagere volksklaſſe geldt.

Schiedam, een uur zuidwestwaarts van *Rotterdam*, aan het watertje de *Schie*, van waar zij den naam ontleent, met 1500 huizen en 10,500 inwoners, geneerde zich oudtijds van het breijen der netten voor de toen zoo aanzienlijke groote visſcherij, doch thans van het jeneverſtoken, waartoe zich hier zeer aanzienlijke branderijen bevinden, die meest in de achttiende eeuw zijn opgeklommen. Derzelver getal, dat in de zeventiende eeuw nog maar 10 of 12 beliep, was in 1775 tot op 120, en in 1798 tot 260 vermeerderd. Na de omwenteling van 1813 herleefden dezelve van den druk door de *Fransche droits réunis*; doch die bloei heeft opgehouden: de branderijen vervallen hoe langs zoo meer, en met dezelve de grootſte tak van beſtaan van *Schiedam*. Dit verval is vooral ſedert 1822 zeer merkbaar. Door het ſterke ſtoken, 't welk de ſtad als in een' beſtendigen rook vertoonde, hebben hier de huizen van buiten een zwart aanzien. — Van het draf der hiertoe gebruikte granen werden weleer tusſchen de 20 en 30,000 varkens gemest. De ſtad heeft eene beurs, een goed ſtadhuis, en eene niet onbevallige plantaadje.

Overschie, een aanzienlijk dorp, drie kwartier uurs ten noordwesten van *Rotterdam*, en een half uur van *Schiedam*. Het grootſte gedeelte daarvan, aan de overzijde der *Schie* lig-

liggende, behoort tot *Delfland*. Met de Ambachtsheerlijkheid *Hoogenban* telt dit dorp 2000 inwoners, die zich grootendeels van ſmederijen, en van den ſterken doortogt tuſſchen *Rotterdam*, *Schiedam*, *Delft* en den *Hage* genéren.

Hillegondsberg of *Hillegersberg*, in de wandeling *den Berg*, een klein uurtje van *Rotterdam* tuſſchen de veenen, net gebouwd, met eene fraaije kerk, een dorp, onder 't welk 1450 zielen behooren; *Kralingen*, waaronder men 2400 inwoners rekent, oostwaarts van *Rotterdam*; *Kapelle op den Ijſſel*, met 1100 ingezetenen; *Nieuwerkerk* tegenover *Ouderkerk* aan den *Ijſſel*, met 1110 zielen, en vooral *Moordrecht* of *Moord* (waarſchijnlijk oudtijds *Moerdrecht* of *overvaart uit de veenen*), eene aanzienlijke plaats van 1320 inwoners, waar veel vertier door ſcheepvaart op den *Ijſſel* en met rijtuigen tuſſchen *Rotterdam*, *Gouda*, enz. is, en waar verſcheidene bemiddelde lieden wonen, beſtaande door ſteenbakkerijen, lijnbanen en veenderijen.

Zevenhuizen, drie uren van *Rotterdam*, te midden der gedeeltelijk uitgedroogde veenplaſſen, met 1140 inwoners, *Bleiswijk* met 1130 inwoners, twee uren van *Rotterdam*, beide met tamelijk groote *Remonſtrantſche* gemeenten, zijn zoo vele aanzienlijke dorpen van *Schieland*.

Oudewater, is eigenlijk een afzonderlijk Baljuwſchap met haar kleine regtsgebied. Zij ligt tuſſchen *Gouda*, *Schoonhoven*, *Woerden* en *Montfoort* in 't Sticht van *Utrecht*. Eerst in 1349 vindt men eenig gewag van deze plaats. Zij werd in dat jaar door den Biſſchop van *Utrecht* ingenomen, geplunderd en verbrand, en onderging datzelfde lot in 1575, na door de *Spanjaarden* ſtormenderhand te zijn ingenomen. Hiervan vindt men eene ſchilderij op het fraaije ſtadhuis. De kerk is vrij aanzienlijk, rust op zestien pilaren, en heeft een dubbel koor. Men vindt er het graf van den beroemden *Leydſchen* Hoogleeraar in de wiskunde, RUDOLF

SNEL-

SNELLIUS. In de *Waag* werden voorheen de perſonen gewogen, die men van tooverij verdacht hield, eene verſtandige en menschlievende kunstgreep, om, wanneer hun gewigt aan hunne geſtalte beantwoordde, hen van den dood te redden. Nog in de achttiende eeuw zijn eenige lieden gewogen. Behalven den gemelden SNELLIUS, en den geleerden VALERIUS, Hoogleeraar te *Leuven*, zag hier ook de beroemde ARMINIUS, eigenlijk JACOB HERMANSZ. het licht, naar wien de *Remonstranten* ſomtijds genaamd worden. *Oudewater* heeft 1860 inwoners.

Aan den oosthoek van *Schieland* en zuidoosthoek van *Rhijnland* ligt de ſtad *Gouda*, doorgaans *Ter Gouw*, eene der oudſte en voorheen aanzienlijkſte ſteden van *Holland*, en de zesde of laatſte der *groote steden*, welke vóór de ſtichting der Republiek alléén ſtem in Staat hadden; zij telde in 1732 bijna 4000 huizen, in 1796 11,700, en in 1826 10,698 inwoners: zij behoort dus tot het kleine getal plaatſen, wier bevolking ſedert dertig jaren *achteruit* gegaan is.

Gouda ligt drie uren van *Rotterdam*, negen van *Amsterdam*, bijna halfweg tusſchen *Utrecht* en *'s Hage*, en genoegzaam in het midden van *Zuidholland*. Deze ligging is zeer voordeelig voor haar vertier; immers langs deze ſtad wordt een ſterke handel van *Amsterdam* op *Rotterdam*, *Zeeland* en *Braband* gedreven. De ſchepen kwamen vroeger van eerstgemelde ſtad over de *Haarlemmermeir* door de *Wetering* in den *Ouden Rhijn* voorbij *Alphen*, en van daar door de *Goudsche sluis* in de *Gouwe*, die bij *Gouda* in den *Ijssel* valt, langs welken zij vervolgens de *Maas* bereikten: thans varen zij meest binnen door, daar de *Amstel* en andere vaarten dien weg uit verbreed zijn. Deze doortogt geeft der ſtad geen gering voordeel, die bovendien in hare vele en uitmuntende pijpenmakerijen, waarmede geheel *Nederland*, en zelfs andere landen voorzien worden, en die omtrent 3000

menſchen de kost geven, in touwſlagerijen, het ſpinnen van garen, het weven van baaijen, karſaaijen, ſergie, ſteen- en pottebakkerijen, den handel in *Stolksche* kaas, vlas enz. een genoegzaam beſtaan vindt. Echter verminderen de pijpenfabrieken ſedert het veelvuldige gebruik der cigaren, en de oprigting der grove pijpenmakerijen in *België* zeer. De bierbrouwerijen, in de zestiende eeuw nog een zeer aanmerkelijke tak van beſtaan, zijn ſedert 1588 van honderd zesentwintig tot op twee verminderd.

Gouda werd, zoo men meent, in 1272 onder Graave FLORIS V. en dus gelijktijdig met *Rotterdam*, zoo niet geſticht, althans bemuurd. In de burgerlijke oorlogen tuſſchen JACOBA van *Beijeren* en Hertog FILIPS van *Bourgondiē* hield zij het met eerstgemelde, en hier werd het verdrag geſloten, waarbij FILIPS het beſtuur over deze landen bekwam. Vier jaren later brandde de ſtad geheel af. In den *Spaanschen* tijd was zij eene der weinige *Zuidhollandsche* ſteden, die door den vijand ongemoeid bleven. *Gouda* en *Amsterdam* waren in 1584 de twee eenige ſteden, die zich tegen de opdragt der Grafelijkheid aan Prinſe WILLEM I. en van 's lands oppergezag aan *Frankrijk* verzetteden, en daardoor het meest tot de ſtichting der Republiek bijdroegen. In 1672 bleef zij door overſtrooming tegen de *Franschen* bewaard.

De lucht is te *Gouda* zeer gezond; er zijn vele ſchoone lusthoven rondom de ſtad, die rond van gedaante, en zeer net gebouwd is. Het voornaamſte geſticht is de groote of *St. Jans*-kerk, beroemd door haar uitmuntend orgel, en fraaije geſchilderde glazen, het werk der twee *Goudsche* gebroeders DIRK en WOUTER CRABETH, van welken men afzonderlijke beſchrijvingen vindt, en die ook VONDEL bezongen heeft. — Zij beginnen door den invloed der lucht merkelijk te lijden, en enkelde zijn door het onweêr vernield of beſchadigd. Men vindt daarin ook de graven van

eeni-

eenige zeehelden, en van den beroemden Staatsman HIERONYMUS VAN BEVERNINGK, die van *Gouda* geboortig was, even als DIRK VOLKERTZ. KOORNHERT, doch voor wien, daar hij boven zijne eeuw verheven was, geen grafteeken is opgerigt. Viermaal is deze kerk afgebrand, laatstelijk in 1552, doch schooner herbouwd. De *Fransch*-Hervormde kerk is aan de *Roomschen* afgestaan. Het stadhuis, op de ruime groote markt, verdient ook eenige melding, en de stad heeft eene schoone boekerij, waarin men nog vele eigenhandige brieven van ERASMUS bewaart. Behalven de genoemde mannen waren de eerste *Hollandsche* reizigers naar *Indië*, K. en F. HOUTMAN, uit *Gouda* geboortig.

10.) De *Krimpenerwaard*, ten Noorden van den *Alblasserwaard*, wordt bepaald door de *Lek* ten Zuiden, de *Noord* ten Westen, den *IJssel* ten Noorden, en het water de *Vlist* ten Oosten. Men schat deze Waard op 14,000 morgen lands, hoezeer slechts in den ouden omslag verongeldende voor 10,589. Zuidwaarts vindt men vele henniplanden, doch meer noordwaarts is alles wei- of hooiland, waar uitmuntende kaas gemaakt wordt. Even als de *Alblasser*staat de *Krimpenerwaard* door de lage ligging aan zware watersnooden bloot, doch is niet zoo dikwerf als gene geteisterd. In 1572 braken de dijken door, en bleef het water zeven jaren lang in de Waard staan. De overstrooming van 1726 was verschrikkelijk, en bedreigde zelfs de landen ten Noorden van den *IJssel*. Sedert is de Waard van die onheilen bevrijd gebleven.

De eenige stad in den *Krimpenerwaard* is *Schoonhoven*, aan de *Lek*, voorheen de tiende onder de stemhebbende ste-

ſteden van *Holland*, met 588 huizen en ruim 2500 inwoners, drie uren van *Gouda*, zes van *Rotterdam*, en ruim vier van *Dordrecht*. Men denkt, dat deze ſtad haren naam van de *ſchoone hoven* in haren omtrek ontleende, waarin zij echter bij vele *Hollandſche* ſteden achter ſtaat. Zij werd in 1424 door vrouw JACOBA ingenomen; doch de brave *Hoekſche* bevelhebber, ALBRECHT BEILING, *Hollands* REGULUS, ter dood veroordeeld zijnde, gaf zijn woord van eer, van over eene maand terug te zullen komen, om zijn vonnis te ondergaan, hield zulks heiliglijk, en werd toen levend in de aarde bedolven. Men weet niet, waarover zich meer te verwonderen, over BEILING's grootmoedigheid, of over de gevoelooze wreedheid zijner vijanden. In 1375 en 1518 brandde de ſtad genoegzaam geheel af. In 1575 moest zij zich aan de *Spanjaarden* overgeven, en werd, gelijk het tegenoverliggende *Nieuwpoort*, bij gelegenheid van den *Franſchen* oorlog van 1672 geregeld verſterkt; thans echter is zij niet meer houbaar. *Schoonhoven*, 't welk zich voorheen meest van zilverſinederij, het pijpenmaken, en den handel geneerde, heeft door de omſtandigheden veel geleden, alsmede door het verloop der *zalmvisſcherij*, om welken de ſtad voorheen bijzonder vermaard was; dezelve heeft thans een goed half uur beneden de ſtad, te *Klein-Ammers*, plaats. De *Hollandſche* reiziger rondom de wereld, OLIVIER VAN NOORT, ligt in de groote kerk begraven; een *Latijnsch* grafſchrift duidt zijne rustplaats aan.

Klein-Ammers of *Ammerstol*, met 430 zielen, een dorp bij *Schoonhoven*, waar, zoo als wij zeiden, nog een vrij aanzienlijke zalmvangst is, die echter de ingezetenen niet ſchijnt te verrijken, bij welken men alle de ſporen van armoede ziet. Het was in het jaar 1300 zoo bloeijend, dat er tweemaal ter weke markt was.

Berg-Ambacht, een vrij goed dorp, westwaarts van het

VO-

vorige, tusschen hennip- en weilanden, met *Heeraardsberg* 1300, en *Stolkwijk* of *Stolwijk*, in de wandeling *Stolk*, met omtrent 1200 zielen; tusschen deze beide dorpen wordt voornamelijk de vermaarde *Stolksche* kaas gemaakt, die op de markt te *Gouda* verkocht wordt. *Stolkwijk* heeft eene vrij groote kerk met een' hoogen spitsen toren.

Ouderkerk op den Ijssel, waarvan de nette kerk gehouden wordt in de negende of tiende eeuw gesticht te zijn. Het dorp is aangenaam, en wel anderhalf uur lang. De inwoners (1450 in getal) zijn veelal steenbakkers, gelijk mede die van *Gouderak* (1700 inwoners), aan den *Ijssel* tegenover *Moordrecht* gelegen, en van *Haastrecht*, aan de *Vlist* (1200 zielen), 't welk men wil, en ook uit de oudheden der plaats schijnt te blijken, dat weleer eene stad geweest is. Laatstgemelde dorp handelt ook in hennip, en men vindt er eene *Roomsche* gemeente, in dezen, gelijk in den *Alblasserwaard*, eene zeldzaamheid. — Bij deze aanzienlijke dorpen steekt zeer af het landwaarts in gelegene *Berkoude*, van een ellendig aanzien, met 400 inwoners. Zuidwaarts van hetzelve aan de *Lek*, tegenover *Lekkerland*, ligt *Lekkerkerk* met 1430 zielen, alwaar men in eene herberg het afbeeldsel van GERRIT BASTIAANSZ., een' man van acht voet drie duim, plagt te zien. De *Lekkerkerkers* geneerden zich voorheen sterker dan thans van de zalmvangst. *Krimpen* aan de *Lek* is het zuidwestelijkste dorp in deze Waard, met bijna 800 zielen; het heeft vele fraaije huizen, en ligt zeer vermakelijk door de sterke scheepvaart op de *Lek* (die zich hier met de *Noord* vereenigt), tusschen *Schoonhoven*, alle dorpen in deze Waard, en de steden *Dordrecht*, *Rotterdam*, enz.

11.) *Delfland*, de westelijkste uithoek van *Holland*, wordt ten Westen en Zuiden door de *Noordzee* en den mond der *Maze*, ten Oosten door *Schieland*, en ten Noorden door *Rhijnland* bepaald. De dui-

duinen beginnen hier reeds, door het gedurig klotſen der golven, aan den hoek van *Holland* en iets noordelijker, aanmerkelijk aftenemen; bij *Scheveningen* daarentegen is hunne breedte weder aanmerkelijk. Naar den *Maaskant* heeft men goede dijken. *Delfland* is een der vruchtbaarſte en bestbebouwde gedeelten van *Holland;* het levert niet alleen, volgens ſommigen, de beste boter, althans die met de *Leydsche* of *Rhijnlandsche* om den prijs dingt, maar ook op ſommige plaatſen koren, en velerlei uitſtekende groenten en boomvruchten, vooral in het zeer aangename *Westland*. In het oostelijkst gedeelte van *Delfland* zijn vele veenlanden. De hoofdplaats is:

Delft, eene der oudſte *Hollandsche* ſteden en weleer de derde in rang (na *Dordrecht* en *Haarlem*), moet reeds in 1062 onder FLORIS I. beſtaan hebben, doch werd in 1072 door den overweldiger GOVERT *met den Bult* van muren voorzien. Haren naam moet zij naar eene *gedolvene* gracht hebben, ſchoon men niet regt weet, naar welke. Onder WILLEM II. en FLORIS V. ontving zij vele voorregten, en ſtrekte in 1304 ten tooneele van eene geweldige nederlaag der indringende *Vlamingen*, waarvan nog eene ſtraat den naam draagt. In 1359 was zij reeds ſterk genoeg, om een beleg van tien weken tegen Hertog ALBRECHT, haren Landsheer, uittehouden. In 1536 brandde zij grootendeels af, doch werd ſchooner herbouwd, en ſtrekte nog in diezelfde eeuw ten doorgaanden verblijve van onzen grooten WILLEM I. wanneer hij zich in *Holland* bevond. Het was ook hier in 't Prinſenhof, dat hem op den 10. Julij 1584 de ſluikmoordenaar trof, van welke ſchenddaad nog de gaten, door de kogels in den muur gemaakt, vertoond worden. Op den 12. October 1654 vloog een goed gedeelte der ſtad, door

het

het ſpringen van den kruidtoren, in de lucht, en dit koste aan vele menſchen (volgens ſommigen wel aan 400) het leven. Van 500 huizen waren er 200 weg; de anderen zwaar geteisterd. De ſchade werd ſlechts door de gift eener tonne gouds van wegens 's lands Staten gelenigd.

Delft had in 1732, met de voorſteden en *Delfshaven*, hetwelk tot hetzelve behoorde, 5088 huizen, in 1796, zonder dat dorp, 13,700, en volgens de telling van 1815 ſlechts 12,850 inwoners, waarvan 7273 vrouwelijke tegen 5577 mannelijke inwoners waren, waaruit men de aanmerkelijke vermindering kan opmaken. Indedaad heeft bijna niet éene *Zuidhollandsche* ſtad, onafhankelijk van de rampen der laatſte tijden, zoo veel door de toenemende nijverheid van andere volken, en het gebruik van *Indische* dranken geleden, als *Delft*. Het *Delftsch* aardewerk of *platteel*, 't welk men omtrent het midden der zeventiende eeuw aldaar begon te bakken, maakte ſedert het hoofdbeſtaan der inwoners uit, doch is deze nering, ſedert dat de veel betere hoedanigheid van het *Engelsch* aardewerk dit laatſte overal heeft doen invoeren, bijna geheel verloopen. De brouwerijen, oudtijds een gewigtige tak van bedrijf te *Delft*, begonnen reeds in de zestiende eeuw te vervallen, verminderden ſedert, door het mindere gebruik van bier, tot op dertien (in het midden der achttiende eeuw), en daarna tot op twee. Hierbij komt het ſtilſtaan van den *Oostindischen* handel, voor welken te *Delft* ook eene kamer was. Men heeft daarvoor eenige vergoeding ontvangen door de vestiging van het kadettenſchool voor de land- en zeedienst, artillerie en genie (hetwelk echter thans naar *Breda* ſtaat verplaatst te worden), en er wonen vele renteniers. Ook zijn er twee groote zeepziederijen, waarvan de zeep, hoewel ſlechts van raapkoeken vervaardigd, de *Fransche* van *Marseille*, waartoe men olijfolie gebruikt, en de *Engelsche* van *Bristol* nabij komt.

komt. Er is eene door ſtoom gedrevene lakenfabriek, karſaai- en ſergiefabrieken, branderijen, eene glasblazerij en eene fabriek van *physische instrumenten*. Het getal der inwoners is ook weder tot 14,300 gerezen. *Delft* ſtrekt zich geheel in de lengte uit (van het zuidoosten naar het noordwesten), en de gracht, tuſchen de *Rotterdammer*- en de *Haagpoort* (het oude *Delft*), is meer dan twintig minuten gaans lang. Er gaan geregeld ſchuiten naar den *Hage*, *Leyden*, *Rotterdam* en *Maassluis*. — De ſtad heeft vele goede huizen, maar weinig fraaije gebouwen van particulieren, en door de ſchrale bevolking is zij zeer ſtil en doodsch, maar niettemin belangrijk voor den liefhebber der Vaderlandſche Geſchiedenis.

In de *nieuwe kerk* (die in 1381 begonnen werd en een' ſchoonen wit hardſteenen toren van 300 voeten hoogte heeft) is het keurige praalgraf van WILLEM I., vader des vaderlands, en na hem der vorſtelijke familie van ORANJE, door H. DE KEIZER, op kosten der *Unie* na 1609 opgerigt, van zwarten toetſteen en zwart marmer, liggende 's Prinſen beeld van wit marmer tuſchen een verhemelte, dat op zuilen rust, en zittende hetzelve nog eens, uit metaal, aan 't voeteneinde. 's Prinſen getrouwe hond, die zijn leven redde, is er niet vergeten; en in eene *Faam* van metaal, alleen op de groote teen rustende, bewondert men de kunst. Ook de graftede van HUGO DE GROOT, van wien het ondankbaar vaderland dus ten minſte nog het gebeente heeft, wordt door een al te weelderig vers van BURMAN, waarvan echter de twee laatſte regels uitnemend ſchoon zijn, aangeduid. In de *oude kerk*, die in 1240 geſticht werd, is aan verdienſten van een' anderen aard, aan *Hollands* zeehelden en natuuronderzoekers, hulde bewezen. Men vindt er de graftombes van PIET HEIN, den veroveraar der *Spaansche* zilvervloot; van den overwinnaar in *Duins* en

bij

bij *Ter Heide*, MAARTEN HARPERTSZ. TROMP, en de grafnaald van den beſchouwer der inſekten, ANTONI VAN LEEUWENHOEK; voorts nog de kunſtige grafſtede van ELIZABETH VAN MARNIX, dochter des Heeren van St. ALDEGONDE, boezemvriend van WILLEM I. Alle deze graven zijn aan de woelingen der tijden en aan de *Fransche* heerſchers ontſnapt. Voorts hebben de Hervormden nog de *Gasthuis-* en *Waalsche* kerken. Het klokkenſpel van de *nieuwe kerk* is zeer beroemd. Op de groote markt, waarop dezelve ſtaat, ziet men ook nog het deftige hardſteenen ſtadhuis. Voorts is nog te *Delft* het Rijks-oorlogsmagazijn, bij de *Rotterdamsche* poort, het Prinſenhof, het Gemeenelandshuis van *Delfland*, het gewezene *Oostindische huis*, thans *militaire* kleedermagazijn, buiten de ſtad het kruidmagazijn, voorts het dolhuis merkwaardig. *Delft* is onvergetelijk als het vaderland van HUGO DE GROOT, Prins FREDERIK HENDRIK, LEEUWENHOEK, den Raadpenſionaris HEINSIUS, den penningkundigen G. VAN LOON, VAN BLEISWIJK, en andere beroemde mannen.

Onder *Delft* heeft altijd behoord het vlek *Delfshaven*, een klein half uur van *Rotterdam* en twee uren van *Delft*, aan de *Maas*, eigenlijk in *Schieland* gelegen. *Delfshaven* heeft met *Schoonderloo* en *Beukelsdijk* 2820 inwoners. — Hier was oudtijds veel ſcheepvaart, toen *Delft* nog aanmerkelijken, vooral *Oostindischen* handel dreef, wanneer de goederen hier ontladen, en op kleine vaartuigen naar die ſtad gevoerd werden. De *Delvenaars* groeven namelijk, ten behoeve hunner brouwerijen, na 1389, volgens *Privilegie* van Hertog ALBRECHT, eene vaart tot *Overschie*, en van daar in de *Maas*, aan wier uiteinde zich dan allengs het vlek *Delfshaven* vormde, 't welk thans meerendeels van vervallende jeneverſtokerijen en een weinig haringvangst beſtaat, doch niet meer bloeit. In 1488 brandde de plaats af, en leed in 1572 veel last van de *Spanjaarden*. Hier werd de beroemde zeeheld

PIETER PIETERSZ. HEIN geboren. De ingezetenen van *Delfshaven*, voorheen onder *Delft* ſtaande, genoten minder regt dan de ſtedelingen, hetwelk niet ſleehts den koophandel zeer nadeelig was, maar ook in 1795 door verbitterlng aanleiding gaf, dat *Delfshaven* zich, tot beider nadeel, van de ſtad affcheidde. Zij is thans zelve tot ſtad verheven.

Vlaardingen, ruim twee uren ten zuiden van *Delft*, en een half uur westwaarts van *Schiedam*, een aloud vlek, welks oorſprong zich in den diepſten nacht der middeleeuwen verliest, zijnde deszelfs naam, ouder dan die van *Holland*, ſomtijds voor dat land gebezigd. — De kerk meent men, dat reeds in 737 ingewijd was. Hier werd in 1047 op de *Maas* een ſcheepsſtrijd geleverd, waarin Keizer HENDRIK III. door Grave DIRK IV. van *Holland* geſlagen werd. Dit oude *Vlaardingen*, toenmaals de aanzienlijkſte ſtad dezer oorden, moet nogtans in eene overſtrooming verdelgd en meer landwaarts in herbouwd zijn. *Vlaardingen*, 't welk ſedert niet meer dan als een vlek gerekend, en in 1574 door de *Schiedammers* bijna geheel werd afgebrand, is na de omwenteling van 1795 tot eene ſtad verheven, en overtreft ook menige, zelfs *Hollandsche* ſtad niet alleen in volkrijkheid (men telt er 6270 inwoners), maar vroeger ook in welvaart, het gevolg der visſcherijen, en vooral van de haringvangst, die uit deze plaats het ſterkst gedreven werd, zoo dat van de 173 haringbuizen, die *Nederland* in 1753 uitzond, 112 te *Vlaardingen* t'huis hoorden. Deze neringtak heeft echter ſedert 1795 tot 1814 bijna geheel ſtilgeſtaan, of ten minſte zoo weinig opgeleverd, dat de *Vlaardingers* daardoor, nog boven andere inwoners, aan verarming blootſtonden; doch thans levert de haringvangst weder een' zeer aanmerkelijken tak van beſtaan voor de ingezetenen op. Bijna hetzelfde is het geval met het een uur van daar liggende dorp *Maaslandsluis* of *Maassluis* (daar te lande meest-

al

al blootelijk *Sluis*), 't geen echter zeer veel jonger is, dan *Vlaardingen*, hebbende vóór 1614 nog geen afzonderlijk regtsgebied gehad. De overvaart naar en van den *Briel*, het aanleggen eener ſchans in de *Spaansche* beroerten, en vooral de visſcherij, waartoe *Maassluis* zoo bijzonder welgelegen is, dat dezelve zich gedeeltelijk uit den *Brielle* naar herwaarts verplaatſte, waren zoo vele redenen der ſpoedige opkomst van deze plaats, zoo dat *Maassluis*, in het midden der achttiende eeuw, voor het grootſte, fraaiſte, en welvarendſte dorp van *Zuidholland* doorging. — In de volkstelling van 1796 werd het op 4800 zielen, dus iets minder dan *Vlaardingen*, gerekend; doch is dit getal, door de treurige kwijning der visſcherij, naderhand tot 4230 verminderd. De Hervormden hebben hier twee kerken. — Men vaart er minder ter haring, dan te *Vlaardingen*, doch in verſche vischvangst, en vooral van kabeljaauw, ſteekt *Maassluis* boven hetzelve uit. Veel mist het vlek door de vermindering der overvaart van reizigers met de *Hellevoetsluissche* paketboot.

Maasland, een dorp met 1720, en *Schipluiden* met 390 inwoners, liggen tusſchen *Maassluis* en *Delft*. Ten zuidoosten dier ſtad vindt men de *Ketel*, in welks nabijheid, in de buurt *Abtswoude*, de beroemde natuurdichter POOT geboren werd; en ten oosten de twee dorpen *Pijnakker* met 1080, en *Berkel* met 890 inwoners, tusſchen de veenen aan de grenzen van *Schieland*. Het nederige *Berkel* kan zich beroemen, weleer het eigendom geweest te zijn van den grooten OLDENBARNEVELD.

Het boven reeds vermelde *Westland*, de westelijkſte hoek van *Holland*, bevat verſcheidene merkwaardige dorpen, namelijk *'s Gravezande*, weleer eene bemuurde ſtad met eene haven tot in de *Maas*, en het verblijf der Graven van *Holland* vóór WILLEM II. Roomsch Koning, die zich naar

's Hage begaf, thans met 1460 inwoners; in welks omtrek men ſchoone korenlanden, lustplaatſen, en in 't algemeen eene zeer bevallige natuur vindt; *Monster*, een half uur meer noordwestwaarts, reeds in 1006 bekend, waar men een *Romeinsch* overblijfſel gevonden heeft, een fraai dorp in eene bekoorlijke ligging aan duin, met de onderhoorigheden 2200 zielen bevattende: hiertoe behoort ook *Ter Heide*, midden in duin, doch grootendeels, met twee vroegere kerken, door de hier zeer veld winnende zee ingezwolgen; op de hoogte van dit dorp werd in 1653 de vermaarde zeeſlag geleverd, waarin de groote M. H. TROMP ſneuvelde; *Naaldwijk*, een bij uitſtek aangenaam en fraai gelegen dorp tusſchen de vruchtbaarſte en weligſte landouwen, met de onderhoorigheden 2720 inwoners tellende: niet verre van daar was het lusthuis *Honslaarsdijk*, door Prinſe FREDERIK HENDRIK geſticht, door Koning WILLEM III. geliefkoosd, en na deszelfs dood met vele zijner goederen aan *Pruissen*, doch naderhand, in 1754, bij overneming aan het Huis van *Nassau-Oranje* gekomen. Door de omwenteling van 1795 kwam het aan de *Domeinen*, en is onder Koning LODEWIJK NAPOLEON eene poos tot eene kweekſchool voor kadetten gebezigd Thans is het afgebroken. *Loosduinen*, een groot, fraai en zeer aangenaam dorp, tusſchen de duinen, een ſtraatweg naar *'s Hage*, wei-, korenlanden en buitenplaatſen gelegen, met 1540 inwoners, is meest bekend door de fabel der 365 gelijktijdig geborene en gedoopte kinderen der Gravinne VAN HENNEBERG; en *Wateringen* met 1400 inwoners, waar vele moeskruiden en vruchten gekweekt worden.

's Gravenhage, *'s Hage*, of *den Haag*, in vorige dagen, toen het nog geene ſtadsregten bezat, *het schoonste en grootste dorp of vlek der wereld* genoemd, en, in ſtede van muren en poorten, ſlechts met eene gracht omringd, had voorheen gee-

geene zitting en ſtem in de Staten van *Holland*, welke echter hier, benevens de Staten-Generaal, den Raad van State, de verdere Hooge Collegiën, en het Stadhouderlijke Hof hunne verblijfplaats hielden, en, volgens de nieuwe inrigting, nog houden, zijnde *'s Gravenhage*, hoezeer ook *Amsterdam* als hoofdſtad erkend is, nogtans erkend als *eerste Residentie* van den Koning en de vertegenwoordigers des volks, en bij uitſluiting de verblijfplaats van den Gouverneur van *Zuidholland*, de Gedeputeerde Staten van hetzelve, en beurtelings met *Haarlem* van de Staten van *Holland*, alsmede het verblijf der vreemde gezanten, en van vele *bureaux* van regéring, 't welk alles haar, vooral in het jaar der tegenwoordigheid van het Hof, eene groote levendigheid bijzet. De ſtad ligt anderhalf uur van *Delft*, drie van *Leyden*, en een half uur van de *Noordzee*. Haar naam kan of van *haag*, *plantaadje*, of *woonplaats* der Graven, worden afgeleid. In 1250 werd aldaar door Grave WILLEM II., Roomsch-Koning, een paleis begonnen, en onder zijn zoon FLORIS V. voltooid, hetwelk gewis den oorſprong gaf aan *'s Gravenhage*, daar diezelfde bekoorlijkheid en boschrijkheid der landſtreke, welke de Graven herwaarts gelokt had, ook velen, die tevens in de nabijheid van het Hof iets te verrigten hadden, hier heen troonde. — Het doorgaand verblijf der Graven deed deze plaats allengs in welvaart en luister toenemen. In 1528 werd den *Haag* door de *Gelderschen*, onder MAARTEN VAN ROSSUM, geplunderd en ten deele verbrand. De onlusten der *Spaansche* tijden, en de herhaalde bezetting der opene plaats door de *Spanjaarden*, deden Prins WILLEM I. met vele ſtaatschgezinde burgers uit den *Hage*, zijn verblijf te *Delft* houden, waardoor de plaats deerlijk verviel. De *Delvenaars* ſtelden zelfs voor, die te verbranden; doch dit weerde WILLEM I., wiens zoon MAURITS er weder zijn ver-

blijf vestigde, en de ſtad merkelijk deed vergrooten en verbeteren. Hier werd het *twaalfjarig bestand* met *Spanje* en de Aartshertogen onderhandeld en geſloten. Ook de volgende Stadhouders onthielden zich van toen af in *'s Gravenhage*, waarvan de inwoners derhalve, meer dan eenige in *Holland*, aan het Doorluchtig Huis van *Oranje* verkleefd bleven, welks vertrek in 1795 hun eene onherſtelbare ſchade berokkende, die door den zwerm van ambtenaren, klerken enz. niet kon vergoed worden. Van het laatst der zeventiende tot diep in de achttiende eeuw was *den Hage* het middelpunt der onderhandelingen tusſchen de *Europische* Mogendheden geweest: na 1795 bekommerde zich niemand meer om het (indedaad) *Fransche* wingewest *Holland*. In 1805 vertoefde hier de Raadpenſionaris, en het volgende jaar Koning LODEWIJK tot in 1807, wanneer dezelve *den Hage* een' zwaren ſlag toebragt, door niet alleen het Hof, maar ook alle *collegiën* en *bureaux*, eerst naar *Utrecht*, en toen naar *Amsterdam* te verplaatſen. Hierbij kwam nu nog de inlijving in *Frankrijk*, en de wanbetaling der renten, die de vele rijke lieden alhier op bekrimping deed denken, zoo dat in deze Hofplaats, die ſedert 1600 tot 1732 van 2400 tot 6163 huizen vermeerderd was, nu bijna dagelijks gebouwen afgebroken werden. De terugkomst des Prinſen, die terſtond hier weder de Hofplaats vestigde, was een gevolg der moedige pogingen van *'s Gravenhage's* burgerij, om de onafhankelijkheid van *Nederland* te herwinnen, welke, in *geregelde* ondernemingen tot dat einde, alle onze landgenooten voorgingen.

De ligging van den *Hage* is midden in een der ſchoonſte gedeelten van *Holland*. Omringd ten zuidwesten door het vermakelijke *Westland*, ten noordwesten door de duinen, en een' ſchoonen lijnregten wandelweg naar het naburige zeedorp *Scheveningen*, ten noordoosten door het *Haagsche* bosch,

bosch, waarin de liefhebber der natuur zich meer dan ergens in *Holland* verlustigen kan, ten zuidoosten eindelijk door de ſchoonſte weilanden, tusſchen welke de vaart naar *Delft* en *Leyden*, en de ſtraatweg naar *Rijswijk* heenloopt, verrijst *'s Gravenhage* als een langwerpig, ongeregeld vierkant met eene menigte trotſche gebouwen, gelijk die ſchaars elders in *Holland* zoo talrijk bijeen gevonden worden. — Reeds de *boschkant* of noordoostzijde, eerst in 1706 aangelegd, prijkt met eene reeks van praalgebouwen, waarvan de indruk vooral niet minder wordt door de intrede aan dien kant, waar de ruime pleinen en paleizen van het nieuwe, lange en korte *Voorhout*, den *Vijverberg* en den tusſchen deze beide zich uitſtrekkenden *Kneuterdijk*, allen met ſchoone dubbelde rijen lindeboomen verſierd, een treffend denkbeeld van deze plaats geven. Hier, en iets verder, op de *Plaats* en het *Buiten-* en *Binnenhof*, vertoonen zich dan ook de *klassieke* plaatſen uit onze geſchiedenis, die haar tot den meesten roem en ſchande ſtrekken. Aan de overkant van den ſchoonen *Vijver*, die den *Vijverberg* zoomt, en waarin men fraaije zwanen vindt, is het *Hof*, een zeer ouderwetsch gebouw, welks ſtichting in 1250 tot die van den *Hage* aanleiding gaf, en dat weleer de zetel was der Graven, der Stadhouders, en hooge regérings-collegiën (welke laatſte hier nog gevestigd zijn). — Hier werd op de zoogenaamde *Trèves*-kamer het twaalfjarig beſtand met *Spanje* geſloten. In de vergaderzalen der Staten-Generaal en Staten van *Holland* (de laatstgenoemde *Trèves*-kamer) ontwikkelden zich de welſprekendheid en diepe ſtaatkunde van eenen BARNEVELD, DE WITT, FAGEL, HEINSIUS, SLINGELAND en VAN DE SPIEGEL. Op het *Binnenhof* was de groote zaal der *Nationale Vergadering* van 1796. Op de groote loterijzaal, aan het einde van 't Hof, werd in 1651 de *groote vergadering der Vereenigde Nederlanden*

gehouden, ter vestiging eener ſtadhouderlooze ſtaatsregeling, en dezelve door den beroemden CATS in eene deftige aanſpraak geſloten. Hier hingen ook weleer de veroverde wimpels en vlaggen, zegeteekenen van den Staat, die Koning LODEWIJK in 1808 naar *Amsterdam* deed vervoeren. Vóór dezelve werd in 1619 het ſchavot opgeſlagen, waarop 's lands Advokaat OLDENBARNEVELD, als een offer zijner vaderlandsliefde en ſtandvastigheid, viel. Buiten het Hof tredende, doet zich regts de gevangenpoort op, waarin OLDENBARNEVELD, DE GROOT, HOGERBEETS en de DE WITTEN gekerkerd waren. Gaat men die poort door, zoo doet zich de *Plaats* (misſchien het vroegstbebouwde gedeelte van *'s Hage*), de *Vijverberg* en het *groene Zoodje* op, de martelplaats der DE WITTEN. Doch niet ſlechts in herinneringen uit de geſchiedenis, ook aan pracht der gebouwen, en ſchoonheid der wandeldreven heeft deze ſtreek van den *Hage* ſchaars haar wedergâ in *Holland*, waarom de vermaarde dichter HUYGENS haar met volle regt in zijn *Voorhout* zoo hoog verheffen mogt. Op het *Voorhout* is ook het gebouw der voormalige *Prefectuur*, 't welk Z. M. onzen Koning vroeger een' tijdlang ten verblijve geſtrekt heeft, en in het voormalige *Logement van Amsterdam*, op de *Paradeplaats* of het *Plein*, was de woning der Prinſesſen *Douairières*, Hoogstdeszelfs moeder en zuster, tot beider dood.

De *Fransche* kerk op het Binnenhof werd onder den *Franschen* Koning eene *Roomsche* kapel, en het geheele Binnenhof eerst een kweekſchool voor jonge ſoldaten, en onder de *Franschen* zelfs een hospitaal. Op het Binnenhof vergaderen thans de Staten-Generaal (de eerſte kamer in de *Trèves*-kamer) en de Staten van *Holland*. Het *Prins Maurits*-huis (eigenlijk het huis van Graaf JOHAN MAURITS) ter zijde van het Binnenhof, dient tot het koninklijk kabinet van (meest *Chineesche*, *Japansche*, en ook eenige vaderlandſche)

ſche) zeldzaamheden. Nog is aldaar beziens waardig het prachtige koninklijke kabinet van oude munten en geſneden ſteenen, eerst ſedert kort opgerigt en reeds door verſcheiden zeer zeldzame en kostbare ſtukken uitmuntende: de verzameling van ſchilderijen, waaronder de beroemde *stier* van POTTER zich onderſcheidt: en in een afzonderlijk locaal in het *Voorhout* de koninklijke bibliotheek. Het koninklijk paleis ſtaat op de plaats van het *Oude Hof* in het *Noordeinde:* de twee zijvleugels ſpringen uit naar de ſtraat, en achter hetzelve is een groote tuin. Het paleis van den Kroonprins is op de *Kneuterdijk*, waar eertijds OLDENBARNEVELD en DE WITT gewoond hebben: het paleis zelve behoorde eertijds aan den Graaf WASSENAAR-OBDAM. Voor Prins FREDERIK wordt een nieuw paleis digt bij den ingang van den *Hage* van de zijde van het bosch gebouwd.

Onder de overige gebouwen in deze Reſidentie verdienen opmerking: het ſtadhuis, op de dagelijkſche groenmarkt, met een' ſchoonen voorgevel; 's lands geſchutgieterij en ammunitiehuis; de prachtige ſchouwburg op het Tournooiveld; de groote kerk met een' hoogen toren en een ſchoon klokkenſpel, de Klooster- en fraaije nieuwe of Prinſekerk, de nieuwe *Fransche* Hervormde kerk in het *Noordeinde*, en de nieuwe *Roomsche* kerk in de *Lorrestraat*, enz.

De inwoners, die in 1796 (met *Scheveningen*) 38,000, in 1815 42,300 perſonen bedroegen (waaronder 18,588 van 't mannelijke, 23,711 van 't vrouwelijke geſlacht, en 6056 gealimenteerden), en thans, met *Scheveningen*, 48,200 uitmaken, zijn over het algemeen bijzonder hoffelijk, en hebben wel iets overgenomen van de manieren der vreemdelingen, die hier altijd zoo talrijk waren. Zelfs in hunnen tongval merkt men eene bijzondere weekheid en zachtheid op. — Nabij den *Hage* in het *Bosch* is het beroemde

vorſtelijke lusthuis, door AMELIA VAN SOLMS, weduwe van Prins FREDERIK HENDRIK, geſticht, en waarin de groote *Oranjezaal* met de groote ſchilderij van LUCAS JORDAENS, en verſcheidene andere van HONTHORST enz. alle tot zinnebeelden der overwinningen van den Prins dienende, verſierd is; en de fraaije kamers met *Japansch* verlakt werk.

Onder de dorpen rondom den *Hage* merken wij op *Scheveningen*, een zeer aanzienlijk visſchersdorp, weleer dikwerf door zware zeeſtortingen geteisterd en ſoms half vernield, 't welk met deszelfs onderhoorigheden 2800 inwoners telt, vooral bekend door het vertrek der vorſtelijke familie in 1795, en 's Prinſen gewenschte terugkomst in 1813; en *Rijswijk* met 1600 inwoners, een zeer aangenaam dorp, met buitenplaatſen omringd, in welks nabijheid, op het huis *Nieuwburg*, in het jaar 1697 de beroemde *Rijswijksche* vrede met *Frankrijk* geſloten werd. Dit huis is thans afgebroken, en op deszelfs plaats onder Prins WILLEM V. eene nog beſtaande gedenkzuil van dien vrede geſticht.

12.) *Rhijnland*, het grootſte der afdeelingen van *Zuidholland*, hetwelk ten Westen aan de *Noordzee*, ten Zuiden aan *Delfland* en *Schieland*, ten Oosten aan het Waterſchap van *Woerden*, en ten Noorden aan *Amstelland* en *Kennemerland* grenst. Het is gewis een der ſchoonſte ſtreken der *Vereenigde Nederlanden*, 't welk, vooral langs den *Rhijn*, zeer aangename en vruchtbare landouwen, vrij wat koren, en best weiland heeft, welks voortbrengſel, de *Leydsche* boter, volgens het algemeene denkbeeld, de *Delftsche* evenaart. De zuidzijde van den *Rhijn*, meest uit vette kleigrond beſtaande en tot dit landſchap behoorende, wordt de *hooge*, de noordzijde de *lage zijde* genoemd, uit hoofde

de de *Rhijndijk* daar lager is. — Gemelde rivier loopt van het Oosten naar het Westen door dit land, en vond er oudtijds zijn' natuurlijken uitloop, die ſedert verſtopt geraakt, in de laatſte jaren met kunst, langs de zoogenaamde *Maandagsche Wetering* herſteld is, ter keering van het telkens aangroeijende gevaar van overſtrooming voor *Rhijnland*, daar deszelfs waterboezem in elke eeuw, zoo men rekent, zeventien duimen toenam, en dus eene buitengewone lozing dringend vereischte. De *Haarlemmermeir*, die een goed gedeelte van *Rhijnland* beſlaat, heeft men ook meer dan eenmaal willen leegmalen, althans derzelver latere vergrooting beſnoeijen, en tot den ſtaat van 1531 terugbrengen, toen dezelve uit eenige kleine meirtjes en poelen beſtond. Ten Noorden heeft *Rhijnland* ook eene gewigtige verbetering ondergaan, door de ophooging van den meermalen overſtroomenden *Slaperdijk*. Uit hoofde dezer noodzakelijke waterkeeringen ſtrekt zich het *Hoogheemraadschap van Rhijnland* verder uit, dan de landſtreek, die eigenlijk dezen naam draagt, en omvat ook een goed gedeelte van *Kennemerland*, met name *Sparendam*, *Velzen* en *Halfwegen Haarlem en Amsterdam*. Het aanzienlijk beſtuur dezes Hoogheemraadſchaps, 't welk eenen *Dijkgraaf* aan 't hoofd heeft, vergadert doorgaans te *Leyden*, doch heeft ook een Gemeenelandshuis te *Halfwegen Haarlem en Amsterdam*. De voornaamſte plaatſen van *Rhijnland* zijn:

Leyden, de grootſte ſtad van *Zuidholland*, en, wanneer men ſtelt, dat zij het oude *Lugdunum Batavorum* is, ook de

de oudſte der Provincie, ligt anderhalf uur van de zee, drie van *'s Gravenhage* en *Delft*, vijf van *Haarlem* en *Gouda*, en zes van *Rotterdam*. Het gemelde *Lugdunum* was reeds ten tijde der *Romeinen* bekend, en mogelijk wel de tegenwoordige *Burgt*. — In de negende en tiende eeuwen vindt men reeds ſporen van *Leyden*; het beſtond althans zeker in den aanvang der dertiende, wanneer Gravin ADA daarin belegerd werd. In 1420 werd het toen reeds magtige *Leyden* door JAN van *Beijeren* en de *Kabeljaauwschen*, na een beleg van negen weken, ingenomen, gelijk de toenmalige verdeeldheid van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch Leyden* voorál deerlijk teisterde. In 1574 ſtond zij manhaftig het beroemde beleg uit, hetwelk te bekend is, om er hier iets meer van te zeggen, en werd, tot loon harer dapperheid, door Prins WILLEM I. met eene Hoogeſchole begiftigd, die ſedert haar voornaamſte roem, en een goed gedeelte harer welvaart geweest is. Eene menigte vermaarde, en eenige groote mannen, zoo in- als buitenlanders, heeft deze Hoogeſchool bezeten, van welke het genoeg zal zijn den ſichter V. D. DOES, SCALIGER, LIPSIUS, ARMINIUS, de beide HEINSIUSSEN, de GRONOVIUSSEN, BOERHAVE, ALBINUS, GAUBIUS, de SCHULTENSEN, HEMSTERHUIS, RUHNKENIUS, VALCKENAAR, WIJTTENBACH, VAN DER KEESSEL, RAU, SANDIFORT, BRUGMANS, BORGER en KEMPER te noemen, zonder eens van de levenden te gewagen. Deze Hoogeſchool, na 238 jaren lang eene vrije *Hollandsche* inrigting gehad te hebben, werd in 1812 naar den *Franschen* ſmaak tot eene *Academie* der *Parijsche* Univerſiteit vernederd, doch op den 6. November 1815 weder op een' *Hollandschen* voet ingerigt, en ontving, met de hoop van een nieuw Academisch gebouw, en eene verbeterde inrigting der bibliotheek, de vorſtelijke verzameling van natuurlijke zeldzaamheden van 's Konings voorzaten ten geſchenke. Het getal der ſtudenten bedraagt

thans

thans ver over de 500; de Koning en zijn jongſte zoon hebben eenmaal zelve daaronder behoord. Onder de geſtichten tot de Hoogeſchool behoorende, verdient de *Academie* genoemd te worden, een ouderwetsch, doch doelmatig ingerigt gebouw, met verſcheidene gehoorzalen (die, vooral de groote, zeer veel te wenſchen overlaten), een groot *Observatorium*, met den vermaarden Teleskoop der beide *Friesche* inſtrumentmakers uit den boerenſtand, ROELOFS en RIENKS, waarvoor een bijzonder houten ſchutſel vervaardigd is, en een' fraaijen plantentuin, in 1600 aangelegd, in de achttiende eeuwe door het afbreken van wel negentig huizen vergroot, en ſedert 1818, door de zorg van BRUGMANS, wel tot het vierdubbelde gebragt; voorts eene ontleedkamer en *bibliotheek*, die zich te zamen met de gewezene *Engelsche* kerk in het oude *gefalide Bagijnhof* bevonden; op den grond van dit locaal is echter thans een nieuw gebouw opgetrokken: de aanzienlijk vermeerderde bibliotheek, te voren een ſchier ongebruikte ſchat, is thans door eene doelmatiger inrigting meer ten algemeenen gebruike geſchikt geworden: — en de verzameling der ontleedkundige voorwerpen, vroeger reeds zeer rijk, is door den aankoop van het kabinet van BRUGMANS (voor 30,000 guldens) nog aanzienlijk vermeerderd. Eene geheele ſtraat (de *Houtstraat*) en een goed gedeelte van de aangrenzende *Papegracht* en eenige huizen op het *Rapenburg* zijn afgebroken, om plaats te maken voor drie *Musëums:* 1. dat van natuurlijke hiſtorie, waarvan de oude verzameling van den Stadhouder de kiem uitmaakte, die echter zeer aanmerkelijk uitgebreid is, en, eerlang met de verzameling van den Heer TEMMINCK vereenigd, die in het vak der vogelen tot de eerſte in *Europa* behoort, het beroemde *Parijsche* kabinet ſlechts weinig achter zich zal laten: 2. een kabinet van oudheden, ſtandbeelden, munten, vazen, eene kleine ver-

verzameling van hedendaagſche penningen en munten: 3. een van *Phyſiſche* werktuigen. Elders is eene verzameling van modellen enz. voor den landbouw. Onder de openbare gebouwen behoort vooral het ouderwetſche, doch ſtatige raadhuis, op de fraaije *Breedestraat*, in 1597 en 1604 vernieuwd, en waarin men eene ſchilderij vindt van LUCAS VAN LEYDEN, verbeeldende het laatſte oordeel, alsmede eene voortreffelijke ſchilderij van den Heer VAN BRÉE, *de zelfopoffering van* VAN DER WERFF, beſlaande de geheele lengte der raadkamer; voorts het *Gemeenelandshuis van Rhijnland*, op dezelfde ſtraat, het gevangenhuis *'s Gravestein*, de ſchoone waag op den *Rhijn*, de lakenhal, de in 1809 vernieuwde ſchouwburg, en vooral de burgt, een zeer oud geſticht (volgens ſommigen uit de negende eeuw, doch volgens anderen uit de tijden der *Romeinen*), waarin men nog enkelde ſtukken zwaar muurwerk vindt, en 't welk in 1203 een beleg doorſtond; thans echter dient het ſlechts tot eene plaats van uitſpanning voor het gemeen, en heeft beneden een logement, en boven een doolhof. — Buiten de ſtad is de *militaire* gevangenis, weleer het pesthuis, daarna het Rijks-Hospitaal, in eene zeer welgekozene luchtige ligging. Onder de kerken prijkt alleen de groote *Roomsche* op het *Steenschuur*, voorheen de ſaaihal, met een' vrij grooten toren; de Hervormde *Pieters*- en *Hooglandsche* kerken, anders ruime gebouwen, hebben ſlechts kleine torenſpitſen; en de bijkans ronde *Mare*-kerk eenen koepel. De *Fransche Vrouwe*-kerk is afgebroken, en thans vergadert de *Walsche* gemeente in die van het voormalige *St. Catharina*-gasthuis. In de Pieterskerk zijn de eenvoudige graftombes van BOERHAVE, CAMPER, LUZAC, SCALIGER, CLUSIUS (de beide laatſte uit de *Fransche* kerk hier overgebragt), van BRUGMANS, de meer prachtige van MEERMAN, en in de *Hooglandsche* het graf van den edelen VAN DER WERFF. Van het reeds gemel-

melde *St. Catharina's*-gasthuis dient de groote, zeer welingerigte zaal thans voor concerten en vergaderingen van de vier hier ter ſtede gevestigde geletterde genootſchappen: de *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde*, eene afdeeling der *Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, een Departement der Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen*, en een tak der *Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij*.

Leyden is ſedert 1294 tot op 1659 zesmalen uitgelegd, en zou na de laatſte vergrooting 13,000 huizen, en reeds in 1640 niet veel minder dan 100,000 inwoners gehad hebben. In 1635 ſtierven er meer dan 14,000 menſchen aan de pest. Dan ſedert de verſcheidene fabrieken van lakenen, ſaaijen, dekens, baaijen en andere wollen ſtoffen, die vooral in de zestiende en het midden der zeventiende eeuw bij uitſtek bloeiden, door de mededinging der *Engelschen* en *Duitschers* deerlijk verliepen, nam ook het getal der inwoners, eerst langzaam, en naderhand in eene ſchrikbarende ſnelheid af. Omtrent het midden der achttiende eeuw rekende men nog 70,000, en in 1796 nog ſlechts ruim 30,000 inwoners. *Leyden* had volgens de telling van 1815 nog ſlechts 28,532 ingezetenen, namelijk 12,397 van 't mannelijke, en 16,135 van 't vrouwelijke geſlacht. De gealimenteerden werden toen op 5650 gerekend, doch in 1816, uit hoofde der groote duurte, op ruim 11,000. In eene halve eeuw werden (tot op 1804) meer dan 450 huizen afgebroken, en naderhand in eene nog ſterkere evenredigheid. Geheele buurten in de achterhoeken zijn verdwenen, en in de overigen heerschte lang, in ſtede der vorige welvaart, nijpende armoede; zelfs was, vóór de jammertijden onder de *Franschen*, het verval te *Leyden* reeds aanmerkelijk, en de hoofdſteun der ſtad, de lakennéring, die in de zestiende eeuw in ſommige jaren 47,000, in de zeventiende 25,000 ſtuk-

ſtukken leverde, was in het *vredejaar* 1802 tot op 1086 ſtukken verminderd, en de voortbrengſelen der andere fabrieken naar evenredigheid, behalven de iets meer bloeijende baaihal, terwijl daarentegen de ſaaihal bijna tot niet was gegaan.

Bij dit inwendig verval der ſtad kwam ook op den 12. Januarij 1807 nog een ongeluk van buiten, 't welk haar ſchoonſte gedeelte in een' puinhoop veranderde, door de uitbarſting van een kruidſchip. De geheele noordoosthoek van het *Rapenburg* werd door die ramp vernield; de trotſche gebouwen van eenige der voornaamſte burgers, gelijk de nette huizen van den welvarenden middelſtand, en de ſchamele woningen der armen in deze verwoesting dooréén-geworpen; ruim 150 menſchen van allerlei rang, ſtand, geſlacht en jaren, waaronder men eenige ſieraden der Maatſchappij, en vooral de Hoogeſchool haren LUZAC en KLUIT telde, verloren het leven; onberekenbare ſchatten in boeken, handſchriften, kunstverzamelingen, enz. gingen daar verloren. De beſchadigde huizen (en bijna de geheele ſtad was beſchadigd) zijn wel door de ruime liefdegiften der Natie, die veel meer dan eene millioen guldens bedroegen, herſteld, doch in de plaats der geheel vernielde heeft men nu aan beide zijden van het *Rapenburg* eene wandel- en exercitieplaats aangelegd, makende te zamen het ruimſte plein uit, dat in eenige *Nederlandsche* ſtad gevonden wordt. Hare tegenwoordige bronnen van beſtaan zijn de nog overgeblevene en thans herlevende fabrieken, die door de Handelmaatſchappij zeer bevorderd worden, terwijl ook buitendien de dekenfabrieken weder vrij goeden aftrek hebben. Men vervaardigt thans lakenen, baaijen, duffels, *kalmukken*, boezels, greinen, vooral eene voor *China* beſtemde ſoort, *polemieten* genaamd. *Leyden* heeft zeepziederijen, eene groote zoutkeet, enz. Ook is de bevolking reeds weder ge-

re-

rezen tot 30,861 zielen. Er is thans een *Invaliden*-huis, met 120 à 140 perſonen bevolkt, door de algemeene bijdragen der Natie hier opgerigt, en buiten de ſtad een gevangenhuis voor militairen. *Leyden* genlet ook vele voordeelen van de inwoning der ſtudenten, en een zeer aanzienlijke wekelijkſche markt voor geheel *Rhijnland*, waarop vooral veel boter gefleten wordt. Zij heeft ook eene groote vischmarkt met een ſpringend fontein, en een onlangs overdekte korenmarkt. De gemeenſchap met *'s Hage*, *Delft*, *Rotterdam*, *Haarlem*, *Amsterdam*, *Utrecht* en *Gouda* is zoo door ſchuiten als ſnelwagens zeer gemakkelijk.

Men vindt hier natuurlijk veel liefhebberij voor de ſtudien, in den zetel der beroemde Hoogeſchool. Behalve de zoo even genoemde Maatſchappijen is hier nog eene teekenacademie onder de zinſpreuk: *Ars Aemula Naturæ*, een wis-, bouw- en werktuigkundig genootſchap onder den naam *Mathesis Scientiarum Genitrix*, eene industrie-ſchool en een industrie-collegie, waarin de Hoogleeraren onderwijs in de noodige wetenſchappen voor den fabrikant en werkman geven. — Van den ouden *Europiſchen* boekhandel, dien *Leyden* in *klassieke Latijnsche* en *Fransche* boeken dreef (men denke aan de ELZEVIER's, de VAN DER AA's, enz.) is nog ſlechts één huis over, maar hetwelk hier melding verdient: de firma van s. en J. LUCHTMANS.

Aan de noordzijde van *Leyden* is het naast bij de ſtad het dorp *Warmond*, 't welk volgens ſommigen eenen hoogen ouderdom heeft, zeer vermakelijk tuſſchen lusthoven en groene hagen ligt, 800 inwoners, en een *Seminarium* voor jonge Roomſche Geeſtelijken met een fraai gebouw en kerk met een' toren bezit; van de zeer *romanesk* gelegene, in 1573 door de *Staatsche* troepen verbrande, Hervormde kerk is alleen de toren en het koor nog overig; – vervolgens op

den ſtraatweg, die van den *Hage* op *Haarlem* gaat, *Sassenheim*, of *Sassem*, aldus naar de oude *Saksen* geheeten, en hetwelk reeds in 1048 beſtond, met 750 inwoners, in welks nabijheid het *Huis te Teilingen*, weleer vrouwe JACOBA's verblijf, in onzen tijd door afbrekers vernield; *Lisse*, bijna ten halven wege tuſſchen *Leyden* en *Haarlem*, aan denzelfden ſtraatweg, een groot dorp met ruim 1200 inwoners; *Hillegom*, nog verder dien weg op, een alleraangenaamst dorp, midden tuſſchen geboomte en lusthoven, behoorende aan de familie SIX, met ruim 1250 zielen, het noordelijkſte van *Rhijnland*; *Voorhout*, tuſſchen den rijweg en de *Haarlemmer* vaart, geboorteplaats van BOERHAVE, met 500 zielen, een oud dorp, hetwelk reeds in 1083 beſtond; *Noordwijkerhout*, aan de overzijde dier vaart, met 720 zielen; *Noordwijk binnen*, een zeer groot, welbevolkt, en gedeeltelijk nog welvarend dorp met 2360 inwoners, omringd door uitnemende wei- en korenlanden, bloemtuinen der vele hier woonachtige, meest bemiddelde bloemisten, en kruidhoven, waar de geneeskrachtige *Noordwijksche kruiden* geteeld worden; dezelve worden echter zoo veel niet meer gebruikt, ſedert de geneeskunde meer *chemische* aftrekken uit het mineralenrijk bezigt. Men heeft te *Noordwijk* gebouwen, zoo ſchoon als in eenige *Hollandsche* ſtad, en zij kon ook reeds in 1398 ſtedelijke regten verkregen hebben, doch zag daarvan vrijwillig af, om den nijd der geburen te ontwapenen; de *Fransche* kostſcholen voor meisjes en die voor jongelingen, welke hier vroeger zoo zeer bloeiden, zijn na eenigen ſtilſtand vernieuwd. *Noordwijk aan Zee*, alwaar de duinen zeer ſmal zijn, is een arm visſchersdorp, en behoort onder *Noordwijk binnen*.

Aan de westzijde van *Leyden* ligt *Oegst* of *Oestgeest*, aan den ſtraatweg van *'s Hage* (met *Poelgeest* bijna 1000 zielen), het-

hetwelk waarſchijnlijk zijn naam van de goede oogſten heeft, die men hieromſtreeks vindt; de kerk, eene der oudſten van *Holland* (thans zonder toren), werd door den eerſten christen-zendeling WILLEBRORD geſticht, en ſtaat op het puin van een' *Romeinschen* burgt; onder hetzelve behoort de buitenplaats *Endegeest*, waar weleer de groote DESCARTES vertoefde. *Rhijnsburg* met 1260 inwoners, een merkwaardig dorp, door herinneringen uit ouderen en lateren tijd; hier zou weleer een *Romeinsche* burgt geſtaan hebben; tot in onzen tijd zag men er nog de overblijfſelen van eene zeer vermaarde Abdij voor geestelijke freules, verſcholen tusſchen achtbaar geboomte, waarvan de ſtichting tot het jaar 1133 opklimt; de Abdis van dit geſticht was bijna *Souverein*, en de rijkdommen van het Stift voor dien tijd onmetelijk. Dit geſticht werd hoogstwaarſchijnlijk door het ſchuim der *Nederlandsche* vrijheidſtrijders, uit haat tegen al wat *Roomsch* was, in 1572 vernield, en de *Fransche* regéring liet, door verkoop der merkwaardigſte overblijfſelen, geen' ſteen meer daarvan op den ander; in de kerk ziet men nog overblijfſelen uit de twaalfde eeuw van Grave WILLEM I. enz.; voorts bloeide weleer te *Rhijnsburg* de vreedzame en kundige broederſchap der *Collegianten*, geſticht door de geleerde landlieden VAN DER KODDE in de zeventiende eeuw, doch door de onlusten van 1787 uiteengeraakt. Het dorp *Rhijnsburg* heeft in zijn omtrek goede koren- en warmoeslanden.

Onder de menigvuldige *Rhijnlandsche* dorpen ten oosten van *Leyden* aan de noordzijde van den *Rhijn* merken wij op: *Leyderdorp*, een kwartier uurs van de ſtad, met 1100 inwoners; hier loopt de graft de *Does* bijgenaamd, die ſommigen willen, dat door DRUSUS zou gegraven zijn; *Koudekerk*, aan dezelfde zijde, met 850 inwoners; men vindt hier goede weilanden, ſteenplaatſen, kalkovens en een bekend

verbeterhuis. *Langer-* en *Korter-Aar*, aan het water de *Aa*, te zamen met 1460 inwoners; *Aarlanderveen* (de kerkbuurt), in de noordoostelijke veenen; *Woubrugge*, waar veel ſcheepvaart van *Amsterdam* naar *Gouda* is, met eenige buurten 1200 inwoners tellende; *Rhijnzaterwoude* met 500 inwoners; de *Rijpwetering* en *Roelof-Arendsveen*, de *Oude Wetering*, in de Heerlijkheid *Alkemade*, 2800 inwoners, *Hoogmade* met 200 inwoners; de *Kaag*, op een eiland aan de *Haarlemmermeir*, een treurig dorp, 't welk bijna geene bezoekers ontvangt, dan de ſchaatſenrijders in den winter, zijn zoovele dorpen ten noordoosten van *Leyden*, omſtreeks de *Haarlemmer-* en *Braſemer-meiren*, of in de veenen gelegen.

Ten zuiden van den *Rhijn* liggen: *Katwijk binnen*, of *op Rhijn*, een voornaam dorp, zekerlijk aldus naar de oude *Katten*, de voorvaders der *Batavieren*, genoemd, de hoofdplaats eener Heerlijkheid, die zich van *beide Katwijken en het Zand* noemt, en thans aan het aloude Huis van *Waſſenaar* behoort; *Katwijk op Zee*, een klein half uur van het vorige, een aanzienlijk viſſchersdorp, waar in de tijden onzer verdrukking ſterk ter ſluik met *Engeland* gehandeld werd, en 't welk mede in de laatſte jaren door de voortreffelijke uitwatering van den *Rhijn* zeer vermaard geworden is, die zich door twee *kapitale* en twee binnenſluizen hier in zee ontlast, een werk, dat Keizer ALEXANDER en de *Pruiſſiſche* Prinſen in den zomer van 1814, en de Hertog van WELLINGTON in 1816 bezochten. Dit dorp, in 1572, tijdens den *Spaanſchen* oorlog, afgebrand, werd bij eene landing door de *Franſchen* tuſſchen 1690 en 1695 geplunderd. De beide *Katwijken* bevatten te zamen bijna 4000 inwoners, waarvan *Katwijk op Zee* wel drie vierde zal hebben. *Valkenburg*, met 400 inwoners, een zeer oud dorp,

waar

waar weleer een *Romeinsche* burgt moet geſtaan hebben, bezit ſteenbakkerijen en kalkovens. De kerk is voor eenige jaren nieuw opgebouwd. Hier is in September eene aanzienlijke paardenmarkt. *Wassenaar*, midden in duin, met *Zuidwijk* 2100 zielen tellende, is door goed bouwland omringd; het huis *ten Dijl*, daartoe behoorende, is ten halven wege tuſſchen *'s Hage* en *Leyden* aan den rijweg gelegen. *Voorburg*, een aanzienlijk dorp met eene *Hollandsche* en *Fransche* Hervormde kerk, en 1700 inwoners, waaronder vele voorname lieden, omringd met zeer fraaije lustplaatſen, die de vaart tuſſchen *Leyden*, *Delft*, *'s Hage* en den nieuwen ſtraatweg naar *Delft* zoomen; men meent in deszelfs nabijheid het oude *Forum Hadriani* te vinden, in de 8ſte en 9de eeuw *Arundulium* genaamd, en door de *Noormannen* verwoest. Hier zullen thans op de buitenplaats *Arensburg*, door Z. M. aangekocht, waar weleer eene groote metalen hand en andere oudheden gevonden zijn, nieuwe naſporingen geſchieden. De *Leydschendam*, een fraai dorp met eene koepelkerk, zeer levendig door de beſtendige doorvaart van *Leyden* naar *Delft* en den *Haag*, en terug. De noordzijde van hetzelve behoort onder *Veur* (800 zielen), de zuidzijde onder *Stompwijk* (1850 inwoners). Onder *Veur* vindt men het uitnemende Inſtituut van opvoeding van den Heer DE RAADT, op de buitenplaats *Noorthey*. *Voorſchoten*, een dorp, waarvan men reeds in den jare 900 gewaagd vindt, met eene beroemde jaarlijkſche paardenmarkt, en 1200 inwoners. *Zoeterwoude*, een klein dorp, welks onderhoorigheden zich aan drie zijden tot aan de poorten van *Leyden* uitſtrekken, met 1800 inwoners; men denkt, dat van de weilanden onder dit dorp de beſte *Leydsche* boter voortkomt. *Zoetermeer* met 850, *Zegwaard* met 1100, en *Benthuizen* met 400 inwoners, tuſſchen de veenen, die het

zuidoosteltijk gedeelte van *Rhijnland* bedekken. *Hazerswoude*, ten halven wege tusſchen *Leyden* en *Gouda*; zijnde van beide die ſteden derdehalf uur, en van den *Rhijn* omtrent drie kwartier uurs verwijderd, vlak aan de veenen, een aanzienlijk dorp, onder 't welk 2200 zielen behooren; men heeft hier eene *Remonſtrantſche*, en had er weleer ook eene *Doopsgezinde* gemeente. *Alphen*, met 2050 inwoners, een zeer ſchoon dorp, derdehalf uur van *Leyden*; in het beſtrate dorp en de bijgelegene buitenplaatſen wonen vele aanzienlijke lieden, en de ſterke doortogt van ſchepen en ſchuiten van *Leyden* en *Amſterdam* naar *Gouda*, *Utrecht*, enz. heeft hier welvaart en overvloed voortgebragt; de grond is hier zoo goed, dat een morgen lands op ſommige plaatſen 1000 guldens mag gelden. Onder den naam van *Alphen* begrijpt men in het gemeene leven ook de (aan de lage zijde) zeer nabijgelegene dorpen *Oudshoorn*, met 1400 inwoners, en eene bij uitſtek ſchoon gelegene nette kerk, aan een' elleboog, dien de *Rhijn* maakt, en die in ſchilderachtige gezigten naauwelijks zijne weêrgade in *Holland* heeft, en de Rhijnbuurt van *Aarlanderveen*, of de lage zijde van *Alphen* (2250 inwoners); deze drie dorpen te zamen geven den vreemdeling wel het volledigſte denkbeeld van de welvaart des *Hollandſchen* landmans; tot de ſcheepvaart van *Amſterdam* naar *Gouda* dienen de naburige ſluizen van *'s Molenaarsbrug* en de *Goudſche ſluis*. De voormelde dorpen waagden een' opſtand tegen de *Franſchen* op 20. en 21. April 1813, en drongen zelfs in *Leyden*, doch moesten zich ras onderwerpen. Voorts *Zwammerdam*, eigenlijk *Zwadenburgerdam*, aan de hooge zijde van den *Rhijn*, met 1100 inwoners; het ſtrekte in 1672 ten tooneele van de wreedheid en plunderzucht der *Franſchen*, die met de vorst over de overſtroomingen kwamen, en zekerlijk naar *Leyden* waren

ren doorgedrongen, zoo de Voorzienigheid door den dooi zulks niet gekeerd had.

13. *Het Waterschap van Woerden* is het oostelijkſte gedeelte van *Zuidholland*, en ligt bijna geheel tusſchen de Provincie *Utrecht* ingeſloten. Men vindt hier goede weilanden, doch ook veel tigchelaarde voor ſteen- en pannebakkerijen.

De hoofdplaats is *Woerden*, aan den *Rhijn*, bijna zes uren van *Leyden*, en vierdehalf van *Utrecht*, met ruim 3000 inwoners. Heer HERMAN van *Woerden* was in de 13de eeuw een der voornaamſte zamenzweerders tegen FLORIS V. In 1575 en 1576 werd *Woerden* bijna een jaar lang door de *Spanjaarden* vergeefs belegerd. In 1672 en 1673 werd zij door de *Franschen* bezet, en met inkwartiering en brandſchattingen gekweld. Hierop verſterkte men de plaats in 1702, doch vervolgens deed de verwijdering van 's lands grenzen, die haar meer dan eene eeuw lang beveiligde, die werken allengs vervallen. Het kasteel van *Woerden* ſtrekte in de burgertwisten tot ſtaatsgevangenis voor den bekwamen en regtſchapenen Raadpenſionaris VAN DE SPIEGEL. In 1813 was zij ſlechts door een zeer klein aantal *Franschen* bezet, toen de *Haagsche* burgers haar voor den herſtelden Staat in bezit namen, 't welk echter der ongelukkige ſtad op het deerlijkſte lot te ſtaan kwam, daar de *Franschen* des anderen daags vroeg in de ſtad drongen, de gewapende burgers overweldigden, en voorts op gewapend en ongewapend, heilig en onheilig, hunne moord- en plunderzucht oefenden. De ſtad werd door deze ramp geheel achteruit gezet, verloor zevenentwintig harer burgers, waaronder de achtingswaardigſte lieden, behalve de vele gekwetſten, en leed een verlies van drie tonnen ſchats. Reeds was zij in 1732 ſedert eene eeuw van 528 op 387 huizen verminderd. Rondom

de ſtad zijn vele ſteenplaatſen en pannebakkerijen. — Hare openbare gebouwen zijn van weinig beteekenis, behalve het thans ledigſtaande kasteel, hetwelk te voren eene *militaire* gevangenis was.

Onder het Waterſchap van *Woerden* behoort nog het ſchoone dorp *Bodegrave*, door de landlieden *Boref* genoemd, aan weêrszijde van den *Rhijn*, een half uur van *Zwammerdam*, met ruim 2100 inwoners. In 1489, 1507 en 1512, werd het dorp door de *Woerdenaars* en *Gelderſchen* verbrand, en met nog uitgezochter wreedheid door de *Franſchen* in 1672 vernield. In 1813 kwam men met den ſchrik vrij. *Bodegrave* heeft, behalve eene Hervormde en Roomſche, ook eene Lutherſche kerk. Vele fatſoenlijke lieden onthouden zich in of om dit dorp, waar ook eene aanzienlijke *Franſche* kostſchool, en de doortogt van *Gouda* en *Leyden* naar *Utrecht* is.

NOORD-

NOORDHOLLAND, het tweede gedeelte der Provincie, grenst ten Zuiden aan het *Sticht* of de Provincie van *Utrecht* en aan *Zuidholland*, ten Oosten gedeeltelijk ook aan *Utrecht*, doch is van die zijde meerendeels door de *Zuiderzee*, en van de Noord- en Westzijde geheel door de *Noordzee* omgeven, zoo dat het een *schiereiland* is, welke naam nogtans in een' meer eigenlijken zin alleen aan *Waterland*, *Westfriesland* en een gedeelte van *Kennemerland* toekomt, die daarom ook in later' tijd uitfluitend den naam van *Noordholland*, of het *Noorderkwartier* gedragen hebben. Tegenwoordig behooren ook *Amstelland*, *Gooiland* en *Zuidkennemerland* onder *Noordholland*. Het beſtaat dus uit vijf landſtreken.

1.) *Amstelland*, tuſchen het *IJ*, *Gooiland*, *Utrecht* en de *Haarlemmermeir*, tuſchen welke en *Kennemerland* ſlechts een dijk te *Halfwegen* de gemeenſchap openhoudt, heeft niet dan lage en veelal moerasſige landen, en dus weiden en veen. — Men vindt ook uitgeveende plaſen omſtreeks *Amstelveen*. Het heeft den naam van het riviertje den *Amstel*, 't welk van drie uren ten Zuidwesten van *Amsterdam* uit den omtrek van *Mijdrecht*, door *Thamen*, *Ouderkerk* en de hoofdſtad in het *IJ* valt.

Deze hoofdſtad, thans volgens de grondwet die van het geheele Koningrijk, waar de plegtige inhuldigingen van den Vorst (beurtelings met eene *Zuid-Nederlandsche* ſtad) geſchieden moeten, het wereldberoemde *Amsterdam* (52 gr. 22 min.

N. Breedte, 22 gr. 30 min. 8. ſec. O. Lengte), was in de dertiende eeuw nog ſlechts een visſchersdorp, in bezit der Heeren van *Amstel*, die leenmannen van *Utrecht* waren; doch omtrent het midden dier eeuwe werd zij een ſtadje, 't welk in den jare 1296 wegens den moord van Grave FLORIS V., waarin Heer GIJSBRECHT *van Amstel* deel had, door de naburige *Kennemers* verwoest, en de Heer zelve verdreven werd. Sedert behoorden *Amstelland* en *Amsterdam* aan *Holland*, en de ſtad ontving van de Graven ſchoone voorregten, die haar weldra tot een' aanzienlijken rang onder de *Hollandsche* ſteden verhieven. In de vijftiende eeuw was zij reeds gedeeltelijk in bezit van den handel op de *Oostzee*, en in de zestiende eene voorname koopſtad, welke de zijde van den *Spanjaard* in de oorlogen van dien tijd niet weinig ſtijfde. Doch gelijk haar overgang uit de dwingelandij harer Heeren tot de Grafelijkheid haar opkomst geweest was, zoo werd de overgang uit *Spanje's* heerſchappij in 1578 het begin harer grootheid. Reeds in 1585, het eigen jaar der overgave van *Antwerpen*, moest *Amsterdam*, waar zich nu de koophandel uit die wereldſtad grootendeels vestigde, uitgelegd worden, wanneer het geheele westergedeelte der ſtad, de *nieuwe zijde* genoemd, daarbij gevoegd werd. Nog eens werd zij in 1593, en in de zeventiende eeuw nog tweemaal, in 1612 en 1658, vergroot. Men trok toen ook de tuinen in de ſtad, die thans nog naar boomen en bloemen, de *Lelie-*, *Egelantiers-*, *Rozengracht*, enz. heeten. — In 1622 telde zij reeds 100,000 inwoners. Deze rijzende grootheid der ſtad wekte den naijver van binnen- en buitenlanders. LEICESTER zocht haar in 1587 door verraad, Prins WILLEM II. in 1650 door verraſſing te winnen; doch beide die pogingen mislukten door het beleid harer burgemeesteren C. P. HOOFT en BICKER. De waardigheid van burgemeester der ſtad *Amsterdam*

was

was toen, en in de vierennegentig eerſte jaren der achttiende eeuw, zoo aanzienlijk, dat zij die des Stadhouders in magt wel eens opwoog. De ſtad had ook onder eene waarlijk *vaderlijke* regéring, waar ieder burger een' benijdenswaardigen trap van burgerlijke en godsdienſtige vrijheid genoot (de laatſte zelfs, toen elders woedende Geeſtelijken hunne medeprotestanten vervolgden), een' trap van luister en rijkdom verworven, die geene andere in *Europa* bezat. Zij was de markt van *Oost* en *West*, en het *IJ* voor de ſtad met eene menigte ſchepen zóó bedekt, dat men door de toppen der masten heen naauwelijks de torens der ſtad kon zien. De *Hollandſche* goede trouw en nijverheid woog op tegen de moeijelijkheden der ſcheepvaart naar de ſtad, die met zwaargeladene ſchepen over de zandbank *Pampus* niet dan met ligters geſchieden kan, terwijl de uitvaart uit *Texel* ook ſlechts met enkelde winden kan plaats hebben. Nogtans deden oorlogsrampen die wel eens ten gevoeligſte lijden; zelfs in het midden der luisterrijke zeventiende eeuw (in 1653) ſtonden met den *Engelſchen* oorlog 4000 huizen ledig, en op de beurs groeide het gras. Doch ſteeds kwam de ſtad zulks te boven, en de handel bleef zelfs te midden der woelige tijden van 1780 tot 1794 nog bijna op dezelfde hoogte; ſlechts het korte tijdvak van den *Engelſchen* oorlog in 1781 en 1782 daaraf gerekend. In 1780 kwamen er 2641, en in 1794 in *Texel* en het *Vlie* 2479 ſchepen binnen. Doch na de rampſpoedige omwenteling van 1795 verviel de handel van jaar tot jaar, en geraakte eindelijk met de inlijving in *Frankrijk* zoo geheel te niet, dat men wel 3000 vaartuigen ledig zag liggen. Men kan begrijpen, dat hiermede tevens de ſtad zelve deerlijk vervallen moest. Het getal huizen, die er ledig ſtonden, was verbazend. Hierbij kwam nog, dat de zetel der regéring, in 1808 door den toenmaligen Koning LODEWIJK naar

Ams-

Amsterdam verplaatst, door de menigte ambtenaren, die aldaar hunne inkomſten verteerden, nog eenig vertier aan de kwijnende ſtad gaf, hetwelk bij de inlijving grootendeels verviel. Er kwamen in de plaats daarvan vreemde ambtenaren, een *Prefect*, een *Zee-Prefect*, een Directeur-Generaal der Politie, en een Gouverneur-Generaal over de *Hollandſche* Departementen. Bij de omwenteling van 1813 echter, waartoe het vertwijfelde gemeen alhier het eerst opſtond, en waarbij alle die vreemdelingen verdwenen, werd *Amsterdam* weder, in ſtede eener hofplaats, eene koopſtad, gelijk zij altijd had behooren te blijven, en haar handel nam, na de opening van *Texel* en den *Helder*, door den vrede weder aanmerkelijk toe, ſchoon dezelve zijnen ouden luister nog op verre niet bereikt heeft, terwijl zij zich gedeeltelijk naar *Antwerpen*, naar *Hamburg* of elders verplaatst heeft. De redenen daarvoor optegeven zou ons te verre afleiden, en er heerscht daaromtrent ook verſchil van gevoelens. Er zijn hier zeer vele fabrieken en trafieken, ſcheepstimmerwerven (thans weder bloeijender dan voor eenigen tijd), mastemakerijken, tabaksfabrieken, zeilemakerijen, diamantſlijpers (voorheen de besten en meesten van *Europa*), goud- en zilverſmederijen, goud-trek- en ſlagerijen, zilvere dito, koper- en ijzergieterijen, ankerſmederijen, meſſemakerijen, boekdrukkerijen, ſuikerraffinaderijen (ſedert zeven of acht jaren heeft de *Amsterdamſche* broodſuiker veel in ſchoonheid gewonnen, en in de meeste raffinaderijen is eene manier van bewerking ingevoerd, welke naar die der *Engelſchen* veel gelijkt), voorts katoendrukkerijen (ſlechts *twee* van de *dertig*, die er eens waren!), zijdeverwerijen, zijdelintfabrieken, zijde- en garengaasfabrieken, een gering overſchot der voormaals bloeijende zijdeſtoffenfabrieken, loodwit- en lakmoesfabrieken, zegellakfabrieken, chocolaadfabrieken, lijnfabrieken, teer-, traan- en

ter-

terpentijnkokerijen, zeepziederijen, brouwerijen, lijnbanen, ſalpeterfabrieken, was-bleeken en fabrieken, enz. De laatſte klok- en geſchutgieterij is voor eenige jaren tot afbraak verkocht. — Doch de handel in ſtaatspapieren van allerlei aard begint door de voordeelen, die hij belooft (de nadeelige kanſen rekent men niet), alle warenhandel en fabrieknijverheid te verdringen. — Het getal huizen te *Amsterdam* was in 1732 (behalve de openbare gebouwen) 26,835; dat der inwoners, volgens de telling van 1796 (met haar regtsgebied), 217,000, en in de laatſte onder Koning LODEWIJK NAPOLEON 207,714, waaronder wel 20,000 *Joden*. Dan met het begin der keizerlijke regéring over *Holland* bedroeg dat getal zeker naauwelijks 200,000, en door het volſlagen ſtilſtaan aller néringen, die vele inwoners naar *Gelderland*, enz. deed verhuizen, was het in 1813 tot 180,179 verminderd. Reeds in 1820 was het echter tot 193,000, en is thans tot 200,784 opgeklommen, waarvan 100,900 Hervormden, 43,212 Roomſchen, 22,263 *Lutherſchen*, 9,845 zoogenaamde Herſtelde *Lutherſchen*, 777 *Remonstranten*, 1,946 Doopsgezinden (*), 237 *Jansenisten*, 18,978 *Hoogduitsche* en 2,520 *Portugeesche Joden*, en 107 van andere kleine gezinten, van de Broedergemeente, *Grieken*, *Armeniërs*, enz. (Men verzekert, dat er wel 3000 *Joden* zonder vaste woonplaats zijn. Deze gezinte woont meest in de Noordoosthoek der ſtad bij elkander.) Uit hoofde van den drabbigen grond is de ſtad geheel op palen gebouwd. Zij vertoont zich prachtig uit het water van den *IJkant*, met hare talrijke torenſpitſen; doch ook aan de zuid-

(*) Volgens berigten van goeder hand is dit getal (wij zijn de *officiele* telling, van ſtadswege in 1826 bewerkſtelligd, gevolgd) veel te laag opgegeven, en bedraagt het getal zielen der Doopsgezinde gemeente ten minſte 3000, Duizende lieden, die altijd in *Amsterdam* vertoeven, zijn in de gewone tellingen niet mede begrepen, zoo dat de ſtad misſchien thans wel weder het getal zal hebben, in 1796 opgegeven.

zuidoostzijde is het gezigt op de ſtad zeer fraai van de hooge *Amstelbrug* of *hooge-sluis* (op 35 bogen, waarvan de middelſte thans weggebroken, en tot eene ophaalbrug gemaakt zijn, om groote ſchepen, zelfs *Keulenaars*, door te laten). Aangenaam is ook de intrede naar den oostkant van *Muiden*, door de *Plantaadje*, eene verzameling van geboomte en ſpeeltuinen. Hier is ook in nieuweren tijd een *Park* aangelegd. Eene andere ſchoone wandeling is de *Buitenkant* langs het *IJ*, waar men vooral in de *Nieuwe Stads-Herberg* een ſchoon gezigt op de *laag* (het mastbosch voor de ſtad) heeft. De ſtad was in vroeger' tijd een geduchte veſting, die met hare zesentwintig bolwerken, en vooral door hare overſtroomingen, den magtigen LODEWIJK XIV. zelfs van een' aanſlag op hare muren terughield; doch in 1787 moest zij zich aan de *Pruisſen* overgeven, na het verlies der omliggende dorpen. Naar de tegenwoordige krijgskunst kunnen haar alleen overſtroomingen dekken, doch men wil, dat in de laatſte tijden des *Franschen* Konings een plan ter geregelde bevestiging zou ontworpen zijn. Van de zijde van *Haarlem* werd zij in 1813 door het thans geſlechte fort bij de ſluis van *Halfwegen*, en van de oostzijde door *Naarden* gedekt.

Binnen de halve maan, die de ſtad uitmaakt, vormen de *Prinsen-*, *Keizers-*, *Heerengrachten* en *Cingel* zoo vele kleinere halve kringen, die alle op het *IJ* en den *Amstel* uitloopen, welke laatſte, onder den naam eerst van den *Binnen-Amstel*, het *Rokin* en eindelijk van het *Water* of *Damrak*, mede in het *IJ* valt. De voornaamſte ſtraten zijn de *Haarlemmer-* en *Nieuwendijken*, de *Kalverstraat*, te zamen meer dan een half uur lang (hier zijn ook de voornaamſte winkelhuizen, koffijhuizen en logementen), de *Warmoesstraat*, *Nes*, de *Utrechtsche-*, *Kerk-*, *Reguliers-*, en *Joden-Breestraat*, enz. Pleinen zijn: de *Botermarkt*, het *Koningsplein*, de *Heeren-*, *Wester-*, *Nieuw-* en *Noordermarkt*, het *Haarlemmer-* en

Leyd-

Leydsche Plein, het *Amstelveld*, doch vooral de *Dam*, dien Koning LODEWIJK tot een regelmatig plein gemaakt en zeer verruimd heeft door het afbreken der *Waag*, die denzelven voorheen tot het middelpunt der aangename handeldrukte maakte. Thans is de *Waag* op de *Westermarkt*, maar niet meer met de oude levendigheid.

Van de openbare gebouwen komt vooreerst in aanmerking het wereldvermaarde voormalige ſtadhuis, thans paleis, na den *Munsterschen* vrede in 1648 begonnen, in 1655 voltooid, en door de verzen van HUYGENS en VONDEL verheerlijkt. Onder hetzelve lag weleer, in verwulfde kelders, de ſchat der wereldvermaarde, thans vernietigde, ſtads-wisſelbank. Het gebouw zelve rust op 13,659 palen, is 282 voeten lang, 235 voeten breed, en 116 voeten hoog; de ronde toren is daarenboven 41 voeten hoog. De bouwmeester van dit eerbiedwekkend geſticht was JACOB VAN KAMPEN; van binnen heeft de *Nederlandsche* beeldhouw- en ſchilderkunst hare uiterſte pogingen aan dit gedenkſtuk van *Nederlands* grootheid in de zeventiende eeuw te koste gelegd; en het was niet zonder aandoening, dat echte *Nederlanders* hetzelve, door LODEWIJK NAPOLEON, in 1808 tot een paleis vernederd, en de achtbare plaatſen der burgervaderen door kamerdienaars en ſaletjonkers ingenomen zagen. Toen werd de inrigting van binnen geheel veranderd, en men moet bekennen, dat de groote troonzaal eene der fraaiſte van *Europa* is. Maar de uitmuntende ingelegde vloeren zijn veelal met tapijten bedekt. Het grootſte ſieraad van dit gebouw was nogtans het keurige *Muſeum* van *Nederlandsche* kunst, na 1795 eerst op het huis in 't *Bosch* vergameld, naderhand herwaarts overgebragt, en met de menigte, die hier reeds waren, vereenigd, doch nu in het *Trippenhuis* verplaatst. Deze verzameling bezit niet alleen eene menigte zeer belangrijke ſchilderſtukken, meest uit de

Ne-

Nederlandsche, vooral *Hollandsche* ſchool, maar ook eene groote verzameling van teekeningen en prenten der voornaamſte meesters. Thans dient het paleis (voorheen een tijdlang de woonplaats van den *Franschen* Gouverneur LE BRUN) den Koning bij deszelfs verblijf in deze ſtad. De ſtadsregéring vergadert tegenwoordig op het zoogenaamde Prinſenhof, 't welk eertijds voor de bijeenkomſten der Admiraliteit, en ter herberging van nitheemſche Prinſen diende. De beurs, op het *Rokin*, in 1608 begonnen, en in 1613 voltooid, is 250 voeten lang en 140 breed, rustende op vijf overwelfde bogen, door welke het *Rokin* in het *Water* of *Damrak* loopt, en op 46 pilaren. Het *Oostindische* huis op *Oostenburg* diende naderhand tot een korenmagazijn, doch zakte in April 1821 in, doordien het met 7500 last granen overladen was. Voorts heeft men 's lands ſcheepstimmerwerf en magazijn op *Kattenburg*, het laatſte 220 voeten lang, en 200 breed, op 18,000 palen rustende, het eerſte 1500 voeten met de lijnbaan, langs het *IJ*. Het fraaije *Trippenhuis* op de *Kloveniersburgwal*, waar thans het Koninklijk Inſtituut van kunſten en wetenſchappen vergadert, en 't welk, na de overbrenging van het *Musēum*, als tot een tempel van kunſten en wetenſchappen gewijd is, eene Academie van beeldende kunſten, het gebouw der Maatſchappij *Felix Meritis* op de *Keizersgracht*, eene inrigting door kooplieden daargeſteld ter beoefening van al wat den geest beſchaaft en veredelt, en alwaar voor *natuurkunde*, *letterkunde*, *koophandel*, *teekenkunde* en *muzijk* iedere week gelegenheid tot oefening wordt gegeven, met eene groote gehoor- en prachtige concertzaal, zeventig voet lang, van boven een uitſtekend gezigt op *Amsterdam* opleverende, ſlechts wat te veel naar de westzijde; voorts het Genootſchap *Doctrina et Amicitiâ*, hetwelk hier zijnen eenigen, de Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen*, die hier haren hoofdzetel en twee Departementen

ten

ten heeft, en in het door haar aangekochte ſchoone huis van CREVENNA vergadert, een' rijken *Savoyaard*, die door zijne boekerij vermaard is geworden; de Maatſchappij van *Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, waarvan eene Afdeeling hier huisvest; het voortreffelijk ingerigte *Leesmuſëum*, thans in een nieuw gebouw op het *Rokin* vergaderende; verſcheidene muzikale gezelſchappen, drie ſchouwburgen, de *Hollandsche*, *Fransche* en *Hoogduitsche*; kabinetten van natuurlijke hiſtorie; de *Hortus Medicus*, en het *Theatrum Anatomicum* (in laatstgemelde ziet men de meestberoemde ſchilderijen van REMBRANDT), behoorende tot het *Athenëum Illustre*, dat weleer, en thans nog, door ſlonkerſtarren van geleerdheid meer dan menige groote Hoogeſchool is verheerlijkt, en tegenwoordig dertien Hoogleeraren telt; de uitmuntende *Latijnsche* ſcholen, door eerſte letterhelden voorgeſtaan; vele *Nederlandsche* puikdichters: dit alles ſtrekt ten bewijze van der *Amsterdammeren* ſmaak voor kunde en letteren, en weêrlegt zegevierend de aantijging van *Hollandsche* botheid, en koopmans-ongevoeligheid voor het ſchoone; gelijk de talrijke godshuizen, het oude mannen- en vrouwenhuis, de weeshuizen, het kweekſchool voor de zeevaart, en de hoofdzetel van meer dan eene menschlievende Maatſchappij, van hunne zucht tot weldadigheid, en de werk-, ſpin- en verbeterhuizen van hunne gehechtheid aan orde getuigen. Het aalmoezeniershuis is geledigd, en de daarin geplaatſte vondelingen naar *Veenhuizen* verplaatst. Voorts is er een voortreffelijk gasthuis, vereenigd met een geſticht voor krankzinnigen, en nog tien andere godshuizen. Het *Blinden-Instituut* is in 1808 door de *Loge* der *Amsterdamsche* vrijmetſelaars opgerigt. Het groote raſp- of werkhuis, 455 voet lang, en 255 breed, wordt door alle vreemdelingen bezigtigd. Onder de kerken, waarvan de *Nederduitsche* Hervormden er tien, de *Fransche* één, de *En-*

gelschen ééne, en de *Roomschen* achttien, voorts bijna alle andere gezinten, tot *Grieken* en *Armeniërs* toe, eene of meer hebben, munt de *nieuwe kerk* op den *Dam* bijzonder uit, wier predikſtoel en orgel meesterſtukken zijn, maar die nog veel meer prijkt door de graftombes van *Neêrlands* grootſten held DE RUITER, van den dapperen VAN GALEN, den op *Doggersbank* geſneuvelden BENTINCK, nu onlangs van den ook in dien ſlag beroemd gewordenen, en door weldadigheid uitſtekenden Admiraal VAN KINSBERGEN, en van den vorst onzer dichteren, VONDEL; en door de herinnering, dat, na zoo vele ſtormen, ons ſtaatsgebouw hier door de aanneming der grondwet, en de inhuldiging van den Souvereinen Vorst, op den 29. en 30. Maart 1814 gegrondvest is. In de *oude kerk* heeft de dankbaarheid der Natie hare geſneuvelde zeehelden HEEMSKERK, VAN DER ZAAN, ZWEERTS en VAN DER HULST door graftomben geëerd. De *Oosterkerk* is niet zonder kunst gebouwd. De *Westerkerk* heeft een' zeer ſchoonen toren van 300 voet hoog, die boven alle andere gebouwen uitſteekt. Op de *Cingel* tegenover het *Koningsplein* is eene kraakje *Roomsche* kerk geſticht: de voornaamſte kerk dier gezinte is echter op de *Joden-Breestraat*, en aan MOZES en AÄRON gewijd. — De *Lutherschen* hebben twee kerken: hunne *nieuwe koepelkerk*, een ſchoon gebouw met een' koperen dak (het geſchenk, zoo men zegt, eens Konings van *Zweden*), brandde in September 1821 geheel af, doch is ſedert door de weldadigheid van lieden in en buiten de gemeente in vorigen luister herſteld. De *Lutherschen* hebben hier, gelijk de Doopsgezinden en Remonſtranten, eene kweekſchool voor leeraars van hunne gezinte, de eerſte met drie, de twee anderen elk met éénen Hoogleeraar.

Amsterdam heeft, bij zoo veel ſchoons en groots, en bij het voordeel van den koophandel, echter ook het nadeel eener

eener zeer met waterſtof bezwangerde lucht, van een' bijna verſtikkenden reuk, die ſomtijds des zomers uit de grachten opwelt, van gebrek aan versch water, en van hooge gebouwen bij naauwe behuizing. Nogtans is er de lucht niet ongezond, vooral voor téringachtige geſtellen, en men vindt voorbeelden van zeer oude lieden.

Wij kunnen niet voorbij aantemerken, dat *Amsterdam* in de zeventiende eeuw gelijktijdig de hoofdzenuw van den Staat door koophandel, zeevaart en rijkdom, de zetel van godsdienſtige en burgerlijke vrijheid, en de voedſtervrouw van kunſten en wetenſchappen, vooral der *Nationale* letterkunde was. In de zestiende eeuw dichtte de koopman SPIEGEL hier in zuiver *Nederduitsch* tot lof eener reine zedekunde; in de zeventiende ſchiep HOOFT hier den goeden ſtijl in dicht en ondicht, voerde VONDEL de poëzij ten top, en maakte DE DECKER haar aan de edelſte doeleinden dienstbaar, terwijl DE RUITER, hier woonachtig, *Hollands* vlag in alle zeeën deed eerbiedigen, en in BRANDT een' waardigen geſchiedſchrijver vond; VAN BEUNINGEN alle kabinetten zich voor *Hollands* ſchranderheid deed buigen; burgemeester WITSEN op zijne kosten *Noord-Azië* deed ontdekken, en PETER *den Grooten* vormde; en JACOB VAN KAMPEN voor *Amstels* wijze burgervaderen een gebouw, hunner waardig, oprigtte. Zelfs kan de ſoms zeer dubbelzinnige lof, van beſpiegelende wijsgeeren te hebben voortgebragt, door hen althans aan *Amsterdam* niet betwist worden, die zich hedendaags op een ſtelſel beroemen, waarvan alle beſtanddeélen, en de geheele ſtrekking, van den *Amsterdammer* SPINOZA ontleend zijn.

De *Overtoom* is een dam, die de vaart uit de *Haarlemmermeir* voor groote ſchepen ſtremt. *Amstelveen* en *Ouderkerk*, aanzienlijke dorpen ten zuiden van *Amsterdam*, waarvan het eerſte met *Nieuwer-Amstel* 4550, en het tweede

(of *Ouder-Amstel*) 1980 inwoners telt, zijn in 's lands geſchiedenis vermaard geworden door den ſterken tegenſtand, dien aldaar de *Pruissen* in 1787 ondervonden. *Ouderkerk* is ook in den *Spaanschen* oorlog door onderſcheidene voorvallen bekend geworden. Hier zijn vele fraaije huizen, en ook het nette kerkhof der *Portugeesche Joden*; er is veel doortogt op den *Amstel*, en met rijtuigen. *Thamen*, aan den *Uithoorn*, aangenaam aan den *Amstel* gelegen, heeft 1200 inwoners.

Aalsmeer, hoewel voorheen tot *Kennemerland* gerekend, behoort echter door deszelfs natuurlijke ligging aan de oostzijde der *Haarlemmermeir*, tusſchen *Rhijnland* en het *Sticht*, niet verre van *Amstelveen* en *Ouderkerk*, blijkbaar tot *Amstelland*. Men heeft er drie Doopsgezinde gemeenten, en het dorp telt met *Kudelstaart*, *Rietwijk* en *Rietwijkeroord* 2170 inwoners. Men heeft hier vele boomkweekerijen, en teelt er eene menigte aardbeziën, meestal voor *Amsterdam*. Ook het niet onaanzienlijke dorp *Leymuiden*, eigenlijk in *Rhijnland* gelegen (met 850 inwoners), behoort tot *Amstelland*.

De *Diemer-* of *Watergraafsmeir* is thans een bedijkte polder, drooggemaakt van 1626 tot 1629, en uit ſchoone wei- en warmoeslanden beſtaande, waarvan de uitnemende groenten te *Amsterdam* de markt voorzien, voorts doorſneden met wandellanen en buitenplaatſen.

Het dorp *Diemen*, aan de oostzijde der *Diemermeir*, tusſchen dezelve en de *Zuiderzee*, is niet groot, en bevat met de buurten *Diemerdam* en *Diemerbrug* 730 inwoners. *Zeeburg* is de naam van den dijk, die zich langs het *IJ* en de *Zuiderzee* van *Amsterdam* tot *Muiden* uitſtrekt.

2.) *Gooiland*, ten Westen van *Amstelland*, wordt ten

ten Noorden door de *Zuiderzee*, ten Oosten en Zuiden en gedeeltelijk ook ten Westen door de Provincie *Utrecht* bepaald, in 't welk het zijdelings inſpringt. In den uitgeſtrektſten zin worden daaronder ook *Muiden*, *Weesp* en de *Loosdrechten* verſtaan. Een goed gedeelte van hetzelve, vooral ten Zuidoosten, is met heſgrond en zandige heuvelen bedekt, waarop ten deele op *gemeene weiden* ſchapen grazen, ten deele rogge en boekweit groeit; gelijk men hier dan ook meer bosch en fraaije partijen heeft, dan in het eenvormige vruchtbare *Amstelland*.

Muiden, een ſtadje, met *Muiderberg* 1400 inwoners tellende, twee uren ten oosten van *Amsterdam*, en bijna even zoo verre van *Naarden*, aan den mond der *Vecht* in de *Zuiderzee*, door welke dus veel doorvaart is van ſchepen, die uit den *Boven-Rhijn* naar *Amsterdam* opzeilen, en te groot zijn, om uit de *Vecht* in den *Amstel* te ſchieten. Door ſluizen kan men het water der *Vecht* ook ophouden, en dus den omtrek van *Amsterdam* onder water zetten. De néring beſtaat meest uit zoutketen en visſcherij in de *Zuiderzee*, met name de zoogenoemde ijbaars en ijbot. — *Muiden* heeft een door FLORIS V. gebouwd ſlot, onvergetelijk voor elken beminnaar onzer letterkunde, daar hier door den grooten P. CZ. HOOFT niet alleen zijne voornaamſte werken geſchreven, maar ook in de bijeenkomſten met TESSELSCHADE, HUYGENS, VAN BAERLE en VONDEL de echte ſmaak voor het ſchoone ontwikkeld werd. Het is, op verzoek der Maatſchappij van Letterkunde, door onzen letterlievenden Koning aan de dreigende ſloping ontrukt. *Muiden* was eertijds ook bevestigd; zelfs konden de *Franschen* het in 1672 niet innemen.

Muiderberg, een klein en vrolijk dorp in eene afwisſelende ſtreek, waarheen de *Amſterdammers* zich veel ter uitſpanning begeven. Men ziet hier heuvelen, korenlanden, bosch en zeegezigt. — Omſtreeks dit dorpje werd Graaf FLORIS V. in 1296 door de zamengezworene Edelen vermoord.

Naarden, eene aanzienlijke vesting, vier uren van *Amſterdam* en twee van *Muiden*, is in de vaderlandſche geſchiedenis zeer berucht geworden door den afgrijsſelijken en verraderlijken moord, door de *Spanjaarden* in 1572 gepleegd, en die aan de meeste inwoners van het plaatsje, 't welk daarbij tevens in brand geſtoken werd, het leven kostte. Ook in 1672 ging het over aan den Koning van *Frankrijk*, doch werd het volgende jaar door Prins WILLEM III. hernomen, die daarop de vestingwerken volgens een nieuw ontwerp deed aanleggen, waarin zij bleven tot in den jare 1813, toen de *Franschen* die aanzienlijk verbeterden, en *Naarden* in ſtaat ſtelden, het lange beleg na de omwenteling in November 1813 tot op de wapenſchorſing in April 1814 uittehouden. De belegeraars, meestal *Amſterdamsche* gewapende burgers, bepaalden zich langen tijd tot blokkéring; op het laatst echter werd de ſtad, ſchoon vruchteloos, gebombardeerd. — Het tegenwoordige *Naarden*, 't welk bijna 1900 inwoners telt, ligt hooger dan het oude, 't welk in de tiende eeuw gebouwd, en in het midden der vijftiende, zoo 't ſchijnt, door die van *Utrecht* verwoest, en naderhand door de *Zuiderzee* verzwolgen is.

Huizen met 1800, *Blaricum* met 600, en *Laren* met 1520 inwoners, zijn aanzienlijke *Gooische* dorpen aan de *Utrechtsche* grenzen. De huizen ſtaan er midden in de korenlanden. Behalve den landbouw beſtaat *Huizen* voornamelijk van de visſcherij van bot in de *Zuiderzee*, en men teelt

er

er lange *Fransche* rapen. *Laren* wordt voor het oudſte dorp van *Gooiland* gehouden.

Hilversum, het grootſte dorp dezer landſtreek, met 3700 inwoners, te midden van bezaaide heuvelen, heeft niet alleen goeden akkerbouw, maar ook fabrieken, waarin de bekende *Hilversumsche* geſtreepte ſtoffen en vloerkleeden vervaardigd worden. Deze bloeijende plaats heeft in 1505 en 1672 door oorlogsrampen veel, en in 1766 door brand eene ſchade van ruim eene millioen geleden; 200 huizen, en de meeste fabrieken werden daarbij vernield.

's Graveland, het ſchoonſte dorp van *Gooiland*, in den aanvang der zeventiende eeuw in een, zoo men dacht, geheel onbruikbaar oord aangelegd, bevat thans 1050 inwoners, en vele treffelijke buitenplaatſen. De ingezetenen genéren zich ten deele van het linnenbleeken. Dit ſchoone dorp leed in 1672 zeer veel last door de baldadigheid der *Franschen*, die onder anderen de buitenplaats van den Admiraal TROMP, het ſchoone *Trompenburg*, vernielden, welke echter naderhand weder fraai herbouwd is, en wier groote zaal, met ſchilderijen tot het zeewezen betrekkelijk, verſierd, in gedaante en inrigting wel iets van de *Oranjezaal* in 't *Huis in 't Bosch* heeft.

Weesp of *Wesop*, het aanzienlijkſte ſtadje van *Gooiland*, aan de *Vecht*, met bijna 3000 inwoners, een half uur van *Muiden*. Voorheen waren er verſcheidene branderijen van ſterken drank, en men beweert, dat van hier de *beste* jenéver kwam. Het zoet water wordt van hier uit de *Vecht* naar het twee uren van daar gelegene *Amsterdam* gebragt.

3.) *Kennemerland*, ten Westen en Noorden door de *Noordzee*, ten Oosten door *Westfriesland*, *Waterland*, *Amstelland* en de *Haarlemmermeir*, ten Zuiden door *Rhijnland* bepaald, werd oudtijds bewoond door de *Kennemers* of *Kinheimers*, waarvan

men reeds in 985 gewaagd vindt. Zij waren woelzieke onderdanen der Graven, die zich mannelijk tegen alle onderdrukking verzetteden, en Grave FLORIS V., het ſlagtoffer van de heerschzucht der Edelen, moedig wreekten. Sedert de onderwerping der *Westfriezen* werd hun aard rekkelijker. — *Kennemerland* is ten Westen zeer zandig, alzoo de *duinen* hier eene aanzienlijke breedte hebben; ten Oosten vindt men doorgaans wei- en weinig korenland. — Voor eenige jaren poogde men de *duinen* in den omtrek van *Haarlem* tot de teelt van *Spaansche* ſchapen en andere nuttige einden bruikbaar te maken, doch deze aanleg, met name *Middenduin*, is vervallen. Er is veel houtgewas. De teelt van aardappelen in de *duinen* is van belang, en men heeft hier de ſchoonſte ſtreken en ſchilderachtigſte partijen der geheele Provincie *Holland:* van ſommige hooge duinen heeft men ook waarlijk éénige gezigten op de *Noordzee*, het *IJ*, de *Wijkermeir*, *Haarlem's* hoogen toren, *Amsterdam*, de duinvalleijen en de bouwvallen van *Brederode*.

Haarlem, in vorigen tijd de tweede ſtemhebbende ſtad van *Holland*, vijf uren ten noorden van *Leyden*, even zoo verre ten zuiden van *Alkmaar*, en derdehalf uur ten westen van *Amsterdam*. De eerſte zekere beſcheiden van deze ſtad komen in den aanvang der twaalfde eeuw voor. De verovering van *Damiate* door de *Haarlemmers* in den jare 1219 door middel van zaagſchepen is eene fabel. Op hechtere gronden ſteunt hun roem wegens de uitvinding der boekdrukkunst in den aanvang der vijftiende eeuwe, door LAURENS JANSZ. KOSTER, die, volgens het getuigenis van geloofwaardige lieden, alhier op eene wandeling in den Hout, beuken-

kenſchorſen tot letters verſneed, van waar nog de naam *boekstaven* voor letters in onze oude en de tegenwoordige *Hoogduitsche* taal. Men vindt nog zijne eerſte drukken op het ſtadhuis en op de ſtads-bibliotheek, zijn ſtandbeeld op de *groote markt*, en een (ſlecht) gedenkſtuk voor hem van gemeenen *Benthemer*-ſteen in den *Haarlemmerhout*, bij gelegenheid van het vierde eeuwfeest der uitvinding (in 1823) plegtig opgerigt. (Voorts zijn er nog twee ſchilderijen van hem bij die gelegenheid op het ſtadhuis geplaatst, en de geheele feestviering was in allen opzigte *nationaal.*) — In 1492 werd deze ſtad door het *kaas-* en *broodsvolk* ingenomen, doch door Hertog ALBRECHT van *Saksen* hernomen en ſtrengelijk geſtraft. — Heldhaftiger was hare verdediging tegen de *Spanjaarden* in 1572 en 1573, wanneer zij zich na een beleg van ruim zeven maanden, en na blijken van den edelſten moed, zelfs door vrouwen onder de beroemde KENAU HASSELAAR betoond, aan den vijand overgaf. In 1577 werd *Haarlem* door de *Staatsche* partij bij verdrag heroverd, en in 1578 aldaar met geweld de *Roomsche* godsdienst afgeſchaft.

In 1732 telde *Haarlem* 7963 huizen, nadat de ſtad in 1672 voor het laatst was uitgelegd, en in 1796 ruim 21,000 inwoners, welk getal dus ſedert de eerſte helft der achttiende eeuw, toen men nog tuſſchen de 40 en 50,000 telde, meer dan de helft verminderd is. Sedert zijn de ingezetenen nog aanmerkelijk afgenomen, en bedroegen bij de telling van 1815 niet meer dan 17,432. Het afbreken der huizen, 't welk meer *Hollandsche* ſteden ontluisterde, heeft nergens zoo veel verwoesting aangerigt, als te *Haarlem*. De geheele zuidwesthoek der ſtad, de *Ramen* genoemd, waar voormaals eene menigte welgeſtelde wevers woonden, werd veranderd in een' ledigen plek. De noordzijde of zoogenaamde *Nieuwstad*, voorheen het verblijf van

vele *Fransche* Hervormde vlugtelingen, is wel voor de helft afgebroken. Thans is de bevolking weder tot ruim 20,000 zielen vermeerderd, de huizen zijn aanmerkelijk in prijs gerezen, en de nabijheid van *Amsterdam*, welker inwoners hier vele buitenplaatsen hebben, werkt voordeelig op de bronnen van bestaan.

De stad bezit vele merkwaardigheden. De *groote kerk* op de markt is binnen- en buitenslands om haar uitmuntend orgel beroemd, 't welk zoo wel door deszelfs schoonen klank en de menschenstem, als door het fraaije uiterlijke sieraad van beeldwerken enz. aanmerkelijk is. Buiten deze hebben de *Nederduitsche* Hervormden nog drie, en de *Franschen* één kerk. Er zijn vele Roomschen en Doopsgezinden, welke laatste een zeer fraai kerkgebouw hebben, gelijk de eersten zes kerken. Ook is er eene aanzienlijke Lutherſche gemeente. Op het ouderwetsche, doch deftige stadhuis, 't welk mede op de *groote markt* staat, ziet men de oude afbeeldingen der *Hollandsche* Graven. Het groote en statige *Diaconie-* of *Armhuis* op den hoek van den *Kouwenhoorn* en *Nieuwegracht* is thans eene barak voor soldaten, en diende in 1825 voor de groote tentoonstelling der voortbrengselen van *Nationale Nijverheid*, gedurende zes weken, welke naar het oordeel van kenners eene vroegere gelijksoortige te *Gent*, in 1820 gehouden, nog ver overtrof. — Op het *Slepershoofd* is een schoon gebouw, door den schatrijken ingezeten' PIETER TEYLER VAN DER HULST ten behoeve van kunsten en wetenschappen nagelaten, waarin men eene keurige verzameling van natuurlijke zeldzaamheden en natuurkundige werktuigen, vooral eene groote *Electriseer*-machine, en eene boekerij van uitgelezene en kostbare werken aantreft, thans voor het publiek geopend. Van dienzelfden Heer is op den *Kouwenhoorn* een prachtig *Hofje* voor oude vrouwen gesticht. De *Hollandsche Maatschappij der*

We-

Wetenschappen, die te *Haarlem* haren zetel heeft, bezit ook een aanzienlijk kabinet voor de Natuurlijke Geſchiedenis, uit alle drie Rijken, onder het opzigt van den beroemden VAN MARUM. De *Latijnsche* ſcholen zijn hier met het onderwijs in hedendaagſche talen en beſchaving verbonden, doch niet ineengeſmolten. Er is eene kweekſchool voor onderwijzers (de eenige in de Noordelijke Provinciën) en eene geneeskundige ſchool, in 1825 opgerigt. — Even buiten de ſtad, in de ſchoone lustwandeling *den Hout*, is het vorſtelijk *Paviljoen*, gebouwd door den voornamen *Amsterdamschen* Bankier HOPE, door Koning LODEWIJK voor 300,000 guldens gekocht, en van 1814 tot 1820 door de Prinſeſſen Douairières van *Oranje* en *Brunswijk* in den zomer bewoond. Op het voorplein ziet men een namaakſel in lood der beroemde groep van *Laokoön*. — Behalve deze aangename wandeling bezit *Haarlem* er nog verſcheidene, zoo als den *Aardenhout*, enz. ja haar omtrek kan in vermakelijkheid met de ſchoonſte in *Holland* wedijveren. De groote *Houtpoort* en *Zijlpoort* zijn thans afgebroken, en door hekken vervangen. Op den weg naar en in den omtrek van *den Hout* vindt men ook eenige boomkweekers en vele bloemisten, die met bloemen, vooral hyacinthen en tulpen, en met vreemde gewaſſen, een' handel door geheel *Europa* drijven, die ſommigen hunner ſchatrijk gemaakt heeft, en het aantal van bloemisten neemt nog altijd toe. De garenbleeken waren voorheen ook een zeer goede tak van beſtaan, later zijn ze vervallen, en veelal in kleêrenbleekerijen veranderd of althans daarmede verbonden: de linnenbleeken zijn echter nog aanzienlijk. De voornaamſte néring der *Haarlemmers* beſtaat in fabrieken, die echter deerlijk vervallen zijn. De fabrieken van zijden ſtoffen zijn bijna geheel te niet; er beſtaat nog ſlechts éene met maar weinige weefgetouwen; vóór dertig jaren waren

er

er nog wel honderd aan den gang. Thans worden er nog enkelde fabrieken van zijden gaas, garen-lint of band, garentwijnderijen, en linnenrederijen gevonden. *Linnenweverijen* beſtaan er niet meer, maar ultheemsch of *Vlaamsch* linnen wordt te *Haarlem* gebleekt en gereed. Er beſtaat eene zeer groote en bloeijende katoenſpinnerij, en eenige andere van minder belang. Het bekende hulsmiddel, de *Haarlemmer*-olie, wordt hier ook vervaardigd, en alom verzonden. — De ſcheepvaart op het *Spaarne*, eene rivier die uit de *Haarlemmermeir* door de ſtad naar het *IJ* loopt, geeft *Haarlem* nog al levendigheid en handel. Voormaals belette daarom ook de ſtad de vaart onmiddellijk uit de *Meir* naar *Amsterdam* door den *Overtoom*. Behalve KOSTER kan *Haarlem* zich op den bouwkunſtenaar JACOB VAN KAMPEN, op de ſchilders HALS, OSTADE, WOUWERMAN, wiens huis men nog aanwijst, enz. den geleerden SCRIVERIUS, den dichter L. SCHERMER, den blijſpeldichter LANGENDIJK, enz. beroemen.

De omtrek der ſtad is allerbekoorlijkst. Ten zuiden is de reeds gemelde *Hout* en allerlei wandelwegen, tot aan den *Aardenhout* ten zuidwesten, die naar de bekoorlijke *Vogelenzang* geleidt: ten oosten is het ſchoone *Buiten-* of *Zuiderspaarne* met lustplaatſen tot niet ver van de *Meir:* ten noorden heeft men van de nieuw aangelegde wandelingen op de ſtads-bolwerken een uitgebreid gezigt op de *duinen*, het *Noorderspaarne*, enz. ten westen eindelijk is de zoo bekoorlijke *duinkant*. De *duinen* zijn hier op het breedst, en beginnen reeds een vierde uurs van de ſtad, waar men de aangenaam gelegene dorpen *Overveen* (in den ſtadhuisſtijl *Tetterode*) en *Bloemendaal* (*Aalbrechtsberg*), te zamen 1500 inwoners, en in derzelver nabijheid de *Brouwerskolk*, en de meeste garenbleeken vindt. Op den weg naar laatstgemelde dorp ziet men nog een overblijffel van het oude Huis *te Kleef*,

Kleef, waarin *Don* FREDERIK bij het beleg der ſtad zijn hoofdkwartier had. Dieper in duin vindt men den hoogen *Blinkert*, van waar men tevens de ſtad en den omtrek, en de zee ziet, aan wier ſtrand het onaanzienlijke visſchersdorp *Zandvoort* (met ruim 700 zielen) ligt. Eenige *Amsterdammers* en *Haarlemmers* hebben echter een' ſtraatweg daarheen en zeebaden doen aanleggen, en laten een fraai badhuis bouwen, waaruit dit armoedige dorp veel voordeel ſtaat te trekken. — Ten zuiden van *Haarlem* ligt het dorp *Heemstede*, met de omliggende buurten 1900 zielen bevattende, en waarvan het oude kasteel, hetwelk eene wapenkamer en een ſchoon uitzigt op de *Meir* had, voor verſcheidene jaren is afgebroken; voorts het bevallige *Bennebroek* (400 zielen) te midden van lustplaatſen, op eene van welke, *de Hartekamp*, de groote LINNÉ zich tot wetgever der ſtelſelmatige natuurgeſchiedenis gevormd heeft; ten noordoosten der ſtad zijn de dorpen *Spaarnwoude* (300 zielen) en *Sparendam* (bijna 400 zielen), aan den mond van het *Spaarne* in het *IJ*, waar veel doorvaart naar *Amsterdam* is, en waar verſcheidene lieden wonen, tot het onderhoud der kostbare ſluizen en dijkwerken behoorende, die vóór de doorgraving te *Katwijk* bijna alleen het water uit *Rhijnland* keerden.

Velzen, een aanzienlijk dorp met 1670 zielen, dat volgens ſommigen zeer oud zou zijn, heeft een' bekoorlijken omtrek, met vele buitenplaatſen verſierd. Er groeit tuſſchen hier en de *Beverwijk* veel ooft, vooral kerſen. Onder hetzelve behoort het aloude *Huis te Brederode*, het ſtamhuis van dien zijtak der eerſte *Hollandſche* Graven, reeds in 990 door Graaf ARNOUD begonnen, en door zijn' zoon, den eerſten Heer van *Brederode*, voltooid, daarna in 1302 en 1436 verwoest, en achtervolgens, na herbouwd te zijn, door verwaarloozing en uitſterving der Heeren, vervallen.

Men

Men meent, dat ondrijds hier een' zijtak van den *Rhijn* zou zijn voorbijgeloopen, 't welk echter zeer twijfelachtig is. De brokken muurwerk, die nog overig zijn, behooren tot de aanzienlijkſte *ruïnen* in *Nederland*.

Beverwijk, doorgaans *de Wijk*, eene ſtede of vlek met ſtadsregt, derdehalf uur ten noorden van *Haarlem*, met 1930 inwoners, bij de *Wijkermeir*, de noorderkromte van het *IJ*, mede in een zeer vermakelijk oord, en te midden van vele oofttuinen en lustplaatſen. Men heeft er eene aanzienlijke ſtraat; doch de plaats, die reeds in 1289 als ſtede zou zijn bekend geweest, heeft na 1795, vooral in 1799, door inkwartiering veel geleden (*); in October van dat jaar was hier het hoofdkwartier der *Hollanders* en *Franſchen* gevestigd. Er is hier een geſticht voor krankzinnigen. Tuſſchen *Velzen* en de *Beverwijk* herkent men het toneel van den beroemden rei uit VONDEL's Palamedes: *Het dun gezaaid gestarnte verschiet*, enz.

Wijk aan Zee, een klein en armoedig zeedorp met 500 inwoners, ligt ten westen der *Beverwijk*, en ten zuidwesten van *Castricum* (750 zielen), met eene zeer oude kerk. Tuſſchen deze dorpen werd op den 6. October 1799 de beſliſſende ſlag geleverd, ten gevolge waarvan de *Engelſchen* hunne onderneming in *Holland* moesten opgeven.

Aan de overzijde van het *IJ* ligt *Zaandam*, verdeeld in *West-* en *Oostzaandam*, aan beide zijden der *Zaan*, waar die in het *IJ* valt, te zamen in 1742 ruim 12,500, in 1796 over de 10,000, en in 1822 ruim 9000 inwoners tel-

(*) In 1795 trokken van tijd tot tijd 24,063 man door, en werden 3177 ingekwartierd; in 1799 trokken er niet minder dan 85,472 door, waren er 15,543 in bezetting, en werden er 5,830 ingekwartierd. Men rekent, dat er in een derde eener eeuw tot 1815, meestal na 1793, 246,224 man doorgetrokken, en 46,515 zijn ingekwartierd geweest.

tellende, was voorheen ſlechts een aanzienlijk dorp, doch verkreeg door NAPOLEON, bij deszelfs verblijf aldaar in 1811, ſtadsregten, welke het nog behouden heeft. Doch het *dorp West-* en *Oostzaandam* was veel rijker dan de *ſtad Zaandam*. De plaats is wereldberoemd door haren uitgebreiden handel in hout, en door het onnoemelijk aantal molens van alle ſoorten, zoo als houtzaagmolens (waarvan er voormaals alleen bij de 158 moeten geweest zijn), pel-, olie-, papier-, vol-, verf-, ſnuif-, run-, loodwit-, ſchulpzand- en andere molens en ſtijffelfabrieken. In het midden der achttiende eeuw telde men er in het geheel 350 molens. De papierhandel was er voorheen ook verbazend uitgeſtrekt, en men verhaalt van een' *Zaandamſch'* papierkooper, die te *Amſterdam* op ééne beurstijd eene tonne gouds door het verkoopen van 100,000 riemen papier won. In 1809 rekende men het aantal der jaarlijks vervaardigde riemen wit papier te *Zaandam* en *Zaandijk* op 80,000. Viſſcherij, vooral walvischvangst, bloeiden hier ook voorheen ongemeen; in 1701 liepen er 35 *Groenlands*-vaarders uit. De ſcheepsbouw was hier zeer aanzienlijk en voordeelig; men voorzag een goed gedeelte van *Europa* met ſchepen, om nu niet eens van geringere fabrieken en trafieken te ſpreken. Doch ongevallen des oorlogs hebben, door het ſtremmen van den handel met het Noorden, door de duurte der lompen voor papier, het gebruik van *Fransch* zegelpapier, het verval van den *Hollandſchen* commisſie-handel, het kwijnen der kleine visſcherij, en vooral de onmogelijkheid van uitvoer en de ſluiting der zee, *Zaandam* in getal van bewoners en welvaart aanmerkelijk doen verminderen, hoewel hier nog altijd vele zeer rijke kapitalisten wonen. Er beſtaat geene *eenige* werf meer, waarop ſchepen gebouwd worden, en nog ſlechts ééne (groote) papiermakerij. Maar daarentegen zijn de *oliemolens* ſedert 1819 ſterker

aan

aan den gang geweest dan misschien ooit te voren. In 1822 werd olie in groote menigte gebouwd en naar *Holland* gebragt. In weêrwil van het *Pruissische tarif* trekt *Noordholland* olie- of raapzaad van den *Rhijn*, en zendt weder olie daarheen. Sommige kooplieden aan de *Zaan* (niet enkel te *Zaandam*) hebben twintig groote oliemolens. *Zaandam* beroemt zich met regt vooral op de eer, van den grooten PETER I. van *Rusland* in 1697 het eerst in haren omtrek bezeten, en de eerste opleiding tot zijne kennis in de scheepvaart, en dus tot de *Russische* zeemagt gegeven te hebben, eene bijzonderheid, welke 's mans grooten neef ALEXANDER in 1814 herwaarts lokte, en hem in het kleine huisje, door dien schepper van *Ruslands* grootheid bewoond, met eigene handen een' steen met het volgende opschrift deed inmetselen: PETRO MAGNO ALEXANDER (ALEXANDER aan PETER *den Grooten*). Drie jaren te voren was *Zaandam* ook door NAPOLEON bezocht, die echter zoo weinig de liefde der ingezetenen won, dat er in April 1813 een opstand tegen hem uitbrak, doch welke spoedig gedempt werd.

Hoe rijk ook vele *Zaandammers* zijn, bewonen echter verre de meesten slechts houten huizen, uit hoofde der losheid van den grond. Het voorkomen dezer doorgaans beschilderde huizen is net, maar poppig. De oude *Noordhollandsche* gewoonte, om het huis nimmer anders dan bij bruiloften of begrafenissen door den grooten ingang, maar slechts door eene zijdeur te betreden, is, door den omgang met vreemdelingen, te *Zaandam* bijna geheel in onbruik geraakt; doch van *Amsterdam* ('t welk schuins ten zuidoosten van hier over 't *IJ* ligt) komende, wordt men terstond door de echt *Noordhollandsche* zindelijkheid getroffen. *Zaandam* bezit aan beide zijden der *Zaan* twee Hervormde, drie Doopsgezinde, eene Lutherse, en twee Roomsche kerken.

Bij

Bij velen vindt men ſmaak voor de wetenſchappen, vooral wat tot het vak der wiskunde behoort. Er vaart thans geregeld en dagelijks eene ſtoomboot van en naar *Amsterdam*.

Westzanen met 1930, *Assendelft* met 2300 inwoners, beſlaande van het *IJ* af wel een uur in de lengte, midden in ſchoone wellanden (de *banne* van *Assendelft* leverde in de zestiende eeuw 8000 ſtoopen melk daags op); *Krommenie* met 2250 zielen; voorts langs de *Zaan* noordwaarts op de *Koog* met 1820, *Zaandijk* met 1950, en *Wormerveer* met bijna 2100 zielen, en de westzijde van *Knollendam*, te zamen met *Westzaandam* als 't ware ſlechts ééne plaats van meer dan een uur in de lengte uitmakende, waarvan *Westzaandam*, *Koog* en *Zaandijk* het achterſte gedeelte, en *Wormerveer* het voorſte gedeelte hunner huizen langs het water hebben; alle deze dorpen behooren, benevens *Zaandam*, volgens de oude ſtaatkundige verdeeling nog tot *Kennemerland*, of liever tot het Baljuwſchap van *Blois*. Naar evenredigheid van *Zaandam* wonen in de *Koog* en te *Zaandijk* de rijkſte en grootſte kooplieden, en te *Zaandijk* en *Wormerveer* de meeste, ja bijkans alle papiermakers. *Zaandijk* is voornamelijk ſedert 1672 een hoofdzetel der papiermakerij geworden, ſedert, door den inval van LODEWIJK XIV. vele papiermakers uit *Gelderland* derwaarts vlugtten, en er de witpapiermakerij (die van graauw en blaauw papier was er te voren reeds bekend) overbragten. De papiermakerij is in *Gelderland* daarom niettemin goed aan den gang gebleven. *Kennemerland* ſtrekt zich nog verder uit, en omvat de naar evenredigheid der anderen armoedige dorpen *Wormer* met 1200, en *Jisp* met 530 inwoners aan de oostzijde der *Zaan*, tuſchen dit water en de bedijkte *Wormer*. Laatstgenoemde groote polder was voorheen een meir, 't welk van 1624 tot 1626 bedijkt is, en ruim 1800 morgen *Rhijnlands* bevat: hij overſtroomde geheel op den 5. Februarij 1825,

en bleef meer dan een jaar onder water. Men ziet hier niets dan weilanden.

Alkmaar, de tweede ſtad van *Kennemerland*, waarſchijnlijk aldus naar *alle de meiren* genoemd, die haar oudtijds omringden, en die nu grootendeels bedijkt zijn, ruim vijf uren van *Haarlem* en drie van *Hoorn* gelegen, telt 8,900 inwoners. Hieromſtreeks was in overoude tijden het tooneel der onophoudelijke oorlogen van de *Hollanders* en *Weſtfriezen*; de ſtad werd in 1492 door het *kaas*- en *broodsvolk* overrompeld, en voegde zich in 1572 op de zijde der vrijheid, waarop zij het volgende jaar een beleg van den *Spanjaard* doorſtond, die het echter den 8. October met ſchande moest opbreken, op welken eigen' dag 226 jaren later *Alkmaar* door de *Engelſchen* ontruimd werd, die aldaar hun hoofdkwartier gevestigd hadden. Er is veel vertier door den handel in granen, maar vooral in kaas, waarvan zij de voornaamſte ſtapelplaats is, en waarvan jaarlijks wel acht millioen ponden ter markt komen. Wat de levendigheid en fraaiheid van gebouwen betreft, is *Alkmaar* de voornaamſte ſtad van het eigenlijke *Noordholland* (benoorden het *IJ*). De veelvuldige inlegering van ſoldaten ſedert 1795, en het verblijf van het Departementaal Beſtuur van *Texel* van 1798 tot 1801 heeft ook het eigenaardige der *Noordhollandſche* zeden hier meer dan in andere ſteden doen verdwijnen. — Onder de *Franſchen* vertoefde hier ook een *Onder-Prefect*. Onder de gebouwen doen zich voornamelijk op, de groote of *St. Laurens*-kerk, met de graffteden der edele huizen van *Teilingen* en van *Foreest*, en boven welke de ſtadsbibliotheek zich bevindt, en het fraaije ſtadhuis op de ruime *Langestraat*. Hier vergadert ook het Hoogheemraadſchap van *Kennemerland*. Buiten de ſtad is een kleine, net aangelegde hout, en worden vele groenten, vooral bloemkool, gekweekt. Langs de ſtad loopt thans het groo-

te

te *Noordhollandsche* kanaal van het *Nieuwe Diep* naar het *IJ*, en er gaat van hier eene trekvaart naar *Hoorn*. De ſtad heeft zeven poorten.

Alkmaar heeft verſcheidene beroemde mannen voortgebragt, vooral in de wiskunde de Hoogleeraren ADRIAAN en JACOB METIUS, in de werktuigkunde CORNELIS DREBBEL, en meer dan een lid uit het oude geſlacht der FOREESTEN, onder anderen een' beroemden Geneesheer in de zestiende eeuw. Een zeer groot gedeelte der inwoners, zoo wel van deze ſtad, als van *Noordholland*, belijdt de *Roomsche* Godsdienst; een van deszelfs bedienaars te *Alkmaar*, Paſtoor SCHOUTEN, heeft zich door zijne geſchriften, ook buiten zijn kerkgenootſchap, bekend gemaakt.

Ten zuiden van *Alkmaar* liggen: *Heemskerk*, een dorp althans reeds uit de elfde eeuw, met bijna 700 zielen, en het aloude en aanzienlijke Huis *Marquette; Uitgeest* met 1300 inwoners, omringd door teellanden, moestuinen, boomgaarden en bloemvelden ten dienſte der *Haarlemmer* bloemisten; men wil, dat hier de zaagmolens uitgevonden zijn; *Akersloot*, met *de Woude* 850 inwoners tellende, weleer een der voornaamſte dorpen van *Kennemerland*; de drie *Egmonden*, weleer een Graafſchap uitgemaakt hebbende, een van welks Heeren, de beroemde LAMORAAL, met ORANJE en HOORNE een der drie ſtichters onzer vrijheid was, en in 1568 als martelaar derzelve te *Brussel* onthoofd werd; *Egmond Binnen* (met *Egmond op den Hoef* 800 inwoners hebbende) vertoont nog de overblijfſelen der aloude Abdij, door Graaf DIRK I. in den aanvang der tiende eeuw geſticht, den zetel der *Hollandsche* geleerdheid in de middeleeuwen, welke met hare boekerij, benevens het kasteel der Graven (die eerst niet dan *beschermheeren* der Abdij waren) te *Egmond op den Hoef*, in den *Spaanschen* oorlog door de ſoldaten van den woesten SONOY, tot ſchande der goede zaak, en groot ver-

lies voor den oudheidkenner, verbrand en vernield is; te *Egmond op den Hoef* wordt nog het verblijf van DESCARTES vertoond, terwijl *Egmond op Zee*, met 1130 inwoners, een oud en aanzienlijk visschersdorp is, 't welk in 1741 veel door de hooge zee geleden heeft; *Heiloo* met 560 inwoners, vermaard om deszelfs put, door de *Roomschen* aan het gebed van WILLEBRORD, den eersten Christen-zendeling in deze oorden toegeschreven, en met godsdienstigen eerbied bezocht; *Limmen* met 510 inwoners. Deze alle zijn dorpen vlak of ter zijde tusschen *Beverwijk* en *Alkmaar* gelegen.

Ten oosten van *Alkmaar* ligt: het uitgemalene zeer aanzienlijke meir de *Bedijkte Schermer*, omtrent 6162 morgen lands bevattende, waar men, op het zoogenoemde *Schermereiland*, de dorpen *Schermerhorn* met 970, voor twee eeuwen nog met 1500 ingezetenen, waar in 1799 het *Hollandsche* hoofdkwartier een' tijd lang was, *Graft* met *Westgraftdijk* (1280 inwoners), de geboorteplaats van den beroemden natuuronderzoeker NIEUWENTIJT, en vooral *de Rijp* vindt, een aanzienlijk dorp, met 1830 inwoners, die in vroegere tijden door de vischvangst zeer veel geld wonnen; het verval der visscherijen (in 1814 zijn slechts twee, en in 1815 drie haringbuizen uitgevaren, terwijl het getal voorheen wel tachtig beliep) heeft dit plaatsje veel benadeeld; het ligt aan den noordoosthoek der *Beemster*, en dus op de grenzen van *Waterland*. Door eene vaart met sluizen heeft het over *Purmerend* en *Edam* gemeenschap met het groote kanaal en de *Zuiderzee*. De *Heer Huygenwaard* is mede een groot uitgedroogd meir. Ten noorden van *Alkmaar* vindt men het dorp *Bergen*, met 770 inwoners, bekend door den slag aldaar tusscheu de *Engelschen* en *Russen* aan de eene, en de *Nederlanders* en *Franschen* aan de andere zijde, ten nadeele van eerstgemelden, op den 19. Sep-

September 1799 geleverd: hier is een vrij uitgeſtrekt bosch. Voorts het groote bedijkte meir *de Zijpe*, van 9000 morgen, 't welk men reeds in 1440 begon uittedroogen, iets, hetgeen toen, zoo als ook in 1570 en 1572, door overſtroomingen geſtoord werd; na het verkrijgen der vrijheid echter, in 1597, werd het werk zoo kloek ondernomen, dat *de Zijpe* naderhand droog gebleven, en, benevens den aanpalenden *Wieringerwaard* of *Nieuwe Zijpe*, die 1900 morgen beſlaat, in zeer goed bouw-, teel- en weiland veranderd is, tellende thans te zamen 3800 inwoners. Aan den zuiderzoom van dezen polder vindt men de dorpen *Schoorl*, *Groet* en *Kamp*, te zamen 840 inwoners, in eene zandige, doch aangename en min eentoonige landſtreek; op de hoogte van *Kamperduin* verloren de *Nederlanders* op den 11. October 1797 eenen zeeſlag tegen de *Britten*, doch dwongen zelfs den vijand eerbied voor hunne dapperheid af: voorts het aloude *Petten*, waar Biſchop WILLEBRORD reeds in de zevende eeuw eene kerk moet geſticht hebben; het dorp is in 1421 door watervloed bijna geheel vernield, en ſedert meer landwaarts in verplaatst, doch neemt echter gedurig door hooge zeeën af; men vindt hier oesterputten. Daar het ſtrand van *Kamp* af tot den *Helder* bijna geheel van duin ontbloot is, zoo heeft men zulks oudtijds met palen, en thans met een' dijk moeten ſchutten, de *Zanddijk* genoemd, die in 1749 en 1750 door de zorg van Prins WILLEM IV. veel verbeterd is. Hier omſtreeks zijn ongemeen vele konijnen. (*Petten* heeft 360 zielen.) *Schagen*, een dorp en vrije Heerlijkheid, heeft met *Burghorn* bijna 1600 inwoners. Deze plaats, die in de tiende eeuw reeds bekend was, verkreeg in den jare 1415 ſtedelijke regten, ja zond ſomtijds Afgevaardigden ter Statenvergadering. De ſchapen- en lammeren- alsmede de botermarkt dezer plaats zijn in *Noordholland* vermaard. Nog zijn hier meſſenmakers

en zilverſmeden. Men heeft er een kasteel en eene aanzienlijke kerk. *Winkel* (met 780 zielen) was het tooneel, waar Graaf ARNOUD in 1004 zijn leger en leven tegen de *Westfriezen* verloor: voorts nog *Oterleek* met 500, *Noord-* en *Zuidscharwoude* te zamen met bijna 1000, *Broek op Langedijk* met 620, *Ouddorp* met 350, *St. Pancras* met 260, en *Koedijk* met 650 inwoners.

De noordelijkſte plaatſen van *Kennemerland* en geheel *Holland* zijn: *Kalantsoog*, bekend door de landing der *Engelschen* in 1799, met 280 zielen, en *de Helder*, eene thans geheel vernieuwde plaats, welke naar het dorp, dat voor 17 jaren hier beſtond, geheel niet meer gelijkt, zijnde nu, in plaats der nederige boeren- en visſcherswoningen, door NAPOLEON trotſche en bijna onwinbare vestingwerken aangelegd, die de invaart in *Texel* en de ſchoone haven *het Nieuwe Diep* beſchermen. Er zijn *kasematten* of bomvrije gewelven voor meer dan 10,000 man, en twintig voet hoog. Tot het bouwen dezer werken, die millioenen gekost hebben, werden meest de *Spaansche* krijgsgevangenen gebezigd. Het fort *la Salle*, thans *Kroonprins*, is onder die allen het ſterkſte en het hoofdpunt. In 1814 belemmerde de *Fransche* Admiraal VERHUELL door deze ſterkte de ſcheepvaart op *Amsterdam* ongemeen, doch moest dezelve, na den wapenſtilſtand in April, met de geheele vloot, die onder hare beſcherming lag, aan den vernieuwden *Nederlandschen* Staat teruggeven, welke dus, door het bedrijf zijner vijanden en onderdrukkers zelve, een magtig ſteunpunt voor zijne ſcheepvaart en handel gewonnen heeft. In 1814 heeft de Koning aan *den Helder* eene nieuwe waterleiding naar het *Nieuwe Diep* doen aanleggen, ten gevolge waarvan de oorlogs- zoo wel als koopvaardijſchepen het zoete water niet meer met zware kosten uit de bronnen van het eiland *Texel* behoeven te putten, 't geen men denkt, dat in ge-

wo-

wone tijden jaarlijks eene tonne gouds aan ſlijtagie van vaatwerk beſpaart. Het *Nieuwe Diep* zelve hangt thans door het *nieuwe kanaal* onmiddellijk met het *IJ* en *Amsterdam* zamen. Intuſschen is men thans bezig het etablisſement der Marine, dat aan het *Nieuwe Diep* gelegen, en het *Nieuwe Werk* genaamd werd, overtebrengen naar het nieuwgebouwde *Willemsoord*. De dáár door het tegenwoordig gouvernement geſtichte gebouwen en werken zijn zeer aanzienlijk. Het gebouw, waarin de Directie der Marine gevestigd wordt, is zelfs prachtig. Het *Nieuwe Werk* wordt in eene ſterkte veranderd. De *Helder* heeft met *Huisduinen* en de zoo evengenoemde etablisſementen 3750 inwoners. — Hier omſtreeks is *Kijkduin*, waar in 1673 DE RUITER de vereenigde *Engelschen* en *Franschen* in een' bloedigen zeeſlag deed wijken. Hiervan is zestig voet afgegraven, om een fort daarop te ſtichten, waardoor ook een vuurtoren is afgebroken.

Behalve de gemelde landſtreken bevat *Noordholland* nog twee ſchiereilanden, als: *Waterland*, tusſchen de *Zuiderzee*, het *IJ* en de *Zaan*, en *Westfriesland* tusſchen de twee voornaamſte boezems der *Zuiderzee*.

4. *Waterland* wordt, behalve door de opgegevene wateren, ten Noordwesten door *Kennemerland*, en ten Noorden door *Westfriesland* bepaald. Hier zijn verſcheidene uitgedroogde meiren, voornamelijk de *Purmer* en *Beemster*, behalve nog de kleinere *Buiksloter-*, *Broeker-* en *Belmer*-meiren, zoo dat *Waterland*, vooral oudtijds, zijnen naam niet ten onregte droeg. De inwoners kenmerken zich door werkzaamheid, zindelijkheid, die ſoms in 't overdrevene valt, door dezelfde zonderlinge bouworde

hunner meestal houten huizen, en door een gouden hoofdſieraad der vrouwen, hetwelk zij met de *Weſtfriezen* gemeen hebben.

De *Purmer* is een drooggemaakt meir tusſchen *Purmerende*, *Edam* en *Monnikendam*, welke twee laatſte ſteden hetzelve van 1617 tot 1622 bedijkt hebben, wordende toen de inhoud op bijna 2982 morgen gemeten. Men vindt er meestal wei- en weinig zaailand, ook verſcheidene ſchoone buitenplaatſen. Noordwestwaarts van daar is de *Beemster*, bedijkt van de jaren 1608 tot 1612, en geſchat op ruim 7545 morgen lands; veertig watermolens werden tot dit werk gebezigd, en vijftig houden dezelve droog. Ter gedachtenis dezer zoowel geſlaagde, aanmerkelijke aanwinst op den vaderlandſchen grond wordt jaarlijks de zoogenoemde *Beemster Biddag* gehouden. — Zeer aangenaam is, des zomers, deze ſtreek, voor iemand die zich met het nette en bevallige kan vergenoegen, en geene grootſche tooneelen bij uitſluiting verkiest. Tien groote wegen, drie roeden breed en evenwijdig, waarvan de middelſte 2900 roeden lang is, doorkruiſen de *Beemster*, en zijn ter wederzijden met hoog geboomte beplant. Weiland is hier het voornaamſte 't geen men ziet, echter zijn er ook eenige bouwlanden en vooral vele fraaije buitenplaatſen. Des winters maakt de kleigrond de wegen zeer ſlecht. Er zijn in de *Beemster* 2670 zielen, doch ſlechts éene Hervormde kerk, vermaard geworden als de ſtandplaats van den echtgenoot der grootſte *Nederlandſche* Romanſchrijfſter, ELIZABETH BEKKER, naar haren man WOLFF genaamd.

Pur-

Purmerend, voormaals eene ſtemhebbende ſtad van *Holland*, ligt tuſſchen de *Beemster*, *Wormer* en *Purmer*, aan het noordereinde van laatstgemelde, en vlak aan den zuidhoek der *Beemster*. Deze welvarende plaats telt 2780 inwoners, en geneert zich hoofdzakelijk van den boter- en kaashandel. De beroemde NIEUWENTIJT was hier burgemeester. De ſtad was in de vijftiende eeuw nog een dorp, en is dus de jongſte der *Hollandſche* ſteden, gelijk zij ook de laatſte of achttiende in rang was. In 1559 brandde zij bijna geheel af. Het naburige ſlot *Purmerſtein* is in 1741 afgebroken. Behalven de Hervormden en Roomſchen hebben ook de Lutherſchen en Doopsgezinden (die in *Waterland* zeer talrijk zijn) hier kerken.

Wanneer men van *Purmerende* de *Purmer* doorgaat, treft men aan derzelver oosteinde de ſtad *Edam*, die niet vlak aan de *Zuiderzee* ligt, doch met dezelve door eene goede en lange haven gemeenſchap heeft. Waarſchijnlijk heeft de ſtad oudtijds *Ijdam* geheeten, naar het riviertje *de Ije*, 't welk hier in de *Zuiderzee* valt. De 3700 inwoners beſtaan meest van den houthandel, de ſcheepmakerij, en den handel in kaas, die onder den naam van *Edamſche kaas* beroemd geworden is, doch waarvan de markt thans niet meer bij uitſluiting hier is. Men vindt er ook eenige zoutketen. Dit alles echter, voornamelijk de ſcheepmakerij, is zeer vervallen. Ook de traankokerijen moeten kwijnen, door den ſtilſtand der kleine visſcherij. *Edam* heeft bij alle hare kleinheid zeven poorten. Er zijn twee Hervormde, één Lutherſche, één Doopsgezinde, en één Roomſche kerk.

Een uur zuidwaarts van *Edam* ligt *Monnikendam*, eene kleine ſtad, waarvan de haven, het zoogenoemde *Monnikendammer Gat*, verzand is, een treurig lot, hetwelk meer *Hollandſche* zeegaten dreigt. Er zijn hier eenige ſchoone huizen, en 2150 inwoners, die door visſcherij en zeepzie-

derij beſtaan. Voormaals werd hier ook zijde geweven en geverwd. In 1499 en 1515 brandde de ſtad bijna geheel af. Hare inwoners hadden veel deel in de luisterrijke overwinning ter zee door de *Noordhollanders* in 1573 op de *Spanjaarden* behaald, wier bevelhebber, de Graaf van BOSSU, daarbij werd gevangen gemaakt, en nog bewaart men te *Monnikendam* op het ſtadhuis de orde van het Gulden Vlies, toen aan dien Landvoogd ontnomen. — Er zijn de noodige ſchikkingen gemaakt, dat te *Monnikendam eb*-deuren worden vervaardigd, om daardoor voortekomen, dat meer dan 70,000 morgen lands in het hart van den zomer overſtroomd, en door zout water vergiftigd worden, een maatregel, waartegen bijzonder belang zich meer dan eene halve eeuw verzet had. — Hier was de weldadige en nederige J. NIEUWENHUIZEN leeraar der Doopsgezinden, de ſtichter (in 1785) der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, die weldra, vooral ook door de bemoeijingen van zijn' zoon MARTINUS NIEUWENHUIZEN, eene der heilzaamſte inrigtingen werd, die geheel *Nederland* omvatte. De Maatſchappij heeft voor hem in de Hervormde kerk een ſchoon gedenkſtuk laten oprigten. Te *Edam* werd het eerſte Departement opgerigt. Digt bij *Monnikendam* is het zoogenoemde *Monnikenmeir*, naar 't welke de ſtad den naam heeft. Eene trekvaart geleidt van dit ſtadje naar *Amsterdam*. Een half uur van hetzelve vindt men tuſſchen twee meirtjes het wereldberoemde *Broek in Waterland*, de hoofdplaats der zindelijkheid, die alhier tot een belagchelijk uiterſte gedreven wordt; en waarnan men weet, dat gemak, ja wel eens behoefte, wordt opgeofferd. De poppige *Noordhollandsche* ſmaak vertoont zich hier ook in de wonderlijke manier van beſchildering der huizen (men ziet echter minder op geregelde bouworde, daar het eene huis wel eens zeer verre voor het andere uitſpringt), en in de ſtijve tuint-

tuintjes, met ſchulpwerk, bont zand, enz. rijkelijk voorzien. Dit alles echter is thans niet meer zoo afſtekend als voorheen, en het eerſte voorkomen van *Broek* treft den reiziger door deszelfs aangename ligging rondom een' vijver. Ook begint de zindelijkheid door den voortgang der tijden reeds veel van hare overdrevenheid te verliezen. Niet minder dan de netheid, is de rijkdom der *Broekenaren* binnen- en vooral buitenslands vermaard; waarvan de bron in den uitgebreiden koophandel moet gezocht worden, dien de *Broekenaars*, voornamelijk naar de *Oostzee*, over *Amsterdam* plegen te drijven, doch waarvan de lange ſtilſtand, de heffingen, de *reductie* der ſtaatsſchuld door de *Franschen*, enz. ook den rijkdom der inwoners zeer aanmerkelijk heeft doen afnemen. Er wonen echter nog verſcheidene aanzienlijke renteniers, en er worden in *Broek* tegenwoordig *enkelde* huizen gevonden, die in grootte, ſchoonheid en pracht met de eerſte huizen van *Amsterdam* kunnen wedijveren. Het dorp, hetwelk 1200 inwoners telt, heeft door de overſtrooming van 1825, waarbij ook de uitgemalene *Broekermeir* voor een' geruimen tijd weder vol liep, zeer veel geleden. De groote naam van dit dorp lokt alle vreemdelingen van aanzien, die *Holland* bezoeken, derwaarts, zelfs NAPOLEON en ALEXANDER van *Rusland*.

Zuidwaarts van *Broek* aan het *IJ*, van deszelfs mond in de *Zuiderzee* af tot aan de *Zaan*, liggen de dorpen *Durgerdam* (500 zielen) met een' vuurtoren, en waar veel bot gevangen wordt; *Schellingwoude* (150 zielen), *Nieuwendam* (1080 zielen) met eene haven, een vrij nerlingrijk dorp met pel-, kruid en ſchulpzandmolens; *Buiksloot*, tegenover *Amsterdam*, bijzonder welvarend door de doorvaart van die hoofdſtad naar de *Waterlandsche* en *Westfriesche* ſteden, met eene ſchoone ſluis en 670 inwoners; *Oostzaanen*, een zeer uitgeſtrekt dorp van wel een uur in de lengte, en 1000 in-

wo-

woners, waarvan de handel ſints lang ſterk is afgenomen, hoewel er nog verſcheidene molens en ſtijfſelfabrieken zijn. Het getal der inwoners was in 1742 nog bijna 1700. Verder noordwaarts *Ilpendam* met 1100 inwoners.

In den zoogenoemden *Zeevang* tusſchen *Edam*, de *Purmer*, *Beemster* en de *Zuiderzee* vindt men de dorpen *Middel-Ie* of *Middel-Ije*, aan het riviertje de *Ije*, waar veel *Edamsche* kaas gemaakt wordt, met *Akswijk* 420 inwoners, *Warder* met 300, *Kwadijk* met 260, en *Oosthuizen* met 670 inwoners, waarin eene kerk, met eene fraaije graftombe van een' Heer van *Oosthuizen*, Gezant bij het *Pruissische* Hof, te zien is. Er wonen hier ook rijke kaaskoopers, en de vaarten van *Hoorn* naar *Edam* en *Purmerend* ſcheiden zich dáár van een.

5.) *Westfriesland*, een vooruitſpringende hoek lands tusſchen *Kennemerland*, *Waterland* en de *Zuiderzee*, was van ouds de zitplaats van een zeer krijgshaftig volk, hetwelk langen tijd met wanhopigen moed de Graven van *Holland* weêrſtond, twee van deszelfs Graven, ARNOUD (in 1004) en WILLEM II. *Roomsch* Koning, in 1253, deed ſneuvelen, en eindelijk eerst door den zoon van laatstgemelden, FLORIS V., volkomen bedwongen, en met *Holland* vereenigd werd. De *Westfriezen* waren de eerſten in *Holland*, die in 1572 het *Spaansche* juk afſchudden; en zij begeerden in 1588, toen men, na het vertrek van LEICESTER, de Republiek vestigen wilde, een eigen *Souverein* gewest uittemaken, hetwelk nogtans niet gelukte; echter droegen de Staten der Provincie altijd den naam van *Staten van Holland en Westfriesland*. Het geheele landſchap be-

beſtaat meest uit onoverzienbare weilanden, waaruit veel kaas naar de *Alkmaarder*, *Hoorner* en andere markten gaat. Het is met zware zeedijken omringd.

Hoorn, eene voormaals vrij aanzienlijke, doch ſedert den bloei van *Amsterdam* vervallene ſtad, telt thans niet meer dan 8,230 inwoners. Zij werd in 1420 bemuurd, en in 1508, 1576 en 1616 uitgelegd. — In de vijftiende eeuw werd zij geweldig door partijſchappen verſcheurd, en in 1528 door de *Gelderschen*, onder den beruchten MAARTEN VAN ROSSUM, uitgeplunderd en verwoest. In 1557 (en te meermalen naderhand) leed zij zwaren last van de *Zuiderzee*, die vlak hare muren beſpoelt. Zij was onder de Gemeenebestregéring de zetel van het Collegie der *Gecommitteerde Raden* (thans Gedeputeerde Staten) voor het Noorderkwartier; van een Admiraliteits-collegie (met *Enkhuizen*), van eene kamer der *Oostindische* Maatſchappij, een tuighuis, en beurtelings met *Enkhuizen* en *Medemblik* van de *Noordhollandsche* munt. Men heeft er twee Hervormde, eene Lutherſche, eene Remonſtrantſche, eene Doopsgezinde, drie Roomſche kerken, en vier poorten. Zeer welbebouwd is de ſtad, en aangenaam zijn hare buitencingels. Hare haven is goed, doch thans, door het verval van den handel, weinig gebruikt. Reeds in 1787 leed de ſtad groot nadeel door het vertrek van vele bemiddelde burgers: doch de omwenteling van 1795 gaf haar, gelijk zoo veel goeds in het vaderland, den doodſteek door de ſloping der O. I. Compagnie, en het overbrengen van de zeemagazijnen enz. naar *Medemblik*, *waar niets was*, en men tonnen ſchats moest beſteden om iets te maken, *terwijl hier alles was*, wat men daartoe noodig had, doch geheel verlaten werd, zoo dat aanzienlijke huizen in de nabijheid dezer magazijnen en werven in eenige jaren van 40,000 op 2000 guldens ver-

verminderden! Bijzondere haat van eenen volksleider was hiervan, zegt men, de oorzaak. Ook nog is *Hoorn* in een' kwijnenden ſtaat: de voorheen zoo bloeijende zeevaart en ſcheepmakerij beſtaan niet meer: en men leeft nog alleen van eenige renteniers en den kaashandel, die wel niet zoo bloeijend als te *Alkmaar*, maar toch van veel belang is. *Hoorn* is voor de vaderlandſche geſchiedenis, vooral van die van den vrijheids-oorlog, eene zeer belangrijke ſtad, en dreef in de zestiende en zeventiende eeuw zwaren handel, vooral naar de *Oostzee*. Op het weeshuis vertoont men nog de kamer, waar de Graaf van BOSSU, na den zeeſlag van 1573, gevangen gehouden werd. *Hoorn* is het vaderland van den beroemden geleerden der zestiende eeuw, HADRIANUS JUNIUS, van ROMBOUT HOGERBEETS, welke met OLDENBARNEVELD en DE GROOT die vermaarde trits van vaderlandſche mannen uitmaakte; van WILLEM SCHOUTEN, die in 1616 kaap *Hoorn* (dus naar zijne geboorteſtad, en niet *Horn* genoemd) aan de zuidelijke ſpits van *America* ontdekte, en van JAN PIETERSZ. KOEN, den grondlegger van *Batavia*. De ſtad heeft in het najaar van 1826 door eene beſmettelijke ziekte veel geleden.

Enkhuizen, aan het westelijkst uiteinde van *Westfriesland*, aan de *Zuiderzee*, tegenover de *Friesche* ſtad *Stavoren*, is van alle *Hollandsche* ſteden het meest vervallen. In haren wijden omtrek, welke die van alle *Noordhollandsche* ſteden (behalve *Amsterdam*) overtreft, telde men in 1796 niet meer dan 6800, en bij de laatſte telling ſlechts 5280 inwoners. Ook ziet men er geheele ſtraten, waarin geen mensch meer woont; geheele wijken afgebroken, en overal het beeld van kwijning en ellende. De reden hiervan is niet zoo zeer in de woelingen en omwentelingen van 1787 tot 1813 (ſchoon dezen ook het hunne daartoe hebben bijgedragen) als in het vroegere verval der groote visſcherij te zoeken, een voorname tak van beſtaan voor *Enkhuizen*, doch

doch die in de achttiende eeuw grootendeels (in zoo verre die nog bloeide) naar *Vlaardingen* verplaatst werd. Van *Enkhuizen* alleen liepen in vroeger' tijd van vier- tot vijfhonderd haringbuizen uit, hetwelk in het midden der achttiende eeuw reeds tot zestig verminderd was, en in 1814 slechts één bedragen heeft. Het wapen der stad, op dit haar hoofdbestaan zinspelende, is drie gekroonde haringen. De haven is zeer goed, en wordt door sluizen verbeterd, doch meestal verlaten, even als die te *Hoorn*. Thans bestaat *Enkhuizen* (behalve de overblijfselen der haringvisscherij) door eenige zoutketen, en andere kleine neringen. Er is ook een *Oost-* en *Westindisch* huis, met de noodige pakhuizen, een voormalig admiraliteits-huis, magazijn en timmerwerf, treurige gedenkteekenen harer voormalige grootheid. Het stadhuis is van eene goede bouworde. Er zijn drie land- en vier waterpoorten. *Enkhuizen*, in 1355 met muren omringd, heeft de eer van het eerst, in *Holland*, den standaard der onafhankelijkheid te hebben opgestoken, door zich in 1572, kort na het innemen van den *Briel*, voor den Prins van *Oranje* te verklaren, welk voorbeeld ras door het geheele Noorder- en weldra ook door het Zuiderkwartier gevolgd werd. Hier was ook het vaderland van den Pensionaris FRANÇOIS MAALSOM, den vermaarden verdediger van *Westfriesland's* onafhankelijkheid, en van zijn tijdgenoot, den reiziger PALUDANUS.

Medemblik, de derde en kleinste *Westfriesche* stad, en de noordelijkste van *Holland*, heeft de *Zuiderzee* ten noorden; zij ligt drie uren ten noorden van *Hoorn*, en genoegzaam even zoo ver ten noordwesten van *Enkhuizen*. Deze stad, de oudste van *Noordholland*, wordt voor den zetel der *Friesche* Koningen, en voor het tooneel van den mislukten doop van RADBOUT gehouden. (Zie WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, I. D. bl. 370.) Het levensgroote afbeeldsel van

dien

dien Koning wordt nog op het ſtadhuis vertoond; en men wil, dat het vervallene ſlot door hem bewoond zou zijn, hetgeen echter zeer onwaarſchijnlijk is. Het waren die van *Medemblik*, welke in 1593 het eerst naar *Guinea* zeilden. De haven der ſtad is zeer ruim en goed, zelfs zouden er driehonderd ſchepen in kunnen liggen. Er zijn na 1795 zeer aanzienlijke gebouwen tot magazijnen voor de marine, en een droog dok gemaakt. De inwoners (thans 2780) geneerden zich voorheen meest met den houthandel, doch beſtaan tegenwoordig meer door het vertier van granen en kaas. *Medemblik* had in vroeger' tijd een Admiraliteits-magazijn en eene munt.

In den driehoek tusſchen deze drie ſteden liggen eene groote menigte dorpen, waarvan wij de voornaamſte zullen opnoemen. Tusſchen *Hoorn* en *Enkhuizen* loopt een ſtraatweg drie uren verre, genaamd *de streek*, alwaar zeer vele tuinzaden gekweekt worden, bezet met eene bijna aaneengeſchakelde reeks van acht dorpen, *Wester-* en *Oosterblokker* (1000 zielen), *Binnenwijzent* (500 zielen), *Westwoude* (540 zielen), *Hoogkarspel* (1000 zielen), *Grootebroek* (met eene ſchoone kerk, met *Lutjebroek* 1630 zielen), en *Bovenkarspel* met *Broekerhaven* (930 zielen). Deze dorpen maken te zamen twee zoogenoemde ſteden of vlekken uit, *Westwoude*, de vier eerstgenoemden, en *Grootebroek*, de vier laatstgemelden bevattende. Voorts *Aandijk*, in 1750 nog ſlechts eenige buurten onder *Grootebroek*, thans een dorp met 1330 inwoners; *Abbekerk* met 660, *Opperdam* met 500, *Twisk* met bijna 600, *Berkhout* met 1280, *Avenhorn* met 240, en *Groothuizen* met 220 inwoners.

Tusſchen *Hoorn* en *Medemblik*, en dus in het midden des lands, liggen *Zwaag* met 1210, *Nibbinxwoude* met 470, en *Houwaart* met *Oostwoude* 600 inwoners. Meer westwaarts liggen *Wognum* en *Watway* met 900, *Zijbekarspel* met *Beuning-*

ningbroek 640, *Spanbroek* met 680, *Hoogwoude* met 1270, en *Venhuizen* met *Hem* 1440 inwoners, met het praalgraf van REINOUD VAN BREDERODE, Heer van *Venhuizen*, in de anders gemeene kerk; aan de grenzen van *Kennemerland* *Warmenhuizen* met 750, en *Haringkarspel* of *Heerenkarspel* met 1010 inwoners. Deze dorpen ſchieten in bevalligheid, levendigheid of aanzien van woningen bij vele *Zuidhollandſche* dorpen verre te kort.

De eilanden van *Noordholland* tusſchen de *Noord-* en *Zuiderzee* zijn: *Texel* of *Tessel*, tusſchen welk eiland en *de Helder* de meeste doorvaart van zeeſchepen naar *Amsterdam* is. Het inloopen van 't *Marsdiep* wordt echter door twee groote zandplaten, de *Noorder-* en *Zuiderhaaks*, moeijelijk gemaakt. *Texel* is thans vereenigd met *Eijerland*, ten noordoosten van hetzelve, 't welk, zoo men meent, aldus naar de eijeren der vele zeemeeuwen genoemd is; het geheele eiland is drie uren lang en een half uur breed. Op *Texel* zijn vele (naar men denkt wel 20,000) ſchapen, waarvan de bekende groene *Texelſche* kaas gemaakt wordt, en wier wol ook een goed vertier aan de inwoners verſchaft. *Texel* is reeds in 900 bekend geweest, en heeft ſedert vele lotgevallen met de *Kennemers* gemeen gehad. Eerst in de dertiende eeuw werd het voor goed van het vaste land afgeſcheurd. In 1491 verloor dit eiland, ten gevolge van den opſtand van het kaas- en broodsvolk, alle zijne voorregten, doch bekwam die in 1494 terug. In Julij 1672 trachtten de *Engelſchen* hier eene landing te doen, doch werden door eene bijzondere werking der Voorzienigheid, eene ebbe

van twaalf uren, die door een noordwesten ſtorm gevolgd werd, in hun opzet verhinderd.

Men heeft verſcheidene dorpen op *Texel*, onder welken *de Burg* (de hooſdplaats), in het midden, *het oude Schild*, aan de oost- en *den Hoorn*, aan de zuidzijde, tegenover *den Helder*, de voornaamſten zijn. Aan *den Hoorn* werd de beroemde A. LOOSJES PZ. geboren, die echter bijna zijn geheele leven te *Haarlem* heeft doorgebragt. Geheel *Texel* bevat 5130 inwoners, die zich, behalve de ſchapenfokkerij en landbouw, ook grootelijks met loodſen der vele hier binnenloopende ſchepen generen. Aan de west- en noordzijde zijn duinen, aan de oost- en zuidzijde dijken.

Vlieland, een lang ſmal eiland, noordoostwaarts van *Texel*, is met duinen gedeeltelijk tegen de woede der golven gewaarborgd. Tuſſchen hetzelve en *Texel* is het *Eijerlandſche Gat*, 't welk niet zeer geſchikt is voor de doorvaart van ſchepen; des te meer vaart men ten oosten door het *Vlie*, den ouden mond des *Rhijns* door het meir *Flevo*, voornamelijk naar de *Oostzee*.

Er is ſlechts één dorp op dit eiland, *Oostvlieland*; *Westvlieland* is geheel door de zee weggeſpoeld, en het geheele aantal der inwoners bedraagt niet boven de 560.

Ter Schelling is het noordoostelijkſte eiland van *Holland*. De inwoners zijn viſſchers of bouwlieden, en talrijker dan op *Vlieland*.

In de beide dorpen *Oost-* en *Westerſchelling* vindt men 2260 inwoners. Aan de oostzijde is ook tamelijke doorvaart van ſchepen.

Wieringen, naar het vele wier dus genoemd, met 1370, *Urk* met 740, en *Marken* met 680 inwoners, zijn eilanden in

in de *Zuiderzee*. *Wieringen*, 't welk als tot eene ſtroombrekende voormuur voor *Westfriesland* dient, waarmede het in vroegeren tijd heeft zamengehangen (hier zijn ook gebouwen, aan de westpunt, tot het houden van *Quarantaine*) heeft bouwland en ſchapenteelt; *Urk* heeft wei- en hooiland, doch *Marken*, tegenover *Edam* gelegen, meest enkel viſcherij. De *Markenaars* zijn in beſchaving van zeden bij hunne naburen op het vaste land zeer verre ten achter. Er heeft een plan beſtaan, om dit eiland met het vaste land door een' dijk te verbinden, en daarmede de affluiting van het *IJ* (door ſluizen) te vereenigen: doch dit kostbare werk ſchijnt geſtaakt.

XII. DE PROVINCIE ZEELAND.

Zeeland, het zuidwestelijkst gedeelte van het voormalige Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden*, beſtaat uit zeven eilanden (behalve eenige kleinere), en, ſedert de bijvoeging van *Staats-Vlaanderen*, uit een' ſmallen ſtrook van het vaste land. De eilanden liggen alle tusſchen de monden der *Schelde*, welke rivier, na de grensſcheiding tusſchen *Braband* en *Vlaanderen* gemaakt te hebben, hier aan haren uitloop (gelijk de meeste aanzienlijke ſtroomen) een aantal eilanden vormt, die door den Ooster-arm der *Schelde* in twee hoofddeelen geſcheiden worden. — Van dáár ook waarſchijnlijk de naam, die het land draagt: en, gelijk het alles aan de zee te danken heeft, zoo heeft het aan den anderen kant ook geen' grooteren vijand: het wapen der Provincie is een leeuw, worſtelende tegen de golven. — Geduchte zeeſchade heeft *Zeeland* in 1421, 1530 en 1532 geleden; in het laatstgemelde jaar werden de eilanden *Noord-* en *Zuidbeveland* en *Borselen* overſtroomd, en *Romerswale* tot een eiland gemaakt, welke bloeijende ſtad naderhand geheel wegſpoelde. Weinig minder was de overſtrooming van 1570, en in die van 1808 werd *Vlissingen* deerlijk geteisterd. Daar nu *Zeeland* ſlechts aan de westzijde, in *Walcheren* en *Schouwen*, eenige duinen heeft, zoo moet het door zware zeedijken tegen de woede der golven bewaard wor-

worden, 't geen het onderhoud dezes landſchaps zeer kostbaar maakt. Aan den anderen kant is *Zeeland* ook door zijne ligging, bij eene goede zeemagt, volkomen tegen vijandelijken inval beveiligd. Echter moest het gewest in 1795, bij gebrek van zoodanig eene magt, voor de *Franschen*, en in 1809 voor de *Engelschen* bukken. Doch de bezetting van dit land wordt voor vreemde troepen moeijelijk, wegens de ongezondheid der luchtſtreek voor den vreemdeling, uit hoofde van de dampen, uit de ſlekken oprijzende, die bij laag water droog liggen (waaraan echter de ingezetenen gewoon zijn); zelfs hebben uitheemſche Vorsten, bij het overlaten van troepen aan den Staat, wel eens uitdrukkelijk bedongen, dezelve niet in *Zeeland* te leggen, en in 1809 werd het *Engelsche* leger aldaar voor een groot gedeelte door vernielende koortſen verſlonden. De *Zeeuwen* zelve willen niets van deze ongezondheid hooren, die hen ook minder treft dan den vreemdeling: doch zoo veel is althans ontegenſprekelijk, dat hier doorgaans meer voor- en najaarskoortſen heerſchen dan elders in *Nederland*, dat men zich ten zorgvuldigſte, bovenal in het najaar, voor de avondlucht wachten, en zich alsdan warmer moet kleeden, en dat zelfs een goed glas wijn en ſterke drank hier minder nadeel doen dan elders.

Wij zeiden boven in de algemeene inleiding, de monden der *Schelde*, als de eenige rivier van *Zeeland*, nader bij dat gewest te zullen beſchouwen. Wanneer de *Schelde Braband* verlaat, verdeelt zij zich in twee armen, de *Hont* of *Wester-Schelde*,

die, ten Zuiden van *Zuidbeveland* en *Walcheren* ſtroomende, bij *Vlissingen* in de *Noordzee* valt, en de *Ooster-Schelde*, die *Zuidbeveland* van *Tholen*, *Walcheren* en *Noordbeveland* van *Schouwen* afſcheidt en tusſchen die laatstgemelde eilanden ook in de zee valt. Ten oosten van *Tholen* loopt eene ſprank derzelve, de *Eendragt:* gelijk tusſchen *Noordbeveland* en *Walcheren* de *Zuidvliet*. De eilanden *Zuid-* en *Oostbeveland* en *Wolfaartsdijk* zijn thans door bedijking vereenigd, en maken met *Walcheren*, *Noordbeveland*, *Schouwen en Duiveland*, en *Tholen* de tegenwoordige *Zeeuwsche* eilanden uit. Tusſchen *Walcheren* en *Zuidbeveland* wordt de *Ooster-* en *Wester-Schelde* vereenigd door het *Sloe*. De wijde mond der *Ooster-Schelde* heet de *Roompot*.

Zeeland is bij uitſtek vruchtbaar. De zware kleigrond geeft een' overvloed van bij uitſtek goede tarwe, verre boven de behoeften der inwoners, voorts garst, zeer goede aardappelen, kleine witte boonen, die veel, zelfs naar *Spanje*, uitgevoerd worden, voornamelijk uit *Walcheren*, vlas, en een' aanzienlijken voorraad van meekrap (die benevens de tarwe het hoofdvoortbrengſel uitmaakt, ſterk uitgevoerd wordt, en waarvan op *Schouwen*, omſtreeks *Zierikzee*, de beste geteeld wordt): voorts vele en goede boomvruchten. Van houtgewas tot brandſtof zijn olmen, esſchen, elzen en wilgen overvloedig, doch de eiken ſchaars; turf ontbreekt geheel, weshalve er vele ſteenkolen ingevoerd worden. De zoogenaamde *zeekoraal*, eene eetbare en zelfs aangename plant, die men veel op de ſchorren (of aange-

ſlib-

ſlibde gronden) vindt, dient tegen de ſcheurbuik. Wegens den overvloed der korenvelden zijn de weilanden, en dus de veeteelt, van minder belang; nogtans zijn er vele ſchapen, vooral op de bovengenoemde ſchorren; ook vindt men er een goed ras van werkpaarden. De ſtroomen zijn rijk aan visſchen en ſchelpdieren, zoo als ansjovis, rog, tongen, molenaar, garnalen, oesters en zeer blanke mosſelen, welke laatſte uitgevoerd worden; uit welk alles, met het klein beſtek des lands vergeleken, blijkt, dat *Zeeland* in vruchtbaarheid voor geene landſtreek van gelijke poolshoogte behoeft te wijken.

De *Zeeuwen* waren van ouds bijzonder kloek en forsch, doch tevens opregt van aard, gelijk uit het ſpreekwoord: *goed rond, goed Zeeuwsch*, en uit hunne nooitvolprezene heldendaden in den *Spaanſchen* oorlog blijkt. Dezen verrigtten zij meest ter zee, gelijk de natuur van hun land hen dan ook tot onverbeterlijke zeelieden gevormd heeft. — Zij behoorden, van overoude tijden af, tot *Vlaanderen*; doch maakten daarna de ingezetenen uit van een afzonderlijk Graafſchap, hetwelk ſteeds met *Holland* vereenigd was, nadat over *Zeeland bewester-Schelde* tusſchen de *Vlamingen* en *Hollanders* langdurige oorlogen gevallen, en eindelijk FLORIS V. zich over het geheele landſchap als Graaf had doen erkennen. Ook ten tijde van het Gemeenebest bleef *Zeeland* meer bijzonder met *Holland* vereenigd; het droeg, gelijkelijk met dat gewest, de Hooge Overheid aan Prins WILLEM I. op, en had met *Holland* een geregtshof en hoogen raad gemeen, hoewel veel min-

der aanzienlijk, blijkens het aantal leden ter Statenvergadering (tweede kamer), waartoe *Holland* niet minder dan *tweeëntwintig*, en *Zeeland* ſlechts *drie* Afgevaardigden zendt. De onlusten, hier in 1672 en 1747 voorgevallen, waren minder hevig dan in *Holland*; doch in 1787 hadden er treurige tooneelen van plundering en andere ongeregeldheid plaats. In 1809 landde hier eene *Engelſche* vloot, bezette *Middelburg*, deed *Vere* bij verdrag overgaan, en vernielde *Vliſſingen* bijna door een allerhevigst bombardement. Nogtans was deze krijgsmagt den ingezetenen, bij welke zij de ſtrengſte krijgstucht in acht nam, alles betaalde, en den handel bevorderde, even aangenaam, als de komst der *Franſchen*, na de ontruiming van *Walcheren* in December, hun door de vele huiszoekingen en belemmering van alle vertier laſtig en ſchadelijk werd. Bij het verdrag van 16 Maart 1810 moest geheel *Zeeland* aan *Frankrijk* worden afgeſtaan, en werd toen, als door eene bijzondere gunst van NAPOLEON, die dit gewest (eene voormuur voor *Antwerpen*) te meermalen bezocht, een Departement onder den naam van *de Monden der Schelde*. In December 1813 werden de *Zeeuwſche* eilanden, behalve *Walcheren*, van dien algemeenen vijand verlost; laatstgemelde eiland, waar zij *Vliſſingen* herſteld, en tot eene geduchte veſting gemaakt hadden, bleef in hunne magt tot den wapenſtilſtand van 1814, door welken alle veſtingen en plaatſen buiten *Frankrijk* moesten ontruimd en aan de bondgenooten teruggegeven worden. Thans is *Zeeland* in de regten van een afzonderlijk *Provinciaal* ſtaatsbeſtuur herſteld.

De

De blakende liefde der *Zeeuwen* voor het vaderland, waarvan zij, door het omſlaan van *Vlissingen* in 1572, den grond hielpen leggen, is alleen door die der *Atheners* en *Spartanen* tegen XERXES in de geſchiedenis geëvenaard. Hun vermaard: *liever Turksch dan Pausch!* is zelfs, in den geest der toenmalige tijden en omſtandigheden, zeer wel te regtvaardigen. Zij waren, in 1574, de ontzetters van *Leyden*. Zij verſloegen de *Spaansche* zeemagt in datzelfde jaar. Hunne *houten muren* (niet min doorluchtig dan die van *Athene* of *Britannië*) deden, naar evenredigheid van hun klein gewest, ruim zoo veel als die van *Holland* tot afbreuk des gemeenen vijands zoo wel in de rivieren als op zee. DE RUITER en de EVERTSEN's waren hunne landslieden. Op den *Nederduitschen* zangberg prijken hun CATS, ANTONIDES en BELLAMY.

Zeeland is thans met *Staats-Vlaanderen* ('t welk daarmede vereenigd is) in vijf Districten verdeeld, heeft negen ſteden en honderd acht plattelandsgemeenten.

1. HET DISTRICT MIDDELBURG.

Het voornaamſte, ſchoon niet het grootſte eiland van *Zeeland* is *Walcheren*, in de gedaante van een' aan de punten afgeronden vierhoek, omtrent tien uren in den omtrek, bevattende drie ſteden, benevens verſcheidene vlekken en dorpen. Het wordt door het *Sloe* zuidoostwaarts van *Zuidbeveland* afgeſcheiden; heeft aan de westzijde duin, en is voor het overige door dijken, vooral door den grooten

Westkappelscheh dijk, tegen het geweld der golven beveiligd. Het is voornamelijk vruchtbaar in tarwe, koolzaad en witte boonen. De hoofdplaats van dit eiland en van de geheele Provincie, is

Middelburg, bijna midden in het land, de hoofdſtad van *Zeeland*, vergaderplaats der Staten, en zetel van den Gouverneur, in 1796 nog met 17,600 inwoners bevolkt, thans met 13,547, bijna van eene ronde gedaante, en een goed uur in den omtrek. Zij was eertijds bevestigd, en verduurde een beleg van tweeëntwintig maanden in den jare 1574, toen de dappere *Spanjaard* MONDRAGON haar tegen Prins WILLEM I. verdedigde, doch eindelijk uit gebrek moest overgeven, 't welk zoo hoog geklommen was, dat men van lijnzaadkoeken en paardenvleesch bruiloft hield, de ſoldaten elkander om eene rat naar het leven ſtonden, en in twee maanden 1566 menſchen van gebrek vergingen. Sedert heeft de ſtad geen aanſtoot meer geleden, en is thans niet meer houbaar. Hare eerſte keuren ontving zij van Grave WILLEM I. in 1217, en ſtrekte daarna vaak tot twistappel tusſchen de *Vlamingen* en *Hollanders*.

Hoezeer niet aan zee liggende, had *Middelburg* weleer met dezelve gemeenſchap door eene haven van een half uur lang, die bij *Rammekes* uit het *Sloe* in het land, en verder tot aan de ſtad liep, voor de grootſte ſchepen bekwaam was, en ook aan het ſcheepsdok water verſchafte; welke, geheel vervallen zijnde, in 1817 door eene nieuwe haven vervangen is, die zuidwaarts van *Vere* in zee loopt, doch ook al (zoo men wil) begint te verzanden, terwijl zij anders voor *Zeeland* van onberekenbaar nut moet zijn, daar zij met eene regte lijn door het eiland in zee loopt. — *Middelburg* dreef weleer een' zeer aanzienlijken handel, had eene kamer der *Oostindische* Compagnie, eene Admiraliteit, enz.

Thans

Thans is alles deerlijk vervallen. Met treurigheid ziet men op de lange kaal, die onder de namen van *Turf-*, *Londensche-* en *Rouaansche*-kaai de oostzijde der ſtad van het N. naar het Z. doorſnijdt, de puinhoopen van de werven en gebouwen der O. I. Maatſchappij: alle die gebouwen zijn weg, en de menſchen verdwenen. Dit is aan den oostkant der gracht: doch de *Londensche-*, en vooral de *Rouaansche*-kaai behooren nog tot de ſchoonſte gedeelten der ſtad, waar vele renteniers wonen, van welke de neringdoende ingezetenen tegenwoordig hoofdzakelijk beſtaan moeten. Aan den *Oostindischen* handel had *Middelburg* weleer na *Amsterdam* van alle *Nederlandsche* ſteden het meeste aandeel (een vierde was voor de kamer *Zeeland*); doch de opening der *Schelde* voor *Antwerpen* heeft der *Zeeuwsche* koopvaardij een' doodelijken ſlag toegebragt. De *Oost-* en *Westindische* handel is genoegzaam te niet. In 1816 en 1817 zijn wel weder twee ſchepen op *China*, en vijf op de *Westindiën* gevaren: doch wat is dit bij vorige tijden? Thans handelt men hier nog in granen en zout; buiten de ſtad zijn verſcheidene houtzaagmolens: ook zijn er eenige fabrieken, enz.

Onder de ſtadsgebouwen verdient het raadhuis, op de ruime en ſchoone groote markt ſtaande, en prijkende met vijfentwintig kolosſale beelden der *Hollandsche* Graven, voorts met een' ſierlijken toren, vermeld te worden. De oude voormalige Abdij van O. L. V. en St. NICOLAAS is de zitplaats der Staten van *Zeeland*, der Gedeputeerde Staten en van den Gouverneur, en dient tot verſcheidene *bureaux*: ook vertoefde hier Z. M. in 1814. Het ſchoone plein der Abdij is met verſcheidene rijen boomen beplant. *Middelburg* heeft thans drie *Nederduitsch*-Hervormde kerken, want door de vermindering der bevolking op de helft zijn de *Oude* of *St. Jacobs-*, de *Vischmarkts-* en *Gasthuis*-kerk of onbruikbaar geworden, of afgebroken, of aan de *Roomschen* af-

afgeſtaan (die hier echter eene naar evenredigheid ſlechts geringe kudde uitmaken). In de *nieuwe kerk* zijn thans uit de *oude* overgebragt de praalgraven der zeehelden JAN en CORNELIS EVERTSEN, en twee gedenkteekenen van Graaf WILLEM II., Roomsch-Koning, en zijnen broeder FLORIS, Voogd van *Holland* in de minderjarigheid van FLORIS V., in vergulde letteren. De *Koorkerk* is eigenlijk het koor der oude Abdij, door eene muur van het ſchip (de *nieuwe kerk*) geſcheiden. De toren der Abdij, in de wandeling *de lange Jan* genaamd, kan door het geheele eiland gezien worden. De *Oostkerk*, in 1647 begonnen, in 1667 voltooid, is een zeer ſchoone achtkante koepel. De predikſtoel, van ſchitterend wit gepolijst hout, naar marmer zweemende, ſtaat onder het uitnemend fraaije orgel. Van den omgang heeft men een zeer goed gezigt over de geheele ſtad, *Vere*, *Vlissingen*, *Arnemuiden*, *Domburg*, enz. Voorts is er nog eene *Luthersche* en *Doopsgezinde* kerk. Het *Zeeuwsche* Genootſchap der Wetenſchappen, voorheen te *Vlissingen*, is thans hier gevestigd. Het vergadert, benevens de Bouw- en Teeken-Academie, twee Natuurkundige Genootſchappen, en het Departement *Middelburg* der Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen*, in het *Musëum* in de *Latijnsche-Schoolstraat*. Men bewaart hier nog het wiel, waaraan DE RUITER op de lijnbaan te *Vlissingen* gedraaid heeft; de ſjerp van den braven ARNAUD, tegelijk leeraar en legerhoofd der *Waldensen*, enz. Voorts zijn hier voorwerpen van Natuurlijke Hiſtorie, eenige weinige oudheden, benevens ſchilderijen en zeldzaamheden. De boekerij van het *Zeeuwsche* Genootſchap beſlaat vier kamers, en daaronder zijn eenige werken van belang. Het *Planetarium*, in 1786 voor den Heer VAN DE PERRE vervaardigd, is door deszelfs weduwe aan het Genootſchap ten geſchenke gegeven. — Voorts zijn hier nog merkwaardig: de uitgeſtrekte vlakte van het *molen-*

lenwater, voorheen een waterſpiegel, thans een ſtuk lands met eene breede gracht, rondom met zeer ſchoone huizen bezet, waaronder ook de ſchouwburg: — *het lange Delft* (*Delft* is *sloot* of *gracht* in den *Zeeuwschen* tongval), eene der beste ſtraten met vele winkels: de *Gortstraat*, de *Noordstraat*, het *Spui* of de *Dam*, enz.

Vlissingen, eene beroemde ſtad aan de zuidkust van *Walcheren*, tegenover *Breskens* in het eiland *Kadzand*, en dus vlak aan de doorvaart naar *Antwerpen*, een uur van *Middelburg*. Van *Middelburg* naar *Vlissingen* geleidt een ſtraatweg. Deze weg, voorheen met de heerlijkſte buitenplaatſen gezoomd, en zoo digt belommerd, dat men zelfs bij zwaren regen daaronder droog bleef, loopt thans, naar den kant van *Vlissingen*, door eene kale vlakte, want de *Franschen* hebben alles rondom die vesting geſlecht, om de werken vrij te houden. Weinige ſteden of plaatſen zijn in de *Nederlandsche* Geſchiedenis zoo vermaard geworden door voor- en tegenſpoed als *Vlissingen*. Het was van hier, dat FILIPS II. in 1559 ſcheep ging naar *Spanje*, om nimmer wedertekeeren. *Vlissingen* plantte het eerst, in 1572, uit eigene aandrift, de baniere der vrijheid in *Nederland*, na het innemen van *den Briel* door de *Watergeuzen*, waarvan de gedachtenis in een *Latijnsch* opſchrift boven een der poorten bewaard werd, tot op de vernieling dier poort door de *Franschen*. Hare inwoners hadden het meeste aandeel aan de verovering van *Middelburg*, en andere heldendaden der *Zeeuwen* in die dagen. De ſtad bekwam toen door WILLEM I. ſtem in Staat, als de vijfde van *Zeeland*, en werd wel in 1585 aan de *Engelschen* verpand, doch in 1616 weder gelost. De vrijheid, gevoegd bij de goede ligging, deed den handel van *Vlissingen* grootelijks bloeijen; het uitnemende dok, in 1688 aangelegd, 1700 *Rhijnlandsche* roeden lang, en 200 breed, kon eene vloot van tachtig groote ſchepen ber-

bergen, en werd, toen door het inſtorten der zeeſluizen in 1744 de ingang verſtopt geraakte, in 1750 door de zorg van Prins WILLEM IV. herſteld. Zuidwaarts binnen in hetzelve ziet men het *drooge dok*, geſchikt tot kalfatering der beſchadigde ſchepen. Niettegenſtaande *Vlissingen* dus in omtrek en bevolking met de groote *Hollandsche* ſteden, of met *Middelburg*, niet in vergelijking kwam, was echter de welvaart en werkzaamheid in deze plaats naar evenredigheid grooter, dan in eene dier ſteden. Dan met het verlies van *Neêrlands* magt ter zee begon ook *Vlissingen* te kwijnen, en van eene aanzienlijke koopſtad allengs tot den hoofdzetel van den *Engelschen* ſmokkelhandel te vervallen. Niets echter benadeelde haar zoo zeer, als het vredesverdrag met *Frankrijk* in 1795, bij hetwelk de haven en zeewerken van *Vlissingen* tot een gemeenſchappelijk eigendom van *Frankrijk* en *Nederland* verklaard werden, waarvan de gevolgen voor handel en zeevaart gereedelijk te beſeffen zijn. Bij den vrede van 1802 ſcheen de plaats een weinig te herleven, doch werd door de gedwongene verwijdering aller ſmokkelhandelaars, in 1803, in de hartader getroffen. Sedert was deze ſtad aan eene onafgebrokene reeks van onheilen blootgeſteld. In 1807 werd zij, tegen *Oostfriesland*, geheel aan *Frankrijk* afgeſtaan, hetwelk vele harer aanzienlijkſte familien tot verhuizing naar *Middelburg* bewoog. In 1808, des nachts van den 14. op den 15. Januarij, overſtroomde de zee het lagere en een gedeelte van het hoogere gedeelte der ſtad, waardoor, behalve de onberekenbare ſchade aan huizen en goederen, vele menſchen het leven verloren. Daarenboven werd zij nu nog in ſtaat van beleg geſteld, de vestingwerken aanzienlijk vermeerderd, en alle ſchoone wandelwegen en buitenplaatſen rondom de ſtad vernield. In 1809 landden er de *Engelschen*, en beſchoten de ſtad met de nieuw uitgevondene helſche vuurpij-

pijlen van CONGREVE, waardoor het raadhuis, met de uitmuntende bibliotheek van den Heer LAMBRECHTSEN, in 1761 aan de ſtad geſchonken, de *Oost-* en *Fransche* kerken, benevens nog zevenenzestig andere gebouwen geheel, en vier gedeeltelijk, in de ſtad, en vierenvijftig buiten dezelve in de asſche gelegd werden, meer dan driehonderd perſonen het leven verloren, en de nog overgeblevene aanzienlijke huisgezinnen haar verlieten, zoo dat *Vlissingen* bijna niet dan door gemeene lieden, meest *Vlamingen*, bewoond bleef, die echter, door de groote werken, welke NAPOLEON na het vertrek der *Engelschen* deed aanleggen, zeer wel de kost wonnen. Het ſtadhuis, in 1594 naar het model van het *Antwerpsche* gebouwd, was, hoezeer ouderwetsch, een der aanzienlijkſte en ſtevigſte gebouwen van *Zeeland*; men merkte er voornamelijk een' kunſtigen wenteltrap op. Van de vier Hervormde kerken is er nog ſlechts ééne overgebleven (de *groote kerk*). In 1813 bleef deze plaats een verſterkt punt voor de *Franschen*, en de gelande *Britsche* vloot waagde geen' aanval op hetzelve; het was eerst ten gevolge der wapenſchorſing, en naderhand van den vrede van 1814, dat het geheele dok, de uitgebreide zee-, haven- en vestingwerken, timmerwerven, enz. geſchikt voor eene vloot van vijftig oorlogsvaartuigen, benevens een derde der aldaar werkelijk liggende vloot, aan het vaderland werden teruggegeven. — Sedert den vrede van 1814 zijn alle de zeewerken en magazijnen der *Marine* van *Antwerpen* naar *Vlissingen* overgebragt, alwaar voor eenigen tijd nog twee oorlogſchepen van tachtig ſtukken, *de Zeeuw* en de *Neptunus*, onder twee kappen, zoo hoog als kerktorens, die 180,000 guldens hebben gekost, en van welke men *Vlissingen* van verre kon herkennen, werden gebouwd: zelfs de *Constructie*-werf is van *Antwerpen* geheel herwaarts overgebragt. De inrigting van dit ſchoone gebouw

bouw is voortreffelijk, en bevat al het noodige tot bouwing en uitrusting van oorlogſchepen. Het getal der manſchappen, voor de *Marine* gebezigd, bedroeg in 1824 omtrent 600. — Dit alles geeft aan *Vlissingen* weder vertier en levendigheid, daar ook de vaart door de *Schelde* voorbij de ſtad ſedert de herleving van *Antwerpen* weder zeer aanmerkelijk is. Op het *groote hoofd* ontdekt men het tegenoverliggende *Breskens*, andere plaatſen van het land van *Kadzand* en *Axel*, *Zuidbeveland*, enz. — *Vlissingen* zal den *Nederlander* ook altijd onvergetelijk blijven, als de geboorteplaats van den grooten MICHIEL ADRIAANSZ DE RUITER (in 1607), van de heldhaftige gebroeders CORNELIS en JAN EVERTSEN, hunnen vader, grootvader en zonen; J. DE MOOR, J. en A. BANCKERT, alle beroemde zeehelden; de kooplieden en ſtaatsmannen A. en C. LAMPSINS; de eerſte *Nederlandſche* Romanſchrijfſter ELIZABETH WOLFF, geb. BEKKER, en van den liefelijken dichter BELLAMY. In 1796 telde de ſtad 5700 inwoners, en thans weder 6760.

Vere, of *Ter Vere*, oudtijds (en nog bij de *Engelschen*) *Kampveer*, voorheen eene aanzienlijke zeeſtad, aan de noordoostzijde van *Walcheren*, maakte met *Vlissingen* voorheen een Markgraafſchap (*Marquisaat*) uit, hetwelk in 1581 door Prins WILLEM I. gekocht werd, en, na lange tegenſtribbeling der toenmalige Staten van *Zeeland*, door Prins WILLEM IV., als wettigen erfgenaam van den ouden tak des huizes ORANJE, in 1750 plegtig werd in bezit genomen (nadat gemelde Vorst te *Vere* het eerst tot Stadhouder was uitgeroepen), en door zijn Huis behouden tot op de Staatsomwenteling van 1795. *Vere* telde, met haar regtsgebied, in 1796 niet meer dan 1860, en nu bevat het naauwelijks 1000 inwoners. Het is thans deerlijk vervallen, verarmd, en bezit naauwelijks meer de ſchaduw van het oude *Kampveer*. Hier was in 1572 het tooneel der heldendaden

van

van JACOB SIMONSZ. DE RIJK. De handel was er in den aanvang dier eeuwe zoo bloeijend, dat (volgens REIGERSBERG) bij een' oostenwind wel eens zestig ſchepen op éénen dag binnenliepen. Vóór de laatſte onheilen van *Nederland* werd er nog vrij ſterk op *Schotland* gehandeld, vermits hier de *Schotsche* ſtapel was, en er was, even als te *Vlissingen*, veel ſmokkelvaart van *Engelschen*, om jenever te halen. — Het *Veersche Gat* of vaarwater voor de ſtad, aan welks ingang het fort *den Haak* ligt, kan groote ſchepen bergen, niettegenſtaande de nabijheid der zandbanken in den mond der *Ooster-Schelde*. Veel heeft *Vere* door watervloeden, vooral in 1570, 1617 en 1631 moeten lijden. De ſtad was bevestigd, en ſtond in 1809 een kort beleg van de *Engelschen* door. Het kasteel *Zandenburg* en de toren van *Zandijk*, twee oude geſtichten, zijn door de *Franschen* afgebroken. Van dit *Zandenburg* was J. VAN BORSSELE, de vriend van ERASMUS, kanonnik. Er waren weleer twee Hervormde *Nederduitsche* en éene *Schotsche* kerk. In de groote kerk, met een' ſtompen toren, wordt niet meer gepredikt, maar zij is door de *Franschen* tot een hospitaal aangelegd en gebruikt. De graffteden werden door deze onverlaten vernield, en zelfs de overblijffelen der dooden niet geſpaard. Bij de herſtelling van 1813 waren de krachten der ſtad te zwak, om de kerk in haren vorigen ſtaat te herſtellen, zoo dat men haar nu tot een *werkhuis voor bedelaars* uit de geheele Provincie gemaakt heeft, van welke ſommigen van tijd tot tijd naar de *Ommerschans* worden overgebragt. Deze veranderde beſtemming is een treurig beeld der geheel verarmde ſtad. Men vertoont hier een' kunſtigen arduinſteenen regenbak, en een kostbaren zilver-vergulden beker, door MAXIMILIAAN van *Bourgondië*, Heer van *Vere*, ter gedachtenis van den veldtogt tegen de *Duitsche* Protestanten, in 1547, aan de ſtad geſchonken. — Er komt

hier op gezette tijden eene ſtoomboot van *Rotterdam* aan.

Behalve deze drie eigenlijke ſteden, heeft *Walcheren* nog drie vlekken, aldaar *smalsteden* genoemd, namelijk:

Arnemuiden, in de wandeling *Armuijen*, tuſſchen *Middelburg* en *Vere* aan zee, een uur van de hoofdſtad, voorheen eene aanzienlijke koopſtad, doch thans door verzanding der haven geheel vervallen, en niet meer dan 1160 inwoners bevattende. Het plaatsje heeft den naam naar het thans meest verdroogde watertje *Arne*. Van hier vertrok het eerſte ſchip naar de *Oostindiën*. Prins WILLEM I. maakte het in 1574 onafhankelijk van *Middelburg*. De inwoners genéren zich voornamelijk door verſcheidene zoutketen, die echter in verval zijn, en van de verſche viſchvangst. Op den kerktoren wijst een uurwerk de gedaanteverwisſelingen der maan aan. KENAU HASSELAAR werd hier met het waagmeesterſchap, en de ontvangst der belasting op de turf voor hare kloekmoedigheid te *Haarlem* beloond.

Westkappel, aan het westelijk gedeelte des eilands, waar de mangel der weggeſpoelde duinen door den kostbaren *Westkappelschen* dijk vergoed wordt, van welks onderhoud zich de 1350 inwoners thans meest genéren, en die de woede der opgezette *Noordzee* moet keeren. De groote vuurtoren is ook zeer bezienswaardig. Deze plaats is zeer oud; de Christen-Zendeling WILLEBRORD vernielde hier in 694 een Afgodsbeeld van *Wodan*, en men heeft in 1515 een' gedenkſteen van HERCULES MAGUSANUS (misſchien uit een' tempel) gevonden, die nog in de kerk ingemetſeld te zien is. Oudtijds was *Westkappelle* mede eene aanzienlijke ſtad, die zesendertig haringbuizen in zee bragt, dezelfde voorregten als *Middelburg* genoot, en nog in 1507 een handelverdrag met *Vlissingen* ſloot, hetwelk kort daarna bijkans den geheelen handel van *Westkappel* tot zich trok. Dan de aanvallen der zee hebben die oude plaats bijna geheel weg-

ge-

geſpoeld, en het tegenwoordige *Weſtkappel* ligt meer landwaarts in.

Domburg, in een zeer vermakelijk oord bij de duinen, die *Walcheren's* noordweſtkust beveiligen, omzoomd door aangename lusthoven, die zeer ſchilderachtige partijen opleveren. *Domburg* is voor den oudheidkenner merkwaardig, door de in 1647 gevondene talrijke ſteenen, met het afbeeldſel eener zittende vrouw met een fruitmandje, en eenen hond naast zich, in 't *Latijn* het opſchrift dragende: *Aan de Godinne Nehalennia*, van welke men in geen ander land iets ontmoet. *Domburg*, 't welk met *Weſtkappel* door FLORIS IV. in 1223 ſtadsregt bekwam, doch nimmer muren of poorten had, bevat ſlechts 700 inwoners.

Rammekens, *Rammetjes* of *Zeeburg*, eene ſchans, aan den mond der haven van *Middelburg*, werd met *Vlissingen* en *den Brielle* van 1585 tot 1616 door de *Engelschen* in pand gehouden. Thans, na de verzanding der oude haven van *Middelburg*, zijn de woonhuizen verdwenen, en *Rammekens* is nu niet meer dan eene hoogte, met eene gracht, een' aarden' wal, en verſcheidene *Casematten*, ten deele door de *Franschen*, die al het andere afgebroken hebben, aangelegd. Één arbeider bewoont om niet eene Caſemat, en wiedt het met gras begroeide fort. Buiten hetzelve woont de Commandant.

Oostkappel, tusſchen hoog geboomte en fraaije buitenplaatſen der aanzienlijke *Middelburgers*, van welken er echter vele geſloopt zijn, met 700 inwoners, een zeer fraai dorp, in eene aangename ligging, en waarvan de kerk een orgel heeft (eene zeldzaamheid op de *Zeeuwsche* dorpen), met 520 inwoners; *Weſtsouburg*, weleer het landverblijf van den voortreffelijken MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, vriend van WILLEM I., met 300 zielen, ten zuiden van *Middelburg*. *Clevenskerke* met 200, *Serooskerke* met 800, *Gapinge* met

170, *Meliskerke* met 400, *Biggekerke* met 420, *Koudekerke* met 1100, *Grijpskerke* met 600, *Aagtekerke* met 350, *Zoutelande* met 420, *St. Laurens* met 420, *Nieuwland* met 560, *Ritthem* met 400, en *Vrouwenpolder* (waarvan de Hervormde pastorij een' zeer grooten tuin heeft) met 650 inwoners.

2. HET DISTRICT GOES.

Zuidbeveland, het grootſte der *Zeeuwſche* eilanden, heeft nogtans door overſtroomingen, vooral in 1532, een goed gedeelte lands aan de oostzijde verloren, hetwelk thans niet meer dan eene nutteloze ondiepte is. Op dit gedeelte des eilands ſtond weleer de ſtad *Romerswaal*; dezelve was zeer aanzienlijk, en berucht door den grooten rijkdom en de buitenſporige weelde harer inwoneren; de vloed van 1532 vernielde *Borſelen*, en ſcheidde *Romerswaal* van *Zuidbeveland*, welke ſtad vervolgens jaarlijks door de zee zoodanig geteisterd werd, dat men er in den aanvang der zeventiende eeuw geheel geene inwoners meer vond, en het geheele overſchot der ſtad in 1634 door de Staten van *Zeeland* voor 540 guldens 18 ſtuivers verkocht werd. Doch van dit overſtroomde land is, ſedert bijna vijftig jaren, wel 1000 morgen door indijkingen herwonnen, bij voorbeeld in 1773 de *Reigersberger* polder, aan 's lands zuidoosthoek. Zelfs is *Wolfaartsdijk* en *Oostbeveland* thans met het eiland verbonden. *Zuidbeveland* is uitſtekend vruchtbaar, meestal in tarwe, en het gezigt van de kruinen der vele dijken, die het geheele land doorkruiſen (*), en zelve bij uitſtek wel-

(*) De aanwinſten namelijk, of *schorren buitendijks*, hebben ſom-

welbebouwd zijn, op korenvelden, weilanden, landhoeven, boomgaarden en houtgewas, is betooverend ſchoon. Nog wordt echter dit bekoorlijke land meermalen met overſtroomingen gekweld. — De hooge ſtortvloed tusſchen den 14. en 15. Januarij 1808, die *Vlissingen* zoo deerlijk teisterde, had ook voor *Zuidbeveland* de noodlottigſte gevolgen. Geheele ſtreken en ſchorren, die men met de uiterſte zorg en vlijt weder aan de golven ontwoekerd had, werden op nieuw bedolven; het ſchoone dorp *Kruiningen* bijna verwoest, en over 't algemeen was de ſchade zoo groot, dat die, buiten de liefdadige hulp, door geheel *Nederland* toegebragt, niet weder te herſtellen was. In het volgende jaar landden hier de *Engelſchen*, voor welken *Zuidbeveland's* rijke boomgaarden (door het gebruik van onrijpe fruit), vereenigd met het klimaat, aanleiding tot beſmettelijke koortſen gaven, die een goed gedeelte des legers in het graf ſleepten.

De hooſdplaats *Goes* of *Ter Goes*, met 4880 inwoners, voormaals de derde ſtemhebbende ſtad van *Zeeland*, ligt aan de noordzijde des eilands, een kwartier uurs van een' arm der *Ooster-Schelde*, met welken zij door eene in 1442 gedolvene haven, aan wier punt twee ſchanſen zijn, gemeenſchap had, nadat de oude haven verzand is. De nieuwe haven, voor ruim tien jaren gedolven, is door de inſtorting der zeeſluis onbruikbaar. Naar deze ſtad wordt het geheele eiland doorgaans *het land van Ter Goes* genaamd, en niet zonder reden, daar hieromſtreeks zekerlijk de vroeg-

ſommige dijken thans in binnenlandſche rij- of wandelwegen veranderd.

vroegſte inwoners vertoefden, gelijk men nog aan verſcheidene opgeworpene hoogten (of *terpen*) ziet, waar de inwoners, bij hooge vloeden, met hun vee eene ſchuilplaats zochten. Van hier verſpreidden zij zich verder, en bedijkten allengs het geheele eiland. Omſtreeks 1300 werd hier het eerst een ſlot gebouwd; in 1350 verkreeg de ſtad ſchoone voorregten van Grave WILLEM V. en in 1417 van vrouwe JACOBA het regt tot een' jaarmarkt, die acht dagen duurde, en door het geheele zuidelijke *Nederland* beroemd was. In 1538 werd *Goes* bijna geheel door de pest ontvolkt, en in 1554 brandden er zeshonderd huizen af. Zij voegde zich in 1577 bij de partij des Prinſen tegen *Spanje*, op een verdrag, 't welk onder den naam van *Satisfactie der ſtad Goes* bekend, en door de pen van *Neêrland's* doorluchtigen Staatsman VAN DE SPIEGEL (van deze ſtad geboortig) opgehelderd is. *Goes* is klein, doch net, en beſtaat meest van den graanhandel, voorts van eenige zoutketen en meêſtoven. De lucht is er gezonder, dan in andere *Zeeuwſche* plaatſen. Men vindt er ééne kerk voor de *Hollandſche* en ééne voor de *Franſche* Hervormden, benevens ééne Roomſche. Behalve VAN DE SPIEGEL waren van hier de dichter ANTONIDES, benevens H. BARLANDUS, en ALBERT JOACHIMI geboortig.

Kruiningen, in 1796 met 880, thans met 1000 zielen bevolkt, heeft door de overſtrooming van 1808 onbedenkelijk veel geleden. Het ligt aan de zuidoostzijde des eilands, en men heeft er een dagelijksch veer naar *Vlaanderen*. Op het aangewonnen land of de ſchorren ten zuidoosten ſtaat het fort *Bath*, bekend in de jongſte Vaderlandſche Geſchiedenis, vooral door de ontruiming en herneming in 1809.

Nog vindt men op *Zuidbeveland* de dorpen *Borsele* of *Monster*, met 650 inwoners (het geſlacht der VAN BORSELEN'S

LEN's is in de *Nederlandsche* Geſchiedenis door de Heeren WOLFAART en FRANK VAN BORSELEN berucht en beroemd geworden); *Ellewoutsdijk* met 1400, *Hoedekenskerke* met 700, *Waarden*, bij *Kruiningen*, met 400, *Eversdijk* met 400, *Kapelle* met 1100, *Kloetingen* met 700, *'s Heer Arendskerke* met 1400, *Heinkenzand* met 1100, *der Nisse* met 450, *Wemeldingen* met 700, en *'s Gravenpolder* met 600 inwoners. Op het voormalige eilandje *Oostbeveland* is eene vuurbaak.

Wolfaartsdijk, een klein, thans ingedijkt eiland, tusſchen *Zuid-* en *Noordbeveland*.

Men vindt op hetzelve niet dan twee dorpen, *Oostkerke* of *Oesterland*, en *Sabbingen*, en in 't geheel ſlechts 670 inwoners. Het land is vruchtbaar, en vooral ten Oosten door uitgeſtrekte ſchorren omringd.

Noordbeveland wordt door het *Zuidvliet* van *Wolfartsdijk* afgeſcheiden; het was voormaals een der ſchoonſte en vruchtbaarſte *Zeeuwsche* eilanden, tot de overſtrooming van 1532 hetzelve met de inwoners grootendeels onder de vloeden bedolf, uit welke het niet dan eene eeuw later met moeite herrees, en op nieuw bedijkt werd.

Bij de plaats der oude ſtad *Kortgene*, die toen ook in het water verzonk, vindt men nog een rijk en ſchoon dorp van dienzelfden naam, met 700, en *Kats* met 300 zielen; voorts *Wissekerke* met 1800, en *Kolijnsplaat* met 1520 inwoners.

Ten oosten van *Noordbeveland* is de *Roompot*, tusſchen de banken *Onruſt* en *Schotsman*, waar in den winter van 1814 de legplaats der *Engelſche* vloot geweest is.

3. HET DISTRICT ZIERIKZEE.

Schouwen, door de *Ooster-Schelde* van de vorige eilanden afgeſcheiden, en het voornaamſte eiland van *Zeeland Beooster-Schelde*, was in vroeger' tijd veel aanzienlijker dan thans, doch heeft ook al van de woede der zee, die dit gewest zoo zeer geteisterd heeft, moeten lijden. De afſtand van *Noordbeveland*, thans een goed uur, was voormaals zoo gering, dat men elkander beroepen kon. Thans heeft het eiland ſlechts zeven uren in den omtrek, en telt 13,600 inwoners. De hoofdnéring der ingezetenen beſtaat in meêkrap, welke hier bijzonder goed en overvloedig geteeld wordt, en aan het eiland jaarlijks wel eene millioen guldens opbrengt. Nog groeit er vlas, en men handelt er in granen (het eiland voert jaarlijks omtrent 20,000 zak tarwe uit) en zout. Verſcheidene inwoners genéren er zich met de visſcherij, en met het vangen of ſpenen der uit *Engeland* aangebragte oesters, die alsdan het geheele land door verzonden worden. Aan de westzijde wordt het door duinen beſchut, doch in het midden, *de moer* of het *platte* genaamd, is het zeer laag, en 's winters doorgaans overſtroomd. Hier vindt men paling, eenden, ganzen, en eijeren van zeevogels, die aldaar hunne nesten komen maken.

De hoofdſtad is *Zierikzee*, zes uren van *Middelburg*, en even zoo verre van *Bergen op Zoom*, met 6250 inwoners, eene vrij groote ſtad, voormaals de tweede in rang der Provincie, en waarſchijnlijk de oudſte. Zij heeft even als *Middelburg* en *Goes* door een' landwaarts inloopenden, en met

thans

thans onhoûbare ſchanſen aan de invaart verſterkte haven gemeenſchap met den mond der *Schelde*. De inwoners genéren zich ten deele met den koophandel, die aldaar nog niet geheel vervallen is, vermits men er wel zeeſchepen naar *Frankrijk*, *Spanje* en *Engeland* uitrust, vooral met den handel in granen en meêkrap; ten deele met de visſcherij en de oestervangst. Zij was in de veertiende eeuw wegens het alhier gewonnen zout vermaard, en handelde ook naderhand ſterk in zout op *Frankrijk*. Bij de ſtad vindt men nog een' heuvel uit *zilzout-assche*, of *derrie* beſtaande, waaruit in vroeger jaren het zout getrokken werd. Ook was de uitvinder dezer trafiek, WILLEM MAARTENSZ., Heer van *Cromstrijen* en *Stavenisse*, uit *Zierikzee* geboortig. Men heeft er nog eenige trafieken, en eene ſcheepstimmerwerf. *Zierikzee* is in de Geſchiedenis vermaard wegens het zwaar beleg, door haar in 1303 tegen de *Vlamingen* doorgeſtaan, die toen geheel *Holland* en *Zeeland* overſtroomden, doch welke in een' hevigen aanval der belegerden afgeſlagen werden; gelijk ook door de overwinning, aldaar het volgende jaar door de vereenigde *Hollandsche* en *Fransche* vloten op de *Vlamingen* behaald. In 1414, 1458 en 1466 werd de ſtad deerlijk door brand geteisterd. In 1572 ging zij na een beleg aan de *Staatsche* zijde over, doch moest in 1576, na een' ſtouten overtogt der *Spanjaarden* van *Duiveland* naar *Schouwen* door het water heen, en een beleg van zeven maanden, weder voor den vijand bukken, die haar echter datzelfde jaar weder verliet. — De ſtad heeft drie Hervormde kerken (waaronder eene *Fransche*), eene *Lutherſche* en eene *Roomſche* kerk, alle met fraaije orgels voorzien, en een ſierlijk ſtadhuis. De haven is een half uur lang, en voor de grootſte ſchepen bevaarbaar; eene ſluis in dezelve heeft in de zeventiende eeuw aan de ſtad 100,000 guldens gekost. Aan 't einde der haven zijn aan-

zienlijke oesterputten, waarin de *Engelsche* oesters geſpeend worden.

Onder de voorname ingezetenen van *Zierikzee* behoorde PIETER MOGGE VAN RENESSE, die 420,000 guldens aan de ſtad naliet tot het ſtichten eener Hoogeſchool met zes Hoogleeraars, 't welk echter door de Staten van *Zeeland* belet werd, waarop men de renten dezer ſom tot aanmoediging van koophandel en zeevaart gebruikt heeft. MOGGE overleed in 1756. Ook bloeide hier omtrent dien tijd de Natuuronderzoeker JOB BASTER.

Brouwershaven, aan de noordwestzijde des eilands, tegenover het eiland *Goeree*, aldus genoemd, omdat de *Hollandſche* bieren van *Delft* alhier aangebragt, en verder door *Zeeland* verzonden werden. In 1426 werd hier een bloedige zeeſlag tuſſchen den *Britſchen* Graaf van GLOCESTER, echtgenoot van vrouw JACOBA, en Hertog FILIPS van *Bourgondië* geleverd, waarvan men naderhand nog menigmaal bij het delven in den grond de afzigtige ſporen ontdekt heeft. Nog vermaarder is zij geworden door haren ſtadgenoot, den grooten volksdichter CATS, die zijne Provincie en *Holland* ook als Staatsman gewigtige dienſten betoond heeft, en van wiens werken op het raadhuis nog een fraaije afdruk, door den dichter met eene eigenhandige opdragt aan de ſtad geſchonken, te zien is. Nog toont men aldaar met eerbied de woonplaats van dezen verdienſtelijken man, thans tot een ſchuurtje vervallen. *Brouwershaven*, 't welk door verloop van handel, brand en overſtrooming (vooral in 1682) veel geleden heeft, telt niet meer dan 820 inwoners, die zich voornamelijk van landbouw en meeteelt genéren.

Haamstede, met 600 inwoners en een kasteel, ligt in eene boomrijke en aangename landſtreek aan den duinkant; *Noordgouwe* met 520 zielen, omringd van ſchoone buiten-

plaat-

plaatſen; *Burgt* met 500, *Elkerzee* met 370, *Noordwelle* met 300, *Zonnemare* met 400, en *Dreischor* met 770 inwoners zijn middelmatige dorpen; *Kerkwerve* met 580 zielen, een der oudſte dorpen van 't eiland; *Serooskerke* met 220, en *Renesse* met 400 zielen, zijn twee kleine dorpen, naar welke beroemde adelijke huizen den naam dragen, enz.

Duiveland, een klein eiland ten oosten van *Schouwen*, in 1610 aan hetzelve vastgedamd, en nu ſlechts door het ſmalle *dijkwater* daarvan afgeſcheiden, heeft den naam van de vele duiven, die er zich voorheen onthielden. Het heeft ruim vijf uren in den omtrek. Menigmaal is dit eiland door de golven bedekt geworden, vooral in 1509 en 1530, in welk laatſte jaar het geheel, even als *Noordbeveland*, verzwolgen, en naderhand weder bedijkt is. De néring is als op *Schouwen*. Steden zijn er op *Duiveland* niet; men heeft er ſlechts de dorpen:

Bruinisse, of *Oostduiveland*, de beste plaats van het eilanp, met 1050 inwoners, en waar een veer is op *Overflakkee*; de inwoners genéren zich van de mosſelvangst op de omliggende dorpen; *Nieuwerkerke*, een fraai dorp, met 1000 inwoners; *Oosterland* met *Heer-Jansland* 1000, en *Ouwerkerke* met 600 inwoners. Bij *Vianen* vaart men over naar *Tholen*.

Tuſchen dit en het volgende eiland ligt het kleine *St. Philipsland*, met een dorp van dien naam (430 inwoners). Hetzelve is vruchtbaar; men teelt er zeer goede graauwe erwten.

Tholen, het oostelijkſte eiland van *Zeeland*, wordt door den arm der *Schelde*, de *Eendragt* genoemd, van

van *Braband* geſcheiden, en voorts door de *Keten* en *Ooster-Schelde* omringd. De ſtevige dijken bewaren hetzelve doorgaans voor de rampen der andere eilanden. Volgens ſommigen was het weleer aan *Schouwen* vast, en zeker althans van *St. Maartensdijk*, 't welk er thans toe behoort, vóór 1530 afgeſcheiden. Het heeft acht uren in den omtrek. De landſtreek is des zomers zeer ſchoon. Men vindt er voornamelijk beste aardappelen. De hoofdplaats is:

Tholen (misſchien van de grafelijke tollen dus genaamd), weleer eene vesting, doch thans onhoûbaar, met 2160 inwoners, ééne Hervormde *Nederduitsche*, en ééne *Fransche* kerk. Deze plaats weêrſtond in 1572 een' aanval van Prins WILLEM I., doch ging in 1577 aan de Staten over. In 1712 werd zij door de *Franschen* in een' ſtrooptogt geplunderd en gedeeltelijk verbrand. De inwoners beſtaan meest van den landbouw, de néring in meekrap, en de mosſelvangst.

St. Maartensdijk, eene oude Heerlijkheid van het Huis van ORANJE, waarvan de hoofdplaats, die denzelfden naam voert, ook onder de *smaksteden* van *Zeeland* behoort, met 1560 inwoners.

Stavenisse, een dorp en Heerlijkheid, met 1000 inwoners. Niet verre van daar, op het zoogenoemde thans meest uitgedroogde *Slaak*, viel in 1631 een watergevecht voor, waarin de *Zeeuwsche* Vice-Admiraal HOLLARD 76 platboomde vaartuigen en 4000 man aan de *Spanjaarden*, die in *Zeeland* eene landing meenden te doen, ontnam.

Scherpenisse, een fraai dorp met 1000 inwoners; *St. Anneland*, met deszelfs bedijkte polder 1450 inwoners bevat-

ten-

tende, met eene haven aan de zoogenoemde *Krabbekreek*; *Oud-Vosmaar* met 1160, en *Poortvliet* met omtrent 1000 zielen, behooren ook nog tot *Tholen*.

Staats-Vlaanderen, aan den linkeroever der *Wester-Schelde*, en dus op het vaste land gelegen, behoort thans, volgens een beſluit van den Souverein, tot *Zeeland*, waarmede deszelfs inwoners ook in tongval, zeden en godsdienst de meeste overeenkomst hebben, gelijk dan ook de *Raad van Vlaanderen*, die voorheen van wege de Staten-Generaal de hoogſte regtſpraak over dit landſchap had, zijnen zetel te *Middelburg* hield.

Staats-Vlaanderen is een ſmalle ſtrook lands van omtrent twaalf uren in de lengte, en twee of drie in de breedte, door de *Nederlanders* in 1604, 1644 en 1645 veroverd, en dus als verwonnen land bij den vrede van *Munster* in 1648 behouden. De inwoners waren van allen eigen' invloed op het beſtuur verſtoken. Bij het verdrag van *barrière* des jaars 1715 werden de grenzen van *Staats-Vlaanderen* eenigzins uitgebreid, doch in 1795 moest het geheele landſchap, bij het ongelukkige verdrag van *den Hage*, aan *Frankrijk* worden afgeſtaan, en kwam eerst weder in den nawinter van 1814 aan het vaderland terug. De grond is niet minder vruchtbaar dan in *Zeeland*, en er wordt overvloedig koren geboúwd. — De inwoners der noordwestelijke ſtreken zijn meest allen de Hervormde Godsdienst toegedaan; zuid- en oostwaarts heeft men meer Roomschgezinden. Het is in de beide Districten van *Sluis* en *Hulst* verdeeld.

4. HET DISTRICT SLUIS.

De hoofdplaatſen zijn:

Sluis, met den onderſcheidenden bijnaam in *Vlaanderen*, voorheen eene zeer ſterke ſtad aan den zeeboezem het *Zwin*, tegenover het land van *Kadzand*, door welken zij ook overſtroomd kon worden, ruim vier uren ten noordoosten van *Brugge*, en zes van *Middelburg* in *Zeeland*. Haren naam heeft zij van eene groote zeeſluis. De haven dezer ſtad, oudtijds eene der vermaardſten van *Nederland*, kon 500 ſchepen bevatten. Ook was *Sluis*, ten tijde van den bloei der ſtad *Brugge*, eene zoo groote koopſtad, dat in 1468 honderd vijftig koopvaardijſchepen uit onderſcheidene landen van *Europa* aldaar gelijktijdig ten anker kwamen, en als oorlogshaven had dezelve tachtig jaren vroeger (in 1386) aan Koning KAREL VI. van *Frankrijk* ter uitrusting van 1400 vaartuigen tot eene voorgenomene landing in *Engeland* gediend. Dan thans is dezelve geheel verzand, en niet meer dan voor kleine vaartuigen te gebruiken. De opkomst van *Sluis* dagteekent zich uit het begin der dertiende eeuw. De beruchte *zwarte* MARGAREET, Gravinne van *Vlaanderen*, gaf haar ſchepensregten, en FILIPS *de Stoute*, Hertog van *Bourgondië*, deed haar in 1385 met muren omringen. In 1340 was er eene zware ſcheepsſtrijd voorgevallen, waarin de *Fransche* vloot door de *Engelschen* geheel en al verſlagen werd, doch moesten de *Engelschen* in 1405 het beleg der ſtad opbreken. Nadat de ſtad zich bij de *Staatsche* partij gevoegd had, werd zij in 1587 door den Hertog van PARMA aangetast, en, na het doorſtaan van zeven ſtormen, door honger gedwongen. Dan in 1604 hernam haar Prins MAURITS, en ſedert bleef zij ſteeds aan den Staat gehecht tot in 1747, wanneer de *Franschen* haar door eene ſchandelijke overgave meester werden, doch in den

den vrede te *Aken* teruggaven. Roemrijker was hare verdediging in 1794, onder den dapperen VAN DER DUIN, tegen diezelfde *Franschen* onder MOREAU, welke haar eerst na een beleg van achtenveertig dagen in bezit kregen, toen zij geheel in een' ſteenhoop veranderd was, en thans geheel ontmanteld is.

De vrij ruime omtrek der ſtad binnen de wallen wordt meestal door tuinen en bleekvelden ingenomen; de huizen, ten getale van 400, beſlaan ſlechts een klein gedeelte daarvan. Men rekent er niet meer dan 1640 inwoners. Een naburig, thans opgedroogd, moeras maakte hier weleer de lucht zeer ongezond, 't geen minder nog op de inwoners, aan het klimaat gewoon, dan op het krijgsvolk werkte, 't welk men van tijd tot tijd daarheen zond. De inwoners beſtaan gedeeltelijk van de bezetting, gedeeltelijk ook van den handel in granen, den ſluikhandel met uitgevoerde korenbrandewijn, en de vischvangst, gelijk er ook veel visch wordt ingezouten.

Even als *Brugge* heeft *Sluis* een *Vrije*, doch 't welk zijn bijzonder regtsgebied, bij de vernietiging aller privilegiën, mede verloren heeft. Men vindt daarin de volgende plaatſen:

Aardenburg, een ſtadje met eene haven in het *Zwin*, 't welk zich meerendeels met de bereiding van meé, en den uitvoer van ſterken drank, koren en hout geneert. Het zou om zijne kleinheid naauwelijks melding verdienen, ware het niet, dat de inwoners in 1672, ten getale van tweehonderd, geſtijfd door achtendertig ſoldaten, den aanval hadden uitgehouden van vierduizend *Franschen*. Toen deze des anderen daags met een verdubbeld getal wederkwamen, en de burgers ſlechts veertig man tot verſterking bekomen hadden, noodzaakten zij niet alleen den vijand tot den aftogt,

maar

maar namen zelfs nog eenige manschappen in eene ravelijn gevangen. Het verlies der *Franschen* bij deze gelegenheid bedroeg ruim vijfhonderd man; vooral deden de *Aardenburgsche* vrouwen wonderen. Hier is ook de nog levende dichteresse PETRONELLA MOENS geboren. Het getal der inwoners is 1340.

IJzendijke, eene stad, mede in 1604 door MAURITS ingenomen, met goede vestingwerken, en gelegenheid ter overstrooming van het omliggende land. Zij heeft met haar regtsgebied genoegzaam 2100 inwoners.

Het vruchtbare landschap (voorheen eiland) *Kadzand* beslaat de noordwestpunt van *Staats-Vlaanderen*, en ligt onmiddellijk tegenover het eiland *Walcheren*. Het wordt door de zee, de *Wester-Schelde* en weleer door het *Zwin* omringd. Meer dan de helft dezes landschaps is door de zee ingezwolgen, tegen welke het overige zich met moeite door zware dijken staande houdt. In overoude tijden moet dit land aan *Zeeland* gehecht zijn geweest, en diende naderhand tot een gedurig strijdperk tusschen *Vlamingen*, *Zeeuwen*, *Hollanders* en *Engelschen*. In latere tijden was *Kadzand* eene schuilplaats voor Hervormde *Franschen* en Lutherſche *Saltzburgers*, om het geloof uit hun land verdreven, wier afstammelingen zich thans van den landbouw genéren. — Het is zeer vruchtbaar, en voortreffelijk bebouwd.

Men vindt er de aanzienlijke dorpen en vlekken *Oostburg*, eene schoone plaats met 1125, *Schoondijke* met 1100, *de Groede* met 2000, *Kadzand* met 800, *Cassandria* of *het Retranchement* met 520, en *Breskens* of *Bresjes* met 900 inwoners, tegenover *Vlissingen*, naar hetwelk alhier eene overvaart

vaart is, en met welke ſtad deze plaats door hare batterijen den mond der *Wester-Schelde* beſtrijkt. Het land van *Kadzand* ging in 1747 ook aan de *Franschen* over, welke gebeurtenis aan de *Zeeuwen* voornamelijk de behoefte van een' Stadhouder deed gevoelen.

Bierviiet, een ſtadje aan de *Wester-Schelde*, in 1688 geſlecht, is door eene verſchrikkelijke overſtrooming in 1377 van het vaste land van *Vlaanderen* afgeſcheiden. Van dit oude *Bierviiet*, waar WILLEM BEUKELSZ. (uitvinder van het haringkaken in 1386) in 1397 overleed, is thans geheel niets meer dan de wallen over: het nieuwe *Bierviiet* werd in 1604 door Prins MAURITS geſticht, en is thans een dorp met 1350 inwoners.

5. HET DISTRICT HULST.

Op een ander gewezen eiland, mede door de *Wester-Schelde* gevormd, en thans bedijkt, liggen:

De beide kleine vestingen *Axel* en *Terneuze*. *Axel* is een zeer net plaatsje met 2200 inwoners, 't welk, in 1586 door Prins MAURITS aan onzen Staat gehecht, ſedert het lot van *Staats-Vlaanderen* gevolgd heeft. *Ter Neuze* (met 1580 inwoners) is thans van vestingwerken ontbloot, en ligt tegenover *Zuidbeveland*. Van hier loopt thans een groot kanaal naar *Gent*, beſtemd om die ſtad tot eene zeehaven te maken.

Philippine, eene kleine meest vervallene vesting, met 400 inwoners.

Sas van Gent, met de onderhoorigheden 1000 inwoners bevattende, geeft door den naam haren oorſprong te kennen, namelijk een *sas* of ſluis, door de *Gentenaars* bij een kanaal aangelegd, dat van hunne ſtad naar de *Wester-Schelde* liep, doch thans verzand is. Het is eene vesting van eenig belang, die in 1583 door PARMA ingenomen, in 1644 door

Prins FREDERIK HENDRIK hernomen, en in 1747 door de *Franschen* bezet werd. In 1814 was zij de eerſte plaats van *Staats-Vlaanderen*, die door de *Nederlandsche* troepen bezet werd. *Hontenisse*, eene aanzienlijke plaats met 4150 inwoners.

Hulst, ook eene vesting, met bijna 2000 zielen, in het oostelijk gedeelte van *Staats-Vlaanderen*, aan de grenzen van het *Land van Waas*, zeven uren van *Gent*. In den tachtigjarigen oorlog werd deze plaats te meermalen genomen en hernomen, als: in 1578 door de *Staatschen*, in 1583 door PARMA, in 1591 weder door Prins MAURITS, in 1596 door den *Spaanschen* Aartshertog ALBERTUS (met verlies van 5000 man), en in 1645 door Prins FREDERIK HENDRIK. In het jaar 1702 belegerde haar de beroemde VAUBAN te vergeefs, doch in 1747 ging zij na een kort beleg, en, vermits men de werken deerlijk had laten vervallen, in 1794 zonder beleg aan de *Franschen* over, die haar ook in 1814 zonder aanval verlieten, en kort daarna, met eene kleine bende uit de bezetting van *Antwerpen*, weder bezetteden. De inwoners, die voorheen meest van de aanzienlijke bezetting beſtonden, leggen zich thans meer op den landbouw toe. Er zijn hier veel meer *Roomschgezinden* dan in westelijk *Staats-Vlaanderen*, hetwelk aan de latere inneming dezer plaats door onzen Staat moet worden toegeſchreven. De omſtreken zijn vruchtbaar.

XIII. DE PROVINCIE UTRECHT.

Dit gewest, het vierde in rang, en genoegzaam in het midden van het oude Gemeenebest, grenst ten Noorden aan de *Zuiderzee* en het *Hollandsche* landſchap *Gooiland*, ten Oosten mede aan *Holland*, en ten Zuiden en Westen aan *Gelderland*. Het is het kleinſte der zeven noordelijke gewesten, van het Oosten naar het Westen niet meer dan veertien uren lang, en van het Zuiden naar het Noorden ſlechts zeven uren breed. Niettegenſtaande deze geringe uitgebreidheid is de grond zeer verſcheiden. Het westelijk en zuidelijk gedeelte is verreweg het vruchtbaarſte; aan den zuidkant langs de rivieren is veel uitmuntend bouwland, waarop tarwe, boekweit, tabak, enz. geteeld wordt; men heeft er voorts ook goede vruchtboomen; in den aan *Holland* palenden omtrek van *Utrecht* en *Montfoort* zijn vele wei- en warmoezierslanden, doch in het midden der Provincie, alsmede in het Noorden en Oosten, aan de grenzen van *Gooiland* en de *Veluwe*, is de grond gedeeltelijk dor en heſachtig, dienende veelal tot gemeene weide voor de ſchapen, die hier, in vrij aanzienlijken getale, geteeld worden; gedeeltelijk met onvruchtbare zandheuvelen bezet, even als de naburige ſtreken. Doch deze heide daalt oostwaarts af, en wordt door eene naauwe ſtreek gronds (hoogstwaarſchijnlijk eene oude rivier-

bedding) van de heuvelen der *Veluwe* geſcheiden. Hier zijn veenlanden, en zelfs uitgeveende plasſen, voornamelijk bij het dorp *Veenendaal*, doch ook aan de noordwestzijde omſtreeks *Mydrecht*. — Hier en daar vindt men op de hooge landen ſchoone partijen hoog opgaand geboomte, vooral in den omtrek van *Zeist*, *Driebergen*, *Amerongen* en *Soestdijk*.

Behalve de groote rivieren, en de daaruit voortgevloeide *Vecht*, zijn de *Eem*, die noordwaarts langs *Amersfoort* in de *Zuiderzee* vloeit, de *Greb* of *Grift* in bovengemelde ſleuf van laag land, die na een' korten loop ten zuiden bij *Rhenen* in den *Rhijn* valt, kleine riviertjes, en de *Vaartsche Rhijn*, benevens den *Krommen Rhijn* gegravene kanalen, die zich bij *Utrecht* vereenigen, komende beide uit de *Lek*, en makende vereenigd den zoogenoemden *Ouden Rhijn* uit.

De luchtsgeſteldheid van het *Sticht* is zeer gezond, vooral naar de oostzijde, uit hoofde der meerdere verhevenheid van den grond, en het water is er voortreffelijk. De voortbrengſelen zijn gereedelijk uit de ſtraks opgenoemde geaardheid van den grond optemaken. Boter, kaas, wol, gevogelte, honig, was, hout, tuin- en boomvruchten, hennip en vlas komen in onderſcheidene gedeelten der Provincie wel voort, die daarenboven nog eene plant kweekt, welke, hoezeer bijna onmisbaar voor den *Nederlander*, nergens elders van belang in ons vaderland wordt aangetroffen dan hier en in *Gelderland*, *tabak* namelijk, die echter, om eenigzins in het gebruik te behagen, met *Americaansche* dient gemengd te worden.

den. Het platte land is niet zeer bevolkt, ten gevolge, zegt men, der *groote* eigendommen, die altijd voor den landbouw en de bevolking zeer ſchadelijk zijn, terwijl eene ſmaldeeling van den grond denzélven beter doet bouwen, en de kleine eigenaars aan den grond verbindt.

De Provincie *Utrecht* was in oude tijden met *Luik* de éénige *geestelijke* heerſchappij in de *Nederlanden*. Het Bisdom dagteekent zich van 690, toen de beroemde WILLEBRORD, door PIPIJN VAN HERSTAL, Regent van *Frankrijk*, uitgenoodigd, de bekeering der ongeloovige *Friezen*, gedeeltelijk onder beſcherming van den wereldlijken arm, kwam op zich nemen, en den *Frieschen* Koning RADBOUD deed wijken. Na zijn' dood in 736 kwam de beroemde BONIFACIUS of WINFRID aan het bewind des Bisdoms, doch viel in 755 als een ſlagtoffer van zijn' ijver tot bekeering der *Friezen*. Gedurende de zwakke regéring der opvolgers van KAREL *den Grooten* werden *Utrecht's* Biſchoppen met voorregten en giften overladen, verkregen den titel en de magt van *Rijksvorsten*, ſtrekkende hun gebied zich niet alleen over de tegenwoordige Provincie *Utrecht* of het *Neder-Sticht* (toen ook een gedeelte der *Veluwe* bevattende), maar ook het *Over-Sticht*, of de Provincie *Overijssel*, en zelfs eenigermate over *Groningen* en *Drenthe* uit. Het geestelijk regtsgebied omvatte alle de *Vereenigde Nederlanden*, en een gedeelte van *Braband*, *Vlaanderen* en het *Kleefsche*. De *Duitsche* Keizers uit het *Frankische* zoowel als *Zwabische* huis, die meermalen te *Utrecht* kwamen en

vertoefden, betoonden het grootſte ontzag voor de toen zoo magtige Biſchoppen, en deden ten hunnen gevalle wel eens aan *Holland* den oorlog aan. Over 't algemeen waren de Graven van dat naburige gewest, en *Utrecht's* Biſchoppen bijna gedurig met elkander in oorlog; de invloed dier Graven op het *Sticht* vermeerderde met hunne magt, vooral ſedert FLORIS V. Eindelijk, geheel ingeſloten tuſſchen de heerſchappijen der Hertogen van *Bourgondiē*, Heeren der *Nederlanden*, die hunne magt telkens meer beſnoeiden, of Biſchoppen van hun Huis op den zetel drongen, moest de laatſte wereldlijke Biſchop HENDRIK VAN BEIJEREN, nog boven dit alles door oproer der ingezetenen en de magt der *Gelderſchen* benaauwd, zijn gebied als Heer van het *Over-* en *Neder-Sticht* in 1528 aan Keizer KAREL V. overdragen, en van dien tijd af tot 1562 bleef de Biſchop ſlechts in het geeſtelijke zijne oude waardigheid behouden; doch in dat jaar werd FREDERIK SCHENK VAN TAUTENBURG door Koning FILIPS II. tot *Aartsbiſſchop* van *Utrecht* verheven, welk gezag hij echter, in de kort daarna gevolgde *Nederlandſche* onlusten, geheel verloor. Sedert 1723 is te *Utrecht* een Aartsbiſchop der zoogenaamde *Janſenisten*, die wel den Paus als opperhoofd der kerk erkennen (de verkozene wordt altijd aan 's Pauzen goedkeuring onderworpen, doch bij diens weigering niettemin aangeſteld), maar zijne onfeilbaarheid loochenen, en het gezag eener kerkvergadering beſliſſend boven het zijne ſtellen. De *Roomſchen* hebben ſedert ſlechts *Apoſtoliſche Vicariſſen*.

In

In de onlusten ten tijde van ALVA (1568—1573) werd het *Sticht van Utrecht* vooral ongemeen gedrukt, doch door het vertrek der *Spanjaarden* en den *Gentschen* vrede verlost, ſedert welken tijd het getrouwelijk de *Staatsche* zijde aankleefde, doch in 1672 door de magt des *Franschen* Konings LODEWIJK XIV. overheerd werd. Door den moed en het beleid van Prins WILLEM III. herwonnen zijnde, werd het gewest weder in de *Unie* aangenomen, doch op zekere voorwaarden, en werd vooral een *Regérings-Reglement* ontworpen en goedgekeurd, waarbij de Stadhouder meer magts bekwam, dan te voren, hetwelk, in 1747 vernieuwd zijnde, in 1785 aanleiding tot die hevige burgergeſchillen gaf, waardoor het *Sticht* in tweeën geſplitst werd (hebbende de Staten zich naar *Amersfoort* verplaatst), en het vaderland zich in eene reeks van jammeren gedompeld zag. Daar *Utrecht* het middelpunt der vereenigde gewesten is, zoo beſliste de verovering van dit gewest door de *Franschen* in 1795 het lot van den Staat, die toen geheel werd omgekeerd.

De *regéring* des lands had eertijds deze bijzonderheid, dat behalve de *Edelen* en *steden* er ook nog eene derde ſtand deel had aan de hooge regéring, de *Geestelijken* namelijk, die echter ſedert de Hervorming uit geene geordende perſonen, maar uit edellieden of burgers beſtond, welke het regt tot *Canonicaten* gekocht hadden, vijf zoogenaamde *Kapittelen* uitmaakten, en waaruit de Stadhouder jaarlijks de ſtaatsleden verkoos.

Omtrent de *Godsdienst* is het zuidoostelijk gedeelte, *Amerongen*, *Rhenen*, *Veenendaal*, enz. bijna geheel Hervormd: in het zuidwesten en noordoosten zijn de Roomschgezinden talrijker. Behalve te *Utrecht* en *Amersfoort* heeft men geene Lutherſchen, Remonſtranten of Doopsgezinden.

Utrecht heeft zes ſteden, tweehonderd zesentachtig gemeenten ten platten lande, en zendt *drie* leden ter algemeene Statenvergadering.

De hoofdplaats van het gewest is *Utrecht* (volgens de telling van 1796 met ruim 32,000, en thans 38,315 inwoners), eene aloude ſtad, die, zoo men meent, reeds onder de *Romeinen* als een kasteel beſtond. Zekerder gaat hare ſtichting in 630, door den *Frankischen* Koning DAGOBERT. Sedert deelde zij in de bovengemelde lotgevallen des Bisdoms en der Provincie, waarvan zij het hoofdtooneel was, en leed vele zware belegeringen of overlast, nu eens van de *Hollanders*, dan van de naburige Edelen. Merkwaardigst is in de omwenteling der zestiende eeuw het afbreken van het kasteel *Vreeburg* door de burgerij (een ſlot, door KAREL V. geſticht om de inwoners te breidelen), en het ſluiten der beroemde *Unie* van *Utrecht* in 1579. Gedurende de bezetting der ſtad door LODEWIJK XIV. namen de *Franschen* de Domkerk voor de Roomſche Godsdienst in gebruik. In 1713 werd hier ook de vermaarde *Utrechtsche* vrede geſloten. In de onlusten van 1787 heeft de ſtad mede eene noodlottige vermaardheid gekregen, en is ſedert 1795 door inkwartiering boven anderen zeer gedrukt geweest. Zij werd in den winter van 1807 tot 1808 voor eenige maanden het verblijf van den toenmaligen Koning van *Holland*, LODEWIJK NAPOLEON, die aldaar uit verſcheidene aangekochte huizen een paleis deed ſtichten, waarin

thans

thans de *Hooge Militaire Vierschaar*, de Staten der Provincie, en de Regtbank van Koophandel hare zittingen houden. (Er is hier ook eene regtbank van eerſten aanleg.)

De ſtad is in een gezond en zeer aangenaam oord, tusſchen bouw- en weiland en hoog geboomte, gelegen, nabij de drie armen van den *Rhijn*, de *Kromme-* de *Vaartsche Rhijn* en de *Vecht*, hetwelk veel gelegenheid tot binnenlandſchen koophandel geeft. Zij heeft de gedaante eener harp, is ten deele bevestigd, heeft breede grachten, die voor de binnenlandſche ſcheepvaart tusſchen *Amsterdam* en den *Rhijn* dienen, en goede voorſteden. De voorſtad buiten de *Weerdpoort* is vooral zeer aanzienlijk. Hier vertrekken de ſchuiten naar *Amsterdam*, gelijk buiten de *Katharijnepoort* die naar *Leyden*. Uit de *Wittevrouwepoort* gaat men langs ſtraatwegen naar *Zeist* en *Soestdijk*; buiten de *Tolsteegspoort* is de ſtraatweg naar *Gorinchem*. De *Rhijn* loopt onder den naam van *Nieuwe* en *Oude Gracht* in de lengte door de ſtad, ſoms al kronkelend, en is laag van bedding: er komen vele kelders op uit, en het water is troebel, gelijk van meer grachten. Onder de gebouwen munt de *Domkerk* uit, een aloud geſticht uit de achtſte eeuw, doch ſedert herbouwd, onlangs van binnen geheel vertimmerd en naar de behoefte van de eerdienst der Hervormden ingerigt, welke bij avond-godsdienst met gas verlicht wordt, en waarin verſcheidene Keizers, de meeste Bisſchoppen, en de zeeheld WILLEM JOSEPH VAN GEND begraven liggen. De toren, meer dan 360 voeten hoog, ſtaat afgezonderd van het koor, waarin thans nog alleen dienst gedaan wordt, zijnde de buik der kerk in 1674 door een ontzettend onweêr vernield. De plaats, waarop dit gedeelte der kerk geſtaan heeft, maakt thans, in vereeniging met het *Oudmunsterkerkhof*, een ruim plein uit, waarop gedurende de kermis een gedeelte der kramen geplaatst wordt. Het gezigt van

den Dom is voortreffelijk over *Holland*, *Gelderland*, een gedeelte van *Noordbraband* en het Sticht. *Utrecht* had, als oude zetel van een' geestelijken Vorst, bulten deze nog zeven groote kerken, waaronder de *St. Pieterskerk* voor de *Fransche* gemeente dient; de *St. Mariakerk*, die sedert lang niet meer tot godsdienstige einden, maar tot eene muzijkzaal en tot kermiskramen gebruikt was, werd in 1810 afgebroken, wanneer men de ongegrondheid van het sprookje (ook door schrijvers van naam vermeld) ontdekte, dat zij op osſenhuiden zou gesticht zijn, zijnde evenwel dat gedeelte, hetwelk voor de muzijkzaal was ingerigt in stand gebleven. De Hervormden hebben er nu nog vier, de Roomschgezinden acht, en de zoogenaamde *Jansenisten* vier kerken en eenen Aartsbisschop; ook de Lutherschen, Remonstranten en Doopsgezinden hebben hier elk ééne kerk. In de *Jacobi*-kerk is een gedenkteeken voor den braven HUBERT DUIFHUIS, en voor den beroemden dichter BELLAMY, het werk van *Zeeuwsche* studenten. Het *Duitsche Huis* behoorde eertijds aan de beroemde orde der *Duitsche* Ridders, veroveraars en bezitters van *Pruissen*. In hetzelve is sedert eenige jaren het groot Rijks-militaire-hospitaal van *Leyden* verplaatst, waar het *buiten* de stad stond. De zieken-zalen zijn nieuw gebouwd. *Paushuizen*, vroeger een voornaam logement, thans de woning van den Gouverneur, is door den braven Paus ADRIAAN VI., een inboorling van *Utrecht*, en den eenigen *Nederlander*, die immer den Pausselijken zetel beklommen heeft, opgerigt. Onder de oorspronkelijke wereldlijke gebouwen is het stadhuis, om den aldaar gesloten vrede van 1713, en hetwelk thans mede vernieuwd en verfraaid wordt, het stadsziekenhuis, een nieuw gebouw, enz. maar vooral de *Academie* merkwaardig, niet alleen als de plaats, waar de *Unie* van *Utrecht* gesloten werd, maar ook als de zetel der beroemde Hoogeschool, die hier in 1636 door de stad op *ei-*

ge-

gene kosten met octrooi der Staten van *Utrecht* werd opgerigt; eene kweekſchool van zeer vele voorname mannen, onder welken wij ſlechts, wat de letteren aangaat, WESSELING, DRAKENBORCH, DUKER, BURMAN, SAXE en RAU, ten aanzien der godgeleerdheid den kundigen, maar onverdraagzamen VOETIUS, en in de regten de alomberoemde MATTHEUSSEN, VAN ECK, VOET, BONDAM en DE RHOER zullen opnoemen. Deze Academie is met een' plantentuin, eene ontleedkamer, een chemisch *laboratorium*, een *observatorium*, kostbare kabinetten van vergelijkende ontleedkunde, natuurlijke hiſtorie, en phyſiſche inſtrumenten voorzien, welk laatſte jaarlijks door de bijdragen van de leden van het natuurkundig gezelſchap groote aanwinſten doet, en onlangs door eene gift uit de ſtads-kas van 10,000 guldens met kostbare en zeldzame werktuigen verrijkt is geworden. De twee gehoorzalen, bij het gebouw der Academie behorende, zijn onlangs tot één groot en zeer net ingerigt *auditorium* te zamen getrokken. De Senaat-kamer is met vele afbeeldſels van Hoogleeraren verſierd. De voormalige danszaal van Koning LODEWIJK is in eene uitſtekend fraaije bibliotheek veranderd, waarvan het gebruik aan de ſtuderende jongelingſchap onbekrompen vergund wordt. Onder de *Fransche* regéring zou ook deze vaderlandſche ſtichting in eene zoogenoemde *school van den tweeden rang* (*école secondaire*) omgeſmolten zijn, doch behield nog met moeite den titel van *école supérieure*; echter mogt de ſtad de Hoogleeraren niet meer bezoldigen. De mildheid onzes Konings heeft niet alleen de Hoogeſchool herſteld, maar ook voor 's lands rekening genomen. Hier is ook een *Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, een zeer goed en werkzaam *Natuurkundig Gezelschap*, en de ſtichting der vrouwe van RENSWOUDE is een fraai gebouw. Er is ook een lees-muſëum, drie muzijk-gezelſchappen, eene teeken-aca-

de-

demie boven de *Waag*, een aanzienlijk gebouw ten behoeve van 's Rijks munt voor de noordelijke gewesten, alwaar het geld door middel van eene ſtoom-machine geſlagen wordt, en de nieuwe caſerne, met welker opbouw men thans ijverig bezig is. Buiten de ſtad is, vooral tot uitſpanning der ſtudenten, eene voortreffelijke *Maliebaan* aangelegd, welke thans, nu dat ſpel in onbruik geraakt is, tot eene wandeling dient, en uit acht regte lindenlanen beſtaat, die tweehonderd roeden lang zijn, en in eene fraai aangelegde *Engelſche* partij uitloopen. Aan het einde derzelve is de eenige *Vee-Artsenijkundige* ſchool in de *Nederlanden*, in een zeer goed gebouw.

Binnen de ſtad heeft men vijf groote pleinen of marktvelden; de *Neude*, het *Vreeburg*, op de plaats dier afgebrokene ſterkte aangelegd, en waarop de ſchouwburg ſtaat, de *St. Jans*-plaats of *Kerkhof*, met boomen beplant, de *Marie*-plaats, en het *Dom-kerkhof*. Men heeft er ook fabrieken van tapijten, lakens, verdere wollen- en linnenſtoffen en hoeden, vingerhoeden, ſpelden, lak, ſayetten, garen, geelgieterijen, ſuikerraffinaderijen, zoutketen, linnenbleeken, verwerijen, lakmoesmakerijen, looijerijen, ſteenbakkerijen, kaarſenmakerijen, pel-, olie-, zaag-, run- en trasmolens, enz., en buiten de ſtad is de weleer zoo beroemde zijdereederij *Zijdebalen* geweest. De ſtad is thans, blijkens het aanbouwen en verfraaijen der huizen, zeer bloeijend, en eene der welvarendſte van het Rijk. Zij is de markt der Provincie, zoo wel voor granen als vee en paarden, en het getal der ſtudenten is hier binnen kort zeer vermeerderd. De omſtreken van *Utrecht* zijn ongemeen fraai. De ſtad wordt door geboomte, koren- en weiland omringd.

Ten noorden van *Utrecht* langs de *Vecht*, in het bevalligſt gedeelte der Provincie, vindt men eene aaneenſchakeling der fraaiſte dorpen, door de keurigſte lustplaatſen afge-

gewisfeld. De Heerlijkheid *Zuilen* met 670, en *Maarsen* met de onderhoorigheden 2680 inwoners, waaronder vele *Joden*, die aldaar eene *Synagoge* hebben; *Breukelen* met 2040 inwoners; de *Nieuwersluis*, *Loenen* met 1000, *Vreeland*, aan de *Vecht*, met 620, *Baambrugge* met *Abcoude*, aan den *Krommen Amstel*, met 1130 inwoners, maken de vaart van *Utrecht* naar *Amsterdam*, een' weg van acht uren, allerbekoorlijkst, en dragen het fchitterendst getuigenis van den voormaligen overvloed dezer landen, vooral der ingezetenen van *Amsterdam*, tot wier uitfpanning de meeste dier huizen dienen. De dorpen *Oud-* en *Nieuw Loosdrecht*, met 2480 inwoners, beftaan meest uit veengronden, en er zijn vele buitenplaatfen; *Mijdrecht*, een groot dorp met 2480 inwoners, bij eene uitgedroogde veenderij; *Vinkeveen* en *Wilnis*, elk met 1000 inwoners, liggen tusfchen de veenplasfen in den noordwestelijkften uithoek der Provincie.

Ten zuidwesten van *Utrecht* vindt men de ftadjes *Montfoort*, voorheen de vijfde ftemhebbende ftad der Provincie, met 1580 inwoners, oorfpronkelijk eene grensvesting en burggraaffchap der Bisfchoppen van *Utrecht*, in 1175 gebouwd, doch wier flot in 1672 door de *Franschen* vernield is; nog heeft dit ftadje in het begin der zeventiende eeuw door zwaren brand zeer veel geleden: de inwoners genéren zich meest van landbouw en touwflagerijen, daar er veel hennip in den omtrek groeit: zij zijn echter arm, uit hoofde van het verval dier néring door den kwijnenden zeehandel. *Ijsselstein*, eene voorheen onder *Holland* behoorende Baronnie van het Huis van *Oranje*, eene zeer nette doch kleine plaats, die 2870 inwoners telt, en even als *Montfoort* aan den *Hollandschen Ijssel* ligt; hier worden vele hoepels vervaardigd, en onthouden zich verfcheidene renteniers: *Vreeswijk* of de *Vaart*, met 880 inwoners, alwaar groote fluizen het water uit de *Lek* in den *Vaartschen Rhijn* la-

laten, zoodat de ſcheepvaart van den *Bovenrhijn* naar *Utrecht* en *Amsterdam* hier voorbijgaat; hier werd in 1787 het eerſte burgerbloed tuſſchen *Utrechtsche* burgers en ſoldaten geſpild. Tuſſchen *Vreeswijk* en *Utrecht* ligt *Jutphaas*, een groot dorp met 1680 zielen, in een aangenaam oord.

Ten zuidoosten van *Utrecht* is *Wijk bij Duurstede*, voorheen de vierde ſtad in rang dezer Provincie; zij ligt aan den *Rhijn*, die hier den naam van *Lek* bekomt, nadat de *Kromme Rhijn* uit denzelven gevloeid is. Volgens de meeste ſchrijvers is zij het *Batavodurum* van TACITUS, en dus eene der oudſte ſteden in de *Nederlanden*; het ſlot bij de ſtad werd in de middeleeuwen bij verbastering *Dorestadum* geheeten, waarvan men *Duurstede* maakte, en de ſtad bij hetzelve de *Wijk bij Duurstede* noemde. In de negende eeuw was zij eene groote handelſtad, doch onderging meer dan eens eene geheele verwoesting van de *Noormannen*. Puinhoopen van oude gebouwen geven nog blijk van hare vorige uitgeſtrektheid. Sedert is zij zeer vervallen, en de koophandel ging te niet; doch in 1788 is het vervallene merkelijk verbeterd, de ſtadsgebouwen opgehaald, en er heerſcht nu weder eenige welvaart. De 2070 inwoners (in 1796 telde men er ſlechts ruim 1400) beſtaan meest van den landbouw, de veeteelt en den ooſtbouw. Hier begon in 1785 de eerſte vonk der burgertwisten te flikkeren, welke ſedert niet alleen het Sticht van *Utrecht*, maar het geheele vaderland in lichtelaaije vlam zetteden. In den omtrek heeft men de dorpen *Honswijk* en *Schalkwijk*, een fraai dorp, wel een uur gaans lang, meest door *Roomschen* bewoond, die thans van 's landswege eene fraaije kerk met een toren hebben, met 900 inwoners.

Ten oosten van *Utrecht* heeft men *Houten*, een dorp met 750 inwoners. De *Bildt*, een dorp, waarheen een ſtraatweg geleidt, een uur van *Utrecht*, met 1050 zielen. *Zeist*, een

een zeer aangenaam dorp, bijna in het midden der Provincie, ruim twee uren van *Utrecht*, in een verrukkelijk oord tusſchen hoog geboomte, in het ſchoonſte waarvan de *Moravische Broedergemeente*, of zoogenaamde *Hernhutters*, die zich voorheen te *IJsselstein* onthielden, eene Colonie hebben aangelegd, die zich door godsdienſtigheid, goede zeden, ingetogenheid, nijverheid en werkzaamheid, allezins voordeelig onderſcheidt. Ongehuwde mans en vrouwen wonen elk afzonderlijk in het zoogenaamde *Broeder*- en *Zusterhuis*, waar men fraaije winkels met allerlei goederen vindt. In 1796 vond men er 1250, en thans 2220 inwoners. *Driebergen*, met 550 inwoners, eene Heerlijkheid en klein dorp in eene zeer fraaije ligging; *Rijzenburg*, met 200 zielen, vlak bij *Driebergen*, eene uitgeſtrekte Heerlijkheid van de familie OOSTHUIZEN, met fraaije bosſchen, en een door gemelden Heer aangelegd dorp te midden van het groen, meest door *Roomschen* bewoond, met eene fraaije kerk voor die gezinte, het graf van den jongen OOSTHUIZEN bevattende, en nette huizen, in een' kring gebouwd; *Doorn*, met 640 inwoners, en aanzienlijke buiteuplaatſen; *Amerongen*, meer zuidoostwaarts naar den *Rhijn*, eene Heerlijkheid en aanzienlijk dorp met 1440 inwoners, waar veel tabak geteeld wordt. *Amerongen* heeft een groot kasteel van den tegenwoordigen Heer (Graaf van *Athlone*), tusſchen grachten en hoog geboomte, en een zeer aangenaam bosch, hetwelk allengs tot den *Amerongerberg* verrijst. Door deze dorpen, *Rhenen* en de *Grebbe* gaat thans de nieuwe ſtraatweg van *Utrecht* naar *Nymegen*; voorheen reed men van *Nymegen* over den dijk tot *Tiel*, en vervolgens over *Buren*, het *Beusichemer*-veer en *Houten*: nog vroeger op *Wijk bij Duurstede* over de dijken.

De ſtreek, waarin deze en verſcheidene kleinere dorpen tusſchen dezelve liggen, is de aangenaamſte van het *Sticht*, en

en beſlaat den voet dier onvruchtbare zandheuvelen, van welke wij boven gewaagden, en die zich van het noordwesten naar het zuidoosten, van omſtreeks *Naarden* tot *Rhenen*, dwars door de Provincie uitſtrekken. Het midden daarvan is bijzonder dor, en wordt de *Amersfoortsche* heide genaamd.

Aan het uiterſte einde van dit hooge land ligt het ſtadje *Rhenen*, met 2590 inwoners, weleer een der vijf ſtemmende ſteden der Provincie, zoo als de meeste denken naar den *Rhijn* genoemd, doch volgens anderen (hoewel minder waarſchijnlijk) het aloude *Grinnes* van TACITUS. De voornaamſte handel der ingezetenen beſtaat in boekweit en tabak, die in den omtrek geteeld wordt. De ſtad heeft eene oude groote kerk met een' fraaijen toren; zij was weleer de ſchuilplaats van den ongelukkigen Koning FREDERIK van *Boheme*, die in 1620 door Keizer FERDINAND II. uit zijne landen verdreven werd, en wiens woning nog lang onder den naam van *Koningshuis* in wezen gebleven, doch thans geheel afgebroken is. — Op den top van den vrij aanzienlijken heuvel, aan welks afhelling de ſtad ligt, en die den naam van *Heimenberg* draagt, is een uitgehouwen ſteen, met name de *Koningstafel*, van waar men een fraai gezigt over de *Betuwe* heeft. Het verval der tabaksnéring is in de laatſte jaren voor *Rhenen* zeer noodlottig geweest, waar het verblijf anders, uit hoofde der bekoorlijke omſtreken, zeer aangenaam is.

De *Greb*, aan de andere zijde van den *Heimenberg*, is een belangrijk *militair* punt, van waar eene linie van verdediging, die door overſtroomingen kan gedekt worden, langs *Amersfoort* en de *Eem* tot aan de *Zuiderzee* loopt, en aan den anderen kant door de *Betuwe* tot aan de *Waal* verlengd is. Het punt van de *Grebbe* is thans verlaten: daarentegen werpt men aan de oostzijde van *Utrecht* verſchanſin-

ſingen op. *Veenendaal*, een aanzienlijk dorp met 2330 inwoners, anderhalf uur van *Rhenen*, op de grenzen van *Utrecht* en *Gelderland*, is in 1549 door de veenerij ontſtaan, welke den grond wel acht voet zou hebben doen zakken. Behalve van het turfgraven beſtaat dit dorp ook van wolkammen en ſpinnen, en er worden jaarlijks meer dan 400,000 ponden wol gekamd, geſponnen en verarbeid. De veemarkten in October en November zijn de aanzienlijkſten zes uren in den omtrek. Sedert 1795 heeft dit dorp zijne eigene regéring. *Renswoude*, met 920 zielen, eene Heerlijkheid en welgelegen dorp op den ſtraatweg tusſchen *Amersfoort* en *Rhenen*, met eene fraaije kerk en eene zeer aanzienlijke Heeren-hofſtede; *Woudenberg*, met 1660 inwoners, waar veel tabak geplant wordt, zijn de oostelijkſte dorpen van dit gewest.

Amersfoort, ten noordoosten van *Utrecht*, is de tweede ſtad der Provincie, met 9980 inwoners, welke hoofdzakelijk beſtaan van den tabak, die in haren omtrek geteeld en in de ſtad bewerkt wordt, wanneer men ze op de bevaarbare *Eem*, die voorbij dezelve in de *Zuiderzee* loopt, uitvoert, langs welken ook *transito*-handel met *Duitsche* goederen gedreven wordt. Ook heeft de ſtad eene zeer aanzienlijke graanmarkt, vooral in rogge en boekweit (er wordt misſchien nergens in ons land zoo veel boekweit te markt gebragt als hier), voorts nog bombazijn- en dimitfabrieken, en buiten hare poorten eene glasblazerij. De Hervormden, Lutherſchen, Remonſtranten en Joden hebben hier elk éene, de Roomſchen en Janſenisten elk twee kerken. De gemelde rivier verfraait ook nog zeer de omſtreken der ſtad, die waarlijk ſchilderachtig zijn. Westwaarts is de bergachtige heide, ten oosten en zuiden vruchtbare graanakkers, tabaksplantaadjen en geboomte; ten noorden ſchoone weilanden langs de *Eem*. Van hier naar *Utrecht* geleidt een goede ſtraatweg.

De gedaante der ſtad is eirond; zij heeft wel drie kwartieruurs in den omtrek, en elf poorten. Onder de twee voormalige Hervormde kerken had de kleine een' toren, die veel naar den *Utrechtſchen* Dom zweemt. De kerk zelve is in 1787 door het ſpringen eener bom geheel vernield, bij gelegenheid dat dezelve bij de toenmalige burgergeſchillen tot eene bergplaats voor krijgsbehoeften gebruikt werd, en ſedert afgebroken. In de andere kerk is JACOB VAN KAMPEN, bouwmeester van het *Amſterdamſche* ſtadhuis, begraven. De voormalige vestingwerken dezer ſtad zijn vervallen. Hare ſtichting wordt in den aanvang der elfde eeuw geſteld, en zij had in de middeleeuwen vele moeijelijkheden, zoo wel met hare Biſſchoppen, als met de *Gelderſchen*. De verraſſing door Aartshertog MAXIMILIAAN in 1484, en die door MAARTEN VAN ROSSUM in 1543 bragten haar zeer ten achteren. Ook in de *Spaanſche* tijden leed zij veel, en ging in 1629 aan de *Oostenrijkers*, en in 1672 aan de *Franſchen* over. In 1786 namen de Staten van *Utrecht* alhier hun verblijf, tot na de omwenteling van 1787. Zij is de geboorteplaats van den grooten JOHAN VAN OLDENBARNEVELD.

Tuſſchen *Amersfoort* en de *Zuiderzee* liggen de dorpen *Bunſchoten*, met het viſſchersgehucht *Spakenburg* 860 zielen tellende; *Eemnes binnen en buiten* met 1300 inwoners, weleer één ſtad, thans twee dorpen, die zich van de veehoederij genéren; *Baren* met 1150 inwoners, ook in vroeger' tijd eene ſtad, thans eene Heerlijkheid en dorp met eene zeer aanzienlijke tapijtfabriek, en vele buitenplaatſen; *Soest*, een zeer oud en aanzienlijk dorp, 't welk thans nog met de onderhoorigheden 1970 inwoners telt; *Soestdijk*, eene buurt, maar met een treffelijk jagthuis en diergaarde, door Prinſe WILLEM III. in 1674 aangelegd, en thans als een Domein door 's lands Staten aan Zijne Koninklijke Hoog-

Hoogheid den Prins van *Oranje* geſchonken, als een bewijs der nationale erkentelijkheid voor deszelfs dapperheid in de veldſlagen van *Quatre-Bras* en *Belle-Alliance* betoond, waarvan hier ook een gedenkſtuk beſtaat. Het kasteel is met vorſtelijke pracht ingerigt, en dient meermalen ten verblijve van Zijne Koninklijke Hoogheid. Hier bevindt zich ook PIENEMAN's voortreffelijke ſchilderij van den ſlag bij *Quatre-Bras*. De *hooge en lage Vuursche* is een klein dorp, met 250 inwoners, midden tusſchen de hooge heilanden aan de grenzen van *Gooiland*, en voor een gedeelte in het veen gelegen, welks bevallige omſtreken door den dichter SIMONS bezongen zijn.

XIV. DE PROVINCIE FRIESLAND.

Friesland ontleent blijkbaar zijnen naam van het aloude volk der *Friezen*, dat weder niet naar eenen fabelachtigen Koning FRISO heet, als waarvan niet één der oudſte ſchrijvers gewaagt, maar wier naamsoorſprong zich in de hooge oudheid verliest. Dit land is aan de zuid- en westzijde door de *Zuiderzee*, aan de noordzijde door de *Noordzee* of zoogenaamde *Wadden* beſpoeld, ten oosten aan *Groningen* en *Drenthe*, en ten zuidoosten aan *Overijssel* grenzende, en zal zich veertien uren van het noorden naar het zuiden, en dertien van het westen naar het oosten uitſtrekken. — Volgens CAMPER is het in 't geheel 255,910 morgen groot, waarvan 55,910 voor meiren en heiden gerekend worden. Oudtijds was hetzelve met zware bosſchen bedekt, die zich uitſtrekten tot in *Noordholland* of *Westfriesland*, toen aan het tegenwoordige *Friesland* gehecht, en ſlechts door den *Flie*- of *Vliestroom* daarvan geſcheiden. De vier ſoorten van grond, die men bijna uitſluitend in *Nederland* aantreft, lage weilanden, vet klei- of korenland, hoogere zandige en boschrijke ſtreken met heide gemengd, en veengrond, vindt men in *Friesland* vereenigd. Tot de eerſte ſoort behooren voornamelijk de westelijke en zuidwestelijke gedeelten; in de noordelijke en noordwestelijke, waar zware kleigrond is, vindt men ſchoone bouwlanden; de zuidelijke en zuidoostelijke zij-

zijde is zandig en vol bosschen en heilanden (men heeft er zelfs eene streek duinen, te midden eener zwarte heide, waarvan de oorzaak nog onbekend is); het is ook dáár, dat de meeste veenlanden gevonden worden, die men in hooge of eigenlijke veenen, en in zoogenaamde *klijnlanden* of lage veenen verdeeld. Het getal der eerstgemelden is echter zeer verminderd, en van de lage veenen worden er vele tot wei- en hooiland gebruikt. De *lucht* komt op de kust zeer veel met die van *Holland* overeen, doch is iets kouder: in de binnendeelen heeft dezelve meer van die der Provinciën *Overijssel* en *Gelderland*. — Eigenlijk gezegde *rivieren* treft men hier niet aan; eenige beken, die uit de veenen ontspringen, of van het hooge land van *Drenthe* afdalen (zoo als de *Lauwers*, die de grensscheiding tusschen *Friesland* en *Groningen* uitmaakt, en oudtijds van meer belang was, dan thans, de *Kuinder* en *Linde* tusschen *Friesland* en *Overijssel*, de *Boorn*, de *Ee* binnenslands) verdienen dien naam niet. Er was oudtijds een groot binnenmeir, de *Middelzee* genoemd, en thans nog is het land vol zoetwater-meiren, vooral in den omtrek van *Sneek* en *Ijlst*, waarvan een gedeelte tot zeer vruchtbaar land aangeslibd en bedijkt is. Door de laagte des lands zijn hier, niet minder dan in *Holland*, zware zeedijken noodzakelijk. Weinige gewesten zijn echter door zulke zware dijkbreuken en overstroomingen geteisterd geworden dan *Friesland*. Men beveiligde zich oudtijds tegen het water op *terpen* of hoogten. Volgens sommigen zijn die echter niet ouder dan van het begin der zevende

eeuw onzer jaartelling. De jaarboeken van *Friesland* gewagen met meer of minder uitvoerigheid van de ontzettende en vernielende watervloeden der jaren 533, 792, 806, 839, 1164, 1170, 1210, 1221 tot 1230 (bijna jaarlijks), 1237 (waardoor het eiland *Vlieland* gevormd werd), 1248, 1249, 1250 (waarmede, door de menigte geſmoord en onbegraven vee, eene zware pest verzeld ging), 1277 (waardoor de zeeboezem den *Dollart* ontſtond), 1287 (waardoor 80,000 menſchen omkwamen, 30,000 alléén in het tegenwoordige *Friesland*, en waardoor waarſchijnlijk de *Zuiderzee* geheel in hare tegenwoordige gedaante gevormd werd), 1336, 1400, 1421, 1429, 1516, 1524 (drie overſtroomingen in één jaar), van 1530 tot 1532, en 1559 (*). De overſtrooming van 1570 (1 Nov.) was boven alle beſchrijving ijsſelijk; er zouden 100,000 menſchen, en daaronder 20,000 alléén in *Friesland*, zijn omgekomen; het water overſtroomde zelfs de hoogten of *wieren*; doch daarop voerde de *Spaansche* Landvoogd ROBLES de heilzame nieuwigheid in, dat de dijken, in ſtede van door bijzondere eigenaars der landerijen, op gemeene kosten onderhouden wierden: ſedert welken tijd de overſtroomingen minder geweldig en talrijk zijn. Nogtans waren die van 1610 en 1675 geenzins gering; die van 1717 en 1776 waren zelfs verſchrikkelijk. Doch bovenal verwoestend was de overſtrooming op den 5. Februarij 1825, waardoor ver-

(*) VAN LEEUWEN, *Tafereel van den Watervloed in Friesland van* 1825. *Inleiding*, bl. X–XXXV.

verſcheidene menſchen (hoewel naar evenredigheid in *Friesland* minder dan in *Overijssel*) het leven verloren, de helft der Provincie, vooral in het zuiden, overſtroomd, en met zout water bedekt werd, de landbouw eene gevoelige ſchade leed, en het geheele verlies, alleen in *Friesland*, op ruim *zesmaalhonderdtachtigduizend* guldens begroot werd (*)! (Hiervan heeft echter de Natie, door vrijwillige bijdragen, *drie vierde gedeelten* vergoed.)

De *voortbrengſelen* van *Friesland* beſtaan vooreerst in goede turf, die, hoezeer beneden de *Hollandſche* geſchat, toch derwaarts uitgevoerd, en in *lange turf*, *baggelaar* en *sponturf* onderſcheiden wordt; in *chicorei*, vlas, haver, garst, boekweit, tarwe, rogge, erwten, kool- en klaverzaad, aardappelen, die men veel uitvoert, hout uit de bosſchen van *Zevenwolden*, die echter op verre na zoo aanmerkelijk niet meer zijn als ten tijde van PLINIUS (*Hist. Nat.* L. XVI. C. 1.), daar thans aan den zeekant de hooge eikenboomen, waarvan die ſchrijver gewaagt, geheel zijn weggeſpoeld, terwijl men in de weſtelijke en noordelijke ſtreken weinig boomen ziet. Men heeft opgemerkt, dat het houtgewas aan de kust hoe langs zoo meer door de zeelucht begint te lijden. — De uitmuntende weilanden voeden wel 150,000 ſtuks rundvee, waarvan er jaarlijks 15 tot 16,000 uitgevoerd worden (men vindt er oſſen van over de tweeduizend pond), gelijk zij ook boter, die zeer veel uitgevoerd wordt, en kaas leveren, en de beſte paarden in gansch *Nederland*; men voert daarenboven veel hooi uit;

(*) VAN LEEUWEN, bl. 286.

uit; op de hoogere landen wordt, behalve de kleine *Drentsche* ſoort, nog een bijzonder ras van ſchapen geteeld. Men vindt er ook vele zwijnen, voorts hoenderen, duiven, honig, enz. — De landbouw wordt in *Friesland* met de grootſte vlijt, en zelfs door de landlieden met grondigheid als eene wetenſchap beoefend, die de vreemdelingen, welke met opmerkzaamheid reizen, verbaast; ook laat men geen land ongebruikt, dat ſlechts eenigermate bruikbaar is; ſteden en vooral dorpen liggen ongemeen digt bij elkander. De omſtreken van *Harlingen* tot het *Bildt*, *Ferwerder-*, *Oost-* en *Westdongeradeel* tot *Leeuwarderadeel* zijn de bloeijendſte, en door de meest beſchaafde landlieden bewoond. Tot bevordering van het binnenlandſche vertier dienen, niet ſlechts de *Tjenke-*, *Sloter-*, *Fljuesser-*, *Heeger-*, *Sneeker-* en *Bergumer-* en in 't geheel wel twintig meiren, die daarenboven vischrijk zijn en van watervogelen krielen, en het land van het Z. Z. W. naar het N. N. O. doorſnijden, maar ook eene menigte grootere en kleinere trekvaarten, waaronder die van *Leeuwarden* over *Franeker* naar *Harlingen*, van *Leeuwarden* naar *Sneek*, en door *Bolsward* naar *Workum*, en van *Leeuwarden* over *Dokkum* naar *Groningen* (tot het *Stroobos* op den *Frieschen* bodem) de voornaamſte zijn. Hierbij dienen eene menigte ſluizen, ter ontlasting des waters; onder de buiten- of zeeſluizen heeft men onder anderen de *Munnike-*, *Nieuwe-*, *Makkumer-*, *Workumer-*, *Lemster-*, *Schoter-zijlen*, enz. (*zijl* is in 't *Friesch sluis*). De ſteden liggen in *Friesland* bijkans alléén aan de noord- en westzijde,

den

denkelijk uit hoofde van vroegeren koophandel: de zuidzijde en het oostelijke binnenland hebben ſlechts dorpen, en hadden oudtijds vele verſterkte ſteenen ſloten, (*stinsen*). Doch vele der eertijds welvarende ſteden, vooral in den zuidwesthoek, zijn thans in diep verval, terwijl het binnenland bloeit, en vlekken heeft, welke die ſteden zeer ver in volkrijkheid en welvaart te boven gaan.

In de oudſte tijden bevatte de naam van *Friesland* eene veel uitgeſtrektere landſtreek, dan thans. De oude *Friezen*, een *Duitsch* volk, 't welk reeds bij TACITUS en PLINIUS voorkomt, ſtrekten zich uit van den middelarm des *Rhijns*, die toen nog bij *Katwijk* in zee viel, tot aan de *Eems;* aan de kust woonden de *Frisiabonen*, of *Friesche waterbewoners* (*). Naderhand, toen de *Batavieren*, zoo 't ſchijnt, onder de *Franken* verſmolten geraakten, en dezen zuidwaarts optrokken, bezetteden de *Friezen* de ontruimde landſtreek, en beſloegen dus de geheele naderhand *Vereenigde Nederlanden*, van de *Schelde* tot de *Eems*, of liever tot de *Wezer*, zoo dat de noordelijke *Nederlanders*, bij den buitenlander *Hollanders* genaamd, met uitzondering van eenige *Frankische* en *Saksische* volkplantingen, eigenlijk *Friezen* zijn. Onder Koning RADBOUD in het laatst der zesde, en het begin der zevende eeuw verloor deze Natie hare onafhankelijkheid, doch ontving

(*) ALTING, *Notit. Germ. Inf.* I. D. p. 71. SMIDS, *Schatk. der Ned. Oudh.* (1774) Art. *Friesland*, bl. 105. YPEY, *Geschied. der Ned. Tale*, bl. 164.

ving daarvoor tot vergoeding van hare nieuwe Heeren, de *Franken*, de Christelijke Godsdienst, waaraan zij zich echter eerst eene eeuw later, gelijktijdig met hare ſtam- en taalgenooten, de *Saksers*, geheel onderwierp. Sedert bleven de *Friezen* (allengs bepaald tot de tegenwoordige Provincie) onder opperheerſchappij en beſcherming des nieuw opgerigten *Roomschen* Rijks, eene onafhankelijke Natie, die zelfs bevrijd bleef van de elders overal drukkende leenregéring. Het gebied ſtond aan zoogenaamde *Potestaten* of magthebbers, uit den boezem der Natie gekoren, en aan behoorlijke bepalingen onderworpen. Hun beſtuur bleef 696 jaren in ſtand, namelijk van den jare 802 tot 1498. Hoezeer de Graven van *Holland* vlamden op de heerſchappij over *Friesland*, de opdragt derzelve aan Grave WILLEM III. en naderhand aan ALBRECHT, was ſlechts onvolkomen en kortſtondig. Binnenlandſche oneenigheden baarden ook hier het verlies der vrijheid. De hevige en aanhoudende twisten der *Schieringers* en *Vetkoopers* gaven den Keizer een voorwendſel tevens en een middel aan de hand, om Hertog ALBRECHT van *Saksen* (den vader van het thans aldaar regérende ſtamhuis) in 1498 tot *erfelijk Potestaat* of *Erfstadhouder* van *Friesland* aan te ſtellen, ten einde die onlusten te dempen. Zijn zoon JORIS of GEORGE droeg daarna zijne regten voor ééne tonne gouds over aan Keizer KAREL V., die daarop Heer van *Friesland*, gelijk van het overige *Nederland* werd. Na de groote omwenteling in de zestiende eeuw hadden de *Friezen* ſteeds een' afzonderlijken Stadhouder uit het huis van *Nassau-Dietz*, af-

afſtammelingen van Grave JAN, den bevorderaar der *Utrechtſche Unie*. Verſcheidene dier helden, ERNST en HENDRIK CASIMIR I. vielen in den ſtrijd voor 't vaderland; Graaf JOAN WILLEM FRISO werd Prins van *Oranje* door het kinderloos afſterven van Koning WILLEM III., daar hij door de vrouwen ook van WILLEM I. afſtamde. Zijn zoon WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, of WILLEM IV. werd Stadhouder der *zeven Vereenigde Gewesten*, en het is deszelfs doorluchtige kleinzoon uit den echten *Frieſchen* ſtam, wien wij thans als *Koning der gezamenlijke Nederlanden* mogen begroeten.

De *bevolking* is in *Friesland* in de achttiende eeuw zeer aanmerkelijk aangegroeid. In 1744 telde men er 135,133, vier jaren later 135,191, in 1811 onder de *Franſche* regéring 175,375, eindelijk op 1. Januarij 1826 205,016 zielen. Doch in ditzelfde jaar werd het gewest door eene vreesſelijke plaag bezocht, te weten, eene beſmettelijke ziekte, die eerst in het naburige *Groningen* uitbrak, en zich vervolgens ook op het platte land van *Friesland* (veel meer dan in de ſteden) verſpreidde; geheele dorpen lagen ziek, of de menſchen waren althans te krachteloos ter oppaſſing; dan de *Nederlandſche* milddadigheid en hulpvaardigheid heeft zich ook hier weder werkzaam getoond: niet alleen geld en geldswaarde werd tot onderſteuning gezonden, maar ook uit onze Hoogeſcholen beijverden zich verſcheidene menschlievende jongelingen, om het lot der lijdende menschheid door de genezing der kwaal (met levensgevaar) te verzachten. Zelfs buitenlandſche geneesheeren kwamen hier

hier om de ziekte te leeren kennen, en tevens om hunne ongelukkige natuurgenooten bijteſtaan. Met het begin van 1827 verdween de beſmetting allengs.

Volgens de oude ſtaatsregeling gold in *Friesland* (even als in *Overijssel* en *Gelderland*, waar men *Gemeenslieden* of eene zoogenaamde *gezworene Gemeente* kende) in de verkiezing der regéringsleden de *volksstem;* in de Districten of *Grietenijen* ſtond de *Grietman* ter keuze des Stadhouders, uit eene lijst van drie perſonen, door de ſtemgeregtigden ingeleverd. De Grietman was geen leenheer, gelijk de Edellieden overal elders, maar regter in het burgerlijke; het getal dier perſonen was dertig. Eén of meer uit de edelen, en één of meer uit de eigenerfden, werden door de ſtemgeregtigden ter Statenvergadering gekozen, hetwelk dan te meermalen op den Grietman alléén viel. (Er zijn thans weder Grietmannen door den Koning benoemd.) De Magiſtraten in de elf ſteden verkoos de Stadhouder uit lijsten, door de Vroedſchap zelv' ingeleverd. *Oostergo*, *Westergo*, *Zevenwolden* en de *steden* waren de vier leden van Staat.

De *aard* der *Friezen*, als van een oud en oorſpronkelijk volk, heeft zich nimmer geheel verloochend. Liefhebbers eener geregelde vrijheid, dapper, geſteld op eigene zeden, manieren en wetten, gelijk zij (om van geene andere voorbeelden te ſpreken) even na de omwenteling van 1795 getoond hebben, toen zij de ſloping van het oude ſtaatsgebouw het langſte tegenhielden, en na de tegenomwenteling van 1813, toen eene menigte hunner hun

goed

goed en leven aan 't vaderland aanboden, zijn zij ook opregt, gulhartig, en geenzins valsch of vleijend van aard, wars van hoogmoed, bekwaam in bedrijven, die 's lands ligging vereischt, zoo als molen- en fluisbouw, dijkwerken, en vooral fchaatfenrijden, waarin geen volk ter wereld hen in vlugheid evenaart, zoo als ook hunne fchaatfen bij velen voor de beste gelden. Ook tot kunften en wetenfchappen zijn zij bijzonder opgelegd, vooral tot de wiskundige, gelijk velen hunner, vooral in de jongfte tijden en onder het nog levende geflacht, getoond hebben.

Hunne *taal* is een tak van het aloude *Nederduitsch* in de ruimfte beteekenis des woords, doch heeft zich, door meerdere afzondering van den landaard, minder dan het *Nederlandsch* en *Neder-Saksisch* van zijnen oorfprong verwijderd. Men vindt er nog vele fporen van overeenkomst in met het oude *Angel-Saksisch*, de moeder van het *Engelsch*, als welke taal door hunne naburen en ftamgenooten gefproken werd. De eenige algemeen beroemde fchrijver in het *land-* of *boeren-friesch* (want in de grootere fteden fpreekt men algemeen, en in de kleinere meest *Hollandsch*) is de dichter GIJSBERT JAPIKS. Ook JAN ALTHUIZEN, een later dichter, verdient in den tweeden rang na JAPIKS te worden geplaatst.

Friesland bevat elf fteden, tweeëndertig Grietenijen of kleine landelijke Districten, en zendt vijf leden tot de tweede kamer der Staten-Generaal. Het werd van ouds (behalve de fteden) verdeeld in drie kwartieren, *Oostergo*, *Westergo* en *Zevenwolden*, of

de

de noordkust, de westkust, en de zuidkust met de binnenlanden. Volgens de latere verdeeling waren er drie andere kwartieren of Arrondisſementen, *Leeuwarden*, of het noorden, *Sneek*, of het zuidwesten, en *Heerenveen*, of het zuidoosten. Deze verdeeling thans weder afgeſchaft zijnde, zullen wij de oudere behouden.

I. *Oostergo*, alwaar veel weide- en graanbouw is, bevat *twee* ſteden, *Leeuwarden* en *Dokkum*, en de volgende *elf* grietenijen: *Leeuwarderadeel* met 5781, *Ferwerderadeel* met 6589, *Westdongeradeel* met 5464, *Oostdongeradeel* met 6135, *Kellumerland* en *Nieuwkruisland* met 5109, *Achtkarspelen* met 5820, *Dantumadeel* met 5350, *Tzekierksteradeel* met 6800, *Smallingerland* met 5699, *Idaarderadeel* met 3596, en *Raauwerderhem* met 1962 inwoners, te zamen 58,305 zielen op het platte land.

De hoofdſtad *Leeuwarden* (Friesch *Lieuwerd*), eene zeer aanzienlijke en welvarende plaats van 18,670 inwoners, is de zetel van het beſtuur der Provincie, aan den zamenloop van verſcheidene vaarten gelegen, door welke zij bijna met het gantſche gewest gemeenſchap heeft, zoo dat haar marktdag een der aanzienlijkſte in ons vaderland is, waarop wel 150 groote marktſchuiten liggen. De ſtad wordt ook door vele grachten doorſneden, en heeft op de wallen buitencingels, den Prinſentuin, en verſcheidene aangename wandelingen: rondom de ſtad zijn ſchoone weilanden, doch weinig of geen geboomte. De beſtrating was eertijds zeer ſlecht, en eene zoo welvarende ſtad geheel onwaardig: thans is dezelve verbeterd, de ontſierende luifels voor de huizen zijn afgebroken, en derzelver gevels veelal vernieuwd, zoo dat de

de ſtad een geheel ander, hier en daar zelfs bij uitſtek fraai aanzien bekomen heeft. Vele aanzienlijke *Friesche* familiën houden hier, vooral des winters, hun verblijf, en voormaals was *Leeuwarden* ook de hofplaats der Stadhouderen uit het thans regérende Huis tot op WILLEM IV., welke het *Prinsenhof* bewoonden. Het raadhuis, in 1715 nieuw gebouwd, en in 1760 vergroot; het genoemde Prinſenhof, tot 1765 door de Prinſesſe weduwe van *Oranje*, moeder van WILLEM IV. bewoond, tegenwoordig een koninklijk paleis; de drie Hervormde kerken, waarvan de groote of *St. Jacobskerk* de ſtadhouderlijke graftombe bevatte, die in 1796 verwoest is, en de tombe van den beroemden opvoedkundigen NIEUWOLD; de dikke, hooge en ſtompe *Oldenhoofster* toren (waarvan de kerk niet meer beſtaat), van welken men een ſchoon gezigt over de landerijen tot in zee heeft; de kanſelarij, waarvan in den omwentelingstijd de papieren geroofd of verbrand zijn; het blok- of gevangenhuis; het tuchthuis, het Collegie, waar thans het beſtuur der Provincie, en het landshuis, waar de regtbank vergadert, zijn de voornaamſte gebouwen. Voorts hebben de *Walsche* Hervormden, de *Lutherſchen*, *Doopsgezinden* en de *Joden* elk eene, en de *Roomschgezinden* vier kerken te *Leeuwarden*. De ſtad, in 1190 bemuurd, werd driehonderd jaren daarna door de partij der *Schieringers* uitgeplunderd, doch heeft naderhand weinig oorlogsrampen meer ondergaan. Zelfs onder de overheerſching bloeide zij door binnenlandſchen koophandel, allerlei fabrieken en ambachten, meer dan de meeste *Hollandſche* ſteden. De oogst van 1816 elders mislukt zijnde, terwijl die in *Friesland* over 't algemeen gunſtig geweest was, verlevendigde zulks de korenmarkt van *Leeuwarden* buitengemeen; de boeren der omſtreken kwamen hier hunne waren afzetten, en hunnen overvloed beſteden, hetwelk vooral de goud- en zilverſmeden

deed

deed welvaren. — Er zijn thans nog kalkbranderijen, ſteen- en pottebakkerijen, zeepziederijen, looijerijen, lijmkokerijen, olie-, koren-, pel- en houtzaagmolens, enz.

Dokkum, eene kleine ſtad ten noorden, vier uren van *Leeuwarden*, lag voorheen aan een' zeearm, het *Dokkumer-diep* genoemd, die ſedert 1728 bedijkt is, zoo dat de zee thans ruim een uur van daar verwijderd is; echter geleidt er nog eene vaart, met ſchoone ſluizen voorzien, derwaarts, waardoor ſchepen van zekere grootte aan de ſtad kunnen komen. Met *Leeuwarden* heeft zij ook door eene trekvaart gemeenſchap. De buitenlandſche handel, voormaals hier zeer bloeijend, is aanmerkelijk vervallen; er wordt echter nog veel in rundvee, in de beste *Friesche* kaas, en wol gehandeld; ook wordt er zout geraffineerd. De bevolking der ſtad bedraagt 3600 zielen. *Zij is* de oudſte van *Friesland*, en zou volgens ſommigen reeds in 't jaar 240 na C. G. geſticht zijn, waarvan men echter natuurlijk geene beſcheiden heeft. De bekende BONIFACIUS, *Apostel der Duitschers* genoemd, werd nabij deze ſtad in 754 door de *Heidensche Friezen* doodgeſlagen. Er zou van hem nog een eigenhandig geſchreven boek der Evangeliën te zien geweest zijn, doch beſtaat nu niet meer. In 1572 werd *Dokkum* door de *Spanjaarden* ingenomen, half uitgemoord en verbrand, waarbij wel 400 huizen in de asch gelegd werden. Deze plaats heeft boven andere zwaar gedeeld in de onlangs heerſchende ziekte. — *Dokkum* ligt zeer hoog, en is met ſchoone korenlanden omringd. Het ſtadhuis is een deftig gebouw. Te *Dokkum* zijn onder anderen de groote regtsgeleerde ULRIK HUBER, de geſchiedonderzoeker L. VAN AITZEMA, de dichter ERNST WILLEM HIGT geboren, en de deugdzame D. R. KAMPHUIZEN beſloot er zijne moeijelijke loopbaan.

Onder de dorpen en vlekken van *Oostergo* verdienen melding: *Zwichem* of *Zuichem*, hoezeer ſlechts een gehucht, als

ge-

geboorteplaats van den beroemden VIGLIUS VAN AYTTA; *Jelsum*, waar de zelfdenker BALTHAZAR BEKKER het eerfte levenslicht zag, beide nog in de grietenij *Leeuwarderadeel*; *Kornjum*, met een lusthuis, waarop de *Friesche* Edelen vergaderden, om met den eigenaar, DUCO MARTENA, het *Spaansche* juk aftewerpen; *Ferwerd*, met 1000 inwoners, hetwelk den naam aan de grietenij *Ferwerderadeel* geeft; *Hallum* met 1850 zielen; *Holwerd*, een groot dorp met 1470 zielen, in eene korenrijke ftreek; *Wierum* en *Engwierum*; *Buitenpost*; *Kollum*, met de onderhoorigheden bij de 2000 zielen, in eene aangename ftreek, en door een kanaal met de *Dokkummer*-vaart gemeenfchap hebbende; men heeft er eene bloeijende wekelijkfche markt, en groote jaarlijkfche paardenmarkten; in vroeger' tijd was er eene *Latijnsche* fchool, en de plaats was in de zestiende eeuw als *militaire* ftelling bekend; *Gerkensklooster* met bijna 700 inwoners; *Bergum*, een groot en fchoon dorp met bijna 1200 inwoners, omringd van aangename buitenplaatfen, bosfchen en wandelwegen: digt daarbij ligt eene heide, en het vischrijke *Bergumermeir*, gelijk in deze geheele grietenij *Tietjerksteradeel*, die bijna het hart van *Oostergo* befiaat, vele meiren vol visch gevonden worden. *Bergum* heeft ook eene goede jaarlijkfche paardemarkt. *Nyega*, *Noorder- en Zuiderdragten*, twee dorpen, die te zamen wel een uur lang zijn, bijna 3000 inwoners tellen, en thans ééne kerk hebben, aan de grenzen van *Zevenwolden*, tusfchen de veenen (de veendorpen zijn doorgaans fterk bevolkt), doch tevens van bouw- en weilanden omringd, waarvan veel hooi gewonnen wordt. Hier zijn vele Doopsgezinden. *Rauwerd*, *Oostermeer*, in dezelfde grietenij, een klein dorpje, voorheen bloeijend door de veenen, doch zich thans, gelijk verfcheidene omliggende dorpen, met de linnenweverij genérende. *Grouw* met 1640 inwoners, in den zuidwesthoek van het landfchap, tusfchen

kostelijk weiland, meiren en moerasſen gelegen, waar men voorheen ſlechts te water kon komen: vroeger was er zeer veel ſcheepsbouw: er wordt nog met boter en tonnevleesch gehandeld; *Warrega*, digt bij een naar dat dorp genoemd (*Warregaster*) drooggemaakt meir, en andere meer.

II. *Westergo*, waar de ſchoonſte en vruchtbaarſte bouw- en weilanden zijn, en de meeste handel en ſcheepvaart gedreven wordt, beſlaat de westkust van *Friesland*. De ſteden daarin zijn: *Harlingen*, *Franeker*, *Bolsward*, *Sneek*, *IJlst*, *Stavoren*, *Hindelopen* en *Workum*; en de negen grietenijen: *Menaldumadeel* met 5917, *Franekeradeel* met 3095, *Barradeel* met 4486, *Baarderadeel* met 3774, *Hennaarderadeel* met 2748, *Wonseradeel* met 8127, *Wijmbritseradeel* met 6375, *Hemelumer Oldephaerd* en *Noordwolde* met 2550, en *het Bildt* met 5860 inwoners, te zamen 42,932 op het platte land.

Harlingen, voormaals in rang de zesde, doch in aanzien, bevolking en welvaart zekerlijk de tweede der *Friesche* ſteden, aan de noordwestkust der Provincie, met 7640 inwoners. Zij werd in het jaar 1234 eerst uitgelegd en met ſtads voorregten voorzien, zijnde te voren een dorp geweest; aan de beide familiën HARLIGER en HAM toebehoorende. In 1469 werd de ſtad in de burgergeſchillen door die van *Francker* geplunderd, en in 1472 brandde zij bijna geheel af. *Harlingen* is de voornaamſte zee- en handelſtad van dit gewest, met eene haven, die in twee groote kommen ſtadwaarts inloopt (men moet echter de zware ſchepen in zee ontladen). Hier, en ook op andere plaatſen der ſtad, vindt men ſchoone gebouwen; vooral munten de groote kerk, het ſtadhuis, het gebouw der gewezene Admiraliteit van *Friesland*, en eene aanzienlijke ſcheepstimmerwerf uit,

ult, waarop thans vele ſchepen gebouwd, en degene, welke met ſchade de *Zuiderzee* inloopen, herſteld worden. — Het verlies der Admiraliteit, en de ſtremming van den zeehandel heeft de ſtad zeer benadeeld, die echter thans weder herleeft. Vrij groot is haar handel in vlas, hennip, hout, pik, teer, enz. vooral in granen, boter en kaas op *Engeland*. Hier komt veel hout, pik, hennip en andere *Oostzeesche* waren aan, en worden door de Provincie heen verzonden. Er zijn olie- en houtzaagmolens, zoutketen en branderijen: men vervaardigt er zeildoek, het zoogenaamde *Harlinger bont*, garen, en buiten de ſtad zijn ſteenbakkerijen en kalkovens, meer dan ergens in *Friesland*. Er is veel viſcherij in de *Zuiderzee*, doch eigenlijk bij *Harlingen* niet; de visch wordt door lieden aangebragt, die elders en langs de zeekust in gehuchten wonen, of aan den voet des dijks. De *Zuiderzee* is anders voor de ſtad eene gevaarlijke nabuur, en heeft weleer geheele ſtukken van haar afgeſpoeld, zoo dat men dit gebrek deels door zware dijken heeft moeten voorkomen, deels door de uitlegging en inlijving van het dorp *Almenum* vergoeden. Men vindt hier vele vermogende Doopsgezinden. *Harlingen* is het vaderland van den als geſchiedſchrijver, dichter en ſtaatsman uitmuntenden S. STIJL, en van den kundigen Doopsgezinden leeraar JOANNES STINSTRA. — Ten zuiden der ſtad is een gedenkſteen opgerigt voor den *Spaanschen* landvoogd CASPAR ROBLES, die den grooten ringdijk voor de Provincie heeft doen maken.

Franeker is een ſtadje met 4520 inwoners. Hier bevond zich de *Friesche* Hoogeſchool, door den Stadhouder WILLEM LODEWIJK van *Nassau* in 1585 geſticht, en welke als eene kweekſchool voor de *Leydsche* mogt worden aangemerkt; daar uit haar eene ſchaar Geleerden van den eerſten rang uitgingen, die te *Leyden* verder door geheel *Europa* bekend

werden, zoo als COCCEJUS, NOODT, A. SCHULTING, ALBERT SCHULTENS, T. HEMSTERHUIS, VALCKENAER, B. VOORDA, enz. Aan *Utrecht* ſchonk *Franeker* VAN ECK en WESSELING. VITRINGA, VENEMA, U. HUBER, en andere mannen verkozen op deze plaats, in weêrwil der ſchitterendſte aanbiedingen, te blijven. Nog heeft *Franeker* den vermaarden G. COOPMANS en J. MULDER opgeleverd, beide door hunne ſchriften vermaard. Reeds onder de eerſte Hoogleeraren muntte de zoo geleerde als gematigde DRUSIUS uit. Het gebouw en de kerk der *Academie*, de bibliotheek, de ſnijkamer, het ſcheikundig *Laboratorium*, en de plantentuin muntten in bekwamen aanleg, doordien alles in een kort beſtek bijeen was, boven alle andere 's lands Hoogeſcholen uit. Doch deze nuttige ſtichting werd, even als die van *Harderwijk*, door een willekeurig beſluit van den overweldiger BUONAPARTE in 1811 afgeſchaft, maar in 1815, in den vorm van een *Athenëum*, welks bloei door de nationaliteit der *Friezen* op den duur gehandhaafd wordt, herſteld. De zeer goede bibliotheek en gebouwen werden aan het *Athenëum* gegeven. — Voorts drijft *Franeker* nog eenigen handel in koren; men maakt er ſayet, en buiten de ſtad zijn ſteen- en pannebakkerijen. De wandeling op den ſtadswal is zeer aangenaam, en heeft een ſchoon uitzigt. *Franeker* ligt aan de trekvaart tuſſchen *Harlingen* en *Leeuwarden*. Hier is het beroemde *Planetarium* van den Heer EYSINGA, door Z. M. den Koning gekocht, doch met onbekrompene milddadigheid aan den voormaligen eigenaar tot aan zijn' dood toe gelaten.

Bolsvard of *Bolswerd*, eene oude en kleine, doch vrij nette ſtad, omtrent midden in *Westergo*, met bijna 3550 inwoners, die zich meest met de vervaardiging van ſayet, den binnenlandſchen handel in boter, enz. genëren, waartoe de vele vaarten, die hier te zamen loopen, goede gelegenheid geven. Oudtijds was de handel van meer belang,

en

en de plaats was eene Hanzeſtad. Onder de gebouwen munt de kerk, en in dezelve de fraaije en rijkverſierde predikſtoel, en voorts het ſtadhuis uit, hetwelk van buiten met ſieraden een weinig overladen is. Hier leefde in de zeventiende eeuw de beroemde *Friesche* volksdichter GIJSBERT JAPIKS of JACOBS als ſchoolmeester, voor wien in 1823 in de Hervormde kerk een marmeren borstbeeld met veel ſmaak op een voetſtuk geplaatst, en door liefhebbers der oude volkstaal plegtig ingewijd is.

Sneek (in 't Boerefriesch *Snits*), eene ruime en bloeijende koopſtad, in de gedaante van een' onregelmatigen driehoek, met 6380 inwoners, die de grootſte boter- en kaasmarkt van *Friesland* bezitten. De omſtreken zijn laag en moerasſig, en in de nabijheid zijn verſcheidene meiren, onder anderen het vrij groote *Sneekermeir*. Men heeft er twee kerken. In de groote is de vermaarde, doch wreede *Friesche* zeeſchuimer LANGE PIER begraven. Ook hier zijn vele Doopsgezinden. De ſtad heeft in 1826 meer dan eenige andere van de heerſchende ziekte geleden.

Workum, eene opene ſtad, een vierde uurs van de zee, waarmede eene lange haven de gemeenſchap onderhoudt, en te midden van verſcheidene vischrijke meiren en vruchtbare weilanden, met 3250 inwoners, beſtaat ſlechts uit éene lange ſtraat of gracht, zonder zijſtraten, heeft tamelijk veel ſcheepsbouw, en ſchelpkalkbranderijen.

Aan de zee liggen verder zuidwaarts de twee kleine ſteden *Hindelopen* en *Stavoren*. Eerstgenoemde, eene opene ſtad, die bijna 1300 inwoners telt, wordt van drie zijden door de zee omgeven, en moet dus door zware dijken in ſtand gehouden worden. Zij heeft zeer veel in oude partijſchappen en door den brand des jaars 1500 geleden, en is daardoor tot de tegenwoordige laagte gekomen. De inwoners, waaronder ook eenige Doopsgezinden, genéren zich

van de zeevaart, en zijn in taal en kleeding, die zij nog van hunne voorouders ongeſchonden bewaard hebben, van de overige *Friezen* onderſcheiden. De welvaart is er zeer vervallen. *Stavoren*, de oudſte, en oudtijds, zoo men wil, de hofſtad van *Friesland*, tegenover *Enkhuizen*, dreef ook voorheen bloeijenden koophandel; dan tegenwoordig is de plaats diep vervallen, en telt naauwelijks 600 inwoners, terwijl de hooge zee hier geheele ſtukken van 't ſtrand ſpoelt. De zandplaat *Vrouwezand* ligt in zee een eind wegs van de ſtad, en is thans min droog dan voorheen, doch heeft tot verval van den koophandel, uit hoofde van den afſtand, weinig bijgedragen; maar de geweldige overſtroomingen, de vernieling door de *Spanjaarden* in 1572, en de opkomst van andere plaatſen hebben *Stavoren* zoo diep doen zinken, dat aldaar thans bijna niet dan arme lieden wonen. *Ijlst* of *Ilst* (bij de boeren *Drilst*), een half uur van *Sneek*, heeft ruim 1100 inwoners: het is onbemuurd, doch heeft ſtadsregten, en is door den bloei van *Sneek* zeer vervallen. Er zijn hier nog eenige ſcheepstimmerwerven. Het plaatsje ligt aan het water de *Geeuw*.

Op het platte land van *Westergo* vindt men voornamelijk de volgende dorpen en vlekken: *Molkwerum*, met niet meer dan 400 inwoners, doch van ouds merkwaardig uit hoofde der zonderlinge ſpraak, kleeding en levenswijze der inwoners, die geheel van de naburige landlieden, zelfs van de reeds zoo zonderlinge *Hindelopers*, afwijken. De huizen ſtonden er zoo verward onderéén, dat men het den *Frieschen doolhof* pleeg te noemen, en een vreemdeling er naauwelijks teregt kon komen. Zóó was het vóór vijftig jaren; thans heerscht ér nog wel verwarring, doch er is zoo veel geſloopt, vervallen en veranderd, dat het geen doolhof meer kan genoemd worden. Ook begint de kleeding meer naar de algemeene *Frieſche* te worden geſchikt: ſlechts eenige vrou-

wen

wen volgen nog de *Hindelopers* na. Het dorp ligt tusſchen *Stavoren* en *Hindelopen*, in den zuidwesthoek des kwartiers, binnendijks, op een ſchiereiland door de zee en eenige meiren omgeven, waarvan er echter twee bedijkt zijn. In de bloeijende tijden der ſcheepvaart waren de mannen hier meest altijd van huis. *Warns*, een half uur van daar; het dorpje *Schorl*, bij 't welk men den berg *'t roode klif* ziet. *Koudum*, met rijke korenvelden boven op de terpen; *Balk*, met houtteelt en graanbouw; *Heeg*, aan het *Heegermeir*, waarin de inwoners paling vangen, en die wijd en zijd naar *Holland* en zelfs naar *Engeland* verzenden; *Makkum*, aan de zee, een aanzienlijk vlek met 1680 inwoners, uit eene lange ſtraat beſtaande, waar men zeevaart, zoutketen, kalkovens, ſteen- en pannebakkerijen aantreft, doch verminderd ten gevolge van het verval der *Frieſche* vrachtvaart; *Berlikum*, voormaals aan zee gelegen, vóór dat het *Bildt*, eene aanzienlijke ſtreek nieuw aangewonnen land ten noorden van dit kwartier, bedijkt was, thans nog bekend door zijne paardemarkten; *Kornwerd*, *Surig*, *Wonmel*, *Miedum*, *Pietersbierum*, *Oosterbierum*, waar een voorname paardemarkt is; het *Bildt* zelve (oud en nieuw), met deszelfs bedijkte polders, heerlijke wei- en korenlanden, en *Vrouwenbuurt* en *Vrouwenparochie* (1690 inwoners), *St. Anna* en *St. Jacob op het Bildt*, drie ſchoone dorpen; *Wieuwert*, een gehucht, doch bekend als verblijf van de gezinte der *Labadisten* in de zeventiende eeuw, onder welke ook de beroemde ANNA MARIA SCHUURMANS behoorde, welke daar ook geſtorven is en wier graf men er vertoont. Hier is een grafkelder, waarin de lijken niet vergaan, maar opdroogen. *Witmarsum*, tusſchen *Harlingen* en *Bolsward*, waar de beroemde MENNO SIMONS, ſtichter van de broederſchap der Doopsgezinden, weleer Roomsch Priester was, doch die

kerk in 1536 verliet. Hier ſtond ook weleer het ſtamhuis des oud-adelijken geſlachts van AYLVA.

III. *Zevenwolden* draagt den naam naar de bosſchen, die het meer dan de twee andere landſtreken heeft; er loopt door het midden van dit gedeelte des lands eene reeks lage zandheuvelen. Ook vindt men er zeer veel veenland en veenplasſen. Dit kwartier beſlaat zoo wel de zuidoostkust, als de binnenlanden der Provincie, en heeft ſlechts ééne ſtad, *Sloten*, doch tien grietenijen, *Utingeradeel* met 3151, *Dingwerden* met 2179, *Doniawerstal* met 2198, *Haskerland* met 4995, *Schoterland* met 7497, *Lemsterland* met 3995, *Gaasterland* met 2928, *Opsterland* met 9081, *Ooststellingwerf* met 3311, en *Weststellingwerf* met 7408 zielen, te zamen 46,743. (Deze opgave van bevolking, gelijk mede die der beide vorige kwartieren, is officiëel, doch ſlechts van 1. Januarij 1825, en dus vóór de vernielende ziekte van 1826, die zoo velen in 't graf heeft geſleept.)

Sloten is zeer klein, en telt niet meer dan 750 inwoners; het ligt rondom tusſchen meiren en andere wateren, zoo dat het in vroegere tijden zeer ſterk was. *Wijkel*, een kwartier uurs van *Sloten*, alwaar de groote vestingbouwkundige, KOEHOORN, VAUBAN's tijdgenoot en mededinger, in de kerk begraven ligt. Voorts heeft *Zevenwolden* eenige zeer aanzienlijke vlekken en dorpen, waaronder de *Lemmer*, aan de *Zuiderzee*, met ſcheepsbouw en 2280 inwoners, waar zeer veel doortogt is van ſchepen en reizigers, die uit *Holland* naar *Friesland* en *Groningen* gaan; dagelijks komen hier beurtſchepen van en naar verſchillende oorden af en aan.

Het

Het *Heerenveen*, een zeer bloeijend vlek midden tusschen de hooge veenen, met vele aanzienlijke huizen en lustplaatsen, eene regtbank en 1420 grootendeels welgestelde inwoners (*), bij welken veel weelde heerscht, en voornl des winters vele partijen van vermaak plaats hebben, waarom het waarschijnlijk den bijnaam van *Friesche Haag* verkregen heeft. De *Joure*, een zeer aanzienlijk vlek met 2320 inwoners, in het westen des kwartiers tusschen meiren en veenlanden gelegen. *Akkrum* en *Oldeboorn*, twee dorpen, het eene met 750, het andere met 1050 inwoners, aan het rivietje *de Boorn*. *Gorredijk*, een vlek, waar zware handel in boekweit gedreven wordt, met 1470 inwoners. Weleer was hier het vorstelijk lusthuis *Oranjewoud*, met schoone wandeldreven, door ALBERTINA AGNES, dochter van FREDERIK HENDRIK, en echtgenoote van Graaf WILLEM FREDERIK, aangelegd, doch is na 1795 gesloopt, en het heerlijk boomgewas ook meestal verkocht en gehakt. Het overschot van 't plantsoen draagt nog den ouden naam. *Wolvega*, waar de groote *Nederlandsche* staatsman en dichter O. Z. VAN HAREN zijn leven in letterkundige rust eindigde, welke laatste nogtans door allerlei hem berokkende rampen, onder anderen een geweldigen brand, die zijne boekerij verteerde, niet weinig gestoord werd. Hier schreef hij zijn onsterfelijk heldendicht *de Geuzen*.

Voor de *Friesche* kust vindt men de eilanden *Ameland* en *Schiermonnikoog*, waarvan het eerste ruim 2000 inwoners, en de drie dorpen *Hollum*, *Ballum* en *Nes* bevat, en voorheen

(*) De Heer Graaf van HOGENDORP schat in zijne *Bijdragen tot de Huishouding van Staat* (V. D. 2. St. bl. 248.) de bevolking van *Heerenveen* op *vijfduizend* zielen. Hier moet een misverstand plaats hebben: want de mij schriftelijk medegedeelde officiële opgave in den tekst komt ook met andere berigten overeen. Misschien bedoelt de Graaf de geheele, onder *Heerenveen* behoorende streek.

heen eene *souvereine* Heerlijkheid van de Heeren van CAMMINGA was, thans lands-domein is, met duinen en weilanden. *Schiermonnikoog* heeft ſlechts één dorp, en telt niet meer dan 1000 inwoners. De ingezetenen der beide eilanden genéren zich meest van de vischvangst, en zijn in de tijden van de ſluiting der zee aanmerkelijk verarmd. *Schiermonnikoog* drijft nog eenigen zeehandel. De *Zuiderzee* heeft bij hare vorming ook deze eilanden van het vaste land afgeſcheurd.

XV. DE PROVINCIE OVERIJSSEL.

De Provincie, of voormalige Heerlijkheid *Overijssel* grenst ten Noordwesten aan *Friesland*, ten Noordoosten aan *Drenthe*, ten Oosten aan de *Duitsche* landen van *Bentheim* en *Munster* (*Hanoversch* en *Pruissisch*), ten Zuiden aan het *Geldersche* kwartier van *Zutphen*, ten Westen aan den *IJssel*, die het van *Gelderland* ſcheidt, en aan de *Zuiderzee*. De lengte wordt (van het Zuidoosten naar het Noordwesten) op ruim 20, en de breedte (van het Zuidwesten naar het Noordoosten) op 10 à 12 uren gerekend, doch ten Noorden is het landſchap zeer naauw tusſchen de *Zuiderzee* en *Drenthe* ingedrongen, en beſlaat niet veel meer dan twee uren. De oppervlakte kan berekend worden op 62 *Duitsche* vierkante mijlen. De grond is meest zandig of veen; men vindt er dus vele moerasſen, en het veen levert eene menigte bewijzen van vroegere omwentelingen op, niet alleen onderaardſche boomſtammen, wier toppen alle zuidoostwaarts gekeerd waren, en dus van eene overſtrooming getuigen; maar ook eene walvischrib, bij *Oldenzaal* gevonden, en vele verſteeningen. Bij den *IJssel*, doch niet verder dan een uur van dien vloed, is kleigrond, waarſchijnlijk een geſchenk der rivier, en daar, alsmede langs de zee, is goed bouw- en weiland; omtrent het laatſte ſtaat het beroemde *Mastenbroek* tusſchen den *IJssel*, het

het *Zwarte Water* en de *Zuiderzee* (in 1363, doch waarſchijnlijk, volgens deskundigen, te vroeg bedijkt), en vele plaatſen in de ſtreken van *Vollenhoven*, met de beste weilanden van ons vaderland gelijk. Door de overſtrooming van 1825 overdekt, is het daaruit met vernieuwde vruchtbaarheid te voorſchijn gekomen. Het *Kamper-eiland* is mede een der vruchtbaarſte oorden. Elders nogtans is de weide ſchraal, en de *gemeene weiden*, die zich geheele uren verre uitſtrekken, en zeer onvruchtbaar zijn, beſlaan de laagſte gedeelten der talrijke onbebouwde velden: overmaat van regenwater doet dus hier dezelfde nadeelige werking als elders gebrek aan beſproeijing door de hoogte, welke de landen voor het water der rivier ontoegankelijk maakt. De vrij aanzienlijke afhelling is van het Zuidoosten naar het Noordwesten. Bergen vindt men niet, dan eene reeks heuvelen, die het midden der Provincie, van het Zuiden naar het Noorden, doorſnijden en ſlechts op twee plaatſen zijn afgebroken; de *Lemelerberg*, daartoe behoorende, is ruim 200 voet hoog. Oostwaarts is nog eene kortere keten van heuvelen. Nogtans veroorzaakt de nabijheid van de *Zuiderzee* en den *IJssel*, die te meermalen de bijgelegene landen overſtroomt, en de veenplaſen in het midden en Oosten der Provincie, zoo wel als de naburige van *Drenthe*, eene doorgaans vochtige luchtsgeſteldheid, die echter geheel niet ongezond is; integendeel kunnen ſommige ingezetenen van dit gewest zich moeijelijk aan de *Hollandsche* lucht gewennen, hetwelk met *Hollanders* omgekeerd het geval is. In weêrwil dezer

zer gezonde luchtſtreek is het land, naar evenredigheid van andere gewesten, niet zeer bevolkt (*), waartoe de vele onvruchtbare en gemeene gronden wel het meeste bijdragen. Immers de opgave van 's lands geſteldheid heeft ons dit reeds getoond. Hierbij komt gebrek aan mest; want zoo de zandgronden daarmede wel voorzien worden, geven zij goede oogſten. De voornaamſte voortbrengſelen zijn boekweit, rogge, tarwe op de klei, aardappelen (doch niet genoeg tot eigen gebruik), verſcheidene groenten en boomvruchten, en veel turf. In het kwartier van *Vollenhove* en omſtreeks *Mastenbroek* zijn lage veenen, en de veenplaſſen, welke in dit kwartier gedurig toenemen, zijn in meer dan een opzigt vrij ſchadelijk. — De hooge veenen tusſchen de *Vecht*, de *Drentſche* grenzen en elders zijn veelal door gebrek aan vaarten onbruikbaar, vooral ten Zuiden der *Vecht*, en ten Oosten der *Regge*. Doch met loffelijken ijver heeft men zich ſedert eenigen tijd toegelegd op het graven van kanalen, waaronder de *Dedemsvaart*, het werk der Heeren VAN MARLE en den Baron VAN DEDEM TOT DEN BERG, uitmunt; dezelve valt te *Hasselt* in 't *Zwarte Water* (†). In de afgebrande bovenkorst der hooge veenen (welke brand den zeer onaangenamen veenrook, die ſomtijds

(*) De 162,791 inwoners zijn over 62 vierkante mijlen verſpreid, maken dus 2652 voor elke *Duitſche* vierkante mijl: in *Holland* is dit getal boven de 4000.

(†) Zie daaromtrent de belangrijke berigten van den Grave van HOGENDORP, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, V. D. 2. St.

tijds het zonlicht doet tanen, veroorzaakt) komt de boekweit zeer goed voort. Hout is er geheel niet overvloedig; de eikenſchors, tot run dienende, plagt echter veel naar *Engeland* te worden uitgevoerd, en is nog een voortbrengſel van eenig belang voor dit gewest. Niettegenſtaande de vetheid der *Mastenbroeker* weiden, is echter de uitvoer van horenvee naar elders althans van geen belang. Hetzelve heeft op vele plaatſen geen hooi, en moet zich met ſtroo, aardappelen, wortelen, enz. voeden. In die ſtreken, vooral in *Twenthe*, is het rundvee dan ook zeer klein. In 1817 ſchatte men het aantal runderen op 66,884, dat der paarden op 12,700, der ſchapen op 91,980, en der varkens op 14,957 ſtuks. — Klein wild valt er overvloedig in de ſchaars bewoonde binnenlanden; de hazen zijn er zeer talrijk, en de konijnen worden geheel niet geacht; men zoekt die uitteroeijen. Men vindt er vosſen, bonſems en otters (laatstgemelde niet talrijk). Ook wild gevogelte vertoeft hier in menigte, vooral patrijzen; houtſnippen zijn er zeldzamer, en korhoenders worden enkel in het noordelijkst gedeelte naar de *Drentsche* grenzen gevonden. Watervogelen zijn er, uit hoofde der hoogte, minder dan in andere gewesten, en, wegens de toenemende bebouwing en vermindering der plasſen, niet zoo veel als in vroegeren tijd. Aan riviervisch is overvloed, en de kustbewoners der *Zuiderzee* genéren zich met voordeel van het vangen van zeevisch.

De rivieren van *Overijssel* zijn: de reeds meergemelde *IJssel*, die bij *Kampen* met verſcheidene monden

den in de *Zuiderzee* valt, en door overſtroomingen veel nadeel doet, vooral ſedert de verlaging van den *Snippelingsdijk* bij *Deventer* (die ter lengte van 222 *Rhijnlandsche* roeden tot eenen overlaat gemaakt is) en van een gedeelte van den *Lijmerschen Rhijndijk*. Deze nadeelen zijn zekerlijk niet met zoo vele onheilen en gevaren verzeld als in de *Betuwe*, doch aan den anderen kant te grooter, doordien het water zelden de dijken *doorbreekt*, maar *overstroomt*, en dus van de oppervlakte weinig bevruchtend ſlib met zich voert. De andere rivieren zijn: de *Vecht*, die uit *Munsterland* door het *Bentheimsche* komt, en, aldaar met de *Eems* door een kanaal vereenigd zijnde, gelegenheid tot binnenlandſchen handel tusſchen *Zwol* en *Munster* geeft: haar loop is bogtig, en des winters zeer ſterk, zoo dat alsdan de dijken door den grooten toevloed van water dikwijls bezwijken, doch des zomers is zij zeer laag: dezelve valt in het zeer bevaarbare *Zwarte Water*, 't welk, uit vier voorname en eenige mindere wateringen in de nabijheid van den *IJssel* ontſpringende, noordwaarts voorbij *Zwol* in de *Zuiderzee* valt; de *Regge*, die uit de *Schipbeek* beneden *Ommen* in de *Vecht*, en de *Schipbeek*, die bij *Deventer* in den *IJssel* valt; de *Dinkel*, aan de *Munstersche* grenzen; voorts het *Meppeler-diep*, waarop veel turf vervoerd wordt, en dat in het *Zwarte Water* valt, en eenige andere beekjes, die doorgaans den naam van *Aa* (*eau*, water) dragen, en naar de namen der plaatſen, die zij voorbijvloeijen, onderſcheiden worden.

Wat de *geschiedenis* van *Overijssel* betreft, dit ge-

gewest kwam van de tiende tot de vijftiende eeuw onder het Sticht van *Utrecht*, en werd het *Oversticht* genoemd. In 1046 kwam *Deventer*, en in 1086 het Graafſchap *Islagouwe* of de *Beneden-IJssel* door keizerlijke giftbrieven aan de *Utrechtsche* kerkvoogden. *Twenthe* en de andere gedeelten des lands vielen hun achtervolgens in 1248, 1331, 1407 en 1452 ten deel. De veelvuldige oorlogen der *Utrechtsche* kerkvoogden hadden dus ook gedeeltelijk invloed op *Overijssel*, en mogelijk heeft de omſtandigheid, dat het eene afgelegene, en dus verwaarloosde Provincie van een ander gebied was, wel iets tot de geringheid der bevolking, en den minderen bloei van het gewest in vroegere tijden bijgedragen. Doch de zee- en rivierſteden *Kampen*, *Zwol* en *Deventer* namen, ten tijde van het Hanzeverbond, opgerigt in het midden der dertiende eeuwe, aanmerkelijk toe in koophandel en vermogen. In 1528 onderwierp dit gewest zich, gelijkelijk met het *Neder-Sticht*, ten gevolge van den langen oorlog met *Gelderland*, aan Keizer KAREL V. als Heer der *Nederlanden*. Vervolgens trad het gedeeltelijk door overreding, gedeeltelijk door geweld van den toen nog ſtaatsgezinden *Groninger* Stadhouder RENNENBERG (die *Deventer* en *Kampen* ſtellig belegeren moest), de *Utrechtsche Unie* in 1579 bij. In 1672 gaf het gewest zich, zonder noemenswaardigen tegenſtand, aan den Biſſchop van *Munster* over, en bleef tot 1674 bezet. De Provincie, weder bij de *Unie* aangenomen zijnde, verleende den Stadhouder meerdere regten, die na het ſtadhouderlooze bewind, in 1747, aan

Prins

Prins WILLEM IV. werden opgedragen, doch in 1787 zeer vele geſchillen deden ontſtaan, daar *Overijssel* gelijkelijk met *Holland*, *Groningen*, en een gedeelte van *Utrecht*, de voorregten van den Stadhouder zocht intekrimpen. Dan bij de nadering der *Pruissen* voegde zich de Provincie, zonder ſlag of ſtoot, bij den wil van de meerderheid der gewesten.

Overijssel heeft drie eigenlijke ſteden, vierenvijftig ſchoutambten, en zendt vier leden naar de tweede kamer der Staten-Generaal.

Van ouds her waren hier drie kwartieren, even als in *Gelderland*, namelijk *Salland* (misſchien land der *Saliërs*, een gedeelte der *Franken*, toen waarſchijnlijk aldaar gevestigd) langs den *IJssel* en het *Zwarte Water*, *Vollenhove*, aan de zeekust, en *Twenthe* binnenslands gelegen. Naderhand (onder de *Fransche* regéring) werden er drie *Arrondissementen* gevormd, *Deventer*, *Zwolle* en *Almelo*, doch op 24. November 1815 herſtelde Zijne Majesteit de oude landsverdeeling, alleen met dit onderſcheid, dat het gewezen hoogſchoutambt *Hasselt*, dat te voren onder *Salland* behoorde, thans onder *Vollenhove* is gebragt.

1. KWARTIER VAN SALLAND.

Hetzelve bevat de drie groote ſteden *Deventer*, *Zwolle* (thans de hoofdplaats van het gewest) en *Kampen*, benevens zes kleine, *Gramsbergen*, *Hardenberg*, *Ommen*, *Wilsum*, *Grafhorst* en *Genemuiden*, voorts vijftien ſchoutambten.

Deventer, eene der drie voornaamſte ſteden van *Overijssel*, en voormaals de eerſte in rang, ligt op een' verheve-

nen grond aan den *Ijssel*, waar de *Schipbeek* in dezelve valt, doch wegens de meerdere hoogte door eene sluis geschut wordt, en eene ijzergieterij aan den gang houdt, drie uren ten noorden van *Zutphen*. Zij is thans eene vesting van eenig belang, die ook oudtijds vele wisselingen der fortuin heeft doorgestaan, daar zij de oudste stad van dit gewest is. In 882 werd zij door de *Noormannen* verbrand; in 1334 brandden weder twee derden der stad af. In 1457 werd zij door Hertog FILIPS I. van *Bourgond'ë* belegerd, en, zoo men wil, in 1495 eene vrije Rijksstad. In 1510 verdreef de burgerij den Hertog van *Gelder* van hare muren. Omstreeks en vóór dien tijd was *Deventer* eene aanzienlijke Hanzestad, die grooten koophandel dreef. In 1579 nam RENNENBERG haar voor de Staten in, doch in 1587 verried haar de *Engelsche* bevelhebber STANLEY aan de *Spaanaarden*, tot in 1591 Prins MAURITS haar na een kort beleg weder op de *Staatsche* zijde bragt. In 1672 viel zij met de gansche Provincie den *Munsterschen* in handen. In 1813, door de *Franschen* in haast versterkt zijnde, leed zij eene blokkade van de zijde des *Nederlandschen* landstorms, van November 1813 tot April 1814, wanneer zij nog slechts ten gevolge der *Fransche* staatsomwenteling overging; de burgerij leed daarin niet zeer veel, doch de fraaije omstreken en wandelingen, vooral de *Worp*, uit zware boomen bestaande, werden deerlijk verwoest. De stad is digt betimmerd, en telt 9540 inwoners. Er zijn twee Hervormde kerken, de groote of *Lebuïnus-* en de *Bergkerk*. Eerstgemelde, een groot en zwaar gebouw, heeft een' hoogen toren met een klokkenspel. De *Bergkerk*, op het hoogste der stad staande, kan van zeer verre gezien worden. Vier pleinen vindt men hier, de *Brink*, de *Nieuwe Markt*, de *Stroomarkt* en het *Groote Kerkhof*. Het marktveld *de Brink* is zeer uitgestrekt, beslaande de geheele breedte der stad, doch

doch onregelmatig gebouwd. Men heeft daarop de groote, doch ouderwetſche ſtads-waag. Er is veel welvaart en vertier in deze ſtad, vooral door den handel per as met *Duitſchland* en vervolgens langs den *Ijſſel*; men doet er in alle ſoorten van tabak, wijn, koffij en andere coloniale goederen, granen, leder, enz. en er is eene ijzergieterij, waarin het ijzeröer of erts, hetwelk men in den omtrek der ſtad zelve vindt, tot kagchels, potten enz. bewerkt wordt. Buitendien zijn er vele fabrieken en trafieken, en men vindt er ſchatrijke huisgezinnen. Het *Deventer*-bier en de *Deventer*-koek zijn bekend. De ſtad heeft ook eene doorluchtige ſchool of *Athenëum* met vijf Hoogleeraren, door haar in 1630 uit een legaat van ANNA TWICKELO opgerigt, en thans met een gedeelte der *Harderwijkſche* boekverzameling verrijkt; eene teeken-academie, een natuur- en ſcheikundig genootſchap, en nog andere wetenſchappelijke vereenigingen. Reeds voorheen (in de vijftiende of zestiende eeuw) bloeide hier een *Gymnaſium*, vooral onder ALEXANDER HEGIUS, leermeester van ERASMUS. Zij bezat voormaals het muntregt. De gemeene weiden rondom de ſtad aan beide zijden van den *Ijſſel* dienen ten gebruike voor hare burgerij.

Ommen, een vervallen plaatsje met ruim 800 zielen, aan de *Vecht* bij de *Regge*; heeft eene vrij aanzienlijke brug over de rivier, een groot uur van daar is eene ſchans; *Hardenberg*, ook aan de *Vecht*, waarover mede eene brug is, en dus op den weg van *Zwolle* naar *Duitſchland*, hetwelk aan deze plaats eenig vertier geeft, telt 820 inwoners; *Hardenberg* heeft een ſlot. Een brand, in den jare 1708, vernielde de plaats bijna geheel. *Hardenberg* zoowel als *Ommen* ligt bijna rondom tuſſchen heiden en weilanden. *Gramsbergen*, een klein ſtadje, met de onderhoorigheden 1450 inwoners tellende, in welks nabijheid in 1227 Biſſchop OTTO van *Utrecht* in een gevecht met de *Drentenaars* ſneuvelde.

Olst met 2800, en *Raalte* met 4500 inwoners, en goede rundermarkten. *Diepenveen* met 2400, en *Wijhe*, in de vruchtbaarſte ſtreek der Provincie, met 3000 inwoners, zijn dorpen en ſchoutambten in dit kwartier. *Wilsum* met 400, en *Grafhorst* met 290 inwoners, ſchoon van ouds met ſtadsregten voorzien, zijn niet meer dan kleine dorpen aan den *IJssel*, door landlieden, visſchers en mattenmakers bewoond. In 1276 vindt men *Wilsum* nog in een brief van Grave FLORIS V. van *Holland*, gelijkelijk met de drie groote ſteden, en wel als eene koopſtad genoemd. *Genemuiden*, aan den mond van het *Zwarte Water*, heeft 1300 inwoners en aanzienlijke bezittingen, veelal uit aanwinſten op de zee beſtaande. Hier wordt veel handel in hooi gedreven, en de ingezetenen maken en verzenden vele vloermatten.

Zwolle, thans de grootſte en voornaamſte ſtad van *Overijssel*, waar ook de Statenvergadering hare zittingen houdt, met 13,370 inwoners, ligt aan 't *Zwarte Water*, een half uur gaans van den *IJssel*, omtrent de *Vecht*, en heeft dus gemeenſchap met de *Zuiderzee*, waardoor zij vrij aanzienlijken handel drijft, zijnde aan dien kant eene ſtapelplaats tusſchen *Holland* en *Duitschland*, hetwelk haar zelfs bij den ſtilſtand des zeehandels nog goed vertier bezorgde; zij ligt drie uren van *Kampen* en zes van *Deventer*. Een kanaal naar den *IJssel*, de *Willemsvaart*, bevordert ongemeen den handel der ſtad, door aan de ſchepen den omweg over *Kampen*, de *Zuiderzee* en 't *Zwarte Water* te beſparen. De ſtad is net bebouwd, zeer zindelijk, en heeft vele aanzienlijke huizen. Zij is op verre na zoo oud niet als *Deventer*; eerst in 1233 kreeg het toenmalige dorp ſtadsregten. In 1324 werd zij door de op haren ſnellen bloei naijverige Heeren VAN VOORST in brand geſtoken. Dan zij verrees ſchooner uit hare asch, en werd tevens vergroot. *Zwol* was mede, gelijk *Deventer*, eene Hanzeſtad, die ook in

1488

1488 van den Keizer het muntregt verkreeg. De burgerij, hier woelzieker dan elders, werd door den Bisschop in 1416 met het onthoofden van honderd drie harer gildemeesters gestraft. Het is merkwaardig, dat *Zwolle*, als oudtijds eene vrije Rijksstad, ook niet aan het gezag der Staten van *Overijssel* onderworpen, maar in het volle regt van *Souvereiniteit* was. In 1813 werd zij zonder tegenweer door de *Russen* in bezit genomen, daar de vestingwerken geslecht waren en de burgerij hen bijstond. De *Nederduitsche* Hervormden hebben hier drie kerken, waarvan de *St. Michielskerk* door haren fraaijen predikstoel en uitmuntend orgel, hetwelk 80 registers en 4276 pijpen heeft, bezienswaardig is. De toren, meermalen (laatst in 1669) door den bliksem getroffen, stortte in 1682 geheel in. De *Fransche* Hervormden hebben ook nog eene, en de Roomschgezinden de kruiskerk, die, op den 11. Januarij 1815 door den bliksem getroffen, nog met groote moeite behouden bleef. Op den zoogenoemden *Agnietenberg* bij *Zwol* leefde in de vijftiende eeuw de vermaarde THOMAS À KEMPIS in een *Augustijner*-klooster, en op den *Spoelderberg* vergaderden de Staten, en werd de Bisschop gehuldigd. *Zwol* heeft niet alleen fraaije straten, grachten en gebouwen (ten welken aanzien zij verre boven de andere *Overijsselsche* steden uitmunt), een fraai vernieuwd stadhuis, vele goede inrigtingen voor het lager en middelbaar onderwijs, en het gemak van gedurig versch water, door het *Zwarte Water* en twee daarmede gemeenschap hebbende grachten, maar ook verscheidene gegoede inwoners. Er zijn hier onderscheidene fabrieken en trafieken, als: twee zoutketen, eene azijnmakerij, zeepziederijen, vele looijerijen, fabrieken van waskaarsen, brouwerijen, branderijen, hoedenfabrieken, olie- en pelmolens, scheepstimmerwerven, eene menigte touwslagerijen, eene suikerraffinaderij, eene katoendrukkerij en

ſpeldenmakerijen. Buiten de drie poorten zijn fraaije voorſteden en wandelingen. De beroemde dichter R. FEITH is hier geboren en in de nabijheid geſtorven, voor wien hier een gedenkteeken is opgerigt.

Kampen, de derde ſtad van *Overijssel*, met 7500 inwoners, aan den linkeroever van den *IJssel*, die bij de ſtad in verſcheidene armen geſmaldeeld, het *Kamper-eiland* om, in de *Zuiderzee* vloeit. Eene ſchoone brug over dien ſtroom, in 1448 aangelegd, in 1784 tot groote ſchade der ſtad gedeeltelijk weggeſpoeld, en nog zeer kostbaar van onderhoud, is 770 voeten lang, 20 breed, en bevorderde, in 1813 door de inwoners bemagtigd, den overtogt der Bondgenooten over den *IJssel*, en dus de bevrijding des vaderlands. Het gezigt van daar op de ſtad is fraai, waaraan echter het inwendige minder beantwoordt, daar de ingezetenen niet zoo welvarend zijn als te *Deventer* en te *Zwolle*, hoewel de gemeente-kas in een' zeer goeden ſtaat is, door het bezit van het *Kamper-eiland*, en dus de ſtad, zoo min als *Deventer*, een *octrooi* heeft. *Kampen* heeft twee Hervormde kerken. De toren der *Broerkerk*, die wel 300 ſchreden van de kerk afſtaat, is van een fraai klokkenſpel voorzien; de *Bovenkerk*, in een' goeden trant gebouwd, heeft aanzienlijke grafkelders; voorts zijn er drie Roomſche kerken, waarvan eene hun door de Hervormden is afgeſtaan. Nog hebben de Lutherſchen en Doopsgezinden hier kerken. Eene binnengracht, aan beide zijden met den *IJssel* gemeenſchap hebbende, verdeelt haar in de oude en nieuwe ſtad, welke laatſte aan de westzijde is aangelegd. In haren omtrek bevinden zich verſcheidene ledige vakken en tuinen. *Kampen* is geene vesting. Zij was echter in vroeger' tijden eenigzins verſterkt, zoo dat zij in 1578 aan den Grave van RENNENBERG meer dan eene maand tegenſtand bood, en heeft nog overblijſſelen van die bevestiging. In 1672 ſpeelden de

Mun-

Munsterschen hier den meester, en ſtichtten er zeer veel onheil en ſchade, waardoor verſcheidene ingezetenen de wijk naar *Holland* namen. De fabrieken te *Kampen* beſtaan uit dekens, duffels, kalkbranderijen, brouwerijen, allerlei molens en timmerwerven. Er is ook veel visſcherij. Vele renteniers uit *Holland* hebben hier in de jongſte tijden om de goedkoope levenswijze hun verblijf gevestigd. De ſtad heeft met haar eiland bij de overſtrooming van 1825 zeer veel geleden.

Het *Kamper-eiland*, geheel aan de ſtad behoorende, is zeer vruchtbaar in granen en weilanden. De voornaamſte mond des *IJssels* is wegens de ondiepten niet bevaarbaar, zoo dat de ſchepen het zoogenaamde *Ganzendiep*, of den oostelijken mond der rivier, die door kunst bevaarbaar gehouden wordt, voorbij moeten, hetwelk de ſcheepvaart zeer belemmert.

2. KWARTIER VAN VOLLENHOVE.

Bevat de ſtadjes *Hasselt*, *Steenwijk* en *Vollenhove*, benevens negen ſchoutambten.

Hasselt, aan 't *Zwarte Water*, eene kleine ſtad met 1170 inwoners, werd nog door de landbeſchrijvers van het midden der vorige eeuw welvarend en rijk genoemd. Sedert is zij zeer vervallen, en beſtaat door houthandel, mattenmaken en turfvaart: er zijn onlangs kalkbranderijen aangelegd; er is vertier van *Duitschers*, die naar *Holland* gaan, enz. Hare vestingwerken zijn door den beroemden KOEHOORN aangelegd, en de lage grond begunſtigt de overſtroomingen in tijd van gevaar. Nogtans zijn dezelve, door gebrek aan onderhoud, thans genoegzaam te niet: ook is hier eene kapitale ſluis, die de ontlasting van de *Dedemsvaart* en andere wateren toelaat of tegenhoudt, en dus vernieuwde welvaart belooft. Er is eene fraaije Hervormde kerk met een goed orgel: ook eene *Roomsche* kerk, en op het ſtad-

huis is eene ſchilderij van KAREL DUJARDIN. Lager aan het *Zwarte Water* ligt *Zwartsluis*, een vlek, 2500 inwoners in zijn ſchoutambt tellende, hetwelk ſterk in turf handelt, vele kalkovens heeft, en zeer bloeijend is. Langs de kust der *Zuiderzee* volgen alsdan *Vollenhove*, een klein ſtadje met 1160 zielen, waarvan de inwoners zich van de vischvangst en veeteelt genéren. Er plagt hier veel adel te wonen, en er liggen nog vele adelijke landgoederen, in *Overijssel Havezaten* genoemd, in den omtrek. *Vollenhove* was de eerſte bezitting der *Utrechtsche* Biſchoppen in dit gewest. Zij ſtichtten er in 1165 een kasteel tegen de *Friezen*, en hielden hier dikwerf hun verblijf. Van hun ſlot is nog een gedeelte overig, 't geen echter zeer bouwvallig is, en het *Oldehuis* genaamd wordt. De ſtad heeft geene haven, en dus ook weinig handel: Koning FILIPS II. rigtte hier een geregtshof op. Er is eene *Fransche* kostſchool. *Blokzijl* of *Blokziel*, met 1570 inwoners, eene gewezene ſchans aan de *Zuiderzee*, waar de *Steenwijker-Aa* in dezelve valt, in 1581 door den moedigen, maar wreeden SONOY tegen den verrader RENNENBERG aangelegd, merkwaardig door den moed der ingezetenen, die zich in het jaar 1672 zelve van de dwingelandij der *Munsterschen* bevrijdden; er is hier eene goede haven, veel doortogt van ſchepen, en ſterke handel in boter. Ook deze plaats is zwaar geteisterd door de in 1826 heerſchende ziekte. De *Kuinder* of *Kuinre*, een gewezene ſchans aan de *Friesche* grenzen, ook met eene haven; het plaatsje telt met *Blankenham* 1050 inwoners, en handelt in boter. *Steenwijk*, eene ſtad met 2350 inwoners, onvergetelijk door de heldhaftige verdediging der ingezetenen in 1581 tegen de *Spanjaarden* onder RENNENBERG, die eindelijk, na ongeloofelijke pogingen, het beleg moesten opbreken. Naderhand viel zij echter in hunne handen; dan Prins MAURITS hernam de plaats in 1592, en verſterkte haar aan-

aanzienlijk, hoewel zij thans als vesting geheel vervallen is. In 1748 en 1749 waren hier zware onlusten. Zij ligt aan de *Steenwijker-Aa*; doch, dit water niet bevaarbaar zijnde, heeft men een ander kanaal gedolven, het *nieuwe diep* genaamd, langs hetwelk vooral veel turf vervoerd wordt. — De *Kuinre* en *Steenwijk* hebben door de overstrooming des jaars 1825 verbazend geleden, en verscheidene menschen verloren.

Tot dit kwartier behoort ook het eiland *Schokland*, waarvan het noordelijk gedeelte, *Emmeloord*, te voren onder *Holland* gestaan heeft, terwijl het zuidelijke, *Ens* genaamd, *Overijsselsch* was. Het eiland is een uur gaans lang, doch zeer smal; aan de oostzijde wordt het door eene rij palen, en ten westen sedert eenige jaren door een' dijk beschermd. Misschien was dit zeer lage eiland voorheen aan het vaste land gehecht, en is daarvan in de dertiende eeuw door eene voor *Overijssel* noodlottige overstrooming afgescheurd geworden. De 600 inwoners, in drie buurten verdeeld, zijn allen vischers, daar het eiland niets dan slecht gras voor eenige weinige koeijen opbrengt, en dus, buiten het nut voor de scheepvaart op de *Zuiderzee*, waartoe ook eene vuurbaak dient, de zware kosten van onderhoud niet waardig zou zijn.

3. KWARTIER VAN TWENTHE.

Bevat de stadjes *Almelo*, *Enschede*, *Oldenzaal*, *Oostmarsum*, *Delden*, *Rijssen*, *Goor* en *Diepenheim*, en veertien schoutambten. Den naam heeft het waarschijnlijk van de oude *Tubanten*.

Oostwaarts van *Deventer* liggen de stadjes *Goor* met 1170, *Rijssen* met bijna 2000, en *Delden* met 1200 inwoners, alle drie zeer vervallen; in *Delden* is echter nog eenige doortogt van en naar *Duitschland*; bij hetzelve is het uitgebreide landgoed *Twikkel*, 't welk zware boomen, voor-

al eiken, heeft; *Almelo*, eene opene ſtad, met omtrent 2300 inwoners, behalve degenen, die onder haar *gerigt* of hooge Heerlijkheid behooren; de ingezetenen zijn over 't algemeen zeer gegoed; er is in 't bijzonder eene groote Doopsgezinde gemeente, waartoe de welvarendſte inwoners behooren. Men vindt hier fraaije huizen, letterkundige beſchaving, en *Almelo* is om dit alles bij ſommigen wel eens den *Overijſſelſchen Haag* genoemd. De plaats heeft den titel eener Heerlijkheid, behoorende aan het Huis van RECHTEREN, en een kasteel van den Heer met fraaije tuinen. Er loopen in dezen omtrek vele kleine beekjes onder den naam van *Aa* te zamen, die naderhand in de *Regge* vallen. Echter droogen dezelve wel eens op bij heete zomers. De rijkdom aan water nogtans deed het eerst de bleekerijen opkomen, die uit *Holland* reeds naar *Zwolle* gebragt waren. Dit was het begin van de opkomst der ſtad *Almelo* (toen nog een dorp), waar men ſedert ook linnen begon te weven; men maakt er thans ook gemengde ſtoffen van linnen en katoenen garens (diemet, bontjes, marſeilles, enz.). Van het groote vertier dezer ſtoffen kan men hieruit oordeelen, dat er jaarlijks 13 of 14,000 ſtuks linnen, ter waarde van veertig guldens het ſtuk, van hier verzonden worden (*), alles, tot groot voordeel van den gemeenen man, zonder machinerie. Er is in den omtrek bloeijende landbouw: voorts handel in veldvruchten en eenige doorvoer, die door kunſtmatige verbetering der watergemeenſchap zeer zou kunnen opgebeurd worden. *Enſchede* (naar de *land-* of *eindſcheiding* dus genoemd, daar het digt bij de grenzen ligt), de aanzienlijkſte plaats in geheel *Twenthe* na *Almelo*, hebbende eene Hervormde, Roomſche en

(*) Graaf van HOGENDORP, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, V. D. I. St. bl. 297.

en Doopsgezinde gemeente, eenige *Joden*, in 't geheel 2720 inwoners, en vele aanzienlijke fabrieken van bombazijnen, wel 4500 à 5000 werklieden uit den omtrek bezig houdende, ruim twintig katoenſpinnerijen, verwerijen, linnen- en katoendrukkerijen, en bleekerijen, die gezamenlijk welvaart, ja overvloed uren ver in den omtrek verſpreiden: zelfs tot over de grenzen van *Duitschland*. Deze ſtad, ſchoon onbevestigd, heeft poorten; geheel van het water afgeſcheiden zijnde, moet alles over land vervoerd worden. Voorts het mede welvarende en neringrijke *Hengelo*, met verſcheidene fabrieken, als van marſeilles, bontjes, rokkeſtreep, bombazijn, damast-linnen en ſervetgoed, katoenſpinnerijen (op molentjes), eenige goede bleeken; de daaronder behoorende 2900 inwoners bebouwen de voorheen woeste gronden om de plaats, en leggen zich tevens op fabriek-nijverheid toe. De bewerkers der welvaart van dit vlek waren de gebroeders TEN KATE, eenvoudige Doopsgezinde landlieden, die door vlijt, ijver en volharding zich zelve en hunne geboorteplaats tot zegen waren: vooral de oudſte, WOUTER of WOLTER, die in een' bijna honderdjarigen ouderdom overleed, en bij zoo vele bezigheden, als het ſcheppen en aanhouden van fabrieken vereiſchen, nog Predikant (liefdeprediker) zijner gemeente was (*). — *Borne*, een groot dorp en ſchoutambt met 2600 zielen, landbouw en fabrieken, gelijk te *Hengelo*, en ook eene van hennip en brandſpuitſlangen: voorts brouwerijen. *Tubbergen*, een dorp en hoofdplaats van een ſchoutambt, hetwelk 4360 inwoners telt; *Denekamp*, mede hoofdplaats van een ſchoutambt, waaronder 3330 inwoners behooren; *Losse*, een ſchoutambt aan de *Duitsche* grenzen, met 4230, en *Weerselo*, een oud dorp

(*) Zie de Redevoering van den Eerw. RUSBURG in de nieuwe *Mnemosyne* van de Heeren TYDEMAN, V. St.

dorp en ſchoutambt met 4200, de ſchoutambten *Lenneker* met 5480, en *Wierden* met 3600 inwoners (laatstgemelde dorp is eenigzins handeldrijvend); de dorpen *Enster*, *Merkelo* en *Herkel*, waar men ſtraatſteenen graaft, enz. *Haaksbergen*, een dorp van 1100 en ſchoutambt met 4000 zielen, aan de grenzen van het Graaffchap *Zutphen*. *Oldenzeel* of *Oldenzaal*, waarſchijnlijk dus genaamd van de *Saliërs*, die hier eertijds woonden; deze ſtad, reeds in 1492 en 1520 geheel afgebrand, werd in den *Spaanſchen* oorlog zeer dikwijls gewonnen en verloren, onder anderen in 1582, 1597, 1605, en 1626, wanneer de werken geſlecht werden. Zij is de oudſte, en nog eene der aanzienlijkſte ſteden van het *Twentſche* kwartier, als tellende bijna 2400 inwoners. De kerk is thans weder aan de Roomſchgezinden ingeruimd. Er is eene *Latijnſche* ſchool met drie onderwijzers. *Ootmarſum*, 't welk den naam der *oude Marſen* nog ſchijnt te bewaren, en in de oorlogen der zestiende eeuw ook veel geleden heeft, met ruim 1200 inwoners. *Friezeveen*, eene *Frieſche* volkplanting in de veenen, een uur van *Almelo*, en wel een uur in de lengte, een ſchoutambt met bijna 2200 inwoners, die zich van het turfgraven en den landbouw (van boekweit) kommerlijk genéren.

XVI. DE PROVINCIE GRONINGEN.

Groningerland, eigenlijk *Groningen en de Ommelanden*, of bij verkorting *Stad en Lande* genoemd, was voorheen de laatſte in rang der zeven vereenigde Provinciën. Vereenigd met *Wedde* en *Westwoldingerland*, grenst zij ten Noorden aan de zee, ten Westen aan *Friesland*, ten Zuiden aan *Drenthe*, en ten Oosten aan *Munsterland* en *Oostfriesland*. Hare lengte van het Oosten naar het Westen zal twaalf, en hare breedte van het Noorden naar het Zuiden (behalve in den zuidoosthoek) zes uren bedragen. Veel overeenkomst heeft de grond en luchtsgeſteldheid met het naburige *Friesland*, met dit onderſcheid, dat het er iets kouder en drooger is. Men vindt er ook op een' kleigrond ſchoone korenakkers, inzonderheid in het *Oldambt*, en vette weilanden naar den zeekant heen, vervolgens veenderijen, die echter minder goede turf geven, dan in *Friesland*, benevens zandgronden, heide, en moerasſen binnen 's lands naar den kant van *Drenthe*. De ſcheidslinie dier beide hoofdſoorten van bodem maakt genoegzaam de trekvaart, die van 't *Stroobos* op de *Friesche* grenzen naar *Groningen*, en van daar naar *Delfzijl* loopt, en het land dus in het noord- en zuidelijk gedeelte ſplitst. Het laatſte, 't welk zich van het Noorden naar het Zuiden zekerlijk veel verder uitſtrekt dan het eerſte, krimpt daarentegen van het

Oos-

Oosten naar het Westen hoe langs zoo meer in, en loopt eindelijk in het uiterſte van *Westwoldingerland* in eene ſpits uit. *Groningen* zelve is op eene zandige hoogte, de *Hondsrug*, gebouwd, waarin men menigvuldige beddingen keiſteenen aantreft. De vetſte grond is diegene, welke aangewonnen is van den *Dollart*, een' zeeboezem, die, in 1277 ontſtaan, niet minder dan vierenveertig dorpen inzwolg en vernietigde. In dezen plas, die thans de noordoostelijkſte landſcheiding tusſchen *Nederland* en *Duitschland* maakt, vloeit de *Eems*, eene rivier, die, ſchoon van belang voor onzen handel, nogtans geheel tot *Duitschland* behoort. De overſtrooming, die den *Dollart* heeft gevormd, is niet de eenige geweest, welke *Groningerland* zwaar heeft geteisterd. In die van 1643 en 1686 ſtond al het land onder water, en in die van 1717 verdronken 2276 menſchen met verbazend veel vee, en werden 1560 huizen weggeſpoeld.

De voornaamſte rivieren zijn: het zoogenaamde *Schuitendiep*, ontſtaande uit de vereeniging van het *Winschoter-diep* met de *Hunze*, die thans, van loop veranderd zijnde, zich binnen *Groningen* met het *Hoornsche diep*, voormaals de *Aa*, vereenigt; beide zijn reeds vóór hunne vereeniging bevaarbaar, en vallen daarna te zamen, met een' vrij breeden ſtroom, onder den naam van *Riet-*, *Reid-* of *Loopen-diep*, in de *Noordzee*. Van *Groningen* geleidt ook het *Damsterdiep*, uit het *Schuitendiep* gegraven, en eertijds onder den naam van *Fivel* bekend, oostwaarts naar den *Dollart* bij *Delfzijl*. Ten zuid-

oos-

oosten loopt de *Westerwolder-Aa*, door de vereeniging der *Ruiter-Aa*, *Mussel-Aa* en *Oustwedder-Aa* ontſtaande, en naderhand den *Pekel-Aa* opnemende, uit de *Drentsche* plasſen in den *Dollart*. Hier behoort ook het groote *Bourtanger-moeras* gedeeltelijk tot dit gewest.

De voortbrengſelen des lands beſtaan in allerlei granen, aardappelen, groenten, vruchten, hout, tam vee van allerlei ſoort, vooral rundvee, ſchapen en paarden (men verzendt jaarlijks wel 20,000 runderen naar *Holland*), niet zeer veel wild, gevogelte, overvloed van riviervisch, vooral paling, die zelfs naar *Engeland* verzonden wordt, en men graaft veel lange turf uit de hooge veenen. De landbouw is in dit gewest zeer bloeijend, even als in *Friesland*, en op de dorpen heerscht zeer veel welvaart, in zoo verre de verſchrikkelijke ziekte des jaars 1826, die de geheele Provincie teisterde, dezelve niet heeft doen verdwijnen. Ook is er veel beſchaving onder de landlieden (men heeft boekverkoopers op vele dorpen), en het verbeterd onderwijs, hier vooral gekweekt en gekoesterd, heeft reeds ſchoone vruchten gedragen. Verre de groote meerderheid (wel negen tienden) der inwoners belijdt de Hervormde Godsdienst, en de Predikanten op de dorpen, vooral in het oostelijke gedeelte, hebben uit hoofde der tienden, waartoe zij geregtigd zijn, doorgaans meer jaarwedde dan een *Hollandsch* Predikant in eene der voornaamſte ſteden.

De *Groningers* hebben niet alleen den oorſprong, maar ook langen tijd de lotgevallen met de *Friezen* ge-

gemeen gehad. Zij genoten eene vrije volksregéring, tot dat Keizer HENDRIK III. in 1040 een goed, hetwelk hij in *Groningen* bezat, aan de kerk van *Utrecht* ſchonk, die zich van toen af, naar den aard der geeſtelijkheid van die dagen, regt toeëigende, niet alleen over de ganſche ſtad, maar over het geheele landſchap, destijds *Friesland tusschen de Eems en de Lauwers* geheeten. (Ten tijde van den giftbrief behoorde *Groningen* nog onder *Drenthe.*) Dan door de afgelegenheid des Biſchops bleven de inwoners groote regten en vrijheden genieten. Van de tallooze kleine oorlogen, destijds, uit hoofde van het heerſchende vuistregt, tusſchen de kleinſte landſchappen, ja tusſchen ſtad en ſtad, burgt en burgt gevoerd, zullen wij niet ſpreken. Het zij genoeg aantemerken, dat de hevige partijſchappen der *Schieringers* en *Vetkoopers* zich ook tot deze Provincie uitſtrekten; dat de *Vetkoopers* de Biſchoppen van *Utrecht* en Graven van *Holland* doorgaans in hunne aanſpraken ondersteunden, terwijl de *Schieringers* de volks- of vrijheidlievende partij uitmaakten. De ſtad *Groningen* groeide met de toenemende beſchaving allengs in vermogen en aanzien, hetwelk jaloersheid en ſtraks bloedige twisten met de *Ommelanden* veroorzaakte. Van deze twisten maakten de Hertogen van *Saksen*, ALBRECHT en JORIS, gebruik, om zich in het laatst der vijftiende eeuw het beſtuur over *Groningen* aantematigen; doch JORIS werd door den naburigen Graaf van *Oostfriesland*, zijn' bondgenoot, verſchalkt, die zich in 1500, in ſtede van hem, door de *Groningers* deed huldigen. De *Sakser*,

ser, hierover gebelgd, deed *Groningen* een' fellen oorlog aan, waartegen men ſlechts redding vond in de beſcherming, en weldra in de heerſchappij van den dapperen Hertog KAREL van *Gelder*, die in 1515 door de *Groningers* als *Heer* erkend werd. Maar de Hertog van *Saksen* had intuſſchen zijne regten aan den magtigen Keizer KAREL V. opgedragen, die in 1536 den *Gelderſchman* tot afſtand van *Groningen* noodzaakte. Sedert bleef Stad en Ommeland vereenigd onder *Oostenrijksch* gezag; doch beider ijverzucht deed in 1580 weder een' zwaren krijg ontſtaan, daar de ſtad zich met den landvoogd RENNENBERG aan de *Spaansche* zijde voegde, en de *Ommelanden* daarentegen der Staatspartij getrouw bleven. Prins MAURITS deed echter in 1594 *Groningen* bukken, en ſedert maakte zij met de *Ommelanden* een der zeven *Nederlandsche* gewesten uit. In 1672 werd hetzelve door de *Munsterſchen* aangevallen, maar bleef door kloeke verdediging van het lot van *Overijssel*, *Gelderland* en *Utrecht* bevrijd. De regéring werd uitgeoefend door de Staten, die gelijkelijk uit Stad en Ommelanden waren zamengeſteld. Ook hier gold geen leenregt, maar gegoedheid in landerijen, om tot de regéring ten platten lande benoemd te worden; en de landman, die eene voorgeſchrevene uitgebreidheid gronds bezat, was ſtemgeregtigd en verkiesbaar tot Afgevaardigde. *Groningen* zendt thans vier Afgevaardigden ter Statenvergadering. De oude verdeeling was in de *ſtad Groningen* met het *Gooregt* en het *Oldambt*, en de *Ommelanden*, beſtaande uit de kwartieren *Hunzin-*

go, *Fivelingo* en het *Westerkwartier*. *Westwoldingerland* behoorde eigenlijk aan de *Generaliteit*. Naderhand werd het gewest in drie Arrondisſemenenten verdeeld, *Groningen* ten Westen, *Appingadam* ten Oosten, en *Winschoten* ten Zuiden; thans onderſcheidt men ſlechts weder de *ſtad* en het *platte land*.

De hoofdſtad van het gewest is *Groningen*, op 53 gr. 10 min. N. Breedte, 24 gr. 11. min. O. Lengte, eene zeer aanzienlijke ſtad, de grootſte der noordelijke Provinciën buiten *Holland* en *Utrecht*, vóór de vreesſelijke ſterfte van 1826 met ruim 30,000 zielen bevolkt, aan het *Schuiten-* en *Hoornsche-diep*, door welken zij gemeenſchap met de zee, en dus gelegenheid heeft tot aanzienlijken handel en ſcheepvaart. Deze ſtad (gelijk het geheele gewest) heeft in de tijden der *Fransche* overheerſching minder dan anderen in *Nederland* geleden; ten deele door de voortbrengſelen van den bloeijenden landbouw, welke aldaar ter markt kwamen, ten deele door den ſluikhandel, over *Oostfriesland* met *Engeland*. De ſtad heeft vele ſchoone en eenige prachtige gebouwen, zoo als de Hoofd- of *St. Martens*-kerk, wier toren, 330 voeten hoog, vijf omgangen heeft, waaraan dertien jaren gebouwd is, en die voor de hoogſte van *Nederland* gehouden wordt; de kerk zelve is ook fraai, en heeft een ſchoon orgel; de Academie-kerk wordt niet tot den Godsdienst gebruikt, maar buitendien hebben de Hervormden nog vijf kerken. De Doopsgezinden uit de *Paltz*, onder den naam van *Baardmannen* bekend, hadden hier vroeger eene fraaije kerk, doch zijn thans met de overige Doopsgezinden tot één gemeente vereenigd; de *Lutherschen* hebben één, en de *Roomschgezinden* vijf kerken. Het ſtadhuis, ſedert 1793 geheel nieuw opgebouwd, en eerst in 1810 geheel voltooid, ſtaat op de *Breemarkt*, het grootſte

plein

plein der *Nederlanden*, waarop zeventien ſtraten uitloopen, en daaronder zes groote hoofdſtraten. Voorts heeft men nog in de nabijheid de *Visch-* en *Ossenmarkt*. Andere hoofdgebouwen zijn: het Gouvernementshuis, waar de Staten vergaderen; de vergaderplaats der regtbank van eerſten aanleg en het Hof van Aſſiſes, de korenbeurs en de waag. Het voormalige Biſchopshof is thans een militair hospitaal. De *Academie*, in 1614 geſticht, is door eene menigte geleerde mannen vermaard geworden: de geſchiedſchrijver van *Friesland*, UBBO EMMIUS, was haar eerſte *Rector Magnificus*, BERNOUILLI, BARBEYRAC en andere beroemde mannen behooren tot hare Hoogleeraren, die thans ten getale van achttien onderwijs geven. Zij heeft een' fraaijen en welvoorzienen plantentuin, een kabinet voor natuurlijke hiſtorie, door den Hoogleeraar VAN SWINDEREN in orde gebragt, inzonderheid na de aanzienlijke giſt door Z. M. van het kabinet der Heeren CAMPER, vader en zoon. Dit geſticht, zoo nuttig en vereerend voor *Groningen* en het vaderland, bleef in 1812 bij de *Fransche* omſmelting verſchoond. Onder de andere nuttige geſtichten behoort ook de Academie voor de teeken-, beeldhouw-, bouw- en zeevaartkunde, waarin men leſſen geeft, het regtsgeleerd genootſchap *pro excolendo jure patrio*, een natuur- en ſcheikundig genootſchap, twee gezelſchappen tot aankweeking der tooneelkunst, enz. In 't algemeen is de zucht voor kunſten en wetenſchappen bij de *Groningers* zeer groot; maar vooral munten zij uit in verdienſten omtrent de opvoeding. Bij het Departement der Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen* alhier zijn twee kweekſcholen voor onderwijzers van beide ſekſen vereenigd: voorts heeft men er industrie-, zondags-, ſtads-, armen- en *Latijnsche* ſcholen; doch vooral het vermaarde Inſtituut ter opleiding van doofſtommen, het éénige (tot nu toe) in *Nederland*, door den verdienſtelijken *Fransch*-Her-

vormden Predikant GUYOT in 1790 opgerigt, en hetwelk leden telt door het geheele Rijk, terwijl de uitwerkſelen ongemeen gezegend zijn. Ook heeft *Groningen* of haar omtrek de twee verdienſtelijke ijsbrekers in het veld der letteren, WESSEL GANSFORT en RUDOLF AGRICOLA voortgebragt, alsmede den oudheidkundigen MENSO ALTING, en de groote mannen ALBERT SCHULTENS en TIBERIUS HEMSTERHUIS, beide, en gelijktijdig, ſcheppers in hun vak.

Groningen was voorheen, en is nog, de zetel van alle grootere en kleinere Provinciale Beſturen. In de *Spaansche* tijden was hier ook een Biſchop. Men acht, dat zij in 1110 bemuurd is geworden. Zij behoorde ook, gelijk vele der oostelijke *Nederlandſche* ſteden, tot het Hanzeverbond. Naderhand gaf hare ligging aanleiding om dezelve tot eene voorname vesting te maken, die niet alleen in 1580 een beleg van de *Ommelanders*, maar vooral in 1672 eene veel heviger belegering van de *Munsterſchen* doorſtond, waarin 3000 man, onder den braven RABENHAUPT, door de geheele burgerij en de ſtudenten ondersteund, de pogingen der 22,000 vijanden volkomen te leur ſtelden; de Doopsgezinden, volgens hun geloof afkeerig van wapenhandel, bluschten den braud. Naderhand verbeterde KOEHOORN hare vestingwerken nog: zij kon door overſtroomingen worden gedekt, maar bleef, gedurende de geheele achttiende eeuw, vrij van allen vijandelijken aanval. Haar voorſpoed duurde ſchier onafgebroken, en was, gelijk de bevolking, ſteeds toenemend tot in 1826, wanneer de gevolgen der zware zomerhitte, gevoegd bij de dampen der opgedroogde landen uit de overſtrooming van 1825, die ook een gedeelte dezer Provincie getroffen had, alhier eene vreesſelijke ſmetſtof ontwikkelden, en in eene vernielende ziekte deed uitbarſten, die vooral deze ſtad teisterde, en ſomtijds 175 menſchen in ééne week in 't graf ſleepte, terwijl 18 of 20 anders het gewone getal

is.

is. Die niet bezweek, bleef krachteloos en uitgeput, ook omtrent zijne middelen van beſtaan. De jammerlijke gewoonte, van de kerken tot grafkuilen te maken (een dom bijgeloof uit de donkerſte middeleeuwen), heeft hier aan honderden het leven gekost; mogt derzelver geheele afſchaffing daarvan het gevolg zijn, en bekrompene *financiële* bedenkingen hetzelve nergens meer in ſtand houden!

Het *Gooregt* en *Westerkwartier*, of het *Westen*.

Nabij *Groningen*, naar den kant van *Drenthe*, is *Haren*, een groot dorp met 1900 inwoners, een uur van de ſtad, onder hetzelve behoort *Noordlaren*, een dorp op de grenzen van *Drenthe*; *Noordlijk* met 800 zielen, en eene kerk met beſchilderde glazen, onder hetzelve behooren de dorpen *Middelbert* en *Engelbert*; *Hoogezand*, met *Martenshoek* 3720 inwoners hebbende, met olie-, houtzaag- en pelmolens, ſcheepstimmerwerven en andere néringen, levendige en welbebouwde dorpen; *Sapmeer* of *Sappemeer*, (eene drooggemaakte waterplas) met 2650 zielen, en vele buitenplaatſen: deze drie dorpen worden met het kleinere *Kalkwijk stads-veencolonien* genoemd, omdat zij eertijds veenen waren, onder de ſtad *Groningen* behoorende.

Tuſchen het *Schuiten-* en *Loopendiep* en de *Friesche* grenzen, in eene doorgaans boschachtige landſtreek, liggen de dorpen *Zuidhorn* met 1670 inwoners, met heerenhuizen en veel doortogt, eene kerk met hoogen toren en fraai orgel. Het dorp ligt tuſchen de klei en het zand; *Noordhorn*, een half uur noordelijker, onder het vorige behoorende, mede met buitenplaatſen, het tooneel van verſcheidene gevechten in de vroegere oorlogen; *Oldenhove* met 1700 inwoners, en een hoogen kerktoren: in de kerk is de graftombe eener Gravin van *Coblentz*, gehuwd geweest aan den Heere van RIPPERDA: onder hetzelve behoort ook *Niehove*;

Ezingen, niet ver van den mond van het *Loopendiep*, met 1350 inwoners; *Grijpskerk* met 2200 inwoners; *Visvliet* en *Pieterzijl*, bij den mond van de *Lauwers*, in eene der vruchtbaarſte ſtreken dezes lands, dat op de zee is aangewonnen; *Aduard* of *Adewerd*, oudtijds zeer beroemd om deszelfs Abdij, die voor *Groningen*, gelijk *Egmond* voor *Holland*, niet alleen de zetel der geleerdheid, maar ook van vele rijkdommen was. Even als *Egmond* is ook *Aduard* met deszelfs boekerij in den vrijheids-oorlog verbrand of vernield: en 't geen van de Abdij nog overbleef, in ſlopershanden gevallen. Het tegenwoordige dorp heeft 1600 inwoners, eene Hervormde en Roomſche kerk. Ten zuiden der trekvaart naar *Stroobos* vindt men *de Leek*, een groot en welvarend vlek met 3720 inwoners, waaronder de dorpen *Lettelbert*, *Holbert* en *Zevenhuizen* mede behooren; hier is veel doorvaart van turfſchepen, en de fraaije buitenplaats *Nieuoort*; *Grootegast*, met 2400 inwoners, onder hetzelve *Stroobos*, aan de grenzen der Provincie, en half op *Frieſchen* bodem, op den weg tusſchen *Leeuwarden* en *Groningen*, zeven uren van gene, en vijf van deze ſtad.

In de oude kwartieren *Hunzingo* en *Fivelingo*, of het *Noorden*, vindt men:

Appingadam, aan het naar deze ſtad genaamde *Damsterdiep*, met 1800 inwoners, niet verre van de zee, 't welk vrij wat vertier, en onder anderen een' voorname paardemarkt heeft; Keizer KAREL V. deed in 1536 hare wallen ſlechten. De Hervormde kerk is bezienswaardig, en heeft een' fraaijen predikſtoel. Ook de *Roomſchen* en *Joden* hebben hier kerken en godshuizen. Er is een raadhuis en *Latijnſche* ſchool. *Delfzijl*, eene veſting aan den *Dollart*, en wel aan den hals derzelve, die de *mond der Eems* genoemd

noemd wordt, alwaar het *Damsterdiep* daarin uitwatert. Deze plaats, die de geheele vaart op de *Eems* beſtrijkt, is tevens de ſleutel van *Groningerland* aan die zijde, en kan door overſtroomingen zeer ſterk gemaakt worden. Van November 1813 tot Mei 1814 hield zij eene blokkade van *Groninger* en *Friesche* burgers uit, waarin de bezetting, door herhaalde uitvallen, aan het platte land zeer veel nadeel deed. *Delfzijl* heeft ook eene zeer goede haven en reede, waarin DE RUITER eens met eene groote vloot binnen liep; het telt met *Oterdum* en andere onderhoorigheden 3600 inwoners; ALVA deed het verſterken, en wilde hier eene ſtad van belang aanleggen, 't geen echter de ſtad *Groningen* afwendde. De beroemde KOEHOORN heeft de werken aanzienlijk vermeerderd en verbeterd, gelijk de *Franschen* die in onzen tijd nog vernieuwd hebben. Voorts *Farmsum*, onder *Delfzijl* behoorende, met eene zeer bezienswaardige kerk, overblijffels van een' burgt, pannebakkerijen, kalkbranderijen, ſcheepstimmerwerven, allerlei molens en andere trafieken, in 1813 door de *Franschen* zeer beſchadigd; *Meedhuizen*, een laag gelegen dorp, waarvan de landerijen des winters overſtroomen; *Siddeburen* met 1540, het welvarende *Losdorp*, *Slochteren* met *Spijk* en *Schildwolde* 2340, *Harkstede* met *Scharmer* omtrent 900 zielen, en eene bezienswaardige kerk.

Tuſſchen het *Damster-*, het *Loopendiep* en de *Noordzee*, in eene ſoort van eiland, hetwelk den noordoosthoek der *Nederlanden* uitmaakt, en geheel *Hunzingo* benevens een gedeelte van *Fivelingo* of *Fivelgo* omvat, liggen mede vele voorname dorpen, onder anderen *Eenrum* met bijna 1800 inwoners, en een' hoogen toren, die de ſchippers voor baak dient; *Uithuizen* met 1630, *Loppersum* met 1700, en *Winstum* met *Obergum* 1640 inwoners, in de oude geſchiedenis der Provincie, vooral in den vrijheids-oorlog,

zeer vermaard geworden, de geboorteplaats van den geleerden onderwijzer REGNERUS PRÆDINIUS; *Middelstum* met 1500 zielen, eene groote kerk met een' hoogen toren, en het aanzienlijke Heerenhuis *Ewsum*; *Bedum* met *Onderdendum* 2720 inwoners, een der aanzienlijkſte *Groningſche* dorpen, in oude tijden met eene voorname middelbare ſchool, thans bloeijend door den landbouw, met watermolens, eene groote Hervormde en eene Roomſche kerk. — In den hoek tusſchen de *Noordzee* en de *Hunze* liggen: *Leens*, een zeer aanzienlijk dorp, met de onderhoorigheden 2600 inwoners bevattende. Hier wil men, dat de hoogten zijn, waarop de *Romeinen* onder VITELLIUS, onderbevelhebber van AUGUSTUS, tegen den ſpringvloed eene ſchuilplaats vonden. Onder hetzelve behoort almede *Warfhuizen*, geboorteplaats van den edelen BALTHAZAR BEKKER, die het afſchuwelijk bijgeloof aan duivelskunſten, hekſerij en tooverij zoo krachtig en (na zijnen dood) gelukkig heeft beſtreden, hoewel in zijn leven vervolgd. *Zoutkamp* en *Ulrum* met 2200 inwoners: te *Zoutkamp*, aan den mond der *Hunze*, wonen vele visſchers; *Kloosterhuren* en *Hornhuizen* met 1260 inwoners, waar vele en goede aardappelen groeijen, enz.

De volgende plaatſen liggen in het *Oldambt* en *Westwoldingerland*, of het *Zuidoosten*.

Veendam, een groot vlek met 6950 inwoners, twee Hervormde, eene Lutherſche, eene Doopsgezinde, en eene Roomſche kerk, eene Synagoge, en een werkhuis voor bedelaars; *Noordbroek* met 1700 inwoners, eene ſchoone Hervormde en eene Doopsgezinde kerk, zeer goede ſcholen, en fraaije buitenplaatſen; *Wildervank* met 3420, *Zuidbroek* met 1450 inwoners, de woning van den dichter SPANDAW; de colonie de *Oude Pekel-A*, met 3720, en de *Nieuwe* met 4100 inwoners; de *Oude* is reeds in 1599 door zekeren

Fries

Fries FEIKO KLOCK als veen-colonie aangelegd; de Hervormden, Lutherſchen, Roomſchen en Joden hebben in de *Pekel-A* kerken; *Muntendam* met 1470 inwoners. Alle deze groote en welvarende veendorpen zijn ten zuidoosten van *Groningen*, grootendeels in de hooge veenen gelegen, wier afſteking en vervoer hier zeer groote bevolking en welvaart doet ontſtaan; daarenboven zijn er aan de *Pekel-A* olie-, pel- en houtzaagmolens, timmerwerven, ſcheepsbouw en ſcheepvaart, zoo dat er jaarlijks van daar wel 2000 ſchepen vertrekken. In de *Pekel-A* heeft ook de verdienſtelijke WESTER, een der hoofdbevorderaars van het verbeterd onderwijs, geleefd, en is er overleden. *Winschoten*, een aanzienlijk vlek met 3400 inwoners, op den weg naar *Munsterland*, 't welk voorheen goed verſterkt was; de vestingwerken zijn echter ſedert den *Munsterſchen* vrede vervallen; *Heiligerlee*, een klein gehucht ten noordwesten van *Winschoten*, beroemd door de overwinning op de *Spanjaarden*, door Grave LODEWIJK van *Nassau*, broeder van WILLEM I.; aldaar op den 24. Mei 1568 bevochten, waarin de Graaf van AREMBERG, veldheer der *Spaanſchen*, ſneuvelde. *Finſterwolde*, met 1200 inwoners, door ingedijkte landerijen van een armoedig visſchers- tot een welvarend boerendorp geworden; *Midwolde* met 2200 inwoners, eene fraaije Hervormde en eene Doopsgezinde kerk; *Oostwolde*, onder *Midwolde* behoorende, ook door indijking toegenomen; hier was de vermaarde VAN BOLHUIS Predikant; *Nieuwwolde*, mede bloeijend door veroveringen op den *Dollart*; *Beerta* met 2700 inwoners; *Termunten* met 1700 inwoners, in den hoek van het *Oldambt* aan den *Dollart*, met vrij veel ſcheepvaart; *Termunterzijl*, waardoor het *Oldambt* zich in den *Dollart* van het overtollige water ontlast. De *Oude* of *Bellingwolder*- en de *Nieuwe* of *Langerakker*-ſchans, de eerſte binnen 's lands, en de laatſte voorheen aan den *Dollart*, doch thans,

door de indijkingen, wel een uur van denzelven verwijderd, aan de *Oostfriesche* grenzen, en de *Bourtanger*-ſchans, te midden der moerasſen, behooren tot *Wedde* of *Westwoldingerland*, 't welk tusſchen *Groningen* en *Drenthe* gelegen, vóór 1795 eigenlijk geen gedeelte van eerstgemelde Provincie uitmaakte, maar aan de Algemeene Staten behoorde, die voor de ſterkten te zorgen hadden. De grond is in de *Bourtange* moerasſig veen, doch te *Bellingwolde* goed bouwland, van den *Dollart* aangeſlijkt. Het dorp *Bourtange* heeft 1850, en *Bellingwolde* 2400 inwoners. Onder *Bourtange* behoort *Ter-Apel*, aan de punt van *Groningen*, *Drenthe* en *Munsterland*, met eene groote kerk en een voormalig klooster. *Wedde*, de eerſte plaats in *Nederland*, die door de liefhebbers der vrijheid onder Grave LODEWIJK van *Nassau* in den tachtigjarigen oorlog (1568) bezet werd, thans met bijna 1400 inwoners: van het oude ſlot zijn nog overblijfſelen voorhanden. *Oostwedde*, een welvarend dorp, tot het vorige behoorende.

XVII. DE PROVINCIE DRENTHE.

Drenthe droeg voorheen alleen den naam van *landschap*, terwijl de andere gewesten dien van *Provinciën* voerden. Hetzelve had in het voormalige bondgenootſchap geene ſtem, en zond geene Afgevaardigden tot de Algemeene Staten: echter was hetzelve even onafhankelijk en Souverein, als een der andere gewesten, deelde in de beſcherming van het verbond, en droeg een zeker, hoewel zeer gering aandeel in deszelfs lasten (één ten honderd). Het grenst ten Noorden aan *Groningen*, ten Westen aan *Friesland*, ten Zuidwesten en Zuiden aan *Overijſſel*, en ten Oosten aan het *Bourtanger*-moeras, 't welk het van *Duitschland* afſcheidt. De lengte van het Oosten naar het Westen zal tien of elf, en de breedte van het Zuiden naar het Noorden twaalf uren zijn. *Drenthe* is een zeer hoog gewest, 't welk daaromtrent bij het aangrenzende *Friesland* en *Groningen* zeer afſteekt. De grond is er dus niet zeer vruchtbaar, maar beſtaat meestal uit zand en heide; doch brengt, behoorlijk gemest, zeer goede rogge en boekweit voort, ook aardappelen en vlas; er is veel hooge veengrond, die turf van verſchillende hoedanigheden oplevert; wanneer deze turf geſtoken is, ontſtaan door de hoogten geene plaſſen, maar aarde, die tot wei- of bouwland gebruikt wordt; ook aan den kant der riviertjes zijn goede weilanden, en

en in de hooge ſtreken bosſchen. Men houdt er ook vele ſchapen. Uit het mineraalrijk zijn er keiſteenen en afgeſcheurde onderaardſche boomſtammen, hetwelk, benevens den duingrond, doet giſſen, dat *Drenthe* in vroeger tijd zeeſtrand, of zelfs overſtroomd was. Door de hoogte is de lucht zeer gezond. De riviertjes, die van hier naar de omliggende landen afvloeijen, zijn geen van allen van belang.

Een der treffendſte blijken van het nut, hetwelk rivieren of vaarten aan een land doen, levert *Drenthe* op. Reeds vóór honderd jaren begon de vaart en colonie van het *Hoogeveen* in *Drenthe* eenige welvaart te doen ontluiken, en wanneer men van *Groningen* naar *Assen* gaat, bereikt men de *Smilde*, die bij laatstgemelde plaats begint, en naar *Meppel* loopt. Overal langs deze gegravene vaart ontmoet de reiziger welvaart en vertier: thans kan de turf, aldaar afgegraven; en langs den weg bergshoogte opeengeſtapeld, te water vervoerd worden, waartoe deze vaart dan ook alleen gebezigd wordt. Deze turf is van de ſoort, die men *lange* noemt, en alleen voor ſteenbakkerijen en kalkovens dient.

De grootſte merkwaardigheid in *Drenthe*, en de belangrijkſte oudheid in ons geheele vaderland maken de *Hunnebedden* of liever *Hunebedden* uit, zijnde eigenlijk: „langwerpige graven, in den grond wel „geplaveid met keijen, en beveiligd door eene me„nigte zware ruwe ſteenen, ſtaande bloot in den „grond ter zijden en aan het einde, en dragende „eene zoldering van ſteenen, derdehalf voet boven „de oppervlakte;" voorts nog eene andere, min talrij-

rijke ſoort, die met aarde gedekt, netter aan de binnenzijde bewerkt, meer met kleine keijen geſloten zijn, en een' ingang op zijde hebben (*). Het is door de jongſte op dit ſtuk uitgekomene prijsverhandeling bij de *Hollandſche* Maatſchappij der Wetenſchappen genoegzaam bewezen, dat deze verbazende ſteenklompen niets anders zijn dan grafgeſtichten, waarſchijnlijk opgerigt door de alleroudſte inwoners dezer landen en van het naburig *Noord-Duitſchland*, *Frankrijk* en *Groot-Brittanië* (waar men ook dergelijke overblijffelen in menigte vindt, vooral in *Frankrijk* en *Engeland*), namelijk de *Celten* of *Kelten*, en hoogſtwaarſchijnlijk veel ouder, dan onze gewone tijdrekening, als in wier aanvang de *Kelten* reeds gedeeltelijk door de *Duitſchers* verdrongen waren, die eene geheel andere ſoort van begraven kenden, namelijk onder grafheuvels (*tumuli* bij de *Romeinen* genaamd) en die ook in *Drenthe* talrijk genoeg voorhanden zijn. In dezen heeft men brokken van metaal, koperen en ijzeren wapenen enz., terwijl men in de Hunnebedden volſtrekt niets vindt, dan aschkruiken van eene graauwe kleur, aarden vaatjes, wiggen, en harde, zwartachtige ſtrijdhamers of ſtrijdbijlen, elk met een gat, zeer net gewerkt uit eenen harden, zwartachtigen ſteen, die ('t geen zeer merkwaardig is) in *Drenthe* niet gevonden wordt. Van metalen is in de

(*) Verhandeling van den Eerw. J. WESTENDORP, in het I. D. der *Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem*, bl. 240 en verv.

de Hunnebedden géen ſpoor, hetgeen van hunne hooge oudheid getuigt. Het opwerpen van ruwe ſteenklompen, die naderhand allengs meer bewerkt werden, was toch in *Egypte*, *Indië*, en overal elders de aanvang der bouw- zoo wel als beeldhouwkunst. De Heer WESTENDORP heeft, op eene tot dat einde opzettelijk door *Drenthe* gedane reis, ruim dertig Hunebedden gezien, behalve degene, welke hij niet kon bezoeken, en behalve de grafheuvelen. Zij beginnen reeds bij *Noordlaren* in *Groningen*. — Derzelver grootte is zeer verſchillend. Men vindt Hunebedden van veertien, negentien, twintig, tot vierenvijftig, zestig, ja de grootſte is tachtig voeten lang. Genoegzaam allen zijn min of meer geſchonden. Sommige dekſteenen zijn zeven voeten breed; en er behoorde niet minder toe, dan alle de krachten van een' forſchen menſchenſtam, door geene kunstbehoeften verzwakt, om deze ontzagchelijke gevaarten, zonder behulp van werktuigen, die zij hoogstwaarſchijnlijk niet bezaten, op elkander te ſtapelen. Het eenige welbewaarde is niet het grootſte: men vindt het te *Tinarloo*, tusſchen *Vries* en *Zuidlaren*; het beſtaat uit elf ſteenen, drie aan elke zijde, drie zware dekſteenen, en aan ieder einde één. De lengte is 19, de breedte $6\frac{1}{2}$, en die van den grootſten dekſteen $7\frac{1}{2}$ voeten.

Drenthe was voorheen een gedeelte van *Friesland*, gelijk deszelfs inwoners ook oorſpronkelijk tot dat volk behooren. Vervolgens een Graafſchap geworden, werd het door Keizer HENDRIK II. in 1024 aan de kerk van *Utrecht* geſchonken, die echter, uit

uit hoofde van den kitteloorigen landaard, in geen gerust bezit daarvan bleef. Een Bisschop van *Utrecht* in de dertiende eeuw, die de opgestane *Drentenaars* onderwerpen wilde, werd door hun op het wreedaardigst omgebragt. In het laatst der vijftiende eeuw kwam *Drenthe* met *Friesland* onder Hertog KAREL van *Gelder*, en in 1536 onder Keizer KAREL V. In 1580 trad het de *Utrechtsche Unie* bij, en had toen stem in Staat; doch door RENNENBERG afvallig gemaakt, en door MAURITS (1592) heroverd zijnde, werd het slechts als een bijkomend gedeelte van den Staat aangezien. De regéringsvorm was als in de andere Provinciën; doch hier waren, benevens de edelen, geene steden, maar *eigenerfden*, en de *Landdrost* had de voorzitting in de Statenvergadering of landdag. Het hooge regt werd waargenomen door den *Etstoel* (afkomstig van *Et*, *Heit*, vader, en dus hetzelfde als *Gerusia*, *Senatus* of *Patres Conscripti*, *la Signoria* bij andere volken), bestaande uit 36 leden, die de Landdrost jaarlijks tweemaal bijeenriep.

De hoofdplaats van *Drenthe* is *Assen*, bijna midden in 't land, waar de *Smilde* begint; langen tijd slechts een vlek (oorspronkelijk van een nonnenklooster), 't welk in 1796 niet meer dan 600 inwoners telde, hoezeer de zetel van *Drenthe's* regéring; Koning LODEWIJK NAPOLEON verhief het tot eene stad, en meende er een aanzienlijk opvoedingsgesticht te vestigen, 't welk echter niet tot stand gekomen is. Die Koning besloot ook de kanalen des landschaps uittebreiden, en het daardoor meerder vertier te geven. In 1815 had *Assen*, volgens den *Staats-Almanak*, reeds bijna 1200, en thans 1830 inwoners. Het heeft weinig geregelde

de ſtraten, doch meestal ſchoone, groote, nieuwe gebouwen, en een niet onaanzienlijk, regelmatig en wat ſtijf aangelegd bosch. — Veel aanzienlijker is *Meppelt*, een groot vlek op de *Overijſſelsche* grenzen, met 5330 inwoners, aan de zamenvloeijing van verſcheidene beken gelegen, die door het *Zwarte Water* in de *Zuiderzee* vloeijen, hetwelk aan dit vlek een goed vertier geeft. Men ſpint er vlas, weeft er lijnwaad, zeildoek, geſtreepte wollen ſtoffen, enz. Hier is ook eene goede *Latijnsche* ſchool. Tusſchen deze twee plaatſen loopt de meergenoemde vaart de *Smilde*, aan wier oevers een dorp of aanzienlijke veen-colonie van denzelfden naam ligt, met eene fraaije groote koepelkerk, die men uren ver zien kan; voorts meer andere welvarende dorpen. De veen-colonie de *Smilde* gelijkt, volgens den Heer VAN HOGENDORP, meer naar eene ſtad, dan naar een dorp, en heeft 2250 inwoners. *Ruinerwold* met *Ruinen* is eene Heerlijkheid met 1450 zielen; *Hoogeveen*, te midden der veenen, een zeer groot dorp, en de oudſte veen-colonie dezer ſtreken, voor ruim anderhalve eeuw door de familie VAN EGTEN ontgonnen, en naderhand door eene Maatſchappij, grootendeels uit *Hollandsche* geldſchieters beſtaande, voortgezet: er is reeds eene tweede Maatſchappij opgerigt. Thans is *Hoogeveen*, gelijk alle veen-colonien, in tegenoverſtelling der oude plaatſen, een zeer ſchoon en bloeijend dorp, gebouwd als eene ſtad, met 5000 inwoners, waarin reeds ſommige groote huizen door renteniers bewoond worden, omringd door wei- en bouwlanden, en bosſchen, zoo ver het oog zich uitſtrekt. Zulk eene weldaad der Voorzienigheid is het *hooge veen* voor *Drenthe!* En gelijk deze ſtreek kon de geheele Provincie worden, zoo men de afgravingen doorzette. *Zuidwolde* heeft 1100 inwoners; *Beilen* ligt in de hoogſte ſtreek des landſchaps, aan de waterſcheiding, en heeft met de onderhoorigheden 1800 inwoners;

ners; *Grollo* is eene geringe buurt, doch waar voormaals de Statenvergaderingen, naar de wijze der *Duitsche* volken, onder den blooten hemel gehouden werden, het behoort met *Schoonloo* onder *Rolde* (1200 zielen); *Zuidlaren*, op de *Groninger* grenzen, heeft 1050 inwoners, veel vertier, en is met vele aangename buitenplaatſen omringd, niet verre van daar is een meirtje; in den zuidoostelijkſten hoek des landſchaps vindt men de door natuur en kunst ſterke grensvesting *Koevorden*, tusſchen het groote *Bourtanger-* en het *Echtensche* moeras, 't welk haar zeer tot beſcherming dient, hoewel haar omtrek thans niet zoo moerasſig is, als voorheen. In 1592 nam Prins MAURITS deze ſterkte in; en Graaf WILLEM LODEWIJK van *Nassau* maakte haar in 1607 tot eene bijna onverwinnelijke vesting; door verwaarloozing echter vervielen de werken, en de plaats in 1672 in handen der *Munsterschen;* doch werd, op den laatſten dag van dat jaar, door den dapperen *Groningschen* bevelhebber RABENHAUPT, vooral door toedoen van de *Koevorder* ſchoolonderwijzer MEINDERT VAN TIENEN, bij verraſſing hernomen. In 1813 door de *Franschen* bezet zijnde, deed zij aan de omliggende ſtreken door uitvallen zeer veel nadeel, en werd eerst door den wapenſtilſtand van April 1814 ontruimd. Zij heeft 2170 inwoners, en hare werken zijn nog in goede orde, doch het kasteel is niet meer houbaar. De *Hervormden*, *Roomschen* en *Joden* hebben hier elk eene kerk. *Dalen*, een fraai dorp, 't welk in de gemelde belegering, en ook ſedert door brand ſterk geleden heeft, doch door asſurantie-gelden geheel nieuw opgebouwd is. Voorts *de Wijk* met 1600, *Eelde* en *Nijeveen* elk met 1150, en *Peize* met 1020 inwoners, de woonplaats van den in 1748 bekend gewordenen landman HIDDEMA.

Onder *Drenthe* behoort de vermelding van de gewigtigſte ſtaats- en landhuishoudkundige onderneming onzer dagen in

Nederland, de koloniën der *Maatschappij van Weldadigheid*, hoewel die gedeeltelijk ook in *Overijssel* en *Friesland* liggen: doch de *Moeder-colonie*, het middelpunt en de meeste ontginningen zijn tot nu toe in *Drenthe*. Het waren eenige menschenvrienden, en daaronder vooral de Generaal VAN DEN BOSCH, die deze groote onderneming — de vermindering der armoede in de steden der zee-provincien door ontginning van woeste gronden in de landgewesten — in 1818 tot stand bragt door de oprigting der *Maatschappij van Weldadigheid*, aan wier hoofd zich weldra de beminde Koningszoon, Prins FREDERIK, stelde, en die haar verheven doel door naauwelijks noemenswaardige jaarlijksche bijdragen, maar dan ook van *vele* onzer landgenooten, zoekt te bereiken, en werkelijk voor een groot gedeelte reeds heeft bereikt. De eerste aanleg draagt den naam van *Frederiksoord*; sedert voegde men daarbij nog voor de zes onderscheidene daaronder behoorende koloniën de namen *Willemsoord*, *Wilhelmina's-oord*, enz., doch thans onderscheidt men dezelve enkel door nommers. Thans zijn er drie koloniën uit zes vroegere bijeengetrokken (vlak aan de *Overijsselsche* en *Friesche* grenzen, zoo dat zelfs een gedeelte daarvan op den bodem dier beide Provincien ligt), op den 1. Januarij 1827 bevolkt met 2163 zielen, behalve de koloniale ambtenaren en derzelver huisgezinnen, te zamen ruim 400, dus in 't geheel bijna 2700 zielen. Aan de *Ommerschans* (eigenlijk in *Overijssel*) is eene straf-kolonie voor bedelaars opgerigt, sterk 1901 zielen, waarbij nog 110 vrije bewoners van groote landhoeven gevoegd zijnde, de bevolking op 1111 zielen brengen. (De straf-kolonie dient echter niet enkel voor bedelaars, van elders aangebragt, maar ook ter verbetering van onwillige en luije kolonisten, en van zedelooze meisjes uit de vrije koloniën.) De derde volkplanting is *Veenhuizen*, bestemd voor de

de *weezen* en *vondelingen*, waarmede men achtte, dat de ſtedelijke daarvoor beſtemde geſtichten in *Holland* overladen waren, terwijl men derzelver opvoeding tot den landbouw en in de vrije lucht ook voor gezonder en min kostbaar hield. Uit dien hoofde zijn er tuſschen de ſtedelijke regéringen in *Holland* en de Maatſchappij van Weldadigheid, door toedoen der hooge Regéring, ſchikkingen beraamd om een aanzienlijk aantal weezen en vondelingen naar *Veenhuizen* overtebrengen. Het geheele *Aalmoezeniers-Weeshuis* te *Amsterdam* is tot dat einde reeds ontruimd, en de vondelingen herwaarts overgebragt. De aanleg te *Veenhuizen* is echter niet enkel voor weezen, maar ook voor arbeidende huisgezinnen en bedelaars beſtemd: eindelijk zijn er ook groote landhoeven ter belooning voor ongemeen vlijtige kolonisten aangelegd, gelijk aan de *Ommerschans*. In het eerſte geſticht te *Veenhuizen* waren op den 1. Januarij 1827 1148 weezen, en 263 anderen, te zamen 1411 zielen: in het tweede geſticht 680 bedelaars, 231 oude krijgslieden of leden van derzelver huisgezinnen, en 31 groote hoevenaars, te zamen 942 zielen, in het derde geſticht eindelijk 663 weezen, 420 arbeiders met hunne huisgezinnen, en 6 groote hoevenaars, te zamen 1089, en voor geheel *Veenhuizen* 3442 perſonen, waaronder 1811 weezen, 680 bedelaars, en 951 andere inwoners, en voor de geheele koloniſatie 6769 zielen, met inſluiting van 53 perſonen tot het opvoedings-geſticht voor den landbouw te *Wateren* behoorende (*). Te *Veenhuizen* zijn onlangs nieuwe *Hervormde* en *Roomsche* kerken met pastorijen gebouwd.

(*) Deze opgaven zijn genomen uit het allezins nuttige Tijdſchrift *de Vriend des Vaderlands*, door de *Maatschappij van Weldadigheid* uitgegeven, I St. bl. 92.

DE PROVINCIE
OF HET
GROOTHERTOGDOM LUXEMBURG.

Het Groothertogdom *Luxemburg*, ſchoon eigenlijk niet tot de *Nederlanden*, maar tot *Duitſchland* behoorende, verdient echter hier mede beſchreven te worden, zoo uit hoofde dat de Koning van *Nederland* tevens Groothertog van *Luxemburg* is, als om dat dit gewest, reeds ſedert de vijftiende eeuw aan *Nederland* behoorende, nog vier Afgevaardigden ter Statenvergadering zendt, en de hoofdſtad het bolwerk van, en de ſleutel tot *Nederland* aan de zuidoostzijde is.

Genoemde Groothertogdom grenst ten Noorden aan *Luikerland*, ten Oosten aan het *Pruissische* Groothertogdom van den *Nederrhijn*, ten Zuiden aan *Frankrijk*, ten Westen insgelijks aan *Frankrijk*, aan het Hertogdom *Bouillon*, en de Provincie *Namen*. De breedte van het Noorden naar het Zuiden zal vijfentwintig, de lengte van het Oosten naar het Westen, ſedert den afſtand van een gedeelte des lands aan *Pruissen*, vijftien uren bedragen. — De grond is zeer bergachtig, en wordt grootendeels door het vermaarde en oudtijds veel grootere *Ardennerwoud* beſlagen, waarom het ook onder de *Fransche* regéring den naam van *Departement des Forêts* of

der

der Wouden droeg. In het zuidelijke, zeer bergachtige gedeelte vindt men vele bosſchen, in het midden vele heiden. Men vindt er een weinig rogge, boekweit, haver, peulvruchten en aardappelen, boomvruchten (vooral appelen), hennip, vlas, en een weinig wijn aan de *Moezel*, doch voornamelijk is het rijk aan houtgewas, wild, ijzermijnen, ſteenkolen en ſteengroeven. Ook bezit het *Ardennerwoud* eene ſoort van ſchapen, wier vleesch door de bergkruiden zeer malsch en aangenaam is; ook paarden: beide worden uitgevoerd. De lucht is gezond, gelijk in alle berglanden, doch niet ſnerpend koud, uit hoofde der matige hoogte. De rivieren zijn, behalve de *Moezel*, die het land zuidoostwaarts beſpoelt, ook de *Ourte*, die noordwaarts, de *Semois*, die westwaarts in de *Maas*, de *Elze* en *Our*, welke vereenigd den naam van *Sure* of *Soure* (Hoogd. *Sauer*) dragen, en te zamen in de *Moezel* vallen; de *Our* en *Soure* bepalen het Hertogdom ten Oosten.

Luxemburg heeft bijna geene lage vlakten, dan aan de *Soure* en *Moezel;* groote bergvlakten wisſelen af met de hellingen der gebergten. De rotſen zijn van zandſteen, ſlechts hier en daar met kalkſteen en gips afgebroken, en gaan naar het midden des lands, waar de eigenlijke *Ardennen* beginnen, in leijen over. Hier is het land vooral zeer onvruchtbaar, en veelal met heide bedekt. Overal ſchittert nog de oorſpronkelijke ruwheid uit; de toppen der bergen zijn ten deele met ruige bosſchen begroeid, en men vindt nog wel enkelde eiken te midden der korenvelden, die als grenspalen zijn ſtaan gebleven, toen men de ou-

de bosſchen uitroeide. Want van het aloude, onmetelijke woud, waarin men nog het thans uitgeroeide geſlacht der oerosſen vond, en waar KAREL *de Groote* jaagde, waar duizendjarige boomen in vrede den dood des ouderdoms ſtierven, is niets, of zijn ten minſte ſlechts weinige ſporen meer voorhanden. De *Franschen* zijn ontzettend verkwistend met dit geboomte te werk gegaan, en de boeren hebben, na den overtogt der bondgenooten, ook het hunne tot de verwoesting bijgedragen, om weilanden voor de ſchapenteelt te winnen. — Deze houtverſpilling heeft de ſchadelijke gevolgen gehad, dat de weinige wateren grootendeels zijn opgedroogd, en thans vele bergen dor en naakt zijn; zelfs het weinige jonge hout, dat op deze naakte hoogten geplant is, kan nu het geweld van den wind niet of naauwelijks meer weêrſtaan. De waterſcheiding tusſchen *Maas* en *Moezel* is meest in dit geval.

Zoo droevig echter het land op zulke plaatſen is, zoo ſchilderachtig, bekoorlijk en rijk vertoont het zich elders, vooral aan de *Soure*, tusſchen *Diekirch* en *Echternach*, eene ſtreek, die de *Rhijnlanden* aan ſchoonheid weinig toegeeft. Door den ſmallen zoom aan den voet der bergen windt zich het ſtille riviertje tusſchen elzen, esſen, oude eiken, populieren, en vruchtboomen heen, terwijl de boorden zelve met biezen en waterplanten begroeid zijn. Van tijd tot tijd verheffen zich bevallige buitenplaatſen, afgewisſeld door ſmederijen. In het zoogenaamde *Muhlenthal* daarentegen vertoont de Natuur hare eerbiedwekkende grootheid: ſteile, lijnregte rotſen verrijzen

als

als zoo vele reuzengeſtichten met torens en bolwerken; niet, als het werk der menſchen, met mos begroeid, maar aan den voet en op de kruin met bosſchen omgeven en bekroond. Geweldige ſteenbrokken, in en op den grond en in het bedde der rivier verſtrooid, ſchijnen van den ouden reuzenſtrijd te getuigen. Elders opent zich, te midden eener woeste Natuur, eene groote natuurlijke grot, doch met een' ſmallen ingang, door de inwoners *le trou du Han* genaamd, en eerst ſedert eenige jaren meer bekend en bezocht geworden; eene grot, die de eenige van belang in *Nederland* is, maar volgens deskundigen aan grootte, belangrijkheid en merkwaardigheid vele beroemde holen evenaart, zijnde vol dropſteen-figuren van de zonderlingſte gedaante. Een ſnelloopend riviertje, de *Lesse*, doorſtroomt deze grot: hare glibberige boorden maken het gaan in dezelve echter vrij moeijelijk. Deze vloed heeft wel dertien of veertien uren noodig om alle de holten en kloven van den berg door te kronkelen, doch bij den uitgang is zij kalm en bedaard als een meir, en hier vormt eene ſtatige rots een groot en breed gewelf, zijnde de ingang van het hol. Daarna vloeit de rivier boven *Dinant* in de *Maas*.

De bewoners van dit land zijn over 't algemeen ſterk, welgemaakt, levendig, doch weinig beſchaafd. Schoon de oeverbewoners der *Moezel* en *Soure*, en die der omſtreken der hoofdſtad (hoewel zeer bedorven) *Hoogduitsch* ſpreken, ontdekt men toch reeds ſpoedig, vooral aan de vrouwen, den overgang tot *Fransche* taal en kleeding. In het hoogſte gedeelte des

Groothertogdoms behoort de volksſtam tot de *Walen*, die wij reeds in het naburige *Luik*, *Henegouwen* en *Namen* hebben aangetroffen, en die misſchien (gelijk hun naam en taal ſchijnt aanteduiden) een overblijffel der oude *Kelten* of *Gaelen* (*Walen*) zijn, welke, gelijk in *Bretagne*, zoo ook hier, op de gebergten eene toevlugt voor de invallen der *Franken* en andere *Duitsche* volksſtammen zochten. Het *Walsch* is eene taal, die ten deele voor *Franschen* zelve onverſtaanbaar is. Het gelaat van dezen volksſtam is bruin, de gelaatstrekken doorgaans langwerpig, van voren met ſcherpe omtrekken, een doordringend oog en levendig voorkomen. Zij zijn arm, en ſchijnen de lager wonende *Duitschers* te haten.

De oude inwoners des lands waren de *Trierenaars* of *Treviren*, een zeer bekend *Gallisch* volk. Onder de *Frankische* Vorſten behoorde het geheele *Ardennerwoud* tot het Koningrijk, 't welk voorheen *Austrasiën* en naderhand *Lotharingen* genaamd werd. De eerſte *Graaf* van *Luxemburg* was SIEGFRIED, in 963. Na het uitſterven van zijn huis, in 1136, kwam het aan *Namen;* HENDRIK, bijgenaamd *de Blinde*, regeerde over beide Graafſchappen tot in 1194: toen kwam *Luxemburg* aan Graaf THIBAUT van *Bar*, HENDRIK's ſchoonzoon, en daarna aan WALRAM II., Hertog van *Limburg*, wiens neef, Graaf HENDRIK III. van *Luxemburg*, zijn leven verloor als bondgenoot van zijnen neef, den Hertog van *Limburg*, in een merkwaardig tweegevecht met Hertog JAN I. van *Braband*, te midden van den ſlag

bij

bij *Woeringen* in 1288. Zijn zoon HENDRIK IV. werd in 1308 tot *Duitsch* Keizer verkoren, welke waardigheid ook deszelfs kleinzoon KAREL IV. en achterkleinzonen WENCESLAUS en SIGISMOND bezaten, tevens met de kroon van *Boheme*, die JAN I., Keizer HENDRIK's zoon, een der grootſte helden van zijne eeuw, door de keuze des volks bekleedde. SIGISMOND bezat ook het Koningrijk *Hongarijë*, zoo dat uit het *Luxemburgsche* Huis in de veertiende en vijftiende eeuwen vier Keizers en mede vier Koningen gebloeid hebben. Keizer SIGISMOND werd nogtans geen gebieder van *Luxemburg*, waaraan zijn vader, Keizer KAREL IV. den *Hertogstitel* verbonden, en tevens het aanzienlijke Graafſchap *Chiney* daarmede vereenigd had, waardoor het land meer dan ter helfte vergroot werd. Keizer WENCESLAUS had hetzelve reeds aan zijne nicht ELIZABETH, dochter van zijn' tweeden broeder JAN, en vrouw van ANTONI van *Braband* en JAN van *Beijeren*, verpand, die, om de eiſchen van den Landgraaf van *Thuringen*, die ook aanſpraak op het land maakte, te keer te gaan, de toevlugt nam tot FILIPS van *Bourgondië*, bijgenaamd *de Goede*, en hem dit land als *momboir* of *Ruwaard* (beſtuurder) afſtond. FILIPS werd echter met zijne *Bourgondiërs* door de *Luxemburgers* gehaat, die meer van de *Thuringers* of *Saksers* hielden, welke *Hoogduitsch* ſpraken, gelijk zij, terwijl FILIPS hen tot de *Fransche* taal wilde noodzaken. In 1443 maakte zich de Hertog van *Bourgondië* bij overrompeling van de ſtad *Luxemburg* meester, waarop zich kort daarna het kasteel overgaf. Nu liet ELI-

ZABETH het land aan FILIPS tegen eene jaarwedde over, en na dien tijd bleef *Luxemburg* beſtendig aan de *Nederlandsch-Bourgondische* (naderhand *Spaansch-Oostenrijksche*) heerſchappij gehecht, hoezeer een zijtak der oude Hertogen in *Frankrijk* bloeide, en onder anderen den overwinnaar van *Fleurus* in 1690 voortbragt. In 1795 door de *Fransche* volksmenners overheerd, en ſedert onder het monſterachtige Rijk van BUONAPARTE gekromd, mogt *Luxemburg* in 1815, door de beſchikking der *Europische* Souvereinen, eenen nieuwen Hertogsſtaf in de handen des doorluchtigen Konings der *Nederlanden* eerbiedigen, welke Monarch hetzelve tot ſchadeloosſtelling voor zijne *Duitsch-Nassausche* erflanden bekomen heeft, en wegens hetzelve zitting en ſtem heeft op den *Duitschen* verbondsdag. Bij het *Weener* Tractaat van 9 Junij 1815 is het tot een *Groothertogdom* verheven.

De toeſtand des lands, onder de *Oostenrijksche* regéring, was zekerlijk niet ongelukkig; de ingezeten had weinig belastingen te betalen, en beſpeurde naauwelijks het aanwezen der Regéring; de Staten des lands hadden een' grooten, en voor hetzelve zeer gunſtigen invloed, en alle plaatſen waren met inboorlingen bezet; zoodat de ingezetenen door geene omſtandigheden, gelijk hunne *Belgische* naburen, van de trouw aan *Oostenrijk* werden afgetrokken, maar hetzelve ook in den opſtand van 1789 alleen van alle *Nederlanden* getrouw bleven. Van daar hun afkeer van de *Franschen*, gereedheid tot afval in 1814, en ijver voor de algemeene wapening in 1815, die zelfs door den drukkenden laſt der in-

kwar-

kwartiering, welke zij ſedert 1814 bijna onafgebroken moesten verduren, geenszins verflaauwde. Deze inkwartiering was intuſschen dubbeld bezwarend voor een volk, hetwelk alles behalve rijk is, en in den landbouw en mijnwerken ſlechts het noodige beſtaan vindt. — De Geestelijkheid in het *Luxemburgsche* heeft in de jongſte tijden, door haar merkwaardig adres aan den Koning ten behoeve van het *Collegium Philosophicum*, waarin zij de vijanden van de verlichting der Geestelijkheid bij Keizer JULIAAN vergelijkt, een duidelijk bewijs harer redelijke en verlichte denkwijze gegeven, hetwelk zeer gunſtig en beſchamend afſteekt bij verſcheidene andere *Nederlandsche Roomsche* Geestelijken, die toch meer in de nabijheid van het licht wonen. Het algemeen onderwijs in *Luxemburg* kon echter beter zijn. De nijverheid is tamelijk, en beſtaat meest in linnenweverij; de handel is zeer gering.

Luxemburg heeft zeventien ſteden, en acht kwartieren ten platten lande. Men verdeelt het naar de taal der inwoners.

De hooſdſtad des lands is *Luxemburg* aan de *Elze*, oudtijds in 't *Hoogduitsch Lutzelburg*, en in de taal der tiende eeuw *Lutzelinburhut* (misſchien *Kleinburg*), wel niet groot, doch algemeen beroemd als het *Gibraltar* van *Nederland*, eene vesting, niet dan door honger te dwingen. Gelijk dit Groothertogdom door zijne bergen *Neerlands* bolwerk aan de zuidoostzijde is, zoo is het in 't bijzonder deze vesting in den zuidoostelijken hoek des lands. Toen Keizer JOSEPH II. in 1782, de vestingen der *Nederlandsche* ſteden liet ontmantelen, verzamelde hij al het geſchut en de krijgsbehoef-

hoeften te *Luxemburg*. Door den eerſten Graaf van *Luxemburg* aangelegd, werd zij van tijd tot tijd vergroot; in de jaren 1543, 1559 en 1597 werd zij door de *Franſchen* belegerd, die de twee laatſtgemelde keeren het beleg moeſten opbreken. Doch in 1684 maakte zich LODEWIJK XIV. meester van dezelve, verbeterde de vestingwerken zeer aanmerkelijk, en behield dezen ſleutel van *Frankrijk* tot in 1697, wanneer hij denzelven in den *Rijswijkſchen* vrede terug gaf. In Julij 1795 gaf *Luxemburg* zich aan de *Franſchen* over, en bleef in hunne magt tot den vrede van 1814. Thans is zij eene verbondsvesting des *Duitſchen* Rijks. De voorname ſterkte dier vesting beſtaat in den rotsgrond, waarop zij geſticht is, zoo dat de belegeraars buiten ſtaat zijn loopgraven te maken. Het getal der inwoners bedraagt omtrent 10,000, die meest *Hoogduitſch* ſpreken, en zich van linnenweverijen, het maken van aardewerk, en den ijzerhandel genéren. De ſtad is in *boven-* en *benedenſtad* verdeeld (waarvan de laatſte eigenlijk drie voorſteden uitmaakt: *Grund*, *Clauſen* en *Pfaffenthal*), en eene kwartiershoofdplaats. — Deze ſtad heeft ook een *Atheneüm*.

1. Het *Walſche* kwartier (door *Walen* bewoond).

Chiney, eene aloude, thans vervallene ſtad, en genoegzaam een dorp, aan de *Franſche* grenzen, eertijds de hoofdplaats van een uitgebreid Graafſchap, met omtrent 1000 inwoners.

Virton, mede eene kwartiers hoofdplaats met bijna 1500 inwoners en ijzermijnen.

Neufchâteau, eene kwartiers-hoofdplaats, mede met bijna 1500 inwoners, waar goede jaarmarkten zijn. Zij ligt in het ruwſte der *Ardennen*.

Bastogne, te midden des Hertogdoms, en na de hoofdſtad de beſte plaats van hetzelve, waarom zij bij ſommigen ook wel den naam van *Parijs der Ardennen* voert. Zij is eene kwar-

kwartiers-hoofdplaats, en telt 1860 inwoners. De ingezetenen beſtaan van de veeteelt en graanhandel. Hare veemarkten zijn beroemd. De *Spaansche* Veldmarſchalk BECK, in zijne jeugd een bode, was uit deze plaats.

St. Hubert, een ſtadje met 1520 inwoners, weleer eene rijke *Benedictijner* Abdij, van welke de Roomschgezinden vele wonderdadige genezingen van de dolle-hondsbeet, door het lijk van St. HUBERT aldaar gewerkt, verhalen. Zij behoorde voormaals tot *Luik*, ſchoon midden in het *Luxemburgsche* gelegen. Oudtijds was haar naam *Andain* of *Andaye*. *Frankrijk* maakte daarop van ouds aanſpraak, als op een leen van *Bouillon*.

Marche, met den bijnaam *en Famène*, zijnde dit het noordelijke en meer vruchtbare gedeelte des Hertogdoms, naar de oude *Phaemani* genoemd. In 1577 werd hier het zoogenoemde *Eeuwig Edict*, ten gevolge van den *Gentschen* vrede, geſloten; doch reeds het volgende jaar weder door *Don* JAN geſchonden. *Marche* was onder de *Franschen* eene Arrondiſements-hoofdplaats van het Departement der *Sambre en Maas*, grootendeels met het tegenwoordige Graafſchap *Namen* overeenkomende, doch is, volgens het 2. Artikel, § 6 en 7 der Grondwet, met *Luxemburg* hereenigd. Het heeft 1560 inwoners, en is eene kwartiers-hoofdplaats.

La Roche, eene kleine ſtad aan de *Ourthe*, aan den voet van een ſterk bergkasteel, met 1120 inwoners. In 1702 brandde het plaatsje grootendeels af.

Durbuy, eertijds de hoofdſtad van een Graafſchap, met een destijds zeer ſterk rotskasteel, en 275 inwoners; *Etalle*, met ijzerwerken en 1300, *St. Léger* met eene papiermolen en bijna 1400, *Habay la Vielle* met 850, en *Habay la Neuve* met 1300 inwoners en ijzerwerken; *Jamoignes Herbeumont* met 1000 zielen; *Bertrix* met bijna 1400 inwoners, in een zeer boschrijk oord. Hier zijn tien rijke lei-

leisteengroeven. *Villers devant Orval* met 670 inwoners en ijzerwerken.

2. Het *Duitsche* kwartier (door *Duitschers* bewoond).

Arlon, eene oude stad aan de rivier *Semois*, met 3000 inwoners, de hoofdplaats van een voormalig Graafschap en thans van een kwartier, op eene hoogte, aan den rijweg tusschen *Luxemburg* en *Namen*. De stad brandde in 1785 geheel af. Er is eene korenmarkt, en er zijn ijzersmelterijen in de nabijheid.

Vianden, aan de *Our*, die de grenzen met de *Pruissische* Staten maakt, en haar in *oude* en *nieuwe stad* verdeelt, met 1470 inwoners, ligt midden tusschen bergen, en was voorheen, onder den titel van Graafschap, een Domein van het Huis *Oranje*. Midden in de stad is eene rots met een kasteel. In den omtrek groeit eene soort van Moezelwijn; men heeft er lakenweverijen en leerlooijerijen.

Grevenmachern, aan de *Moezel*, in eene aangename en vruchtbare vlakte, waar veel Moezelwijn groeit, eene kwartiers-hoofdplaats met 2080 inwoners. Deze plaats heeft, vooral in 1552 en 1705, veel door den oorlog geleden.

Echternach, aan de *Soure*, vijf uren van *Luxemburg*, en drie van *Trier*, met 3400 inwoners, eene overoude plaats, waarvan reeds in de zevende eeuw, onder den naam van *Epternacus*, toen als een klooster, gewaagd wordt. Deze Abdij werd in 1596 door de *Hollanders* geplunderd, en de Abt gevankelijk medegevoerd. Hier zijn linnen- (tafelgoed) weverijen, tabaksfabrieken, eene porceleinfabriek, steenbakkerijen en papiermolens.

Diekirch, een stadje in 1688 van hare wallen beroofd; er groeit hier veel wijn; het is eene kwartiers-hoofdplaats met laken- en lederfabrieken, gipsbereiding en bijna 2000 inwoners. *Moesdorf*, waar de *Elze* en *Our* tot de *Soure* ineenloopen.

Voorts

Voorts nog de ſtadjes *Wiltz* met 2280, *Remich* met 1900, *Houffalize* met 890, en het vlek *Mersch* (wel te onderſcheiden van *Marche en Famène*) met 2220 inwoners aan de *Elze:* het heeft vele vruchtboomen.

Onder Luxemburg *behoort*

HET HERTOGDOM BOUILLON,

door het *Weener* Congres in 1815 onder de *middellijke* heerſchappij, of het oppergezag des Konings der *Nederlanden* geplaatst, terwijl het *onmiddellijke* gebied of bezit aan den Prins van ROHAN GUEMENÉE is toegewezen.

Dit kleine Hertogdom ligt westelijk van *Luxemburg*, tusſchen hetzelve en het *Fransche* landſchap *Champagne*, behoorende voorheen tot het Departement der *Sambre* en *Maas*, waarvan het den zuidhoek uitmaakte. Het is zeer bergachtig, als liggende te midden der *Ardennen*, zoo dat de meeste voortbrengſelen der *Luiksche* en *Luxemburgsche* berglanden aan hetzelve gemeen zijn.

Dit gebied was oudtijds het erfdeel van den beroemden Hertog GODFRIED VAN BOUILLON, opperbevelhebber der kruisvaarders in het beleg van *Jeruzalem* ten jare 1099. Vóór dezen togt had hij dit Hertogdom aan de kerk van *Luik* verpand, tusſchen welke en de Graven VAN DER MARK menigvuldige twisten over de heerſchappij ontſtonden, uit welken hoofde dit ſtuk lands bij de *Franschen* den naam van het *land der geschillen* (*la terre des débats*) plagt

plagt te dragen. Vervolgens, toen het *Fransche* Huis DE LA TOUR D'AUVERGNE in de regten der oude Hertogen trad, vond hetzelve een' veelvermogenden ſteun in den magtigen Koning van *Frankrijk*, LODEWIJK XIV. Niettegenſtaande dus gemelde Huis in 1641 zijne aanſpraken aan het Bisdom *Luik* voor 150,000 *Brabandsche* guldens verkocht had, maakte LODEWIJK nogtans gebruik van den oorlog des jaars 1672, om den Biſchop, die zich tegen hem verklaard had, dit landſchap te ontnemen, en het aan den Heere DE LA TOUR D'AUVERGNE, Hertog van *Bouillon*, zijnen opper-kamerheer, afteſtaan. Sedert dien tijd tot de omwenteling bleef dit Huis, waarvan de beroemde TURENNE een jongere zoon was, in het bezit, doch werd toen, even als alle adelijke geſlachten in en omtrent *Frankrijk*, van hetzelve verſtoken. Bij de herſtelling van zaken in *Europa* is echter, op de bovengemelde wijze, voor den afſtammeling van het oude Hertogshuis, die zich toen in *Engeland* bevond, gezorgd.

Bouillon, een ſtadje aan de *Semois*, met een vrij ſterk kasteel, op eene hooge rots, en 2360 inwoners. De Koning van *Frankrijk* had voorheen, ingevolge een verdrag des jaars 1681, met zijnen beſchermeling geſloten, het regt om in deze ſtad bezetting te leggen. Behalve deze kleine ſtad heeft het Hertogdom geene plaats van belang.

*

BIJVOEGSELEN.

Bladz. 13 en 18. Omtrent de geſteldheid van den grond, vooral in betrekking tot de geſchiktheid tot ſtalvoedering voor het vee, heeft de Heer VAN DER CHIJS, thans tot onderſteuning bij den Hoogleeraar REUVENS in deszelfs oudheidkundige naſporingen geplaatst, eene doorwrochte Verhandeling geſchreven, die bij de Faculteit der wis- en natuurkundige wetenſchappen te *Leyden* in 1826 bekroond is. Wij zullen daaruit het een en ander kortelijk mededeelen, omdat deze Verhandeling in de *Latijnsche* taal heeft moeten geſchreven worden, hoewel verreweg de meesten, die daarbij belang hebben, geen *Latijn* verſtaan, en daartoe ook in geenen deele gehouden zijn. Het ware te wenſchen, dat voor dezulken dit ſtuk vertaald werd.

Groningen. Aan de zeekant en den *Dollart* vruchtbaar: binnenslands vele veenlanden, heiden en moerasſen. Hier is de ſtalvoedering zeer nuttig.

Drenthe. Hoog gelegen, zand en heide, weinig water. Groote behoefte aan mest. Hier is de ſtalvoedering vooral aanteprijzen.

Friesland. Ten oosten en zuiden veen, zand en eenige heide: doch ten noorden en westen klei-, voortreffelijke bouw- en weidegrond.

Overijssel. Behalve aan de rivieren (vooral in *Mastenbroek* en het kwartier *Vollenhove*, waar zeer goed weiland is) veel heide, moeras en veengrond, ook eene rij heuvelen. De weide is hier zeer ſchaars, en de ſtalvoedering (reeds aan de *Ommerschans* ingevoerd) zou er zeer nuttig zijn.

Gelderland. In de *Betuwe* de *uiterwaarden* zeer vruchtbaar, minder de binnendijkſche weilanden, die nog gebrek

aan mest hebben, en dus de ſtalvoedering behoeven, vooral in de heiden der *Veluwe*, die echter meest geſchikt is voor het kweeken van dennenhout. *Zutphen* is zandig: doch heeft ook (aan de rivier) goed weiland.

Noord-Braband. Gelijkt veel op *Drenthe*. Aan de *Maas* en in het *land van Heusden en Altena* zijn goede wei- en korenlanden: in het oosten veel turf.

Antwerpen. Zand en heide heerſchen ook in het noorden en oosten van *Antwerpen*, welke Provincie zuid- en westwaarts zeer vruchtbaar is. Hier is de ſtalvoedering bekend, en reeds ſedert vele jaren in gebruik.

Limburg. Over 't algemeen heeft dit gewest niet den vruchtbaarſten grond, vooral in het dorre *Kempenland* en de *Peel*, uit heide en moeras beſtaande. Ten zuiden de rivier de *Demer* is het land vruchtbaarder: aan de *Maas* vindt men vele goede weilanden. Gelijk in *Drenthe* en *Overijssel* drijft men het vee hier *bij dag* naar buiten op eene ſchrale weide, en des avonds naar ſtal, hetwelk meer na- dan voordeelig is.

Zuid-Braband. Dit gewest ligt hooger dan de vorige, is heuvelachtig en zeer vruchtbaar: doch heeft weinig weilanden, waaraan men door de ſtalvoedering te gemoet komt.

Luik. Deze Provincie kan men ten aanzien van den landbouw in vijf gedeelten ſmaldeelen: 1.) De groote noordelijke vlakte, tusſchen de *Maas*, *Limburg* en *Zuid-Braband*, of *Hesbaye*, waar de akkerbouw tamelijk bloeit: het land is zeer vruchtbaar. 2.) Het *Maasdal*, bij uitſtek geſchikt voor weilanden en boomgaarden: de heuvels echter, die deze vallei omringen, zijn dor. 3.) De landen op den regter *Maas-oever* (*Condrez*) vrij vochtig, doch geſchikt voor haver en ſpelt (men mest hier veel met kalk). 4.) De weilanden aan de *Bovenmaas* (weleer *Oostenrijksch-Limburg*). Van hier komt de bekende *Limburgsche* kaas. Men maakt hier

hier geen gebruik van de ſtalvoedering. 5.) Het gedeelte van het *Ardennerwoud*, hetwelk aan *Luxemburg* grenst, en zeer onvruchtbaar is. De rotsgrond is ſlechts door eene dunne laag klei bedekt.

Namen. Zeer berg- en ſteenachtig, behalve in het zeer naauwe dal der *Maas*, en de breedere vlakte ten noorden. In de Districten *Dinant* en *Philippeville* is hooge heidegrond; overal klaagt men over gebrek aan mest, waartoe men zich van turf, asch en kalk bedient.

Luxemburg. Onvruchtbare, met het begroeide bergen in het grootſte gedeelte des lands, ook verſcheidene moerasſen, die wel optedroogen waren.

Henegouwen. Ook hier heeft men eenige heiden, doch ook vele vruchtbare ſtreken, en in het gebergte zelve leigroeven en ſteenkolenmijnen.

Oost-Vlaanderen. Deze Provincie is geheel vlak. Zij is door geheel *Europa* wegens haren uitmuntenden landbouw bekend; koren, aardappelen, vlas, hennip en koolzaad komen hier in overvloed voort. Men heeft weinig of geen weiland: de ſtalvoedering is er ingevoerd, doch niet overal.

West-Vlaanderen. Bij *Dixmuiden* en *Veurne* klei en goed weiland, zoodat de ſtalvoedering hier minder noodig ſchijnt. Bij *Damme* is grond uit zee aangeſpoeld, waarin men nog geheele ſchelpen vindt.

Zeeland. Dit gewest heeft kleigrond; dus veel korenbouw, en naar evenredigheid minder weiland. De ſtalvoedering beſtaat er niet; een *Duitscher* had daarvan bij *Middelburg* eene proeve genomen, en hield vijftig en meer runderen, doch moest zijn land afſtaan, omdat het nieuwe kanaal daardoor gegraven werd. Sedert is deze proef niet hervat.

Holland. Voor het grootſte gedeelte uit weiland beſtaande, zoo dat de ſtalvoedering hier niet noodig is, behalve misſchien aan den duinkant.

Utrecht. De grond is zeer verſcheiden: ten noordoosten heeft men zand, ten zuidoosten hooge klei, ten noordwesten veengrond, ten zuidwesten lagere klei. De heiden worden op 20,000 morgen gronds geſchat, en zijn (voorcerst) ſlechts geſchikt voor dennenbosſchen. In de hooge klei plant men granen, tabak en heeft ook weilanden: deze laatſte echter voornamelijk in de lagere klei; de beste langs de *Lek.*

Bladz. 15. Reeds van 1803 tot 1808 werden er 42,165 last 5 mudden meer aan allerlei granen en daaruit verſtookte jenever *uit-* dan *ingevoerd uit de voormalige Republiek* alléén! zulks blijkt uit de registers van het beſtuur.

Bladz. 19. *Schapenteelt.* De jaarlijkſche opbrengst der wol in de noordelijke Provinciën wordt op 1,776,000 ponden gerekend. Op *Texel* maakt men veel ſchapenkaas. In *Luxemburg* zijn bij de 200,000 ſtuks ſchapen, doch van eene gemeene ſoort.

Bladz. 20. *Ganzen* vindt men vooral overvloedig en goed in *Overijssel* en *Gelderland.* Voor de ſuikerraffinaderijen worden verbazend vele *hoendereijeren* gebruikt.

Ald. Ook *Luxemburg* heeft aanzienlijke bijenteelt. Dezelve bedroeg in 1814, in die Provincie alléén, 10,263 bijenkorven; men won aan honig 233,700, en aan was 31,269 ponden. Dezelve kon in oostelijk *Nederland* nog veel verbeterd worden, daar de *Munsterlanders* thans hunne bijen op onze gronden doen zwermen.

Bladz. 23. *Steenen.* De ſteenen, die men in *Nederland* vindt, zijn op verre na niet genoegzaam tot de behoeften van beſtraten en bouwen; want in de noordelijke gewesten beteekenen de ſteengroeven niets. Men maakt ſomtijds hier en daar gebruik van den naburigen *Benthemer*-ſteen: doch verreweg de meeste bouwſtof uit het delfſtoffelijk rijk beſtaat uit *gebakken steenen;* ſteenbakkerijen zijn dus in verſchei-

ſcheidene gedeelten des lands een belangrijke tak van beſtaan. De zoogenaamde *Schotsche steenen* komen niet uit *Schotland*, maar uit *Henegouwen*, en de naam is verminkt van het plaatsje *Ecossine*, waar de ſteen gegraven wordt. Ook de *Pietersberg* bij *Maastricht* levert allerlei ſteenen op. De groote ſteenen echter, waarmede men thans de dijken voorziet, komen te ſcheep uit *Noorwegen*. De kalk wordt ten gebruike niet zoo zeer uit kalkſteen als wel uit ſchelpen gebrand.

Bladz. 25. Het getal van alle vaartuigen in de noordelijke Provinciën, die een' mast voeren, bedroeg in 1823 meer dan 8000.

Bladz. 29. Tot bevordering van binnenlandſchen handel dient de *Nederlandsche Bank*, oorſpronkelijk met een kapitaal van vijf millioenen opgerigt, in 500 Actiën, elk tegen 1000 guldens, die briefjes afgeeft, welke elk oogenblik betaalbaar, en dus, gelijk de *Engelsche* banknoten, van veel gemak zijn in het dagelijkſche leven: voorts de *Maatschappij voor de Volksvlijt* te *Brussel*, op Domeinen van Z. M. den Koning gevestigd.

De *munten* van het Koningrijk der *Nederlanden* zijn: zilvermunten, *Guldens*, de ſtaande zilvermunt, verdeeld in 100 cents, voorheen in 20 ſtuivers, elk tegen 8 duiten of 16 penningen; 2, 5, 8, 10, 28 ſtuiverſtukken; *Hollandsche* Rijksdaalders (50 ſt.); heele, halve, vierde en achtſte *Zeeuwsche* Rijksdaalders (52 ſt.); Ducatons (63 ſt.). In alle handelingen met de regéring of openbare beambten worden echter de ſtuivers of penningen niet meer erkend, maar in *centen* gerekend, eene *koperen* munt, waarvan er in 1822 te *Amsterdam* alléén voor *driemaalhonderd vijftigduizend guldens* zijn uitgegeven.

De *gouden* munten zijn: de hoe langs zoo zeldzamer geziene *Dukaat*, tegen vijf gulden vijf ſtuivers, doch meestal duurder, naar mate den prijs van het goud: het *Vijf-* en

Tienguldensstuk, de heele en halve *gouden Rijder* (hier zeer schaars) van veertien guldens, enz.

Er zijn twee Rijksmunten, te *Utrecht* en te *Brussel:* doch het Collegie van Raden en Generaalmuntmeesters is te *Utrecht* gevestigd.

Bladz. 30. Het *groote Noordhollandsche kanaal* is twintig *Amsterdamsche* voeten (van elf duim) diep, en achttien uren (van den *Helder* tot *Buiksloot*) lang.

Ald. Verviers bevat dertig groote lakenfabrieken, en levert (door elkander gerekend) jaarlijks omtrent 30,000 stuks lakenen. Doch de geheele omtrek werkt ook voor die stad. Te *Vaals*, op de grenzen van *Limburg* en nabij *Aken*, vindt men ook eene groote lakenfabriek.

Bladz. 32. *Eindhoven* in *Noordbraband* heeft ook zeer aanzienlijke hoedenfabrieken.

Ald. Ook de zoo belangrijke *looijerijen*, vooral in de zuidelijke gewesten, en in de noordelijke op verscheidene plaatsen, te *Amsterdam*, *Zutphen*, *Deventer*, enz. hadden wel mogen genoemd worden. Volgens DE CLOET hebben dezelve de waarde van drie millioenen aan leder, die door het looijen op zes millioenen gebragt wordt, en 600,000 guldens zuivere winst geven. De schoen- en zadelmakers verdubbelen de waarde van het aldus bereide leder nog, zoo dat het over de twaalf millioenen bedraagt.

Bovendien zijn er eene menigte andere trafieken en fabrieken, die wij kortheidshalve onmogelijk hebben kunnen opnoemen, maar bij de onderscheidene plaatsen zullen vermelden, zoo als zeepziederijen, lijmkokerijen, wasbleekerijen, goud- en zilverwerken, verfwaren, boraxfabrieken te *Amsterdam*, loodwitfabrieken, chemicaliën, zoutketen, papiermakerijen (vooral in de *Veluwe* en te *Zaandijk*), glasblazerijen (voor omtrent 750,000 guldens jaarlijks); te *Brussel* zijn glasfabrieken, die het *Boheemsche* en *Engelsche*

glas

glas niets toegeven, werken in brons (te *Doornik*, *Brussel* en *Gent*), papieren behangſelfabrieken (die wel eene halve millioen winst geven), chocolaadfabrieken, vooral te *Middelburg* in *Zeeland*, te *Amsterdam*, enz. Sedert eenigen tijd bouwt men ſtoombooten, ook van de grootſte ſoort, tuſſchen *Capelle* aan den (*Hollandſchen*) *IJſſel* en *IJſſelmonde*. Er zijn brandſpuitfabrieken te *Eindhoven* enz., hennipen brandſpuitſlangen te *Borne* in *Overijſſel*, lettergieterijen te *Haarlem*, *Brussel*, *Antwerpen* enz., koetſen- en andere rijtuigfabrieken, vooral te *Brussel* in de grootſte volmaaktheid.

Bladz. 75. De vestingwerken van *Heusden* zijn thans geſloopt.

Bladz. 128. Zie hier eene echte lijst der bevolking ten platten lande van de zeventien hoofdſchoutambten van *Gelderland*, op den 1. Januarij 1825.

		zielen.
I.	VELUWE.	
	Overveluwe	11,608
	Middelveluwe	17,011
	Nederveluwe	15,437
	Veluwezoom	10,716
II.	ZUTPHEN.	
	Lochem	10,097
	Deutekom	14,915
	Borkulo	11,191
	Breevoort	16,942
	Doesburg	12,984
	Zevenaar	6,750
III.	BETUWE.	
	Overbetuwe	13,594
	Rijk van Nymegen	11,995
	Nederbetuwe	10,532
	Maas en Waal	11,781
	Tielerwaard	11,312
	Bommelerwaard	11,318
	Buren en Kuilenburg	3,858
	Totaal	202,041

Bladz. 187. *Werwick* heeft in den omtrek zeer goeden *inlandschen* tabak, die er ſterk gekweekt, en naar *Frankrijk* en *Duitschland*, ja tot naar *Italië* verzonden wordt. Te *Comines* en in deze geheele ſtreek wordt in kant, linnengarens en wollen goederen gewerkt.

Bladz. 149. *Geheel Luik* heeft thans geene naauwe ſtraten meer: dit is ſlechts van het noordelijke gedeelte te verſtaan. Sedert omtrent tien jaren zijn er in den omtrek van het *palais de justice* ruime pleinen en ſtraten aangelegd, en een fraaije ſchouwburg gebouwd. *Luik* is de geboorteplaats van den beroemden *Componist* GRETRY.

*

RE-

REGISTER.

A.

Aa, r. 70.
Aa (*Mussel-*), r. 415.
Aa (*Oostwedder-*), r. 415.
Aa (*Pekel-*), r. 415.
Aa (*Ruiter-*), r. 415.
Aa (*Westwolder-*), r. 415.
Aagtekerke, 340.
Aalsmeer, 292.
Aalst, Distr. 170.
Aalst, 172.
Aalst, Prov. N. Brab. 78.
Aalst, Prov. Gelderl. 134.
Aalten, 142.
Aaltre, 169.
Aandijk, 320.
Aardenburg, 351.
Aarlanderveen, 276.
Aarſchot, 109.
Aath, Distr. 200.
Aath of Ath, 200.
Abbekerk, 320.
Abcoude, 365.
Abtswoude, 259.
Achtkarſpelen, 382.
Acquoi, 230.
Adegem, 170.
Aduard, 422.
Aelbeke, 189.
Aerdrijcke, 180.
Aerzeele, 190.
Agatha (St.), 78.
Aigremont, 116.
Aywailles, 150.
Akerſloot, 307.
Akkrum, 393.
Akswijk, 316.
Alblasſerdam, 231.
Alblasſerwaard, *schiereil.* 230.
Alkemade, 276.
Alkmaar, 306.
Almelo, 410.
Almen, 143.
Almkerk, 76.
Alphen, Prov. Gelderl. 131.
Alphen, Prov. Z. Holl. 278.
Altena (Land van), 75.
Alveringhem, 185.
Amay, 153.
Ameland, *eil.* 393.
Amersfoort, 369.
Amersfoortſche heide, 368.
Amstel, r. 219. 281.
Amstelland, 281.
Amstelveen, 291.
Amsterdam, *hoofdstad*, 281.
Andel, 76.
André (St.), 180.
Andries (St.), 133. 134.

Anna (St.), 391.
Anneland (St.), 348.
Anſeghem, 189.
Ans et Glain, 150.
Anthée, 212.
Antoing, 200.
Antonſ's Polder (St.), 237.
Antonis (St.), 178.
ANTWERPEN, Prov. 84.
Antwerpen, Arrond. 85.
Antwerpen, *ſtad*, 86.
Appeldoorn, 140.
Appeltere-Eychem, 172.
Appelteren, 131.
Appingadam, 422.
Ardennes, 209.
Ardenner-woud, *geb.* 13. 436.
Ardoye, 190.
Arkel, 229.
Arlon, 446.
Arnemuiden, 338.
Arnhem, kwartier, 135.
Arnhem, *hoofdſtad*, 136.
Arquennes, 203.
Asperen, 229.
Aſſen, Prov. *N. Brab.* 78.
Aſſen, Prov. *Drenthe*, 431.
Aſſendelft, 305.
Aſſenede, 170.
Autryve, 189.
Avelghem, 189.
Avenhorn, 320.
Avennes, 154.
Avezathen, 132.
Awirs, 150.
Axel, 353.

B.

Baambrugge, 365.
Baarderadeel, 386.
Baardwijk, 75.
Baiſy-Thy, 106.
Balgojen, 131.
Balk, 391.
Ballum, 393.
Barbançon, 202.
Barècles, 202.
Baren, 370.
Barneveld, 138.
Barradeel, 386.
Baſſevelde, 170.
Baſtogne, 444.
Batenburg, 131.
Bath, *fort*, 342.
Bauvechain-Tourrines, 110.
Bavichove, 189.
Beaumont, 202.
Becelaere, 188.
Bedum, 424.
Bedijkte Schermer, *m.* 308.
Beek, 78.
Beemſter, 312.
Beernem, 180.
Beerta, 425.
Beilen, 432.
Beijerland, *eil.* 236.
Beijerland (Nieuw-), 237.
Beijerland (Oud-), 236.
Beijerland (Zuid-), 237.
Belle Alliance, 105.
Belleghem, 189.
Bellingwolde, 426.
Bellingwolder-ſchans, 425.
Bemmel, 132.
Bennebroek, 301.
Benningbroek, 321.
Benthuizen, 277.
Berchem, Prov. *Antw.* 91.
Berchem, Prov. *Oostvl.* 172.
Berchem St. Agathe, 103.
Berchem St. Martin, 103.
Berg-Ambacht, 252.
Bergen, Prov. *N. Holl.* 308.
Bergen, Distr. 194.
Bergen, *hoofdſtad*, 194.
Bergen op Zoom, *Markgraaf-ſchap*, 81.
Bergen op Zoom, *hoofdpl.* 82.

Ber-

Bergeyk, 78.
Bergum, 385.
Bergumermeir, 385.
Berkel, r. 121.
Berkel, 259.
Berkhout, 320.
Berkoude, 253.
Berlikum, Prov. *N. Brab.* 74.
Berlikum, Prov. *Friesl.* 391.
Berthem, 110.
Bertrix, 445.
Beſoyen, 75.
Best, 78.
Betecom, 110.
Betuwe, 122. 128.
Betuwe (Over- en Neder-), 132.
Beugen, 78.
Beukelsdijk, 257.
Beuningen, 131.
Beuſichem, 135.
Beveren, Prov. *O. Vl.* 175.
Beveren, Prov. *W. Vlaand.* 189. 190.
Beverwijk, 301.
Bierbeek, 109.
Biert, 241.
Biervliet, 353.
Biesbosch, 75.
Biesme, 210.
Bièvené, 197.
Biggekerke, 340.
Bildt (de), 366.
Bildt (het), 386. 391.
Binch, 196.
Binnenwijzent, 320.
Blaarthen, 78.
Bladel, 78.
Blandain, 200.
Blankenberg, 180.
Blankenham, 408.
Blaricum, 294.
Blaton, 200.
Bleiswijk, 248.
Bleskensgraaf, 232.
Bloemendaal, 300.
Blokzijl, 408.
Bodegrave, 280.
Boekel, 78.
Boekhout, 170.
Boeſinghe, 188.
Boiſieut, 203.
Bokel, 78.
Bolsward, 388.
Bommel, 133.
Bommelerwaard, 133.
Boom, 91.
Boorn (de), r. 393.
Borchloen, 116.
Borgerhout, 91.
Borkelo, 143.
Borne, 411.
Borſele, 342.
Bortmeerbeek, 110.
Bouchont, 91.
BOUILLON, Hertogd. 446.
Bouillon, 448.
Bourtange, 426.
Bourtanger-moeras, 415.
Bourtanger-ſchans, 426.
Bousſu, 197.
Bouvignes, 211.
Bovenkarspel, 320.
Boxmeer, Distr. 77.
Boxmeer, 78.
Boxtel, Distr. 74.
Boxtel, 74.
BRABAND (NOORD-), Prov. 70.
BRABAND (ZUID-), Prov. 96.
Braband, 241.
Braine l'Alleud, 105.
Braine le Comte, 197.
Brandwijk, 232.
Brecht, 91.
Breda, *Baronnie*, 78.
Breda, *hoofdpl.* 79.
Bredaſche heide, 13.
Bredevoort, 142.
Breedene, 183.
Breeveertien, zandb. 12.

Bres-

Breskens, 352.
Breukelen, 365.
Breij, 119.
Brielle, *hoofdpl.* 238.
Broechem, 91.
Broek in Waterland, 314.
Broekerhaven, 320.
Bronwershaven, 346.
Brugelette, 201.
Brugge, Distr. 176.
Brugge, *hoofdpl.* 176.
Brugge (Vrije van), 180.
Bruinisse, 347.
Brummen, 137.
Brusseghem, 104.
Brussel, Arrond. 97.
Brussel, *hoofdst.* 97.
Budel, 78.
Buikfloot, 315.
Buitenpost, 385.
Bunschoten, 370.
Buren, 134.
Burg, 142.
Burg (de) 322.
Burghorn, 309.
Burgt, 347.
Buurmalsem, 135.
Buvrinnes, 202.

C.

Cachten, 190.
Caeneghem, 190.
Caester, 189.
Calmphout, 91.
Capelle au Bois, 104.
Carnières, 202.
Cassandria, 352.
Castre, 103.
Castricum, 301.
Celles, 200.
Chapelle-Harlaimont, 203.
Charleroi, Distr. 202.
Charleroi, *vesting*, 202.
Charlois, 242.
Chatelineau, 203.
Chaudfontaine, 150.
Chaumont-Gistoux, 106.
Chenée, 150.
Chièvres, 202.
Chimay, 202.
Chiney, 444.
Ciney, 211.
Clercken, 185.
Clevenskerke, 339.
Comines, 187.
Contich, 91.
Coolscamp, 190.
Corroy le Grand, 106.
Cortemarcq, 185.
Coteghem, 190.
Courcelles, 203.
Court St. Etienne, 106.
Couthuin-Reppe, 153.
Couvin, 212.
Crevecoeur, 74.
Cruyshoutem, 169.
Cuerne, 189.
Cuesmes, 197.
Cul de Quevaux, 197.

D.

Dadizeele, 190.
Dalen, Prov. *Gelderl.* 133.
Dalen, Prov. *Drenthe*, 433.
Dalem of Daelhem, 151.
Dambrugge, 91.
Damme, 180.
Damsterdiep, r. 414.
Dantumadeel, 382.
Dedemsvaart (de), 397.
Dekebusch, 188.
Deerlijck, 189.
Deest, 131.

Def-

Deftinge, 172.
Deinſe, 171.
Delden, 409.
Delfland, 253.
Delfshaven, 257.
Delft, 254.
Delfzijl, 422.
Demer, r. 116.
Dender, r. 171.
Denderhoutem, 172.
Denderleeuw, 172.
Dendermonde, Distr. 173.
Dendermonde, 173.
Denderwindeke, 172.
Denekamp, 411.
Denis (St.), 196.
Denterghem, 190.
Desſelghem, 189.
Deuren, 91.
Deurne, 78.
Deutichem, 142.
Deventer, 401.
Diekirch, 446.
Diemen, 292.
Diemerbrug, 292.
Diemerdam, 292.
Diemermeir, 292.
Diepenheim, 409.
Diepenveen, 404.
Dieren, 137.
Diest, r. 70.
Diest, 109.
Dilbeek, 103.
Dinant, Arrond, 210.
Dinant, 210.
Dinge, 200.
Dingwerden, 392.
Dinkel, r. 399.
Dinteloord, 83.
Dinther, 74.
Dinxperlo, 142.
Dirksland, 238.
Diſon, 153.
Diſtelberge, 169.
Dixmuiden, Distr. 185.
Dixmuiden, 185.
Doesburg, 141.
Dokkum, 384.
Dollart, *zeeboezem*, 11. 414.
Domburg, 339.
Dommel, r. 70.
Donderſlagſche heide, 119.
Doniawerstal, 392.
Donk, 78.
Doorne, 185.
Doornik, Distr. 197.
Doornik, 198.
Doornſpijk, 139.
Dordrecht, 232.
Dottignies, 189.
Dour, 197.
Dragten (Noorder- en Zuider-), 385.
Dreiſcher, 347.
DRENTHE, Provincie, 427.
Driel, 134.
Droches, 211.
Drunen, 75.
Druthen, 131.
Dudzeele, 180.
Duitſche (het) *kwart*. 446.
Duiveland, *eil*. 347.
Dungen, 74.
Durbuy, 445.
Durgerdam, 315.
Duſen, 76.
Dyle, r. 96. 106.

E.

Ecauſines d'Enghien, 197.
Echteld, 132.
Echternach, 446.
Eck en Wiel, 132.
Edam, 313.
Eeclo, Distr. 170.
Eecloo, 170.
Eede, 137.

Eeg-

Eeghem, 190.
Eelde, 433.
Eem, r. 356.
Eemnes binnen en buiten, 370.
Eenrum, 423.
Eepe, 139.
Eerneghem, 183.
Eesſene, 185.
Eexken, 188.
Egmond binnen, 307.
Egmond op den Hoef, 307.
Egmond op Zee, 308.
Eibergen, 143.
Eindhoven, 77.
Eyne, 172.
Eysden, 116.
Ekeren, 91.
Elburg, 139.
Elewijt, 104.
Elkerzee, 347.
Ellewoutsdijk, 343.
Eelouges, 197.
Elſegem, 172.
Elſpeet, 138.
Elst, 132.
Elverdinghen, 188.
Elze, r. 437.
Engelbert, 421.
Enghien, 201.
Engwierum, 385.
Enkhuizen, 318.
Enſchéde, 410.
Enſival, 153.
Enster, 412.
Emelghem, 190.
Emmerik, 76.
Epen, 151.
Ermelo, 138.
Erembodegem, 172.
Erp, 78.
Erpion, 202.
Erps, 110.
Ertveld, 170.
Erwtegem, 172.
Espierres, 189.
Eſchen, 91.
Eſchene, 103.
Etalle, 445.
Etichove, 172.
Etten, 81.
Etterbeek, 104.
Eugies, 197.
Evergem, 169.
Eversdijk, 343.
Ewijk, 131.
Ezingen, 421.

F.

Farciennes, 203.
Farmſum, 423.
Feluy, 203.
Ferwerd, 385.
Ferwerderadeel, 382.
Finſterwolde, 425.
Flawinne, 210.
Fleurus, 203.
Flobecq, 202.
Floreffe, 210.
Florennes, 210.
Foiches, 211.
Fontaine l'Eveque, 202.
Fontenoi, 200.
Foſſe, 210.
Framerſies, 197.
Franeker, 387.
Franekeradeel, 386.
Frasnes, 203.
Frederiksoord, 434.
Frederiksoord (Zuid-), 93.
FRIESLAND, Provincie, 372.
Friezeveen, 412.
Froid-Chapelle, 202.
Fivelingo, kwart. 422.
Fijnaart, 77.

G.

Gaasterland, 392.
Gameren, 134.
Gammerage, 106.
Gamurain-Ramecroix, 200.
Ganshoven, 103.
Gapinge, 339.
Garderen, 138.
Gastel (Ond- en Nieuw-), 83.
Gavre, 169.
Geel, 92.
Geersbergen, 171.
Geertruidenberg, 76.
Geffen, 75.
GELDERLAND, Prov. 121.
Geldermalsem, 133.
Geldrop, 78.
Gemappe, 196.
Gembloux, 210.
Gemert, 78.
Genappe, 105.
Genemuiden, 404.
Genly, 197.
Gennep, 119.
Genois (St.), 190.
Gent, Distr. 164.
Gent, *hoofdst.* 164.
Gent, Prov. *Gelderl.* 132.
Gentbrugge, 169.
Gérard (St.), 210.
Gerkensklooster, 385.
Gerwen, 78.
Gestel, 78.
Gesves, 210.
Gevants, 180.
Gheluvelt, 188.
Gheluwe, 188.
Ghistelles, 183.
Geervliet, 241.
Giesen, 76.
Giesendam, 231.
Giesen-Nieuwkerk, 232.
Giesen-Oukerk, 231.
Gille (St.), 104.
Gimnée, 211.
Ginneken, 81.
Gits, 190.
Glabbeek, 110.
Goêree, *eil.* 236. 238.
Goêree, *hoofdpl.* 238.
Goes, Distr. 340.
Goes, *hoofdpl.* 341.
Goyck, 103.
Gooiland, 292.
Goor, 409.
Gooregt en Westerkwartier, 421.
Gorinchem, 227.
Gorredijk, 393.
Gorsel, 143.
Gosselies, 203.
Gottignies, 197.
Gouda, 249.
Gouderak, 253.
Goudriaan, 232.
Grafhorst, 404.
Graft, 308.
Gramsbergen, 403.
Grande Flemalle, 150.
Grave, 74.
's Graveland, 295.
's Gravezande, 259.
's Gravendeel, 237.
's Gravenhage, 261.
's Gravenmoer, 75.
's Gravenpolder, 343.
Greb, r. 356.
Grevenmachern, 446.
Greb (de), 369.
Grez-Doiceau, 110.
Grimberghen, 104.
Groenlo, 142.
Groede (de), 352.
Groet, 309.
Grollo, 433.
GRONINGEN, Prov. 413.
Groningen, *hoofdst.* 418.

Groot-Ammers, 231.
Grootebrock, 320.
Grootegast, 422.
Groothuizen, 320.
Grouw, 385.
Grijpskerk, 422.
Grijpskerke, 340.
Guislain (St.), 196.
Gulleghem, 189.
Gulpen, 116.

H.

Haaksbergen, 412.
Haamſtede, 346.
Haarlem, 296.
Haarlemmermeir, 8. 218.
Haastrecht, 253.
Habay la Vielle, 445.
Habay la Neuve, 445.
Haecht, 110.
Haeltert, 172.
Haine, r. 191.
Halle, 103.
Hallum, 385.
Halt, 137.
Halteren, 83.
Hamont, 119.
Hamme, 174.
Handzeeme, 185.
Hannoye, 154.
Hansbeke, 169.
Hardenberg, 403.
Harderwijk, 138.
Hardinxveld, 231.
Haren, Prov. *Gron.* 421.
Haren, Prov. *N. Brab.* 75.
Haringkarſpel, 321.
Harkſtede, 423.
Harlebeke, 189.
Harlingen, 386.
Haskerland, 392.
Hasselt, Arrond. 116.
Hasſelt, *hoofdpl.* 116.
Hasſelt, Prov. *Overijs.* 407.
Hattem, 139.
Havré, 197.
Hazerswoude, 278.
Heeg, 391.
Heegermeir, 391.
Heenvliet, 241.
Heemskerk, 307.
Heemſtede, 301.
's Heer Arendskerke, 343.
Heerde, 139.
's Heerenberg, 142.
Heerenveen, 393.
Heer-Jansdam, 242.
Heer-Jansland, 347.
Heerlen, 116.
Heesch, 75.
Heestert, 189.
Heeze, 78.
Heide (ter), 81.
Heiligerlee, 425.
Heiloo, 308.
Heinkenzand, 343.
Hekelghem, 103.
Helchin, 189.
Helder (de), 310.
Hellevoet (Nieuw-), 241.
Hellevoetſluis, 240.
Helmond, Distr. 77.
Helmond, 78.
Hem, 321.
Hemelumer Oldephaerd, 386.
Hendrik-Ido-Ambacht, 242.
HENEGOUWEN, Prov. 191.
Hengelo, Prov. *Gelderl.* 143.
Hengelo, Prov. *Overijs.* 411.
Hennaarderadeel, 386.
Heraardsberg, 253.
Herchies, 197.
Herckenrode, 116.
Herent, 110.
Herentals, 93.
Herffelingen, 106.
Herinnes, 106.
Herkel, 412.

Her-

Herkingen (Oud- en Nieuw-), 238.
Herſeaux, 189.
Herſtal, 150.
's Hertogenbosch, 72.
Herve, 152.
Herveld, 132.
Herwijnen, 133.
Herzeele, 172.
Heukelom, 229.
Heule, 190.
Heusden, Prov. *N. Brab.* 75.
Heusden, Prov. *O. Vl.* 169.
Hever, 110.
Heverlé, 110.
Hillegom, 274.
Hillegondsberg, 248.
Hilvarenbeek, 78.
Hilverſum, 295.
Hindelopen, 389.
Hoboken, 91.
Hoedekenskerke, 343.
Hoey, 153.
Hoey, Arrond. 153.
Hoekſche Waard, *eil.* 236.
Hoevelaken, 138.
Hoeven, 83.
Holbert, 422.
HOLLAND, Provincie, 213.
Holland (Noord-), 281.
Holland (Zuid-), 227.
Hollum, 393.
Holwerd, 385.
Honslaarsdijk, 260.
Honswijk, 366.
Hontenisſe, 354.
Hoogeban, 247.
Hoogeloon, 78.
Hoogemierde, 78.
Hoogeveen, 432.
Hoogezand, 421.
Hoogheemraadſchap van Schieland, 242.
Hooghlede, 190.
Hoogkarſpel, 320.
Hoogmade, 276.
Hoogſtraten, 92.
Hoogwoude, 321.
Hoorn, 317.
Hoorn (den), 322.
Hoorn (Ouden en Nieuwen), 241.
Horn, 118.
Hornhuizen, 424.
Hornues, 197.
Horſen, 131.
Houdeng, 197.
Houffaltze, 446.
Houtem, 188.
Houten, 366.
Houthem, 185.
Houwaart, 320.
Hoyoux, r. 153.
Hubert (St.), 445.
Huibergen, 83.
Huisduinen, 311.
Huiſen, 141.
Huizen, 294.
Hulhuizen, 132.
Hulst, Distr. 353.
Hulst, 354.
Hulste, 190.
Hunzingo, kwart. 422.
Huyſem, 172.

I.

Idaarderadeel, 382.
Ingelmunſter, 190.
Ingen, 132.
Ingoyghem, 190.
Iſeghem, 190.
Ittre, 106.
Ixelles, 104.

J.

Jabbeke, 180.
Jacob (St.), 391.
Jamoignes Herbeumont, 445.
Jelsum, 385.
Jemappe, 210.
Jemappe-sur-Sambre, 210.
Jette, 103.
Jisp, 305.
Jodoigne of Geldenaken, 105.
Josfen ten Noode (St.), 104.
Joure, 393.
Jumet, 204.
Jutphaas, 365.

K.

Kaag, 276.
Kadzand, 352.
Kalantsoog, 310.
Kalkwijk, 421.
Kamp, 309.
Kampen, 406.
Kampenhout, 104.
Kamper-eiland, 396. 407.
Kapelle, Prov. *N. Brab.* 75.
Kapelle, Prov. *Zeeland*, 343.
Kapelle op den IJsfel, 248.
Katendrecht, 242.
Kats, 343.
Katwijk binnen, 276.
Katwijk op zee, 276.
Keerbergen, 110.
Kellumerland, 382.
Kemmel, 188.
Kempenland, 112.
Kennemerland, 295.
Kerkhove, 190.
Kerkwerve, 347.
Kerkxken, 172.
Ketel, 259.
Klein-Ammers, 252.
Klimmen, 116.
Kloetingen, 343.
Kloosterburen, 424.
Klundert, 76.
Knesfelare, 169.
Knodzenburg, 132.
Knokke (de), 185.
Koevorden, 433.
Kollum, 385.
Kolijnsplaat, 343.
Koog, 305.
Kornjum, 385.
Kornwerd, 391.
Korter-Aar, 276.
Kortgene, 343.
Kortrijk, Distr. 188.
Kortrijk, 188.
Koudekerk, 275.
Koudekerke, 340.
Koudum, 391.
Kralingen, 248.
Krimpen aan de Lek, 253.
Krimpenerwaard, 251.
Krommenie, 305.
Kruiningen, 342.
Kruis (St.), 180.
Kudelstaart, 292.
Kuik, 78.
Kuilenburg, 135.
Kuinre, 408.
Kwadijk, 316.
Kijfhoek, 242.
Kijkduin, 311.

L.

Lambermont, 153.
Land van Arkel, 227.
Land tusfchen Maas en Waal, 131.

Land van Overmaas, 236.
Land van Waas, 174.
Langemarck, 188.
Langer-Aar, 276.
Langerak, 231.
Langerakker-ſchans, 425.
Langeſtraat, 75.
Laren, 295.
Laurens (St.), 340.
Laurent (St.), 170.
Lauwe, 190.
Léau, 110.
Ledeghem, 190.
Leefdael, 110.
Leek (de), 422.
Leende, 77.
Leens, 424.
Leerbeek, 103.
Leerdam, *Graafſch.* 229.
Leerdam, 229.
Leeuwarden, *hoofdpl.* 382.
Leeuwarderadeel, 382.
Leeuwen, Prov. *Z. Br.* 110.
Leeuwen, Prov. *Geld.* 131.
Leffinge, 180.
Léger (St.), 445.
Lek, r. 3. 4.
Leke, 185.
Lekkerkerk, 253.
Lekkerland, 231.
Lembeek St. Catherine, 103.
Lemmelerberg (de), 396.
Lemſterland, 392.
Lendelede, 190.
Lenderſeel, 104.
Lenneker, 412.
Lennick St. Quentin, 103.
Lens, 197.
Lent, 132.
Leſſeweghe, 180.
Leſſines, 201.
Leſves, 210.
Lettelbert, 422.
Leur, 81.
Leuven, Arrond. 106.
Leuven, *hoofdst.* 106.
Leuze, 200.
Leyden, 267.
Leydſchendam, 277.
Leyerdorp, 275.
Leymuiden, 292.
Leyſele, 185.
Lichtenvoorde, 142.
Lichtewelde, 190.
Liedekerke, 103.
Lienden, 132.
Lier, 95.
Liere, r. 166.
Lieshout, 78.
Lievin-Houtem (St.), 172.
Ligne, 200.
Ligny, 210.
LIMBURG, Provincie, 112.
Limburg, 151.
Linge, r. 121. 218.
Liſſe, 274.
Liſtel, 78.
Liwin-Elſche (St.), 172.
Lobbes, 202.
Lochem, 142.
Lodelinſart, 204.
Loenen, 365.
Loenhout, 91.
Loeveſtein, 133. 134.
Lokeren, 175.
Lommel, 77.
Loo, 140.
Loo, Prov. *W. Vlaand.* 185.
Loochriſte, 169.
Loopendiep, r. 414.
Loosdrecht (Oud en Nieuw), 365.
Loosduinen, 260.
Lootenhulle, 169.
Lophem, 180.
Lopperſum, 423.
Losdorp, 423.
Loſſe, 411.
Lovendeghem, 169.
Lubbeek, 110.

Luigne, 190.
LUIK, Provincie, 144.
Luik, Arrond. 148.
Luik, *hoofdpl.* 148.
Lunteren, 138.
Lutjebroek, 320.
LUXEMBURG, Prov. 436.
Luxemburg, *hoofdst.* 443.
Lijnden, 132.
Lijs of *Leije*, r. 166.

M.

Maarſen, 365.
Maartensdijk (St.), 348.
Maas, r. 5.
Maasbommel, 131.
Maasdam, 237.
Maashees, 78.
Maasland, 259.
Maasſluis, 258.
Maastricht, Arrond. 113.
Maastricht, *hoofdst.* 113.
Makkum, 391.
Malburgen, 141.
Maldeghem, 170.
Marche, 444.
Marche les Ecausſines, 197.
Marchiennes au Pont, 202.
Marcinelle, 204.
Maria Hoorenbeke, 172.
Maria Lierde (St.), 172.
Maria Oudenhove, 172.
Marienburg, 212.
Marcket, 190.
Marcq, 197.
Marken, 322.
Markplas-Rijkevorſel, 93.
Martens Lierden (St.), 172.
Martenshoek, 421.
Maſeyk, 118.
Mattaigne, 211.
Maurik, 132.
Mechelen, Arrond. 93.
Mechelen, *hoofdpl.* 93.
Mechelen, Prov. *Limb.* 115.
Mechelen, Prov. *O. Vl.* 169.
Medemblik, 319.
Meedhuizen, 423.
Meenen, 189.
Meerbeek, 172.
Meerendré, 169.
Meerlebeke, 169.
Megen, 78.
Mehayne, r. 205.
Meijerij, 71.
Melden, 172.
Melin, 106.
Meliskerke, 340.
Menaldumadeel, 386.
Meppelerdiep, 399.
Meppelt, 432.
Merbes le Château, 202.
Merchtem, 103.
Merk, r. 70.
Merkelo, 412.
Merken, 185.
Mersch, 446.
Merwe, r. 133.
Merxem, 91.
Mesſines, 188.
Meteren, 133.
Meulebeke, 190.
Meyghem, 169.
Meys, 104.
Michiel (St.), 120.
Michielsgestel (St.), 74.
Middelbert, 421.
Middelburg, Distr. 329.
Middelburg, *hoofdst.* 330.
Middelburg in Vlaand. 170.
Middelharnis, 238.
Middelſtum, 424.
Middel-IJe, 316.
Midwolde, 425.
Miedum, 391.
Mierlo, 78.
Moeder-colonie, 434.
Moen, 190.

Moerbeke, 169.
Moerdijk, 76. 237.
Moere, r. 166.
Moergestel, 78.
Moerkerke, 180.
Moesdorf, 446.
Moezel, r. 437.
Moker-heide, 13.
Molenaarsgraaf, 232.
Molenbeek, 103.
Molkwerum, 390.
Moll, 92.
Monnikendam, 313.
Monster, 260.
Montfoort, 365.
Mont St. Jean, 105.
Mont-sur-Marchienne, 204.
Montigny-le-Tilleul, 204.
Montigny-sur-Sambre, 204.
Moordrecht, 248.
Moore, 183.
Moorenbroek, 232.
Moorſelede, 190.
Moorzeele, 190.
Morlanwelz, 202.
Morſel, 91.
Mouscre, 190.
Moustier, 202.
Morzée (la petite), 212.
Mozet, 210.
Muiden, 293.
Muiderberg, 294.
Muyſen, 104.
Mydrecht, 365.

N.

Naaldwijk, 260.
Naarden, 294.
Naast, 197.
Nalinnes, 202.
NAMEN, Provincie, 205.
Namen, Arrond. 207.
Namen, *hoofdst.* 207.
Nazareth, 169.
Nede, 143.
Nederbrakel, 173.
NEDERLANDEN, I.
bevolking, 38–40.
fabrieken, 30–33.
gebergten, 13.
geldmiddelen, 40.
godsdienſten, 51–54.
grenzen, 2.
hoofdrivieren, 2.
kanalen, 29. 30.
kleine rivieren of ſtroomen, 7.
koophandel, 23–29.
krijgsmagt, 46. 47.
lotgevallen, 35–38.
luchtgeſteldheid, 14.
meiren, 7.
O. en W. I. bezitting, 44–46.
overſtroomingen, 9.
regéringsvorm, 47–51.
ſtaatk. verdeeling, 63–65.
taal, 62. 63.
tentoonſtellingen, 33.
vaderlandsliefde, 35.
veenen, 22.
vestingen, 47.
volkskarakter, 33–35.
voortbrengſelen, 15–23.
waterſtaat, 11.
wetenſchappen, 54–62.
zeemagt, 43.
Nederwetten, 78.
Neérhemert, 104.
Neerlinter, 110.
Neérijnen, 133.
Nes, 393.
Nethe (*Groote* en *Kleine*), r. 84.
Neufchateau, 444.
Nevele, 169.
Nibbinxwoude, 320.
Nicolaas (*St.*), Distr. 174.
Nicolaas (St.), 175.
Niehove, 421.

Niel, 91.
Nieuwendam, 315.
Nieuwer-Amstel, 291.
Nieuwerkerk, 248.
Nieuwerkerke, 347.
Nieuwerſluis, 365.
Nieuwkerke, 188.
Nieuwkerken, 175.
Nieuwkruisland, 382.
Nieuwkuik, 75.
Nieuwland, 340.
Nieuwpoort, Prov. *W. Vl.* 183.
Nieuwpoort, Prov. *Z. Holl.* 231.
Nieuwwolde, 425.
Nimy-Maiſieres, 197.
Ninove, 171.
Niſſe (der), 343.
Nistelrode, 75.
Nivelles, Arrond. 104.
Nivelles, *hoofdpl.* 104.
Niverles, 212.
Nonnenbosch, 187.
Noordbeveland, *eil.* 343.
Noordbroek, 424.
Noorddijk, 421.
Noordgouwe, 346.
Noordhorn, 421.
Noordlaren, 421.
Noordwelle, 347.
Noordwolde, 386.
Noordwijk aan zee, 274.
Noordwijk binnen, 274.
Noordwijkerhout, 274.
Nukerke, 173.
Numansdorp, 237.
Nunen, 78.
Nyega, 385.
Nyeveen, 433.
Nykerk, 138.
Nymegen (Rijk van), 131.
Nymegen, kwart. 129.
Nymegen, *hoofdst.* 129.

O.

Obergum, 423.
Ochten, 132.
Odenrode (St.), 78.
Oedelem, 180.
Oelighem, 91.
Oesſelghem, 190.
Oestgeest, 274.
Oettingen, 106.
Ohain, 103.
Oirschot, Distr. 77.
Oirſchot, 78.
Oldambt, 424.
Oldenboorn, 393.
Oldenhove, 421.
Oldenzaal, 412.
Olne, 152.
Olſene, 169.
Olst, 404.
Ommen, 403.
Onderdendam, 424.
Onzenoord, 75.
Ooltjesplaat, 238.
Oostakker, 169.
Oostburg, 352.
Oostdongeradeel, 382.
Oost-Eecloo, 170.
Oostende, Distr. 181.
Oostende, 181.
Oosterbierum, 391.
Oostergo, kwart. 382.
Oosterhout, 81.
Oosterland, 347.
Oostermeer, 385.
Oosterwolde, 139.
Oosterwijk, 74.
Oosterzele, 169.
Oosthuizen, 316.
Oostkamp, 180.
Oostkappel, 339.
Oostkerke, 343.
Oost-Nieuwkerke, 190.
Oostſtellingwerf, 392.

Oostvleteren, 188.
Oostvlieland, 322.
Oostvoorn, 240.
Oostwedde, 426.
Oostwolde, 425.
Oostwoude, 320.
Oostzanen, 315.
Oortmarsum, 412.
Opbrakel, 173.
Ophain-Bois, 106.
Op-Hemert, 133.
Op-Heusden, 132.
Oploo, 78.
Opperdam, 320.
Oppidum Batavorum, 131.
Opsterland, 392.
Opwijck, 103.
Orneau, r. 205.
Osch, 74.
Osendrecht, 83.
Oterdum, 423.
Otteland, 232.
Ouckene, 190.
Oud-Alblas, 232.
Oude Maas (Land van), 75.
Oudewater, 248.
Oude Wetering, 276.
Oudenaarden, Distr. 170.
Oudenaarden, 170.
Oudenbosch, 83.
Oudenburg, 183.
Ouder-Amstel, 292.
Ouderkerk, 292.
Ouderkerk op den IJssel, 253.
Oud-Leuze, 200.
Oudorp, 238.
Oudshoorn, 278.
Oud-Vosmaar, 349.
Oultre, 173.
Our, r. 437.
Ourte, r. 437.
Ouwerkerke, 347.
Overboulare, 173.
Overflakkee, *eil.* 236. 237.
Overloon, 78.
Overschie, 247.
Overtoom, 291.
Overveen, 300.
OVERIJSSEL, Provincie, 395.
Oycke, 173.
Oyghem, 190.

P.

Paemele, 103.
Papendrecht, 231.
Paturages, 197.
Pecq, 200.
Peer, 119.
Peize, 433.
Pekel-Aa (Oude en Nieuwe), 424.
Pellenberg, 110.
Pendrecht, 242.
Peteghem, 173.
Petit-Enghien, 197.
Petteghem, 169.
Petten, 309.
Peruwelz, 202.
Perwez, 106.
Philippeville, Arrond. 211.
Philippeville, 211.
Philippine, 358.
Philipsland (St.), 347.
Pietersberg (St.), 115.
Pietersbierum, 391.
Pieterzijl, 422.
Pitthem, 190.
Plasschendaele, 188.
Planchenois, 105.
Poelgeest, 274.
Polleur, 153.
Pollinckhove, 185.
Pont à Celles, 204.
Pommereuil, 202.
Poortugaal, 242.
Poortgoed, 175.
Poortvliet, 349.

Poperingen, 185.
Poucques, 169.
Pouderoyen, 134.
Proven, 188.
Prinsenhage, Distr. 72.
Prinſenhage, 81.
Prinſenland, 77.
Purmer, 312.
Purmerend, 313.
Putten, *eil.* 236. 238.
Putten, 241.
Putten, Prov. *Gelderl.* 138.
Puttershoek, 237.
Pijnakker, 259.

Q.

Quaregnon, 197.
Quaremont, 173.
Quevaucamps, 201.
Quivirain, 197.

R.

Raalte, 404.
Raamsdonk, 75.
Raauwerderhem, 382.
Ramegnies-Chin, 200.
Ramich, 446.
Ramillies, 105.
Rammekens, 339.
Ranſart, 204.
Ranst, 91.
Rauwerd, 385.
Raveſtein, 74.
Rebecq, 106.
Rechain, 153.
Reekens, 190.
Reeth, 91.
Regge, r. 399.
Remich, 446.
Renaix, 173.
Renesſe, 347.
Reninghe, 185.
Reninghelſt, 188.
Renlies, 202.
Renswoude, 369.
Rheede, 137.
Rhenen, 368.
Rhoon, 242.
Rhijn, r. 2.
Rhijnland, 266.
Rhijnsburg, 275.
Rhijnzaterwoude, 276.
Riderkerk, 241.
Riederwaard, *eil.* 241.
Rietwijk, 292.
Rietwijkeroord, 292.
Ritthem, 340.
Rixtel, 78.
Roche (La), 445.
Rochefort, 211.
Roerlo, 143.
Roelof-Arendsveen, 276.
Roer, r. 118.
Roerée, 212.
Roermonde, Arrond. 118.
Roermonde, *hoofdpl.* 118.
Roeulx, 197.
Rokanje, 240.
Rolde, 433.
Rolleghem, 190.
Rolleghem-Cappelle, 190.
Roompot (de), 326. 343.
Ronſe, 173.
Rosſem, 134.
Rotheghem, 183.
Rotſelaar, 110.
Rotte, r. 218.
Rotterdam, *hoofdpl.* 242.
Rousselare, Distr. 190.
Rousſelare, 190.
Rozebeke (Oost- en West-), 190.
Rozendaal, Distr. 72.
Rozendaal, 83.

Rud-

Ruddervoorde, 180.
Ruyen, 173.
Ruinen, 432.
Ruinerwold, 432.
Ruiphen, 83.
Rumbeke, 190.
Rumes, 197.
Rupelmonde, 175.
Ruyslede, 189.
Ruysselede, 190.
Rijckevoort, 78.
Rijp (de), 308.
Rijpwetering, 276.
Rijssen, 409.
Rijswijk, 76.

S.

Sabbingen, 343.
Saffelare, 169.
Saintes, 106.
Salland, kwart. 401.
Santbergen, 173.
Sapmeer, 421.
Sarlardingen, 173.
Sas van Gent, 353.
Sassem, 274.
Schaffen, 110.
Schagen, 309.
Schalkwijk, 366.
Scharmer, 423.
Schelde, r. 6. 325.
Scheldewinke, 169.
Schelle, 91.
Schelling (Oost- en Wester-), 322.
Schellingwoude, 315.
Schelluinen, 229.
Schermerhorn, 308.
Scherpenheuvel, 109.
Scherpenisse, 348.
Scherpenzeel, 137.
Scheveningen, 266.
Schie, r. 218.
Schiedam, 247.
Schiermonnikoog, *eil.* 393.
Schild (Oude), 322.
Schildwolde, 423.
Schipbeek, r. 399.
Schipluiden, 259.
Schokland, *eil.* 409.
Schonenberg, 102.
Schoonderloo, 257.
Schoondijke, 352.
Schoonenberg, 202.
Schoonhoven, 251.
Schoorl, 309.
Schorisse, 173.
Schorl, 391.
Schoten, 91.
Schoterland, 392.
Schouwen, *eil.* 341.
Schuddebeurs, 241.
Schuitendiep, r. 414.
Schijndel, 78.
Seevergem, 169.
Seloignes, 202.
Semois, r. 437.
Sempst, 104.
Senne, r. 101.
Seraing, 150.
Serooskerke, Distr. *Middelb.* 339.
Serooskerke, Distr. *Zierikz.* 347.
Seveneeken, 169.
Sichem, 109.
Siddeburen, 423.
Simonshaven, 241.
Sirault, 197.
Sittart, 119.
Slaperdijk, 216.
Sleeuwijk, 75.
Sleydingen, 169.
Sliedrecht, 231.
Slochteren, 423.
Sloten, 392.
Sluis, Distr. 350.

Slijpe, 183.
Smallingerland, 382.
Smilde, 428. 432.
Sneek, 389.
Sneekermeir, 389.
Soerenſche Bosch, 140.
Soest, 370.
Soestdijk, 370.
Soignies, Distr. 197.
Soignies, 197.
Solre-sur-Sambre, 202.
Someren, 78.
Somergem, 169.
Sommelsdijk, 238.
Soniënbosch, 102.
Sotteghem, 173.
Soure, r. 437. 438.
Souvret, 204.
Spa, 152.
Spaarne, r. 219. 300.
Spaarnwoude, 301.
Spakenburg, 370.
Spanbroek, 321.
Sparendam, 301.
Sprang, 75.
Spijk, 423.
Spijkenisſe, 241.
Stablo, 152.
Stabroek, 91.
Stad aan 't Haringvliet, 238.
Staden, 190.
Staphorst, 78.
Stavele, 185.
Stavenisſe, 348.
Stavoren, 390.
Steenbergen, 83.
Steenderen, 143.
Steenkerken, 197.
Steenwijk, 408.
Stellendam, 238.
Stevenswaard, 120.
Stolkwijk, 253.
Stompwijk, 277.
Stratum, 78.
Streefkerk, 231.
Stroobos, 413. 422.
Struiten, 240.
Strijen, *eil.* 236.
Strijen, 237.
Strijenſche Sas, 237.
Strijpen, 173.
Sure, r. 437.
Surig, 391.
Sweveghem, 190.
Swijnaarde, 169.
Sijngem, 173.
Sijsſeele, 180.

T.

Tamines, 210.
Teekjerkſteradeel, 382.
Templeuve, 200.
Tempſche, 175.
Ter-Apel, 426.
Termunten, 425.
Termunterzijl, 425.
Ter Heide, 260.
Terneth, 103.
Terneuze, 353.
Ter Schelling, *eil.* 322.
Terveuren, 110.
Texel, *eil.* 321.
Tilburg, 74.
Thamen aan den Uithoorn, 292.
Theux, 152.
Thieghem, 190.
Thiel, 132.
Thielt, Distr. 190.
Thielt, 190.
Thienen, 109.
Tholen, *eil.* 347.
Tholen, *hoofdpl.* 348.
Thollenbeek, 106.
Thourout, 190.
Thuin, Distr. 202.
Thuin, 202.

Tielerwaard, 132.
Tonge (Oude en Nieuwe), 238.
Tongeren, 116.
Tourneppe, 103.
Treignies, 212.
Trembleur, 150.
Tronchienne, 169.
Truyen (St.), 117.
Tubbergen, 411.
Tubeze, 106.
Turnhout, Arrond. 92.
Turnhout, *hoofdpl.* 92.
Twenthe, kwart. 409.
Twisk, 320.

U.

Uden, 78.
Udenhout, 75.
Uitgeest, 307.
Uithuizen, 423.
Ulrum, 424.
Urk, 322.
Urſel, 169.
Utingeradeel, 392.
UTRECHT, Provincie, 355.
Utrecht, *hoofdpl.* 360.

V.

Vaals, 115.
Vaasſen, 139.
Vaincelles, 212.
Valburg, 132.
Valkenburg, Prov. *Limb.* 115.
Valkenburg, Prov. *Z. Holl.* 276.
Valkenswaard, 78.
Veencoloniën (ſtads-), Prov. *Gron.* 421.
Veendam, 424.
Veenendaal, 369.
Veenhuizen, 434.
Vechel, 78.
Vecht, r. 219. 399.
Velaines, 200.
Veldhoven, 78.
Vedrin, 210.
Velp, 136.
Velſique, 173.
Velthem, 110.
Veluwe, 122. 124. 135.
Veluwe (Over-, Middel- en Neder-), 137.
Veluwezoom, 135.
Velzen, 301.
Venhuizen, 321.
Venlo, 119.
Venloon, 74.
Venne, *m.* 96.
Vere, 336.
Vergnies, 202.
Verviers, Arrond. 150.
Verviers, 150.
Veur, 227.
Veurne, Distr. 183.
Veurne, *hoofdpl.* 184.
Vianden, 446.
Viane, 173.
Vianen, 230.
Vichte, 190.
Vieſembeek, 103.
Vilvoorden, 102.
Villers devant Orval, 445.
Vinkeveen, 365.
Virginel-Sammen, 106.
Virton, 444.
Visvliet, 422.
Vive St. Bavon, 190.
Vive St. Ecloy, 190.
Vlaamſche Hoofd, *ſterkte*, 90.
VLAANDEREN, 155.
VLAANDEREN (OOST-), Prov. 164.

VLAANDEREN (WEST-), Prov. 176.
Vlaanderen (Staats-), 349.
Vlaardingen, 258.
Vlamertinghe, 188.
Vledsloo, 185.
Vlieland, *eil.* 322.
Vlierzeele, 173.
Vlisſingen, 333.
Vollenhove, kwart. 407.
Vollenhove, 408.
Vollezeele, 106.
Vonêche, 211.
Voorburg, 277.
Voorhout, 274.
Voormezele, 188.
Voorne, *eil.* 236. 238.
Voorſchoten, 277.
Voorst, 140.
Voorthuizen, 138.
Vorden, 143.
Vorgten, 139.
Vreeland, 365.
Vreeswijk, 365.
Vreeswijk aan de Vaart, 230.
Vrouwezand, *zandpl.* 390.
Vrouwenbuurt, 391.
Vrouwenparochie, 391.
Vrouwenpolder, 340.
Vucht, 74.
Vuren, 133.
Vuurſche (de hooge en lage), 371.
Vijnckt, 169.

W.

Waalwijk, Distr. 74.
Waalwijk, 75.
Waarden, 343.
Waardenburg, 133.
Waarſchoot, 169.
Waasmunster, 173.
Wachtebeke, 169.
Wacken, 190.
Waereghem, 190.
Waermaerde, 190.
Wageningen, 137.
Walcourt, 212.
Walcheren, *eil.* 329.
Walhain St. Paul, 106.
Walſche (het) *kwartier*, 444.
Wambeek, 104.
Wamel, 131.
Wandre, 150.
Wannooy, 78.
Warcoing, 200.
Warder, 316.
Waremme, Arrond. 153.
Waremme, 153.
Warſhuizen, 424.
Warmenhuizen, 381.
Warmond, 273.
Warneton of Waasten, 187.
Warns, 391.
Warnsveld, 143.
Warrega, 386.
Waspik, 75.
Wasſenaar, 277.
Wateringen, 260.
Waterland, 311.
Waterloo, 104.
Watermaal-Boisfort, 104.
Watervliet, 170.
Waterſchap van Woerden, 279.
Watway, 320.
Wavre, 105.
Wedde, 426.
Welden, 173.
Weerſelo, 411.
Weert, 119.
Weesp, 295.
Welle, 173.
Welp, 74.
Wemeldingen, 343.
Werchter, 110.
Werken (de), 75.
Werkendam, 75.

Wer-

Werwick, 187.
Weſembeek, 110.
Weſtdongeradeel, 382.
Weſtland, 254.
Weſtmaas, 237.
Weſter- en Oosterblokker, 320.
Weſtergo, kwart. 386.
Weſtfriesland, 316.
Weſtgraftdijk, 308.
Weſtkappel, 338.
Weſtouren, 188.
Weſtſtellingwerf, 392.
Weſtvleteren, 188.
Weſtwezel, 91.
Weſtwoldingerland, 424.
Weſtwoude, 320.
Weſtzanen, 305.
Wetteren, 174.
Weurt, 131.
Wevelghem, 190.
Wichelen, 174.
Wierden, 412.
Wieringen, 322.
Wiers, 200.
Wierum, 385.
Wieuwert, 391.
Wignum, 320.
Wildervank, 424.
Willebroek, 95.
Willemsoord, 434.
Willemsdorp, 235.
Willemſtad, 17.
Willemsvaart, 404.
Wilnis, 365.
Wilrijk, 91.
Wilsbeke, 190.
Wilſum, 404.
Wiltz, 446.
Winkel, 310.
Winſchoten, 425.
Winſtum, 423.
Winterswijk, 142.
Wisſekerke, 343.
Witmarſum, 391.
Woendrecht, 83.
Woenſel, 78.
Woerden, *hoofdpl.* 279.
Woesten, 188.
Wolfaartsdijk, *eil.* 343.
Woluwe St. Etienne, 104.
Wolvega, 393.
Wolverthem, 104.
Wommel, 391.
Wolmeghem, 91.
Wonſeradeel, 386.
Workum, 389.
Wormer, 305.
Wormerveer, 305.
Woubrugge, 276.
Woudenberg, 369.
Woude (de), 307.
Woudrichem, 75.
Wouw, 83.
Wouwen, 185.
Wracene, 175.
Wulveringhem, 185.
Wijhe, 404.
Wijk (de), Prov. *Drent.* 433.
Wijk aan Zee, 301.
Wijk bij Duurſtede, 365.
Wijmbritſeradeel, 386.
Wijnghene, 190.
Wijnkel, 169.
Wijnkel St. Eloy, 190.
Wijtſchaete, 188.

Y.

IJ (het), 219.
IJlst, 390.
IJperen, Distr. 185.
IJperen, 185.
IJssel, r. 218. 399.
IJssel (*Oude*), r. 121.
IJsſelmonde, *eil.* 235. 241.
IJse, r. 316.
IJzendijke, 352.
IJsſelmonde, 241.
IJsſelſtein, 365.
IJves-Gommezée, 212.

Zaan-

Z.

Zaandam (West- en Oost-), 302.
Zaandijk, 305.
Zandvliet, 91.
Zandvoort, 301.
Zarren, 185.
Zedelghem, 180.
Zederik-kanaal, 230.
Zeeburg, 292.
ZEELAND, Provincie, 324.
Zeelst, 78.
Zegwaard, 277.
Zeist, 367.
Zele, 174.
Zelhem, 143.
Zelzate, 170.
Zevenbergen, 76.
Zevenhuizen, Prov. *Z. Holl.* 248.
Zevenhuizen, Prov. *Groning.* 422.
Zeventer, 141.
Zevenwolden, 392.
Zierikzee, Distr. 344.
Zierikzee, *hoofdst.* 344.
Zillebeke, 188.
Zoelen, 132.
Zoetermeer, 277.
Zoeterwoude, 277.
Zonnemare, 347.
Zoom, r. 70.
Zourebeke, 188.
Zoutelande, 340.
Zoutkamp, 424.
Zuidbeveland, *eil.* 340.
Zuidbroek, 424.
Zuiderzee, 11. 215.
Zuidhorn, 421.
Zuidland, 241.
Zuidlaren, 433.
Zuidwijk, 277.
Zuidwolde, 432.
Zuilen, 365.
Zulte, 169.
Zutphen, kwart. 140.
Zutphen, *hoofdpl.* 140.
Zwaag, 320.
Zwaluw (Hooge en Lage), 76.
Zwammerdam, 278.
Zwartewaal, 240.
Zwarte Water (het), 396. 399.
Zwartsluis, 408.
Zwichem, 384.
Zwolle, 404.
Zwijndrecht, 242.
Zwijndrechtschen-Waard, *eil.* 241.
Zijbekarspel, 320.
Zijpe (de), *m.* 309.
Zijpe (Nieuwe), 309.

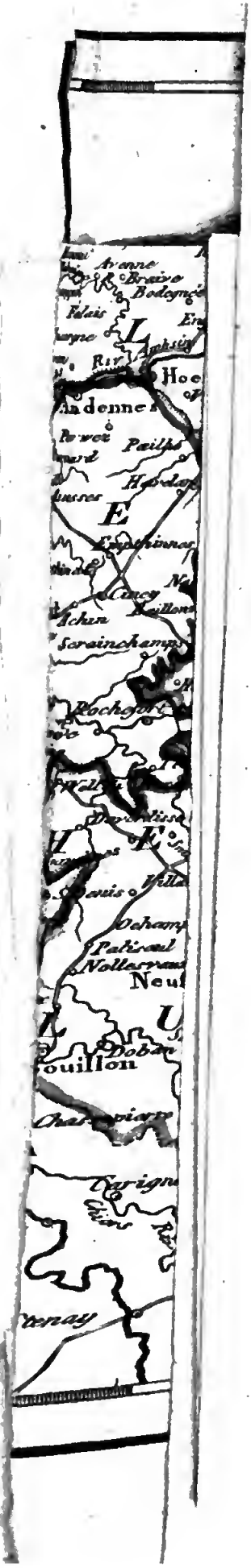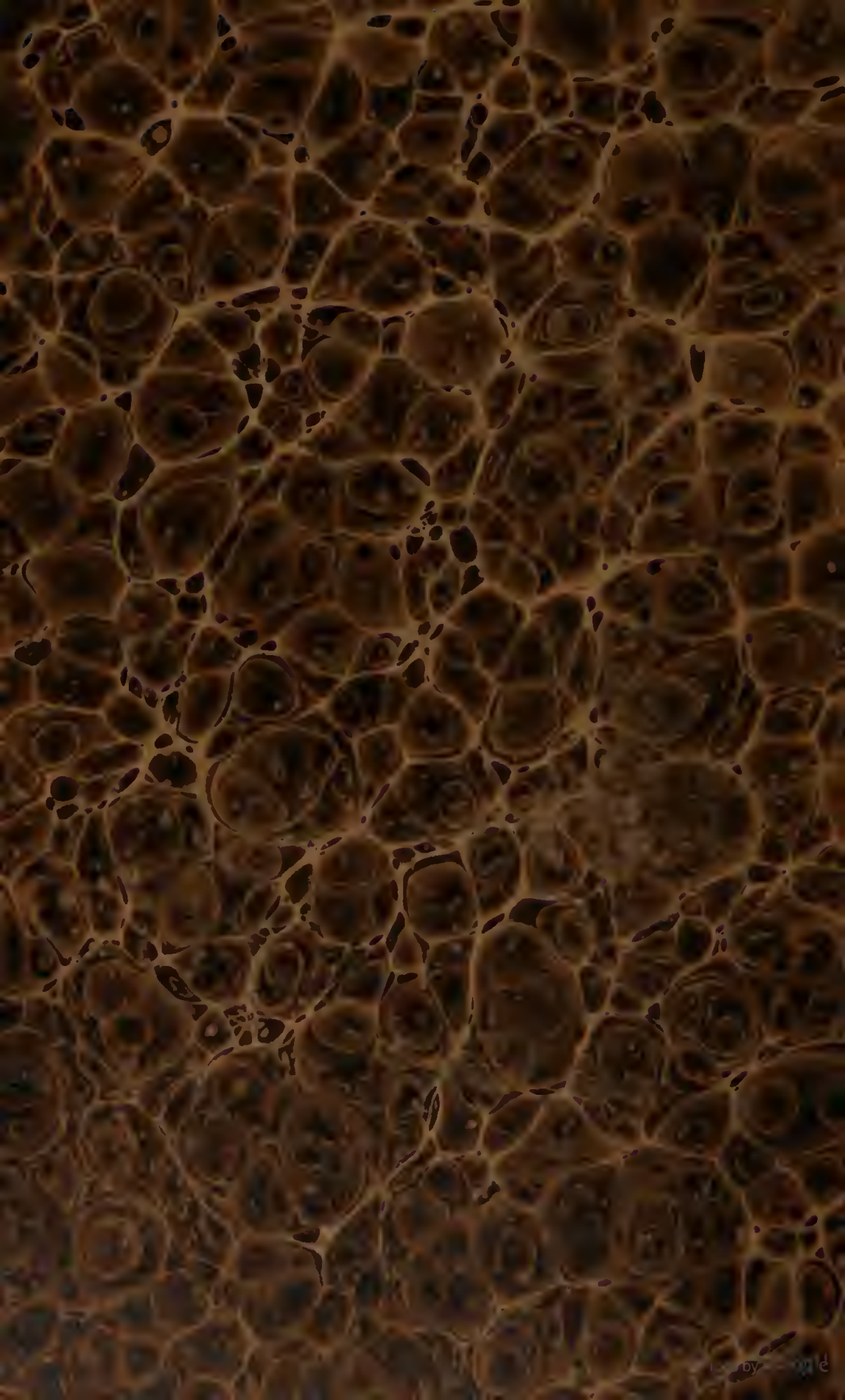
Avenne
Braive
Bodegnée
Felais
Riv.
Hoe
Andennes
Pailhe
Havelange
Emptinnes
Cinez
Achin
Scrainchamps
Rochefort
Davantisse
Denis
Ochamps
Patisoul
Nollesvaux
Neuf
Doban
ouillon
Carignan
Chiers
Stenay